

STEUNPUNT
WONEN

Woonsituatie en -dynamieken bij ouderen

Kwalitatief onderzoek naar oudere huurders in de stad
en oudere eigenaars op het platteland en in de
stadsrand

Emma Volckaert & Pascal De Decker

Vlaanderen
is wonen

www.steunpuntwonen.be

Gelieve naar deze publicatie te verwijzen als volgt:

Volckaert, E., & De Decker, P. (2020). *Woonsituatie en-dynamieken bij ouderen. Kwalitatief onderzoek naar huurders in de stad en eigenaars op het platteland en in de stadsrand*. Leuven: Steunpunt Wonen

Voor meer informatie over deze publicatie emma.volckaert@kuleuven.be; pascal.dedecker@kuleuven.be

In deze publicatie wordt de mening van de auteur weergegeven en niet die van de Vlaamse overheid. De Vlaamse overheid is niet aansprakelijk voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de opgenomen gegevens.

D/2020/4718/029 – ISBN 9789055507023

© 2020 STEUNPUNT WONEN

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

p.a. Secretariaat Steunpunt Wonen
p/a HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving
Parkstraat 47 bus 5300, BE 3000 Leuven

Deze publicatie is ook beschikbaar via www.steunpuntwonen.be

INHOUD

Samenvatting	5
Inleiding	7
1. Methodologie	17
1.1 Kwalitatief onderzoek	17
1.1.1 Wat?	17
1.1.2 Semigestructureerde interviews	17
1.1.3 Focusgroepen	18
1.2 Aanpak	18
1.2.1 Casestudiegebieden	18
1.2.2 Rekrutering	27
1.2.3 Profiel van de respondenten	30
1.2.4 Afname interviews	46
1.2.5 Analyse	47
2. De woning	49
2.1 Toegankelijkheid en circulatie	49
2.1.1 Hoogtes overbruggen: drempels, trappen en liften	49
2.1.2 Grootte	62
2.1.3 Vallen	67
2.1.4 Hulpmiddelen	69
2.2 Woningaanpassingen: voor wie?	77
2.2.1 Eigenaars	77
2.2.2 Huurders en de relatie tussen huurder en verhuurder	81
2.2.3 Bijzondere case: de badkamer	87
2.3 Buitenruimte	91
2.3.1 De verschillende functies van buitenruimte	91
2.3.2 Onderhoud van de tuin	94
2.4 Veiligheidsgevoel	96
2.4.1 Waar heeft men schrik voor?	97
2.4.2 Weinig mensen, groter onveiligheidsgevoel	98
2.4.3 Veiligheid in de woning	102
2.5 Betaalbaarheid	103
2.5.1 Huurders in armoede	104
2.5.2 Eigenaars	108
2.6 Samengevat	111
3. Verhuizen	113
3.1 Verhuisbereidheid	113
3.2 Verhuisredenen	117
3.2.1 Redenen om niet te verhuizen	117
3.2.2 Redenen om wel te verhuizen	133
3.3 Waarheen?	144
3.3.1 Geografische locatie	144
3.3.2 Woonzorgcentrum	152
3.3.3 Assistentiewoning	161
3.3.4 Inwonen bij kinderen	166
3.3.5 Groepswonen	172

3.4	Genderverschillen?	180
3.4.1	Lagere verhuisbereidheid mannen?	180
3.4.2	Vooruitziende vrouwen?	182
3.4.3	Verschillende woonvoorkeuren	184
3.4.4	Daarom niet verhuizen?	185
3.5	Samengevat	186
4.	Conclusie, aandachtspunten en aanbevelingen	188
4.1	Probleemstelling en focus	188
4.2	Conclusies en aanbevelingen	188
4.2.1	Woning aanpassen aan verminderde mobiliteit bewoners	188
4.2.2	Betaalbaarheid	193
4.2.3	Verhuismobiliteit	195
4.3	Verder onderzoek: over omgeving, mobiliteit en welzijn	199
4.3.1	Omgeving	199
4.3.2	Mobiliteit	200
4.3.3	Welzijn	200
4.3.4	Kwalitatief en kwantitatief onderzoek als tandem	201
	Referenties	203

SAMENVATTING

Het aandeel ouderen in Vlaanderen groeit. In 2040 zou volgens het Federaal Planbureau een kwart van de bevolking ouder zijn dan 67 jaar (in 2017 was dat nog 17%). Voor ouderen is 'wonen' een belangrijk aspect in het leven. Ouderen brengen doorgaans meer tijd door in de woning. Bovendien moedigt het Vlaams ouderenbeleid aan om zolang mogelijk in de 'oorspronkelijke' woning te blijven wonen. Toch is die woning, waar men vaak op jonge(re) leeftijd ging wonen, niet altijd de beste plaats om ouder te worden. Geïnspireerd door checklists voor leeftijdsvriendelijke woningen van o.a. de Belgian Ageing Studies (De Witte et al., 2012) en van de Wereldgezondheidsorganisatie (2007), interviewden we Vlaamse ouderen over hoe geschikt ze hun woning vinden om in ouder te worden.

Dit rapport maakt een analyse van de woonsituatie van ouderen op basis van eerder gepubliceerd onderzoek naar ouderen op het platteland, in de 'heel' landelijke Westhoek (Volckaert et al., 2016) en de 'iets meer verstedelijkte' Kempen (Schillebeeckx et al., 2017) en van onderzoek naar oudere huurders in de stad (Volckaert & De Decker, 2019). Het rapport voegt ook nog een 'nieuwe' groep toe: ouderen in de stadsrand. Alle ouderen, 137 in totaal, zijn bevroegd aan de hand van kwalitatieve, semigestructureerde interviews. We gingen telkens na hoe ouderen zelf hun woonsituatie ervaren en trachten te achterhalen wat achter hun motivaties of voorkeuren schuilt en hoe ze naar de toekomst kijken.

De verschillende onderzoeken laten ons toe een vergelijking te maken tussen de woonsituatie van ouderen in verschillende omgevingen (platteland, stadsrand en stad), in verschillende woningtypes (eengezinswoningen en meergezinswoningen) en met een verschillend eigendomsstatuut (eigenaars, private en sociale huurders). Huurders spraken we echter bijna louter in de stad, waar we specifiek op zoek gingen naar ouderen met 'een beperkt budget'.

We gingen, ten eerste, na in welke mate de ouderen in 'leeftijdsvriendelijke' woningen wonen. We zien dat hoogteverschillen een potentieel probleem vormen. Ouderen in eengezinswoningen hebben vaak trappen *in* de woning, maar ouderen in meergezinswoningen moeten vaak trappen nemen om de woning te betreden (zelfs wanneer er een lift is). Met boodschappen of hulpmiddelen is dat weinig evident. Woningen kunnen ook (te) groot zijn en (te) veel onderhoud vergen (dat is het geval bij de niet-stedelijke eigenaars) of (te) klein zijn (in het geval van bijna alle stedelijke huurders met beperkt budget). De woning aanpassen aan de verminderde mobiliteit van de bewoners gebeurt relatief weinig. Voor oudere huurders is dit bovendien niet evident omdat zij niet de enige zijn die over (structurele) aanpassingen beslissen. Verder zien we dat de ouderen zich relatief veilig voelen; dat is zeker het geval bij de niet-stedelijke respondenten en in mindere mate bij de oudere stedelijke huurders met beperkt budget. Voor velen (zeker de niet-stedelijke eigenaars) is de buitenruimte van groot belang. Tot slot merken we, net als in voorgaand onderzoek, een duidelijk verschil in betaalbaarheid van de woning tussen de oudere eigenaars, de sociale huurders en de private huurders met beperkt budget; waarbij zeker die laatste groep moeite had om de eindjes aan elkaar te knopen.

Gezien de woning vaak niet aangepast is aan de noden van de oudere bewoners (en dan laten we de woonomgeving nog buiten beschouwing) kan verhuizen een zinvolle optie zijn. De verhuisbereidheid verschilt sterk onder respondenten. Een kleine meerderheid wil niet verhuizen, een minderheid wel. Veel is afhankelijk van de beschikbare alternatieven, die een meerderheid nu als ontoereikend beschouwt. Men zoekt naar betaalbare woningen, in de vertrouwde omgeving (voor sommigen) of in een grotere kern of stad (voor anderen). We zien ook dat de buitenruimte en het woontype een rol spelen (sommigen willen specifiek naar een appartement, anderen juist niet). Bijna alle respondenten staan weigerachtig ten aanzien van woonalternatieven waar de 'zorgfunctie' te prominent aanwezig is. Voorts zien we ook dat mannen en vrouwen anders naar verhuizen kijken, waarbij die laatste een grotere verhuisbereidheid vertonen en iets meer geneigd zijn om kleiner en stedelijker te gaan wonen.

We koppelen al deze bevindingen aan beleidsaanbevelingen. Wat de aangepastheid van de woning betreft, kijken we naar woningaanpassingen. We formuleren hierbij wel de bedenking dat niet elke woning zich hiertoe zal lenen, omdat ze bijvoorbeeld te sterk onaangepast is. Ook hebben huurders niet dezelfde mogelijkheden als eigenaars. Het is dus aangewezen het woningpatrimonium van 'bij de start' leeftijdsvriendelijker te maken, bijvoorbeeld aan de hand van een bouwverordening. Wat betaalbaarheid betreft, kijken we vooral naar de huurders en pleiten we voor betaalbare woningen met woonzekerheid, wat ons bij het belang van sociale woningen brengt. In de private huur zijn huursubsidies een mogelijkheid, mits correcte toepassing. Tot slot stellen we voor om ouderen kritisch naar de huidige woning te laten kijken en te informeren over alternatieven. Een voorwaarde hierbij is uiteraard dat er een divers gamma aan (betaalbare) woonalternatieven beschikbaar is.

INLEIDING

Vlaanderen vergrijst. Zowel het aantal als het aandeel ouderen vergroot. In 2017 was 17,5% van de bevolking ouder dan 67 jaar.¹ Dat zijn 1,14 miljoen ouderen. Het Federaal Planbureau verwacht dat de 67-plussers een kwart (24%) van de bevolking zullen uitmaken in 2040. Dat zijn om en bij de 1,7 miljoen mensen. 5% van de Vlaamse bevolking (of afgerond 344 000 personen) zal dan ouder dan 85 jaar zijn. Tegen 2070 zou het aandeel 85-plussers - 'de vergrijzing binnen de vergrijzing' of 'verzilvering' - verder oplopen tot 6,5%. Dat zijn 400 000 85-plussers. Terwijl er in 2017 één 67-plusser per vier personen tussen de 18 en 66 jaar is, bedraagt die verhouding in 2040 1 per 2,6 (Federaal Planbureau en Algemene Directie Statistiek, 2018).

De vergrijzing is niet weg te slaan uit het politieke en maatschappelijke debat. Het gaat dan vaak over de pensioenleeftijd, de betaalbaarheid van pensioenen of het tekort aan zorgpersoneel. De 'ruimtelijke' dimensie van de vergrijzing wordt echter weinig belicht. De Decker et al. (2018: 14): *"Het debat gaat amper over problemen en uitdagingen die voortvloeien uit de manier waarop ouderen wonen en meer nog, waar ze wonen"*. Krout en Hash (2015), die onderzoek deden naar ouder worden in landelijke gebieden, krijgen daardoor de indruk dat het debat over vergrijzing zonder (ruimtelijke) context wordt gevoerd: *"In de meeste discussies over vergrijzing, wordt vergeten dat mensen niet ouder worden in een ruimtelijk vacuüm. Iedereen wordt ergens ouder en die plaats heeft een impact"*. De Amerikaanse gerontoloog Golant (2015) zegt daarover: *"Het is alsof woningen, gebouwen, buurten, gemeenschappen en regio's waar ouderen wonen (...) geen invloed hebben op het geluk van ouderen, hoe ze zich voelen, of ze zelfstandig kunnen wonen en of ze een gezond leven kunnen leiden"*. Die beperkte aandacht voor de plaats waar mensen ouder worden is vreemd, aangezien 'wonen', niet in het minst voor ouderen, bijzonder relevant is.

Waarom vergrijzing onderzoeken in relatie tot wonen?

We zien vier redenen waarom 'wonen' zo belangrijk is voor ouderen. Ten eerste wint de woning en de onmiddellijke woonomgeving aan belang naarmate men ouder wordt. Volgens een Brits onderzoek brengen 65-plussers 80% van hun tijd thuis door (Adams & White, 2006). Dat komt enerzijds doordat men stopt met werken en er meer activiteiten in en om de woning en in de buurt plaatsvinden (Wiebe, 2017; Morris, 2016a). Maar ook (of zelfs vooral) omdat de gezondheid en bijgevolg de persoonlijke mobiliteit erop kunnen achteruitgaan. Verplaatsingen die men vroeger aflegde, van de woning naar andere plekken; maar ook binnenin de woning, worden minder vanzelfsprekend. Zo toont Europees onderzoek aan dat dagelijkse verplaatsingen in afstand verkleinen na de leeftijd van 60 jaar en sterk verkleinen na de leeftijd van 75 jaar (Europese Commissie Directoraat-Generaal Omgeving, 2008; zie ook Jeekel, 2019). Met het ouder worden verkleint dus de 'actieradius'. Het wordt minder evident om (lange) afstanden af te leggen.

De inrichting van woningen en woonomgevingen kan daar een grote rol in spelen. Ze kunnen ouderen hinderen of net stimuleren om 'buiten te komen'. Dat is van groot belang. Al dan niet buiten komen heeft een impact op de fysieke en mentale/sociale gezondheid (Nelissen, 2017; Maier, 2017; Spitzer, 2019). Volgens de 'Active Ageing Policy Framework' van de Wereldgezondheidsorganisatie promoten 'age friendly' omgevingen² de zelfstandigheid van ouderen en zorgen ze ervoor dat ziektes en beperkingen minder snel ontwikkelen of zelfs voorkomen worden (WHO, 2002). Immers, mensen die

¹ Sinds 2015 definieert het Federaal Planbureau 'ouderen' als mensen boven de 67 jaar. Dat komt omdat het Planbureau prognoses maakt vertrekkend van de wettelijke pensioenleeftijd in 2030 (67 jaar). Andere bronnen in dit rapport, zoals de Woonsurvey 2018 en de Ouderenbehoefteonderzoeken, gebruiken de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar.

² Zie bijvoorbeeld 'Age-friendly cities and communities' van Buffel, Handler en Philipson (2019) voor een uitgebreidere bespreking.

op plaatsen wonen met weinig commerciële of recreatieve voorzieningen, zullen minder te voet om boodschappen gaan (Oliver et al., 2011). Wanneer er daarentegen voldoende “interessante plaatsen” (zoals supermarkten, parken, restaurants) op wandelafstand zijn, blijken de inwoners meer te wandelen en bijgevolg ook een lager BMI te hebben dan mensen die in dunbevolkte gebieden met weinig voorzieningen wonen.³ Ook de veiligheid van de wegen naar die voorzieningen speelt een rol (De Bourdeaudhuij et al., 2015). Naast een lager BMI, zorgen dagelijkse, kleine inspanningen er ook voor dat ouderen meer spiermassa opbouwen en het evenwicht trainen waardoor het risico op vallen verkleint (Gillespie et al., 2003). Dagelijkse bewegers hebben ook minder hart- en vaataandoeningen en minder chronische ziekten (Chen et al., 2016). En zo zijn er nog legio voordelen.⁴

Daarnaast heeft dagelijks ‘buiten komen’ ook een positief effect op de cognitieve capaciteiten van ouderen. Zo zou fysieke activiteit een positieve impact hebben op het hersenvolume (Benedict et al., 2013) en op het geheugen (Erickson et al., 2011). Een gebrek aan fysieke inspanningen kan leiden tot depressie en gebrekkige levenslust. Een woning of woonomgeving die onvoldoende activiteit stimuleert, kan echter ook tot sociale isolatie leiden (Gomes et al., 2017). Pels en Kleinert (2016) maakten een analyse van 37 verschillende studies die de link tussen fysieke activiteit en eenzaamheid onderzochten en kwamen tot de vaststelling dat 36 studies aantonen dat fysieke activiteit eenzaamheid vermindert, maar ook dat eenzaamheid ertoe kan leiden dat men minder fysiek actief is. Dat laatste wijst dan weer op het belang van een woonomgeving die verleidt tot activiteit. Demos, een Britse denktank, berekende dat inactiviteit⁵ bij ouderen de Britse gezondheidszorg jaarlijks 92 miljoen pond kost door fysieke en mentale gezondheidsproblemen (Anchor Hanover & Demos, 2019).

Long story short, wanneer ouderen gezondheidsproblemen ervaren, zijn ze geneigd minder buiten te komen, zeker wanneer de woonomgeving dat niet faciliteert of aanmoedigt. Nochtans is fysieke activiteit essentieel voor een goede fysieke én mentale gezondheid.

Een tweede reden om vergrijzing niet los te zien van wonen is dat velen ervoor ‘kiezen’ oud te worden in de woning waar men al geruime tijd woont. Dat wordt ook wel ‘ageing in place’ (hierna ook AiP) genoemd (zie o.m. Vanden Boer, 1999; De Witte et al., 2012; Vanmechelen et al., 2012; Löfqvist et al., 2013; Weeks et al., 2013; Smetcoren, 2015; De Decker et al., 2018). Ouderen associëren die ‘gekende en vertrouwde’ woning en buurt met zekerheid, privacy en controle. Men kent de mensen die er wonen (De Decker, 2013; Morris, 2016a). Maar de keuze om in de ‘oorspronkelijke woning’ te blijven wonen, is niet altijd een positieve keuze. Er zijn vaak ook te weinig valabele alternatieven voor de huidige woning (zie Golant, 2015 voor de VS).

De onderbelichting van de woonsituatie van ouderen is, ten derde, opvallend aangezien ook het Vlaams Welzijns- en Ouderenbeleid een sterke pleitbezorger is van ‘ageing in place’ is (Volckaert et al., 2016; De Decker et al., 2018; Pannecoucke & De Decker, 2017). Jo Vandeurzen, twee legislaturen lang (2009-2019) bevoegd voor het ouderen- en welzijnsbeleid, verantwoordt in zijn boek *‘Zorg voor elkaar’* de keuze om ouderen zolang mogelijk in de woning te laten wonen. Hij beroept zich daarbij op de voorkeur van ouderen en het belang van een gekende en vertrouwde context. De voormalige minister is er bovendien van overtuigd dat wanneer we zorg zoveel mogelijk voorzien in de thuissituatie, zorgbehoevenden meer deel uitmaken van de maatschappij. De residentiële zorg blijft op die manier voorbehouden voor personen die niet kunnen worden verzorgd in de thuissituatie. Zolang er geen zware, complexe zorg optreedt, dienen ouderen dus niet te verhuizen (Vandeurzen, 2019). Wouter Beke nam in 2019 de fakkel over van zijn partijgenoot Jo Vandeurzen. In zijn beleidsnota Welzijn,

³ Om dit concreter te maken, is er bijvoorbeeld de ‘walkability tool’. Die tool geeft aan in welke mate buurten ‘walkable’ zijn. Op basis van een aantal parameters berekent de tool in hoeverre bewoners worden aangemoedigd om afstanden te voet af te leggen (en bv. niet met de auto). Voor meer info over ‘walkability’ in Vlaanderen: <https://www.gezondleven.be/settings/gezonde-gemeente/gezonde-publieke-ruimte/walkability-tool>

⁴ Chodzko-Zajko, W.J. et al. (2009) publiceerden een volledige lijst van alle voordelen van dagelijkse vormen van beweging op de fysieke gezondheid van ouderen.

⁵ De auteurs definiëren inactiviteit wanneer ouderen minder dan 30 minuten per week een gemiddelde inspanning leveren.

Volksgezondheid, Gezin en Armoedebestrijding 2019-2024 wijst Beke erop dat hij de beleidslijnen van minister Vandeurzen omtrent 'ageing in place' zal voortzetten. Hij vermeldt onder het hoofdstuk "gezondheids- en woonzorg" dat "*mensen zo lang mogelijk thuis willen wonen*" (p. 51). Minister Beke wenst ook in te zetten op de residentiële ouderenzorg "*als thuis wonen niet langer mogelijk is*" (p. 53). Maar ondanks de voorkeur voor AiP, geeft de minister aan te zullen inzetten op de betaalbaarheid van woonzorgcentra en te zorgen voor een gespreid aanbod van woonzorgvoorzieningen, weliswaar "*aansluitend bij de geconsolideerde mogelijkheden van thuiszorg*" (p. 11). De minister ziet de gezinszorg, dus de zorg die bij mensen aan huis komt, namelijk als "*zorgvorm bij uitstek voor zorgbehoevenden die nog thuis kunnen wonen (...)*" (p. 51).

Dat brengt ons bij een vierde reden om wonen en vergrijzing met elkaar in verband te brengen: het ageing-in-place-paradigma heeft ook tot gevolg dat de zorg aan huis komt. De woning vormt m.a.w. de context om in zorg- en verpleegkundige hulp te voorzien. Daarbij wordt de zorg-aan-huis niet enkel geleverd door professionals. De Vlaamse ministers van Welzijn, zowel de voorgaande (2009-2019) als de huidige (sinds 2019), pleiten voor een '*vermaatschappelijking van de zorg*'. Onder vermaatschappelijking verstaat voormalig minister Vandeurzen: "*de verschuiving binnen de zorg waarbij ernaar gestreefd wordt om mensen met beperkingen, chronische ziekten, kwetsbare ouderen, jongeren met gedrags- en emotionele problemen, mensen in armoede ... een eigen plek in de samenleving te laten innemen, hen daarbij, waar nodig, te ondersteunen en de zorg zo veel mogelijk geïntegreerd in de samenleving te laten verlopen*" (Vandeurzen, 2019: 79). Concreet betekent dit dat familie, vrienden, burens, etc. voor elkaar zorgen. Volgens Vandeurzen versterkt dat de solidariteit: "*[Communistische regimes] waarbij de staat geacht [wordt] voor alles en iedereen te zorgen, dat is voor mij geen warme samenleving meer*" (p. 109). Net als zijn voorganger, pleit ook huidig minister Wouter Beke voor een vermaatschappelijking van de zorg. Dit komt uitdrukkelijk naar voor in de beleidsnota 2019-2024, waar de vermaatschappelijking een van de pijlers vormt van het welzijnswerk. Er is een hoofdstuk aan gewijd: "*We zetten de paradigmashift naar vermaatschappelijking van de zorg verder*" (vanaf p. 40).

Dat alles betekent dat ouderen volgens het Welzijnsbeleid best zo lang mogelijk thuis blijven wonen, ook wanneer men zorg nodig heeft. Die zorg kan bestaan uit informele of formele hulp, waarbij die eerste een prominente rol krijgt van de beleidsvoerders. Pas in laatste instantie dient men een beroep te doen op residentiële zorg. De (huidige) woning wordt op die manier dus de meest relevante plaats in het leven van - ook zorgbehoevende - ouderen.

Wat gaan we doen?

De plaats waar men woont is dus van groot belang voor ouderen. Bovendien blijft 'ageing in place' een belangrijke beleidsdoelstelling. Maar is die huidige woning, waar ouderen zo lang mogelijk (dienen te) blijven wonen, wel een geschikte plaats om oud te worden?

Volgens de Amerikaanse gerontoloog Golant (2015) is 'ageing in place' slechts mogelijk indien men ook op de 'juiste' plek woont. Hij wijdde er dan ook een boek aan: 'Aging in the *right* place'. Smetcoren (2015) legt in haar onderzoek dan weer de nadruk op het effect van de woning op het welbevinden van de ouderen. Ze heeft het over 'ageing *well* in place'. Bij 'ageing *well* in place' komt, volgens Smetcoren, het psychosociale welzijn van de oudere niet in het gedrang.

Volgens Golant zijn er zes voorwaarden om op een kwalitatieve manier te kunnen wonen en ouder worden:

1. de woning is fysiek aangepast aan de bewoner;
2. de woning is betaalbaar;
3. de transportmogelijkheden zijn veilig en toereikend;
4. de buurten en gemeenschappen zijn veilig;

5. behoeften inzake (langdurige) zorg zijn vervuld;
6. er zijn voldoende sociale contacten en eenzaamheid wordt vermeden.

Twee studies trachtten eerder al een antwoord te formuleren op de vraag of ouderen in Vlaanderen op een plaats oud worden die daar - volgens de ouderen zelf - toe geschikt is. De onderzoeken gebruikten daarbij bovenstaand kader van Golant (2015). Een eerste studie vond plaats van 2015 tot 2018. Het betreft een onderzoek naar vergrijzing op het **platteland**, in opdracht van de Vlaamse Landmaatschappij (De Decker et al., 2018). Ouderen in twee plattelandscases (de Westhoek en de Kempen) werden bevroegd. Er werden bijna uitsluitend eigenaars gesproken. Een tweede onderzoek werd in 2018-2019 uitgevoerd. Het onderzoek, in opdracht van het Steunpunt Wonen, gaat op zoek naar hoe **oudere, stedelijke huurders** met een beperkt inkomen hun woonsituatie ervaren (Volckaert & De Decker, 2019).

Voorliggend rapport zal een thematische analyse maken van de resultaten van ouderen op het platteland en in de stad, en daar nog een derde case aan toe voegen. Veel Vlamingen wonen namelijk niet stedelijk of landelijk, maar ergens daartussenin. Een ruimte die Meeus en De Decker (2013) als 'suburbia' omschrijven. Suburbia ligt letterlijk tussen stad en platteland, het verbindt beide. Maar het is ook een ruimte die, door de verspreide manier van wonen in eengezinswoningen, doet denken aan landelijke gebieden, maar toch ook onderdeel is van een stadsgewest (het ligt aan de rand van de stad, op pendelafstand) en functioneel stedelijk is (Van der Haegen & Pattyn, 1979; Ryckewaert, 2002). De **randstedelijke** of suburbane gebieden vormen dan ook een derde casegebied, naast de eerdere studies in de stad en op het platteland.

Dit rapport heeft, net zoals de onderzoeken op het platteland (De Decker et al., 2018) en in de stad (Volckaert & De Decker, 2019) tot doel om de opvattingen van ouderen over hun woonsituaties te bestuderen. We zullen dat doen aan de hand van **kwalitatief onderzoek**. Kwalitatief onderzoek leent zich er best toe om ervaringen, belevingen en persoonlijke verhalen van de ouderen te onderzoeken. Over de woonsituatie van ouderen is tot nu toe namelijk vooral surveyonderzoek beschikbaar. We denken dan aan het Grote Woononderzoek 2013, de Woonsurvey 2018 (beiden niet specifiek op ouderen gericht, maar wel rekening houdend met leeftijdscategorieën in hun analyses) en de Ouderenbehoefteonderzoek (zie allen verderop). Die surveys kunnen aantonen hoeveel ouderen betaalbaarheidsproblemen hebben of hoeveel ouderen drempels of treden in de woningen hebben. Ze bieden echter geen inzicht in hoe de ouderen hiermee omgaan, hoe ze zich daarbij voelen, etc. Dit rapport tracht die leemte op te vullen. Kwalitatief onderzoek kent echter ook beperkingen (bv. naar representativiteit). We gaan hier in het methodologische hoofdstuk verder op in.

Voorliggend rapport zal echter niet volledig op dezelfde manier worden aangepakt als het onderzoek op het platteland en dat in de stad. Ten eerste voegen we in dit rapport de resultaten van de stadsrand bij die van het platteland en de stad. Dit rapport onderscheidt zich door systematisch een **vergelijking** te maken van de opvattingen van ouderen in de **verschillende cases**. We zullen dus op thematische wijze nagaan op welke manier de opvattingen van ouderen in de stad, op het platteland en in de stadsrand verschillen of gelijkenissen vertonen. Verderop zullen we zien dat de drie cases niet enkel verschillen naar geografie, maar ook naar onder meer eigenaarsstatuut.

Ten tweede focust voorliggend rapport op een **afgebakende thematiek**, namelijk de woning en de verhuisbereidheid. Opvattingen over de woonomgeving en over zorg worden in dit rapport, in tegenstelling tot voorgaande, veel minder meegenomen. Dat heeft verschillende redenen. Ten eerste willen we in dit rapport in de diepte nagaan welke verschillen en gelijkenissen de redeneringen en opvattingen van ouderen in die drie verschillende cases vertonen. Omwille van de grote hoeveelheid aan data uit de drie onderzoeken, kan enkel een selectie van bepaalde onderwerpen ons de ruimte geven om grondiger de vergelijking te maken en op zoek te gaan naar verklaringen. De keuze voor een focus op "de woning" en "verhuizen", heeft, ten tweede, als reden dat dit rapport geschreven wordt

in het kader van het Steunpunt Wonen. Dat Steunpunt doet onderzoek voor het beleidsveld Wonen.⁶ We trachten daarom zo dicht mogelijk bij dat beleidsveld te blijven en naar de woning *an sich*, alsook naar verhuis(bereidheid) te kijken.

Dit rapport mag echter niet gelezen worden alsof enkel de woning zelf van belang is. De woning vormt dan wel - om bovenstaande redenen - de focus van dit rapport, in het leven van ouderen blijft ook de omgeving rond die woning cruciaal. In de woorden van Penninx & Royers (2007: 2): *“Als ouderen in een geschikte woning leven in een ondergeschikte buurt, blijven ouderen gevangen in een soort van gouden kooi”*. Daarom formuleren we aan het einde van dit rapport ook een aantal belangrijke bevindingen die niet louter tot het beleidsveld wonen behoren, maar er wel relevant voor zijn. Ze kunnen in verder onderzoek diepgaander worden uitgewerkt.

Woning

Drempels, trappen en andere obstakels in de woning kunnen op een gegeven moment een last worden. Met het ouder worden, kunnen de spiermassa, het uithoudingsvermogen en bijgevolg de persoonlijke mobiliteit immers afnemen. Obstakels in de woning vormen niet alleen een risico om te vallen, met ernstige letsels van dien, ze kunnen er ook voor zorgen dat simpele verplaatsingen een hele opgave worden. Wanneer ouderen het zich ontzien om te bewegen, heeft dat bovendien ook gevolgen voor de fysieke (te weinig beweging) en mentale gezondheid (zie hierboven; cf. bv. Chodzko-Zajko et al., 2009).

Wanneer is een woning dan geschikt om in oud te worden? De Wereldgezondheidsorganisatie stelde een lijst op van voorwaarden waaraan een leeftijdsvriendelijke woning moet voldoen (box 1). We onderscheiden in de lijst verschillende thema's. De eerste drie voorwaarden hebben betrekking hebben op de woning an sich. Het gaat om design, woningaanpassingen en betaalbaarheid. We werken die drie thema's hieronder uit en voegen er nog een vierde aan toe: woonzekerheid (zie verderop). De andere voorwaarden hebben betrekking op wat zich buiten de woning afspeelt, zoals de beschikbaarheid van (onderhouds)diensten en de gemeenschapsintegratie. Gezien dit rapport focust op de woning, gaan we hier niet dieper op in. De laatste voorwaarde (woonopties) heeft dan weer betrekking op waar ouderen naartoe kunnen wanneer ze ervoor kiezen om niet in de huidige woning te blijven. We bespreken dat verderop onder 'verhuizen'.

Box 1 Voorwaarden voor een leeftijdsvriendelijke woning (WHO, 2007)

Design

- De woningen zijn gemaakt van kwalitatief materiaal en ze zijn goed gestructureerd.
- Er is genoeg ruimte om ouderen vrij te laten bewegen.
- De woning is zo ontworpen dat de omgevingscondities in orde zijn (bijvoorbeeld airconditioning of verwarming).
- De woningen zijn aangepast voor ouderen, met vlakke oppervlakten, brede deuren (voor rolstoelen) en aangepaste badkamer, keuken en toiletten.

Aanpassingen

- De woningen worden aangepast indien nodig.
- De woningaanpassingen zijn betaalbaar.
- De uitrustingen voor aanpassingen zijn beschikbaar.
- Er is financiële ondersteuning voor woningaanpassing.
- Er is voldoende kennis met het oog op de aanpassing van woningen voor ouderen.
- De woningen zijn niet overbewoond.

⁶ Voorliggend onderzoek is opgenomen in werkpakket 6 van het meerjarenplan van het Steunpunt Wonen. Zie: https://steunpuntwonen.be/Documenten_2012-2015/Onderzoek_Jaarplannen/Meerjarenplan

Betaalbaarheid

Betaalbare huisvesting is voor alle ouderen beschikbaar.

Leefomgeving

- Ouderen voelen zich comfortabel in hun woonomgeving.
- Ouderen voelen zich veilig in hun woonomgeving.

Essentiële diensten

Essentiële diensten zijn betaalbaar en voor iedereen beschikbaar.

Onderhoud

- Onderhoudsdiensten zijn beschikbaar en betaalbaar.
- Er zijn voldoende bekwame en betrouwbare mensen voor onderhoudswerken.
- Sociale huisvesting, huurwoningen en gemeenschappelijke ruimten worden goed onderhouden.

Gemeenschapsintegratie

Het design van de woning bevordert de integratie in de gemeenschap.

'Ageing in place'

- De woningen zijn gelegen nabij diensten en faciliteiten.
- Betaalbare voorzieningen zijn beschikbaar zodat ouderen thuis ouder kunnen worden.
- Ouderen zijn goed geïnformeerd over de diensten die beschikbaar zijn.

Woonopties

- Een waaier van aangepaste en betaalbare woonmogelijkheden is in de omgeving beschikbaar voor ouderen, inclusief voor kwetsbaren en personen met een beperking.
- Ouderen zijn goed geïnformeerd over de beschikbare woonalternatieven.
- Voldoende en betaalbare woningen voor ouderen worden voorzien in de omgeving.
- Er is een waaier van aangepaste diensten en aangepaste activiteiten voor ouderen in de omgeving.
- Ouderenhuisvesting is geïntegreerd in de omgeving.

Design en aanpassingen

In welke mate zijn woningen in Vlaanderen leeftijdsvriendelijk ingericht? En zijn die woningen aanpasbaar indien ze niet geschikt zijn om als bewoner met verminderde mobiliteit in te wonen?⁷ Verschillende surveys in Vlaanderen geven ons hier inzicht in.

Zo wees de Woonsurvey 2018⁸ uit dat, op basis van het oordeel van de bewoners, slechts 14% van de woningen in Vlaanderen aangepast is aan bewoners met een beperkte mobiliteit (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Dat is het geval indien (1) de bewoners geen drempels moeten nemen of trappen doen om de woning te betreden en (2) de slaapkamer, badkamer en toilet op eenzelfde niveau zijn gelegen en/of bereikbaar per lift (Winters et al., 2018). Dat betekent dat 86% van de Vlaamse woningen onaanpast zijn aan veranderende levensomstandigheden van haar bewoners. De Woonsurvey 2018 leert ons ook dat recenter gebouwde woningen beter zijn aangepast. 10% van de woningen gebouwd voor 1960 zijn aangepast. Bij recente woningen is dat 20%. Ook de huurwoningen (privaat 18% en sociaal 21%) zijn beter aangepast dan de eigendomswoningen (13%). Dat valt waarschijnlijk te verklaren doordat er recent meer meergezinswoningen werden gebouwd, alsook door het hogere aandeel meergezinswoningen op de huurmarkt. Meergezinswoningen zijn door de band genomen namelijk beter toegankelijk dan eengezinswoningen, aangezien er in de woning minder trappen en hoogteverschillen zijn. Het aandeel aangepaste meergezinswoningen stijgt van 11% in 2013 naar 25% in 2018. Dit betekent echter wel dat nog steeds drie kwart van de appartementen in

⁷ Omdat dit een onderzoek naar wonen en 'ouder worden' betreft, hebben we ons in dit overzicht beperkt de aangepastheid van de woning i.f.v. ouderen. Algemene kwaliteitscriteria (zoals vochtproblemen, onvoldoende mogelijkheden om te verwarmen, gebrekkige sanitaire voorzieningen, etc.) blijven hier buiten beschouwing.

⁸ De Woonsurvey 2018 is een Vlaamse survey bij 3 000 huishoudens over woningen, woonuitgaven, betaalbaarheid, kwaliteit, etc. Na de Woonsurvey 2005 en het Grote Woononderzoek 2013 is de Woonsurvey 2018 de derde grootschalige bevraging over wonen in Vlaanderen.

Vlaanderen niet vrij is van drempels of trappen en dus onvoldoende toegankelijk bij verminderde mobiliteit (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Een tweede bron van surveyonderzoek zijn de Ouderenbehoefteonderzoeken⁹ (verder OBO genoemd). De OBO kijken uitsluitend naar de woningen van ouderen. Daaruit blijkt dat (slechts) 14,5% van de woningen volledig is aangepast aan een verminderde mobiliteit van de bewoners. Of, meer dan 80% van de woningen is volgens de inschatting van de OBO niet (voldoende) aangepast (Verté et al., 2018). 46% is matig onaangepast en 10% vertoont ernstige gebreken. De OBO nemen weliswaar ook nog andere indicatoren mee zoals inbraakgevoeligheid, comfort, hoe makkelijk het is de woning te verwarmen, alsook betaalbaarheid en afstand tot voorzieningen. De OBO kijken daarnaast ook specifiek naar welke mobiliteitsremmende elementen vaak voorkomen in de woningen van de ouderen. Daaruit blijkt dat de helft trappen heeft in de woning (53,5%) en een vijfde trappen moet nemen om de woning te betreden. 11,5% heeft te hoge drempels in de woning.

Drempels en trappen kunnen de mobiliteit in de woning beperken en verhogen het risico op vallen. Een kwart van de ouderen (27%) is het afgelopen jaar meer dan eens gevallen in de woning (Verté et al., 2018). Vermoedelijk ligt dit cijfer in realiteit nog hoger, want Volckaert et al. (2016) stellen vast dat ouderen vallen in de woning minimaliseren.

Belangrijk is dat een ontoegankelijke woning niet enkel een gevaar vormt voor de fysieke gezondheid. Onaangepast wonen heeft ook een negatieve invloed op de psychologische gezondheid (Morris, 2018). Ouderen worden aangemoedigd om zoveel mogelijk te bewegen. Het houdt hen fysiek en mentaal fit. Potentieel gevaarlijke situaties dreigen die bewegingsvrijheid echter in te perken (zie ook Nelissen, 2017; Maier, 2017). Zo vonden Fox et al. (2017) in een vergelijkende studie tussen 'standaard' sociale woningen en sociale woningen die zijn aangepast aan personen met een verminderde mobiliteit dat de oudere bewoners van de standaardwoningen minder mobiel zijn, vaker ziek zijn, zich meer zorgen maken over de toekomst en zich minder veilig voelen in de woning. Ouderen die daarentegen woningaanpassingen hebben uitgevoerd, voelen zich veiliger in de woning (Hughes, et al., 2008). Volgens Cook et al. (2005) werkt het echter in twee richtingen. Zij constateren dat ouderen met een betere mentale gezondheid, meer geneigd waren om hun woning aan te passen aan hun verminderde mobiliteit en bijgevolg ook mobieler kunnen zijn.

Betaalbaarheid

Een tweede voorwaarde om op een kwalitatieve manier ouder te worden in de woning, is dat die woning betaalbaar is. Bij ouderen hebben een aantal factoren een belangrijke invloed op die betaalbaarheid. Ouderen die een pensioen ontvangen, hebben door de band genomen een kleiner inkomen dan voordien, wanneer men een inkomen uit arbeid ontving. Ook verweduwing – en bijgevolg het terugvallen op één inkomen – speelt hierin een rol. Anderzijds zijn er ook ouderen die spaarmiddelen hebben opgebouwd om op terug te vallen.

Het inkomen (maar daarom niet het vermogen) ligt op latere leeftijd dus doorgaans lager, maar de woonkosten verschillen wel naargelang het eigendomsstatuut. Waar oudere eigenaars al vaker een woning hebben afbetaald, dienen huurders de huur te blijven betalen. Bovendien is er een verschil tussen private en sociale huurders. De huurprijs in de sociale huur is inkomensgerelateerd en ligt doorgaans (een stuk) lager dan op de private huurmarkt (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Morris (2016b) benadrukt dat ouderen met een woning in eigendom, alsook sociale huurders, niet enkel genieten van meer financiële zekerheid, maar ook van meer controle. Oudere private huurders, daarentegen, ervaren niet enkel meer betaalbaarheidsproblemen, maar worden ook meer

⁹ De ouderenbehoefteonderzoeken (OBO) zijn kwantitatieve bevragingen in tal van Vlaamse gemeenten. De onderzoeken, gestuurd vanuit de VUB en HOGent, kunnen uitspraken doen over de hele Vlaamse dataset, of over specifieke gemeenten.

geconfronteerd met acute en chronische stress. Sommige oudere private huurders leven zelfs in 'constante angst' (Morris, 2016b).

Uit de Woonsurvey 2018 blijkt dat oudere private huurders meer betaalbaarheidsproblemen ervaren dan oudere sociale huurders en eigenaars. Van alle 60-plussers valt 12% boven de woonquote van 30%,¹⁰ dat betekent dat die 12% meer dan een derde van het inkomen aan wonen geeft. Dat is iets meer dan in 2013 (10,5%). Bij oudere private huurders gaat het om 71% (in 2013 was dat 61%). Bij de sociale huurders geeft 25% meer dan een derde van het inkomen aan wonen en bij de eigenaars met hypotheek is dat 8,5% (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Een andere manier om betaalbaarheid te meten is via het resterend inkomen (RI). Als het besteedbaar huishoudinkomen na het betalen van de woonkosten onder een bepaalde grens¹¹ komt te liggen, is dat een indicatie van armoede. Er zijn in de steekproef van de Woonsurvey 2018 geen oudere eigenaars met hypotheek te vinden met een resterend inkomen onder die norm. Daar staat tegenover dat de helft van de oudere private huurders (51,5%) na het betalen van de naakte woonkost onvoldoende over houdt om een decent leven te leiden. Bij de sociale huurders is dat 29%. Of betaalbaarheid nu via de woonquote of het resterend inkomen berekend wordt, een behoorlijk aantal oudere private huurders zitten in een weinig benijdenswaardige situatie. Nadien volgen de sociale huurders en daarna de eigenaars, die weinig tot geen betaalbaarheidsproblemen ondervinden.

Woonzekerheid

Woonzekerheid staat niet als voorwaarde opgenomen in de lijst van de WHO. Toch achten we dit belangrijk. Een beperkte woonzekerheid kan namelijk tot stress en angst leiden (Morris, 2016b). Het draagt dus ook - positief of negatief - bij tot het mentaal welzijn van ouderen. Daarom bekijken we deze voorwaarde ook in dit onderzoek. Woonzekerheid is 'de mogelijkheid om in de woning te blijven wonen, zolang de bewoner dat wenst'.¹² Ook wat woonzekerheid betreft speelt het eigendomsstatuut een belangrijke rol. Eigenaars en sociale huurders kennen meer woonzekerheid dan private huurders. Uit de Woonsurvey 2018 blijkt bijvoorbeeld dat een derde van de private huurders een contract van korte duur heeft (3 jaar of minder) (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Morris redeneert dan ook dat het eigendomsstatuut van ouderen een impact heeft op de gezondheid. Morris doet hiervoor een beroep op de Australische 'National Health Survey', die doet vaststellen dat private huurders zichzelf significant slechtere scores geven op vlak van gezondheid dan eigenaars (Morris, 2016a; 2018; Waters, 2001).

Verhuizen

Wat als de woning niet (langer) voldoet? Wat als de woning bijvoorbeeld ontoegankelijk en niet aanpasbaar is? Zijn de oudere bewoners dan geneigd om te verhuizen? Wanneer ouderen tijdig verhuizen naar een aangepaste woning, namelijk voor ze zorgbehoevend worden, hanteert men in de academische literatuur het begrip 'moving in time', een tegenhanger van 'ageing in place'.

¹⁰ Dit is een norm om (de evolutie van de) betaalbaarheid te toetsen. Het is het aandeel van de bruto woonuitgaven (huur, afbetaling) t.o.v. besteedbaar inkomen. Doorgaans wordt een 30%-grens gehanteerd als grens tussen betaalbaar en onbetaalbaar. Voor een bespreking van de voor- en nadelen van dit instrument, zie Heylen, 2019.

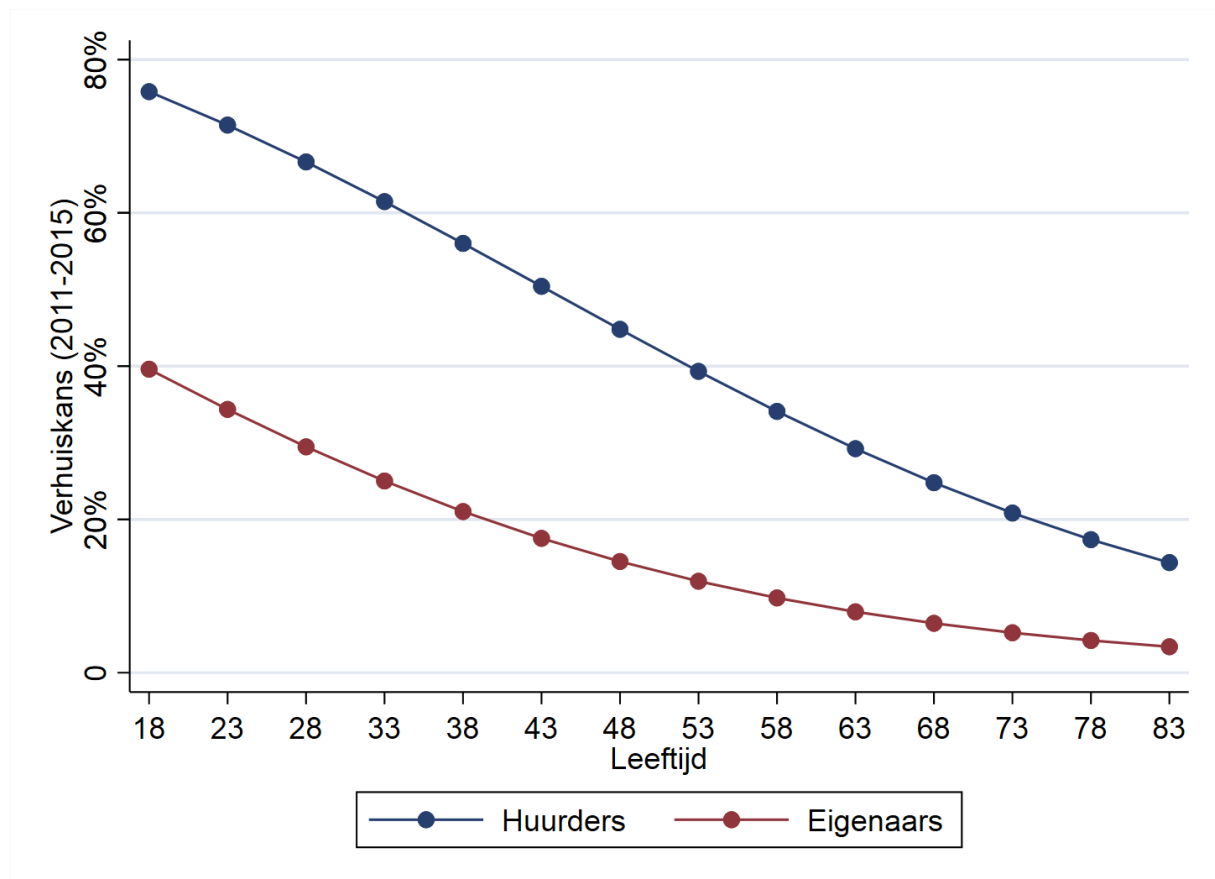
¹¹ De woonsituatie wordt als 'niet betaalbaar' beschouwd als het resterend inkomen te laag is voor de consumptie van andere noodzakelijke goederen en diensten. Op welke hoogte die norm moet liggen, kan bepaald worden door overheidsbeleid of door onderzoek dat vaststelt hoeveel een persoon nodig heeft om een menswaardig leven te leiden (Heylen, 2019).

¹² Woonzekerheid kan echter moeilijk los gezien worden van andere factoren zoals de kwaliteit van de woning en woonomgeving. Wanneer een woning bv. van onvoldoende kwaliteit is, zouden bewoners mogelijks eerder weg willen uit die woning, wat dan zoveel is als 'het omgekeerde van streven naar woonzekerheid' (Hubeau & Vande Lanotte, 1988).

Uit surveyonderzoek blijkt telkens weer dat een meerderheid van de ouderen kiest voor 'ageing in place'. Volgens het Grote Woononderzoek 2013 wil driekwart van de ouderen niet verhuizen (Pannecoucke & De Decker, 2015). Een kwart van de ouderen is dus wel bereid om aan 'moving in time' te doen. De iets recentere Ouderenbehoefteonderzoeken (2018) tekenen een grotere verhuiskans op. Net geen 40% van de ouderen zou verhuizen wanneer de woning onaangepast wordt. 15% zou verhuizen naar een assistentiewoning en een kleine 10% zou kiezen voor een aangepaste woning. Toch zouden de meeste ouderen niet verhuizen. Een kwart zou de woning aanpassen en er blijven, maar liefst 64% zou geen enkele actie ondernemen (noch aanpassen, noch verhuizen).

Achter die verhuiskans gaat echter heterogeniteit schuil. Zo blijken de oudste leeftijdscategorieën het minst *geneigd* te verhuizen. Van de leeftijdscategorie 65 tot 74 jaar zou 8% zeker verhuizen en 5% waarschijnlijk. Bij de 75-plussers is dat respectievelijk 4,5 en 3% (Pannecoucke & De Decker, 2015). Toch verhuizen de oudste ouderen iets meer dan de jonge ouderen. Van de groep tussen 65 en 74 jaar, is 10% verhuisd binnen de periode 2011-2015; bij 75-84 is dat 14%. Bij de 85-plussers ligt dat cijfer weer hoger (26,5%), vermoedelijk speelt een verhuis naar een zorginstelling hier een rol. Ter vergelijking: in de categorie 18-24 jaar is de helft in die vier jaar verhuisd (Dreesen, 2019). Daarnaast maken ook huurders (voornamelijk private huurders) een grotere kans om te verhuizen dan eigenaars. Van *alle* huurders is ongeveer de helft (49%) de afgelopen vier jaar verhuisd, t.o.v. 17% van de eigenaars. Bij de oudere categorieën ligt dit een pak lager, zowel bij huurders als bij eigenaars. Toch verhuizen ook oudere huurders meer dan oudere eigenaars. Figuur 1 duidt beide transities aan. Tot slot speelt ook de gezinssituatie een rol. Alleenstaanden verhuizen doorgaans vaker dan koppels (Dreesen, 2019).

Figuur 1 Voorspelde verhuiskans tussen 2011 en 2015 van eigenaars en huurders naar leeftijd in 2011

Bron: Dreesen (2019)

Leeswijzer

Dit rapport zal dus de woonsituatie van ouderen bekijken, met een specifieke focus op de opvattingen van de ouderen zelf, wat betreft (1) de woning en (2) verhuizen. Beide hoofdstukken verschillen in opzet, gezien het eerste gaat over de huidige woonsituatie en het tweede over toekomstige verhuisbewegingen, maar ook verhuisbewegingen die men in het verleden al ondernam i.f.v. het ouder worden. Starten doen we met een methodologisch hoofdstuk. Daar gaan we onder meer in op het gebruik van kwalitatief onderzoek. We bespreken er ook de drie cases, die onder meer verschillen naar geografie (stedelijk, randstedelijk en landelijk) en naar eigendomsstatuut (eigenaars en private en sociale huurders).

1. METHODOLOGIE

Hoe gaan we de woonsituatie van ouderen onderzoeken? We doen dat aan de hand van kwalitatief onderzoek. Semigestructureerde interviews vormen de hoofdmoot van dit rapport. We gaan ook kort in op drie focusgroepen die plaatsvonden in drie woonzorgcentra. We beschrijven hieronder wat deze methodiek inhoudt. We vervolgen met de concrete aanpak van het onderzoek en het profiel van de ouderen die we uiteindelijk spraken in die interviews.

1.1 Kwalitatief onderzoek

1.1.1 Wat?

Dit onderzoek heeft als doel het brede plaatje van de woonsituatie van oudere, stedelijke huurders en oudere eigenaars op het platteland en in de stadsrand te bekijken. We kijken daarbij zoveel mogelijk door de bril van de oudere zelf en stellen onder andere volgende vragen: Waarom wonen ouderen zoals ze wonen? Welke voorgaande keuzes gaan daarachter schuil? Hoe ervaren ouderen hun huidige woonsituatie? Hoe willen ze in de toekomst leven en wonen?

Om die motivaties, keuzes en woonwensen te kunnen weergeven en verklaren, maken we gebruik van kwalitatief onderzoek. Dat stelt ons in staat om subjectieve betekenissen, waarden en/of emoties te verkennen (Clifford, et al., 2016). Kwalitatief onderzoek kent drie doeleinden: verkennen, verklaren en ingaan op percepties, attitudes en ervaringen (Mortelmans, 2007). Ten eerste laat kwalitatief onderzoek toe om breed en exploratief te werk te gaan. Daarnaast stelt het ons in staat het 'waarom' van bepaalde gedragingen (zoals verhuisbewegingen of juist de keuze om niet te verhuizen) en wensen (zoals de voorkeur voor een bepaalde woning of woonomgeving boven een andere) te achterhalen. Tot slot gaan we met kwalitatief onderzoek dieper in op percepties en attitudes die mensen associëren met bepaalde locaties of woonervaringen.

Kwalitatief onderzoek onderscheidt zich van kwantitatief onderzoek door het exploratieve karakter. Waar surveys vaak gelimiteerde antwoordmogelijkheden voorzien, biedt kwalitatief onderzoek een ruimer antwoordenkader, waardoor relevante nevenonderwerpen kunnen aangeraakt worden. Kwalitatief onderzoek laat dan ook toe om onderzoeksobjecten te 'contextualiseren', zowel op microniveau (bijvoorbeeld de woonbuurt), als op mesoniveau (bijvoorbeeld het woonbeleid), als op macroniveau (bijvoorbeeld de woningmarkt). Kwalitatief onderzoek richt zich op de 'aard' van een onderzoeksobject en niet op de 'omvang' ervan. Met andere woorden, dergelijk onderzoek streeft geen representativiteit na, maar heeft wel een 'thick description' van het onderzoeksobject tot doel. Naast het waar te nemen gedrag ('thin description'), gaan we op zoek naar de context die dat gedrag kan verklaren. Door het tijdsintensieve karakter is kwalitatief onderzoek bovendien relatief kleinschalig.

1.1.2 Semigestructureerde interviews

Een semigestructureerd diepte-interview is een verbale interactie waarbij één persoon, de interviewer, aan de hand van vragen of topics informatie tracht te bekomen van een andere persoon. Hoewel de interviewer een aantal thema's voorbereidt, hebben de respondenten de mogelijkheid om onderwerpen aan te snijden die zij belangrijk vinden. De interviewer is betrokken, oordeelt niet en creëert een vertrouwelijke omgeving zodat respondenten informatie en ervaringen delen (Longhurst, 2010). Het semigestructureerd interview onderscheidt zich van het open interview, waar geen vragenlijst gebruikt wordt en respondenten vrijuit kunnen praten. Het onderscheidt zich ook van het gestructureerde interview, waar een striktere vragenlijst de antwoorden van respondenten meer beperkt. Die laatste leunt dan ook meer bij kwantitatief onderzoek aan. Het semigestructureerd

interview zit hier tussenin (Mortelmans, 2013). Bij semigestructureerde interviews werken we eerder met ‘topics’ en niet met vooraf opgestelde vragen.

Door met topics te werken wordt ruimte voor flexibiliteit ingebouwd. De respondent krijgt immers de kans om onderwerpen aan te halen die hij of zij belangrijk vindt (Dunn, 2000; Longhurst, 2010). Op die manier kunnen we ook uitkomen op onderwerpen die we vooraf niet verwacht hadden en leent het onderzoek zich, zoals eerder beschreven, tot exploratie.

De topiclijst is geïnspireerd op onderzoek van onder meer Golant (2015), De Decker (2013), Vandekerkhove et al. (2015), De Decker et al. (2018), De Witte et al. (2012). Daarnaast haalden we ook mosterd bij de Age Friendly Cities checklist (WHO, 2007); ‘Ruimte voor ouderen’, zowel een inspiratiegids voor de Provincie West-Vlaanderen, als een studie van OCMW Gent en Stad Gent en de vragenlijst voor de Woonsurvey 2018 van het Steunpunt Wonen.

1.1.3 Focusgroepen

Een heel klein stuk van dit rapport is ook geschreven op basis van de data uit drie focusgroepen. Bij een focusgroep gaat een kleine groep mensen in gesprek over een bepaald onderwerp. De onderzoeker modereert. De respondenten gaan met elkaar in interactie en reageren op elkaars uitspraken (Cameron, 2010). Het voordeel van deze methode is dat er een groepsdynamiek kan ontstaan. Dat kan een bredere waaier aan informatie opleveren dan individuele interviews. Nadelig aan de methode is dat de impact van de onderzoeker eerder klein is, waardoor het moeilijker is in de richting van de onderzoeksvraag te sturen. Bovendien zou er ook een polarisatie-effect kunnen plaatsvinden (Morgan, 1996). Participanten zouden extremere standpunten innemen. En de minder vlotte praters laten zich minder snel horen. Tot slot, is er het gebrek aan representativiteit. Verbale en zelfzekere mensen zullen sneller deelnemen.

1.2 Aanpak

We bespreken hieronder eerst in welke casestudiegebieden we ons onderzoek hebben uitgevoerd. Daarna bespreken we de rekrutering van de respondenten, hun profiel, de manier waarop de interviews zijn verlopen en tot slot de manier waarop we het interviewmateriaal hebben geanalyseerd. We bespreken dit voor het tweeledig onderzoek op het platteland (met interviews en focusgroepen in de Westhoek en de Kempen), het onderzoek naar oudere huurders in de stad en het onderzoek naar ouderen in suburbane gebieden.

1.2.1 Casestudiegebieden

Voorliggend onderzoek gaat over hoe ouderen in verschillende geografische settings en met een verschillend eigendomsstatuut hun woonsituatie ervaren. Op dat eigendomsstatuut komen we later nog terug. We hebben het hier eerst over die geografische settings. We zijn ouderen gaan interviewen op het platteland, in de stad en in de stadsrand.

1.2.1.1 Platteland

In eerste instantie keken we naar ouderen die op het platteland wonen. Het Vlaamse platteland is al enkele decennia in verandering. Tot (ongeveer) 1970 waren Vlaamse dorpen relatief autonoom (Thissen et al., 2010). Er waren scholen, kruideniers, een halte voor openbaar vervoer. Maar ook het verenigingsleven was nog sterk lokaal gestoeld. De opgebouwde welvaart in de dorpen, werd vaak ook weer in datzelfde dorp geïnvesteerd of geconsumeerd (Van Esterik, 2003). Vanaf 1970 verandert die lokale betekenis. Een groeiende automobilititeit en een toenemende welvaart spelen een belangrijke rol in de zogenaamde regionalisering van het leven (Thissen & van der Meer, 2013). Steeds meer activiteiten, werk en sociale relaties, komen buiten het eigen dorp te liggen. De dorpen verliezen

verschillende functies. Vooral commerciële voorzieningen vereisen een steeds hogere omzet en een groter klantenbestand om te kunnen voortbestaan. Vele dorpen transformeren dan ook van autonome dorpen naar residentiële dorpen. Bovendien zien we dat het platteland (in relatieve cijfers) sterker vergrijst dan de stedelijke gebieden (Vandekerckhove et al., 2016).

Het Vlaamse, vergrijzende platteland is echter geen homogeen gebied. Onderzoek van Vandekerckhove et al. (2016), wijst op een oost-west-tegenstelling. In het oosten van Vlaanderen kent het platteland een jongere bevolkingssamenstelling, terwijl de vergrijzing in het westen sterker aanwezig is. Om die reden kozen we als casestudiegebied voor een westelijke en een oostelijke plattelandsregio, respectievelijk de Westhoek en de Kempen.

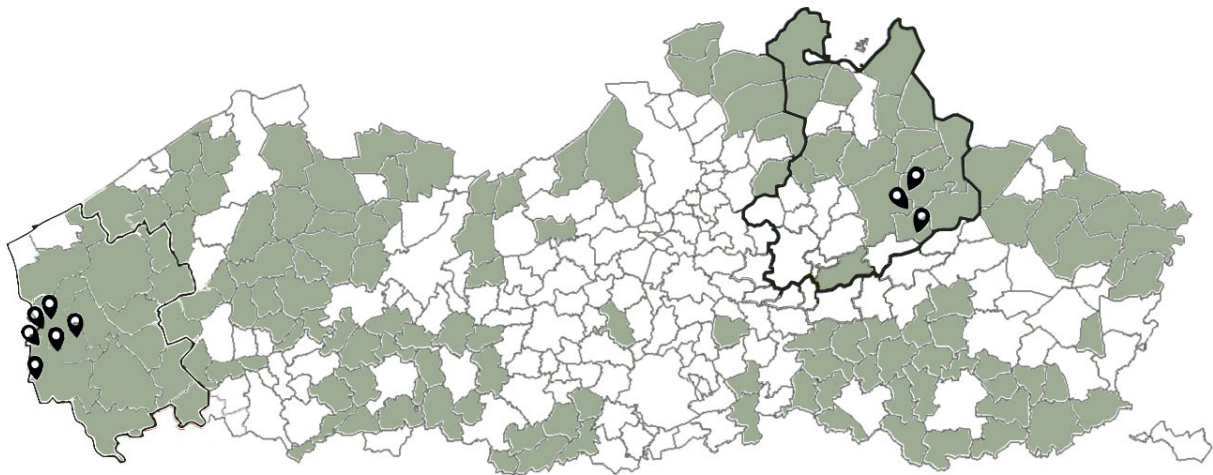
Kijken we iets nauwkeuriger naar deze twee regio's dan zien we wel nog meer verschillen dan louter de demografische. Zo heeft de Westhoek een uitgesproken landelijk karakter, terwijl de Kempen meer verstedelijking kent. Dat heeft ook een invloed op de tewerkstellingsmogelijkheden en voorzieningen in de regio's. Terwijl de Westhoek, wat kort door de bocht gesteld, een eerder werkarme en voorzieningenarme regio is, scoort de Kempen op die twee vlakken beter (VITO, 2016).

Binnen die twee regio's kozen we telkens drie gemeenten. In de Westhoek gaat het om de gemeenten Poperinge, Alveringem en Vleteren.¹³ In de Kempen kozen we voor Mol, Meerhout en Geel¹⁴. Binnen die gemeenten focusten we op een aantal deelgemeenten. Voor de Westhoek betreffen dat Watou, Roesbrugge en Krombeke (Poperinge), Beveren en Gijverinkhove (Alveringem) en Oostvleteren (Vleteren). De twee focusgroepen vonden plaats in twee woonzorgcentra in het centrum van Alveringem en Poperinge. In de Kempen gaat het om Bel (Geel) en Millegem (Mol). Er vond een focusgroep plaats in het woonzorgcentrum van Meerhout. We duiden hieronder kort de (deel)gemeenten in elke case en starten met de Westhoek.

¹³ In samenspraak met verschillende zorg- en welzijnsactoren werd de regionale woningmarkt Poperinge geselecteerd als casegebied. De regionale woningmarkt bestaat uit de gemeenten Poperinge, Vleteren en een deel van Alveringem (Kesbeke et al., 2012), en wordt aangevuld met de gemeente Heuvelland en het overige deel van Alveringem. Meer duiding omtrent deze selectie is terug te vinden in De Decker et al. (2018), pp. 125-128.

¹⁴ Ook de selectie van de gemeenten in de Kempen gebeurde op basis van gesprekken met woon- en zorgprofessionals. Twee zones kwamen naar voor: enerzijds de gemeente Herselt en anderzijds de meer suburbane zone Mol, Meerhout en Geel. Omwille van het perifere karakter van de gemeente Herselt is gekozen voor de zone Mol-Geel die met z'n eerder suburbaan karakter een veel grotere complementariteit heeft met het casegebied uit de Westhoek. Meer duiding omtrent deze selectie is terug te vinden in De Decker et al. (2018), pp. 129-134.

Figuur 2 Westhoek (dunne zwarte lijn) en Kempen (dikke zwarte lijn) met de respectievelijke kernen

Bron: Eigen kaart. De plattelandsgemeenten staan aangeduid in het groen. Voor meer info omtrent de afbakening van de plattelandsgemeenten, zie De Decker et al. (2018).

De hele gemeente **Poperinge** kent een kleine 20 000 inwoners. Het Provinciaal Ruimtelijk Structuurplan (PRS) duidt Poperinge aan als kleinstedelijk gebied op provinciaal niveau. Poperinge beschikt over twee erkende woonzorgcentra¹⁵ en één groep van assistentiewoningen.¹⁶ In een van deze woonzorgcentra vond een focusgroep plaats. Er zijn tal van voorzieningen: winkels, restaurants, banken, gezondheidszorg (een polikliniek die deel uitmaakt van het ziekenhuis van Ieper), etc. Naast het stadscentrum bestaat Poperinge uit de deelgemeenten Proven, Reningelst, Watou, Roesbrugge-Haringe en Krombeke. De laatste drie komen in dit onderzoek naar voor. Het zijn alle drie relatief kleine kernen. De grootste is Watou met net geen 1 900 inwoners. **Watou** heeft ook nog de meeste voorzieningen (zoals een apotheek, bakker, kruidenier en een bank). **Roesbrugge** en **Krombeke** tellen beiden een 700 inwoners. Het aandeel ouderen (65-plus) in Poperinge ligt met 23% iets hoger dan het aandeel ouderen op Vlaams niveau (20%). Watou (22%) en Roesbrugge (23%) zijn vergelijkbaar met het Poperingse gemiddelde. Krombeke kent met 26% relatief gezien de meeste ouderen.¹⁷

Alveringem is in tegenstelling tot Poperinge geen stad. Het telt een klein aantal winkels, restaurants en cafés. Daarnaast zijn er een tweetal banken en een dokterspraktijk en een fietswinkel. In woonzorgcentrum 't Hoge, dichtbij het dorpsplein, ging een focusgroep door. De gemeente ligt in een plattelandsomgeving, tussen Veurne en Poperinge en grenst aan Frankrijk. Er wonen ongeveer 5 000 personen. In Alveringem-centrum wonen er zo'n 1 600. Onze case **Beveren** is een landelijke kern met een 700 inwoners. Beveren heeft geen bakker of slager. De dichtstbijzijnde buurtwinkel is in Roesbrugge te vinden. **Gijverinkhove** (een 300 inwoners) heeft zeer weinig voorzieningen. Er is een café en broodautomaat, maar geen winkels. In Alveringem is met 18% 65-plussers een eerder 'jonge' gemeente, net als deelgemeente Gijverinkhove (ook 18%). Beveren kent 20% ouderen.

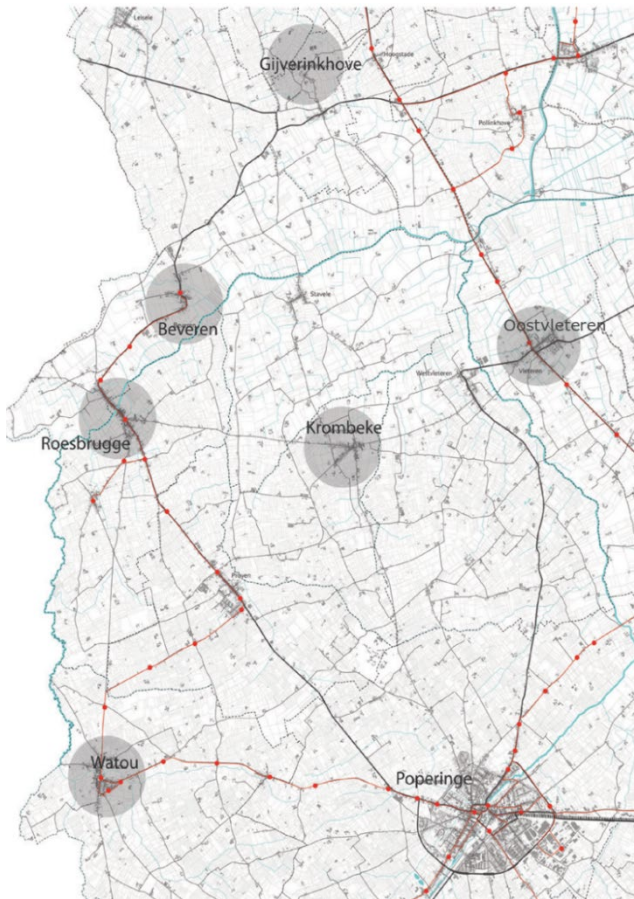
¹⁵ Alle cijfers m.b.t. woonzorgcentra dateren van 2017 en zijn terug te vinden op: <https://www.zorg-en-gezondheid.be/aanbod-en-verdeling-van-woongelegenheden-woonzorgcentrum-met-een-bijkomende-erkenning>

¹⁶ Alle cijfers m.b.t. groepen van assistentiewoningen dateren van januari 2020 en zijn terug te vinden op: https://www.zorg-en-gezondheid.be/sites/default/files/external/Rapport_03-Voorzieningen_per_gemeente_voor_Groepen_van_Assistentiewoningen.pdf

¹⁷ Alle cijfers m.b.t. vergrijzing: provincies in cijfers.

Vleteren, tot slot, telt zo'n 3 700 inwoners. Deelgemeente **Oostvleteren** heeft wel verschillende winkels en sociale voorzieningen. Vleteren kent een even groot aandeel 65-plussers als Vlaanderen (20%), Oostvleteren iets meer (22%).

Figuur 3 Situering casestudiegebieden Westhoek

Bron: Wellens & Vandekerkhove (2016)

De geselecteerde kernen in de Westhoek kennen met andere woorden weinig tot bijna geen dagelijkse voorzieningen. Voor velen ontbreekt er een (grote) supermarkt en/of ontspanningsmogelijkheden zoals restaurants, cafés of polyvalente zalen. In de Kempen selecteerden we daarom bewust twee deelgemeenten die nog steeds landelijk zijn, maar toch een grotere bevolkingsdichtheid en (iets) meer voorzieningen kennen.

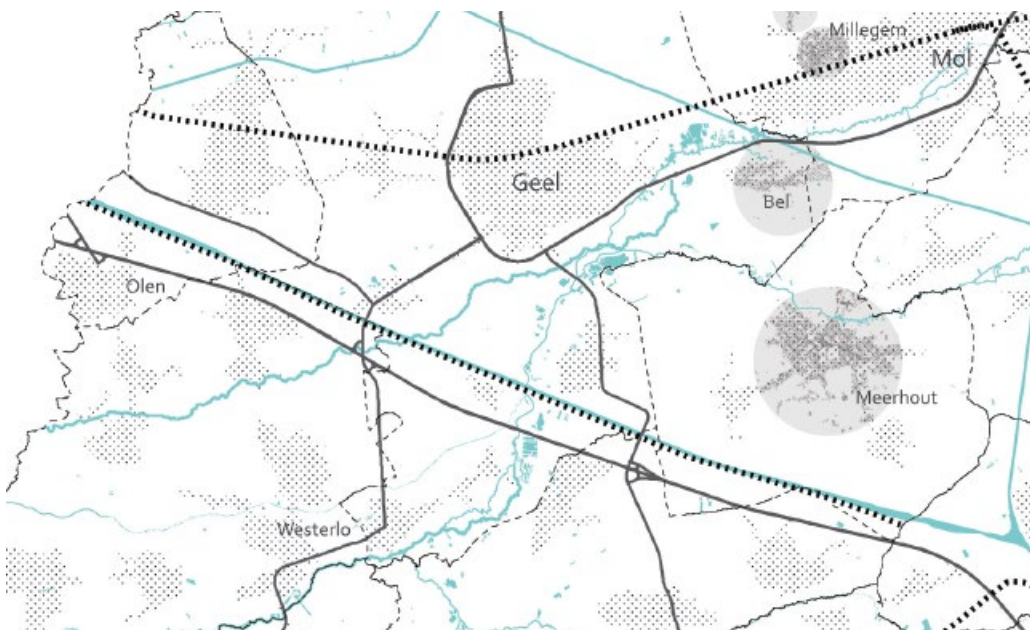
De gemeente **Mol** is de eerste. Mol is qua inwoneraantal (37 000) bijna dubbel zo groot als Poperinge. Mol-centrum is goed voor een 8 000 inwoners. Mol-centrum heeft tal van voorzieningen, onder meer in de winkelstraat. Er zijn verschillende restaurants, cafés en een cultureel centrum en een station. De kern kent ook twee woonzorgcentra, twee groepen van assistentiewoningen en een ziekenhuis. Een kilometer buiten de kern is er nog een derde woonzorgcentrum met assistentiewoningen te vinden. Naast het centrum kent Mol nog 11 gehuchten, waarvan **Millegem**, op een kleine drie kilometer van Mol-centrum, er één is. Millegem telt zo'n 3 500 inwoners en bestaat uit het oude dorp dat zich uitstrekt rond de kerk en een aantal nieuwere verkavelingen, waaronder de Europawijk, ook wel 'de lanen' genoemd. Deze villawijk werd grotendeels opgetrokken voor de werknemers van het nabijgelegen Studiecentrum voor Kernenergie en aanverwante instellingen zoals Euratom. Millegem dorp beschikt nog over een aantal basisvoorzieningen zoals een huisarts, een bakker, frituur, krantenwinkel, broodjeszaak, cafés, een kleine superette ('Tecno'), etc. Daarnaast beschikt dit

kerkdorp ook nog over een basisschool, een ontmoetingscentrum ('Miloheem') en een actieve kerkgemeenschap.

De stad **Geel** is met 40 000 inwoners te vergelijken met haar buurgemeente Mol. Geel heeft vijf erkende woonzorgcentra en vijf groepen van assistentiewoningen, een ziekenhuis en een hogeschool. De stad heeft tal van winkels, restaurants, cafés en een cultureel centrum. Onze case **Bel** is een van de twaalf kernen en telt net geen 1 200 inwoners. Het is daarmee de op één na kleinste parochie van Geel. Aanvankelijk bestond Bel uit de hoofdstraat (Bel genaamd) met een aantal zijstraten. Doorheen de jaren is Bel sterk gegroeid en kwamen er een aantal nieuwe verkavelingen bij. Op het gebied van voorzieningen beschikt Bel nog over een kruidenier, een aantal kapperszaken, een apotheker, huisarts, tandarts, en een drietal cafés/brasseries. Ook het verenigingsleven is in Bel nog erg actief.

Meerhout is een dorp ten zuiden van Geel en Mol en telt ruim 10 000 inwoners. In Meerhout hebben we enkel ouderen bevroegd die in het woonzorgcentrum De Berk verblijven. Dit woonzorgcentrum is recent verhuisd naar een nieuwbouw. Het gebouw biedt plaats aan 74 bewoners, waarvan 3 voor kortverblijf. Het woonzorgcentrum is in handen van het OCMW en bevindt zich in het dorpscentrum van Meerhout. Zowel in Mol, Geel als Meerhout is 20% van de bewoners ouder dan 65 jaar.

Figuur 4 Situering casestudiegebieden Kempen

Bron: Wellens & Vandekerkhove (2016)

We organiseerden uiteindelijk 41 interviews. Van de 21 interviews in de Westhoek vonden er 5 plaats in Beveren. In Watou, Roesbrugge en Krombeke vonden telkens 4 interviews plaats. In Gijverinkhove en Oostvleteren telkens 2. De focusgroepen vonden plaats in centrum-Poperinge en centrum-Alveringem.

De interviews in de Kempen werden verdeeld over Bel (9 interviews) en Millegem (11 interviews). Daarnaast organiseerden we ook een focusgroep in woonzorgcentrum De Berk in Meerhout.

1.2.1.2 Stad

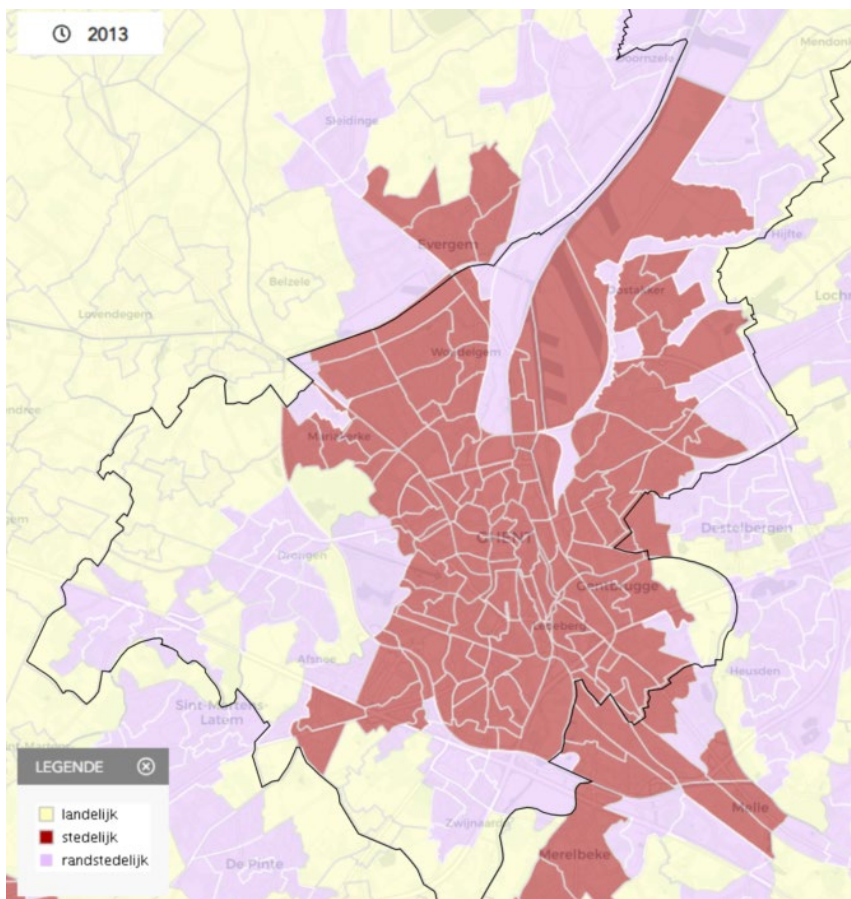
De stedelijke cases gingen we zoeken in de stad Gent. Gent is na Antwerpen de tweede grootste centrumstad van Vlaanderen. Zoals eerder besproken, kent stedelijk gebied in relatieve cijfers een minder sterke vergrijzing. In 2019 is 16,5% van de bevolking ouder dan 65 jaar. In Vlaanderen

gemiddeld is dat 20%. Op een stad van iets meer dan 260 000 inwoners, zijn er dat iets meer dan 43 000. 5,5% van de Gentse inwoners of zo'n 14 000 personen is ouder dan 80 jaar.¹⁸

Gent biedt een scala aan (zorg)voorzieningen. Zo kent de stad, naast psychiatrische centra en campussen van-, vier ziekenhuizen: drie algemene en één universitair ziekenhuis. Gent heeft, volgens het Agentschap Zorg en Gezondheid (zie eerder) 22 woonzorgcentra met RVT-erkenning. Vier woonzorgcentra worden uitgbaat door het OCMW van Gent, de andere 18 door vzw's. Meer dan de helft van de woonzorgcentra zijn vrij centraal in de stad te vinden (binnen de stadsring R40). Dat geldt ook voor de 22 erkende groepen van assistentiewoningen. Daarnaast zijn er in Gent elf Lokale Dienstencentra.¹⁹ De stad kent voorts alle (stedelijke) voorzieningen, gaande van musea, scholen en academies tot (wijk)bibliotheken, zwembaden, tot cafés, winkels, banken, etc..

Die voorzieningen zijn echter niet gelijk over het grondgebied Gent verspreid, maar situeren zich vooral centraal in de stad. Wanneer we er de Ruimtemonitor²⁰ bij nemen (figuur 5), zien we dat niet het hele grondgebied Gent 'stedelijk' te noemen is. We zien bijvoorbeeld dat de binnenstad rood (stedelijk) kleurt, maar dat er in het noorden (de haven), het zuiden (Zwijnaarde) en het oosten (Drongen), ook paarse (suburbane) gebieden zijn. Drongen bestaat zelfs voor een groot deel uit geel (landelijk) gebied, net als het oosten van Gentbrugge en het zuiden van Zwijnaarde.

Figuur 5 Landelijke, stedelijke en randstedelijke gebieden in Gent

Bron: Ruimtemonitor + eigen bewerking

¹⁸ Bron: <https://gent.buurtmonitor.be/>

¹⁹ Alle stadsdiensten zijn hier terug te vinden: <https://stad.gent/nl/openingsuren-adressen>

²⁰ De Ruimtemonitor geeft aan de hand van allerlei indicatoren (voorzieningen, energie, open ruimte, ...) een beeld van de toestand van de ruimte in Vlaanderen. Zie: <https://www.ruimtemonitor.be/>

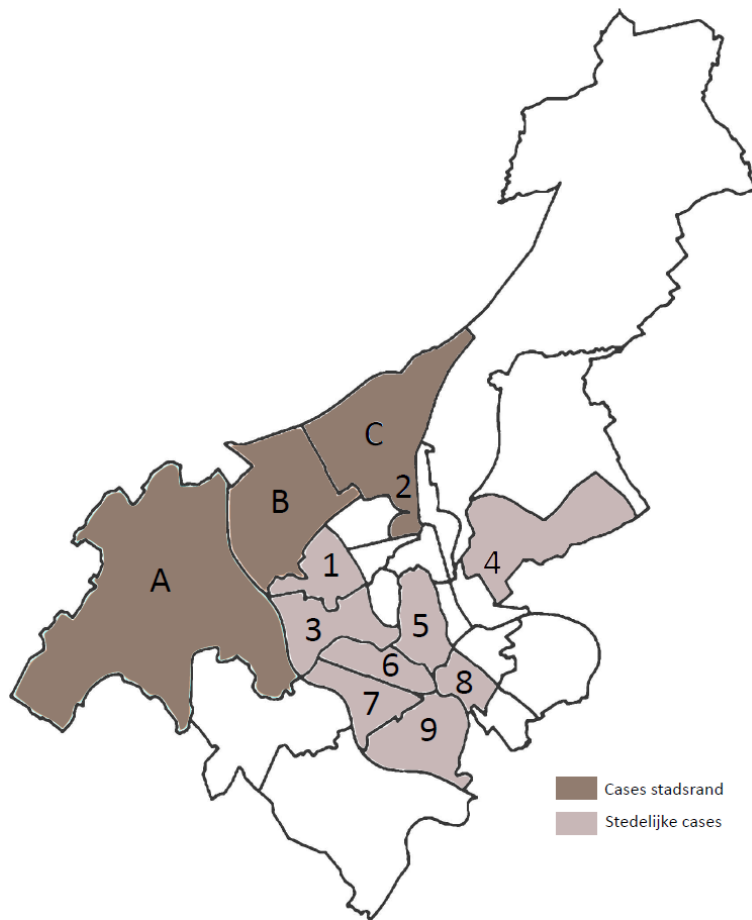
Daarom kiezen we ervoor om in het 'stadsonderzoek' enkel respondenten te zoeken in de rode, stedelijke regio's. Tot ons casestudiegebied behoort de Gentse binnenstad en de gebieden die er tegenaan liggen zoals de Brugse Poort, Ledeberg, de stationsbuurt en de stukken van Sint-Amandsberg die dichtbij het station Gent-Dampoort gelegen zijn. Ook in Nieuw-Gent en de Watersportbaan, twee wijken met een hoger aandeel sociale woningen, troffen we respondenten aan. Alle wijken staan met nummers aangeduid op figuur 6.

Uiteindelijk hebben we 32 ouderen geïnterviewd. We spraken enkel huurders (zie inleiding), 17 private en 15 sociale huurders. Bij de private huurders treffen we vijf respondenten in **Sint-Amandsberg** aan, een deelgemeente in het oosten van Gent, die ook eerder groene en suburbane uitlopers heeft aan haar grenzen met buurgemeenten Destelbergen en Lochristi. Maar de vijf respondenten wonen dichtbij station Dampoort (drie ervan wonen zelfs op de grens van Dampoort en Sint-Amandsberg) en dus relatief dicht tegen het centrum van Gent. Ze wonen dus in de stedelijke delen van Sint-Amandsberg. Drie private huurders wonen in het **centrum** van de stad, waarvan één in het historisch centrum. Nog drie private huurders wonen in de **omgeving van het Sint-Pietersstation**, vier in de **Brugse Poort**, één in **Wondelgem** en één in **Eke**. De respondent uit Eke was recent verhuisd na zes decennia in centrum-Gent. Ze deed dat om mobiliteits- en familieredenen. Omwille van haar parcours en haar specifieke visie op ouder worden in de stad, besloten we haar toch op te nemen in de steekproef.

De sociale huurders wonen in **Nieuw-Gent**, zowel in de hoogbouwappartementen, als in de laagbouw. Vijf sociale huurders wonen in **centrum** Gent. Twee respondenten wonen aan de **Watersportbaan** en twee in de **Brugse Poort**. Een laatste huurde een sociale assistentiewoning in **Ledeberg**.²¹

²¹ <https://www.ocmwgent.be/Botermarktpoort.html>

Figuur 6 Cases stad en stadsrand, Gent

* De stedelijke cases zijn Brugse Poort - Rooigem (1), Wondelgem (2), Watersportbaan – Ekkerghem (3), Sint-Amandsberg (4), Binnenstad (5), Stationsbuurt-Noord (6), Stationsbuurt-Zuid (7), Ledeborg (8), Nieuw-Gent - UZ (9).

De randstedelijke cases zijn Drongen (A), Mariakerke (B) en Wondelgem (C).

Bron: Eigen bewerkingen

1.2.1.3 Stadsrand

Naast de stad en het platteland, spraken we ook met ouderen in het gebied “daartussen”. De ruimtelijke woonontwikkelingen zoals deze zich na de Tweede Wereldoorlog hebben voorgedaan, worden vaak gevat met de term ‘suburbanisatie’ (Meeus & De Decker, 2013). De naoorlogse bevolking is sterk gaan groeien en als gevolg van de gezinsverduunning is het aantal huishoudens nog sterker toegenomen. Die gezinnen gingen in eengezinswoningen wonen. Het zijn vaak ruime woningen, met verschillende verdiepingen (en dus trappen in de woning). Ze zijn net buiten de steden gebouwd (suburb) of langs steenwegen, in verkavelingen etc. Vaak hebben de bewoners er ongeveer dezelfde leeftijd (Cneut et al., 2007). Ze zijn er als jong gezin komen wonen en hebben (in het geval van de babyboomers) op dit moment de pensioensleeftijd bereikt. De verkavelingen en suburbs kennen weinig voorzieningen. De woonfunctie domineert. In die zin zijn ze te vergelijken met landelijke gebieden, waar de functies ooit wel aanwezig waren, maar die nu bijna louter residentieel zijn.

We kozen voor drie deelgemeenten van Gent die, zoals de Ruimtemonitor aangeeft (figuur 5), minder verstedelijkt zijn: Wondelgem, Mariakerke en Drongen.

Wondelgem is de meest verstedelijkte van de drie. De bebouwingsgraad (18%) en bevolkingsdichtheid (18 000 inwoners/km²) ligt er iets hoger dan algemeen in Gent (resp. 13% en 17 000 inwoners/km²).²² Driekwart van de woningen zijn eengezinswoningen (voor Gent gemiddeld is dat de helft). Hoe verder van het stadscentrum, hoe meer vrijstaande woningen. Het mediaan netto inkomen per belastingplichtige ligt er met 20 000 euro per jaar iets boven het Gentse gemiddelde van 18 000 euro.²³ 13% heeft het moeilijk om rond te komen met het inkomen. Dat ligt iets onder het Gentse gemiddelde (15%). 4,5% kan de huishuur of de afbetaling van de woning niet betalen. Dat komt overeen met het Gentse gemiddelde van 5%.

Wondelgem is met 20% 60-plussers en 6% 80-plussers iets meer vergrijsd dan de rest van Gent (respectievelijk 16,5 en 5,5%).²⁴ De wijk heeft geen eigen welzijnsbureau, noch een lokaal dienstencentrum (LDC), maar die van de Bloemekenswijk en de Brugse Poort zijn niet veraf (althans, indien men niet te noordelijk woont). De wijk kent twee woonzorgcentra en geen assistentiewoningen in 2019 (hoewel er vijf groepen van assistentiewoningen gepland staan).²⁵ Driekwart van de inwoners is tevreden met de aanwezigheid van zorgvoorzieningen. Dat ligt hoger dan het Gentse gemiddelde (66%). 70% vindt dat er voldoende activiteiten zijn voor ouderen (in Gent algemeen is dat 61%). Vooral het oosten en het zuiden van de wijk kent veel winkels (zie figuur 7).

Mariakerke is iets minder verstedelijkt. De bebouwingsgraad ligt met 12% iets lager dan die van Wondelgem of van Gent algemeen. De bevolkingsdichtheid is er even hoog als de rest van Gent. Mariakerke heeft een nog groter aandeel eengezinswoningen (80%) dan Wondelgem. Het mediaan netto inkomen ligt in Mariakerke nog iets hoger (21 000 euro per jaar).²⁶ Er zijn procentueel evenveel inwoners die niet rond komen met het inkomen (13%) als in Wondelgem. In Mariakerke kan iets meer dan 2% de huishuur of afbetaling niet betalen.

Mariakerke is nog iets meer vergrijsd dan Wondelgem met 23% 65-plussers.²⁷ De wijk heeft een welzijnsbureau, maar geen eigen LDC. Dat van de Brugse Poort staat wel bijna op de grens met Mariakerke. De tevredenheid met zorgvoorzieningen is met 64% iets lager dan in Wondelgem, maar vergelijkbaar met het Gentse gemiddelde. 58% vindt dat er voldoende activiteiten zijn voor ouderen wat lager ligt dan in Wondelgem en in de rest van Gent. Er is momenteel 1 woonzorgcentrum en er staan er 2 gepland, idem voor de groepen van assistentiewoningen.²⁸ Vooral Mariakerke-centrum kent veel voorzieningen, langs de Brugsesteenweg. De rest van de deelgemeente kent heel wat minder voorzieningen (zie figuur 7).

Drongen is duidelijk de minst verstedelijkte case met 5,5% bebouwingsgraad (het Gentse gemiddelde is 13%) en een bevolkingsdichtheid van 500 inw/km² (tegenover 1 600 in Gent gemiddeld). 92% van de woningen zijn eengezinswoningen. Het mediaan netto inkomen ligt nog iets hoger dan in Mariakerke (22 000 euro per jaar).²⁹ 10% heeft het er moeilijk om rond te komen met het inkomen, wat een laag cijfer is in Gent. Enkel de stationsbuurt doet het op dat vlak beter. Ook met de lage betaalbaarheidsproblemen op vlak van wonen (3%) doet Drongen het beter dan de meeste andere Gentse wijken.

²² De Gentse gemiddelden houden ook rekening met zeer laag bevolkte regio's zoals de haven, Zwijnaarde of Drongen, waardoor de gemiddelden relatief laag uitvallen.

²³ Alle cijfers uit wijkmonitor Wondelgem, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

²⁴ Rapport ouderenzorg van Wondelgem, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

²⁵ Uit het rapport Ruimte voor Ouderen (2019):

<https://stad.gent/nl/wonen-verbouwen/alternatieve-woonvormen/ruimte-voor-ouderen>

²⁶ Alle cijfers uit wijkmonitor Mariakerke, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

²⁷ Rapport ouderenzorg van Mariakerke, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

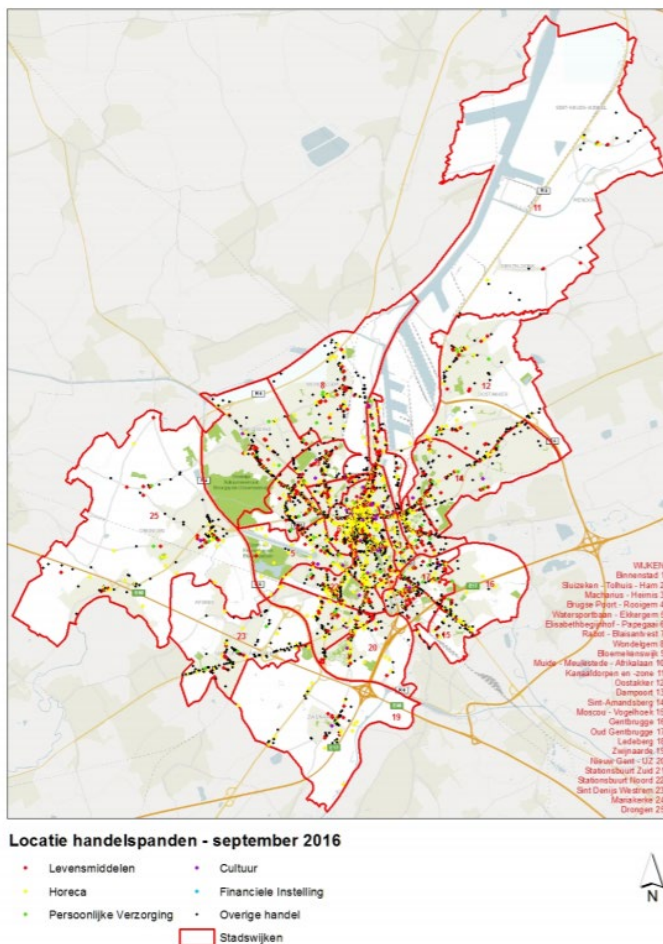
²⁸ Uit het rapport Ruimte voor Ouderen (2019):

<https://stad.gent/nl/wonen-verbouwen/alternatieve-woonvormen/ruimte-voor-ouderen>

²⁹ Alle cijfers uit wijkmonitor Drongen, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

Drongen is met net geen 24% 65-plussers even 'vergrijsd' als Mariakerke.³⁰ De wijk heeft 1 welzijnsbureau, relatief dicht bij het stadscentrum. Er is geen LDC. Drongen heeft één woonzorgcentrum en er staat één groep van assistentiewoning gepland.³¹ 57% van de Drongenaren vindt dat er voldoende zorgvoorzieningen zijn. Dat ligt iets lager dan de andere twee deelgemeenten. 58% vindt dat er voldoende activiteiten zijn voor ouderen 58%, wat evenveel is als in Mariakerke.

Figuur 7 Handelspanden in Gent, per wijk

Bron: Ruimte voor ouderen, Stad Gent

In de stadsrand organiseerden we 35 interviews. 18 ervan vonden plaats in Drongen. In Wondelgem waren dat 9 ouderen en in Mariakerke 8.

1.2.2 Rekrutering

De cases op het platteland, in de stad en in de rand van de stad zijn nu afgebakend. Maar hoe starten we nu met de interviews en focusgroepen? We hebben in de drie cases een andere rekruteringsmethode gebruikt.

³⁰ Rapport ouderenzorg van Wondelgem, via <https://gent.buurtmonitor.be/>

³¹ Uit het rapport Ruimte voor Ouderen (2019): <https://stad.gent/nl/wonen-verbouwen/alternatieve-woonvormen/ruimte-voor-ouderen>

1.2.2.1 Platteland

Op het platteland hadden we, zoals eerder vermeld, al kernen gekozen waar de interviews zouden plaats vinden. In de Westhoek ging het om zes kernen uit de gemeenten Poperinge, Alveringem en Vleteren en in de Kempen waren dat twee kernen uit de gemeenten Mol en Geel. De interviews in de Westhoek vonden eind 2015 plaats, die in de Kempen eind 2016-begin 2017. We namen 41 interviews af, goed voor 55 respondenten (er namen 14 koppels deel). We organiseerden ook drie focusgroepen in drie verschillende woonzorgcentra.

Om respondenten voor de interviews te vinden, schreven we eerst de dienst bevolking van de betrokken gemeenten aan om de namen en adressen van de 60-plussers uit de geselecteerde kernen te verkrijgen. We ontvingen een extract uit het bevolkingsregister en namen contact op met willekeurig geselecteerde ouderen. De respondenten werden telefonisch gecontacteerd met de vraag tot deelname voor een interview. Omdat de procedure bij de gemeenten in de Westhoek wat tijd in beslag nam, hebben we daar ook via een organisatie gerekruteerd. Nestor³² leverde gegevens aan van haar leden. Vijf van de twintig respondenten zijn via Nestor gevonden. Omdat het gaat om vrijwilligers van Nestor, is enige voorzichtigheid aangewezen. Het is mogelijk dat zij mobieler en minder geïsoleerd zijn dan degenen die niet als vrijwilliger zijn aangesloten bij een organisatie. Dat kan de resultaten enigszins beïnvloeden.

Voor de focusgroepen contacteerden we de woonzorgcentra zelf. In de Westhoek gaat het om woonzorgcentrum 't Hoge in de gemeente Alveringem en woonzorgcentrum Onze-Lieve-Vrouw Gasthuis in Poperinge. In de Kempen betrof het woonzorgcentrum De Berk in Meerhout. De woonzorgcentra hebben de respondenten voor de focusgroep zelf samengesteld. Er kan aangenomen worden dat de verantwoordelijken van de woonzorgcentra de meest mobiele en/of mondige ouderen hebben aangesproken.

1.2.2.2 Stad

De rekrutering van oudere respondenten op het platteland verliep dus 'random', in die zin dat in principe iedereen met een telefoonnummer kans had om geselecteerd te worden. Toch hebben we er bijna uitsluitend woningeigenaars gesproken. Omdat private en sociale huurders, maar ook ouderen in armoede in het plattelandsonderzoek bijna volledig buiten beeld bleven, gingen we in de stad énkél op zoek naar huurders. Meer nog, we gingen op zoek naar oudere huurders met een beperkt budget. Zoals uit de inleiding bleek, is het eigendomsstatuur, alsook de financiële achtergrond van de ouderen sterk bepalend voor het wonen. Het criterium 'beperkt budget' hebben we om verschillende redenen niet gekwantificeerd. Ten eerste, om praktische redenen. Voorafgaand naar het inkomen vragen, kan een barrière creëren, waardoor potentiële respondenten afhaken. Als de respondenten hun eigen inkomen als 'beperkt' evalueerden, volstond dit voor deelname. Bovendien zorgt de selectiemethode, bijvoorbeeld via een armoedeorganisatie, ervoor dat we bijna automatisch uitkomen bij oudere huurders met een kwetsbaar profiel. Ten derde, hebben oudere private huurders een relatief grote kans om betaalbaarheidsproblemen te ondervinden.³³ En gezien de inkomensvoorwaarden voor sociale huur, treffen we ook daar voornamelijk lage inkomens aan.

³² Dorpsdienst Nestor (NETwerk voor STEun aan Ouderen in het Rurale gebied) is een intergemeentelijke samenwerking tussen de OCMW's van Alveringem, Heuvelland, Lo-Reninge, Poperinge en Vleteren. Het is een zorgnetwerk van vrijwilligers die aanvullende dienstverleningen aanbieden aan senioren en personen met zorg in de dorpen en het platteland van het werkgebied. Het gaat onder meer om vervoer, boodschappen, klusjes en verjaardagsbezoekjes. Zie: <http://www.alveringem.be/sociaal-huis/thuiszorg/dorpsdienst-nestor>

³³ 62% van de private huurders ouder dan 65 jaar besteedt meer dan 30% van het inkomen aan wonen. Bij de 65-plussers die eigenaar zijn van een woning en een hypotheek af te betalen hebben, is dat slechts 20%. Bovendien houdt een op de drie oudere private huurders onvoldoende over na het betalen van de naakte woonkosten, om kwalitatief te kunnen leven (Heylen, 2015).

Deze selectiemethode bleek effectief tot oudere huurders met een kwetsbaar financieel profiel te leiden. Tijdens de interviews vroegen we immers wel naar het exacte inkomen. En, nog belangrijker, het inkomen in verhouding tot de woon- en zorguitgaven. We vroegen ook of de respondenten recent nog eigenaar waren van een woning. Ouderen die, ruwweg gesteld, een laag inkomen hebben en een woning huren, maar wel nog de hele verkoopprijs van een afbetaalde woning kunnen verteren, behoren niet meer tot het vooropgestelde profiel.³⁴

We spraken verschillende organisaties aan die zich richten op personen in armoede: één Gentse vereniging waar armen het woord nemen, OCMW Gent, het woonteam van CAW Gent, de woonwinkel van de Brugse Poort en Huurdersbond Gent. Deze organisaties leverden telkens één of meer respondenten op, ofwel een contactpersoon die ons de gegevens van respondenten aanleverde. Bij het CAW en de Huurdersbond hingen we een oproep op. Eén persoon reageerde op die oproep.

Daarnaast trokken we naar de woonmobiel,³⁵ wanneer die plaats nam in de Brugse Poort. We interviewden ook een conciërge van sociale woningen, die ons oudere huurders kon aanwijzen die bereid waren tot een interview. Een overleg over 'zorgzame buurten' in een lokaal dienstencentrum in de regio van de Watersportbaan leverde één contactpersoon op, die ons vervolgens in verband bracht met respondenten. We woonden ook een maaltijd bij in een lokaal dienstencentrum in de Brugse Poort waar we, door bij verschillende tafels aan te schuiven, een praatje konden slaan met de aanwezige ouderen. Opvallend genoeg was een meerderheid van de aanwezigen eigenaar van de woning.³⁶ Onder de twintig aanwezigen, was er slechts één private huurder, die bovendien niet in Gent woonde. Van de vijf aanwezige sociale huurders, konden we uiteindelijk twee mensen interviewen. De meeste sociale huurders uit Nieuw Gent zijn gevonden via het wijkhuis en via een maatschappelijk werker die zich specifiek richt op 50-plussers. Twee respondenten zijn bereikt via 'ronden' die we volgden met thuisverpleegkundigen. En tot slot pasten we ook, in beperkte mate, de sneeuwbalmethode toe. Door te vragen aan respondenten of zij nog personen kennen met het vooropgestelde profiel, bereikten we uiteindelijk nog zes respondenten.

De rekruteringsfase was vrij tijdsintensief. Wel hebben de uiteenlopende 'typen' organisaties alsook de geografische spreiding ervan, als voordeel dat we respondenten uit verschillende hoeken konden bereiken.

1.2.2.3 Stadsrand

De respondenten voor de stadsrand zijn gerekruteerd en geïnterviewd door studenten binnen het keuzevak 'Mens en Ruimte' dat plaatsvond in het tweede semester van het schooljaar 2018-2019 en gedoceerd werd door Pascal De Decker en Emma Volckaert. 19 studenten van de masteropleiding Architectuur, Interieurarchitectuur of Stedenbouw en Ruimtelijke Planning volgden dit vak. Ze namen elk 3 interviews af.³⁷ Van de 57 ingediende interviews hebben wij er 35 weerhouden,³⁸ van

³⁴ Er is wel degelijk een groep ouderen die van een koop- naar een huurwoning gaan. Volgens Dreesen (2019) is een kwart (28%) van de personen die tussen 2001 en 2011 verhuisden en van een koop- naar een huurwoning gingen, gepensioneerd.

³⁵ De Woonmobiel is een bestelwagen die op verschillende plaatsen in Gent staat en waar thuiswonende ouderen informatie kunnen inwinnen over (onder meer) woningaanpassingen. Zie: <http://persruimte.stad.gent/166126-woonmobiel-geeft-gratis-advies-om-langer-zelfstandig-thuis-te-wonen>.

³⁶ In de Brugse Poort zijn 58,5% van de woningen huurwoningen. Aangezien het netto jaarinkomen per belastingplichtige (15 256 euro) er lager ligt dan gemiddeld in Gent (17 765 euro) en de werkloosheidsdruk er hoger ligt (12%) dan in Gent algemeen (9%), hadden we vermoed meer huurders met een beperkt inkomen aan te treffen. Bron: <https://gent.buurtmonitor.be/>

³⁷ Het vak duurde één semester. De studenten kregen eerst lessen over het onderwerp zelf (wat betekent wonen en ouder worden, welk onderzoek is er al gevoerd, etc.). Nadien kregen ze les in interviewtechnieken (vraagstelling, ethiek, manier van respondenten benaderen, etc.). De studenten kregen ook tussentijdse feedback op de reeds afgenomen en uitgetikte interviews.

³⁸ De studenten dienden de uitgetypte versie, het audiobestand en alle relevante info van de respondent in. Na een grondige screening van de interviews (herbeluisteren audiobestand, evaluatie van de vraagstelling en de inhoud van het interview) werden de interviews van voldoende kwaliteit meegenomen. Zo kwamen we uiteindelijk op 35 interviews.

15 verschillende studenten. De 15 verschillende interviewers/rekruteerders hebben als voordeel dat de respondenten op verschillende manieren en via verschillende kanalen bereikt zijn. Het nadeel is dat er tijdens de rekruteringsfase weinig 'overzicht' was over de gerekruteerde respondenten, gezien elke student voor zich werkte.

Negen respondenten zijn gevonden via verenigingen, met name de lokale afdelingen van Landelijke Gilden (organisatie die zich onder meer inzet voor de leefbaarheid van de plattelandsdorpen), Okra (vereniging voor 55-plussers) en Neos (Netwerk van Ondernemende senioren). Daarnaast zijn negen respondenten gevonden via kennissen of familieleden van de studenten. De studenten kenden de respondenten niet vooraf, enkel de 'contactpersoon' was hen bekend. Acht andere respondenten zijn gevonden via de 'sneeuwbalmethode', dus via eerder geïnterviewde ouderen, die andere respondenten aanreiken. De studenten hebben ook willekeurig aangebeld bij mensen. Op basis van decoratieve kenmerken van de woning (gordijnen, inkleding van de vensterbanken, etc.) werden de huizen gekozen waarvan men vermoedde dat er 60-plussers zouden wonen. Op die manier zijn zeven respondenten gevonden. De laatste twee respondenten werden gerekruteerd door een oproep te plaatsen in lokale groepen op Facebook. In het ene geval had de respondent zelf gereageerd op de oproep, in het andere geval heeft de dochter van de respondent de oproep gezien en het doorspeeld aan haar moeder.

1.2.3 Profiel van de respondenten

We beschreven waar we respondenten gingen zoeken en hoe we hen vonden. Hieronder gaan we in op welke ouderen we precies spraken. We kiezen voor een bespreking van de kenmerken die relevant zijn voor het interpreteren van onze resultaten. Zo kan de **leeftijd** een invloed hebben op hoe mobiel of gezond een persoon is. Daarna bespreken we het **geslacht** en de **gezinssituatie** van de respondenten. Het is mogelijk dat bepaalde resultaten verschillen naar geslacht en of men samenwoont met iemand kan een invloed hebben op eventuele zorg of steun die men (van elkaar) kan ontvangen. Maar samen of alleen wonen kan ook financiële implicaties hebben. Samenwonen kan echter ook betekenen dat men nog een andere persoon heeft om rekening mee te houden, wanneer het bijvoorbeeld aankomt op verhuizen. We maken geen onderscheid tussen respondenten die 'samenwonend' of 'getrouwd' zijn. Vooral het al dan niet delen van een woning met iemand is voor ons van belang. Daarna bekijken we de **voormalige** (de meeste zijn reeds op pensioen) **beroepen** van de respondenten. Sommige respondenten komen bijvoorbeeld uit de zorgsector, wat de ideeën over het wonen op latere leeftijd kan kleuren. Maar het voormalige beroep kan ook iets zeggen over de sociaaleconomische status van de respondent. Hetzelfde geldt voor het **opleidingsniveau**. Het opleidingsniveau is weliswaar niet gekend bij de respondenten op het platteland. Tot slot kijken we ook naar het **woningtype** (mogelijks hebben appartementen alles op één verdieping en dus minder trappen in de woning) en het **eigendomsstatuut** (we zagen eerder al dat oudere private huurders vaker betaalbaarheidsproblemen hebben dan bv. eigenaars).

Van de respondenten bij de focusgroepen op het platteland hebben we minder gegevens. Die resultaten worden in dit rapport ook minder gebruikt. De gegevens die we wel hebben (voornamelijk geslacht en leeftijd), worden hieronder besproken.

1.2.3.1 Platteland

Op het platteland is de jongste respondent vooraan de 60. De oudste is 93 jaar. We beschikken niet over de exacte **leeftijd** van alle respondenten uit de Westhoek. Van zes respondenten is enkel de leeftijdscategorie³⁹ bekend. '60-65', bijvoorbeeld, wil zeggen dat de respondent tussen 60 en 65 jaar oud is. Met 'ong. 70' bedoelen we dat de respondent 70 jaar oud is of enkele jaren jonger of ouder. De

³⁹ Sommige respondent gaven hun exacte leeftijd niet mee. Op basis van de inhoud van het interview kon wel een schatting van de leeftijd gemaakt worden (bijvoorbeeld wanneer de respondent meegaf net de pensioenleeftijd bereikt te hebben).

leeftijden van de respondenten zijn erg uiteenlopend. De jongste is vooraan in de 60 [exacte leeftijd niet gekend], de oudste 93. Ongeveer de helft van de respondenten (10) is ouder dan 80 jaar. In de Kempen spraken we met 3 zestigers, 22 zeventigers, 5 tachtigers, en 1 negentiger. De zeventigers zijn dus oververtegenwoordigd.

We interviewden zowel in de Kempen als in de Westhoek meer vrouwen dan mannen. In de Westhoek spraken we **8 mannen** en **16 vrouwen**. In de Kempen interviewden we in totaal 14 mannen en 17 vrouwen.

Wanneer we de koppels als één item bekijken, **woont** de helft van de respondenten in de Westhoek **samen** met een partner. Één respondent heeft een dochter die inwoont en één respondent woont samen met haar broer. Negen andere respondenten wonen alleen. In de Kempen waren bijna alle respondenten samenwonend: slechts twee respondenten woonden alleen.

Van de deelnemers van de drie focusgroepen op het platteland hebben we minder gegevens. Zo wenste niet iedereen zijn leeftijd mee te delen. Anderen waren hun leeftijd vergeten. Aan de focusgroep in Alveringem (Westhoek) namen enkel vrouwen deel. De leeftijd van slechts één respondent is gekend, zij is 84 jaar. In Poperinge namen drie vrouwen en drie mannen deel. Één vrouw is 98, de leeftijd van de andere twee is onbekend. De mannen zijn 78, 93 en 95 jaar oud. Aan de focusgroep in Meerhout (Kempen) namen acht ouderen (7 mannen en 1 vrouw) deel. De jongste deelnemer was 83 jaar oud, de oudste 91. Alle info is terug te vinden in tabel 1.

Tabel 1 Pseudoniem, leeftijd, geslacht en gezinssituatie van de respondenten op het platteland

	Pseudoniem	Leeftijd ten tijde van interview	Geslacht	Gezinssituatie
Platteland – Westhoek				
1	Elisabeth & Georges	81&82	V&M	Samenwonend
2	Alice	82	V	Alleenstaand; Dochter woont in
3	Cornelia	81	V	Alleenstaand
4	Willem	81	M	Alleenstaand
5	Adriaan	69	M	Samenwonend
6	Nadine & Fred	62&?	V&M	Samenwonend
7	Celeste	Ong. 70	V	Samenwonend
8	Gerrit	68	M	Samenwonend
9	Geertruida	71	V	Samenwonend
10	Camilla	72	V	Alleenstaand
11	Wilma	77	V	Alleenstaand
12	Christine	60-65	V	Alleenstaand
13	Elsa	60-70	V	Alleenstaand; Woont met broer
14	Irene	80	V	Samenwonend
15	Gerd	Ong. 70	M	Samenwonend
16	Leonore	80	V	Alleenstaand
17	Francine	80	V	Alleenstaand
18	Eugene	60-70	M	Samenwonend
19	Sophia & Emile	80&79	V&M	Samenwonend
20	Ursula	83	V	Alleenstaand
21	Wanda	93	V	Alleenstaand
Platteland – Kempen				
1	Jozef	63	M	Samenwonend
2	Hubert & Lutgard	75&75	M&V	Samenwonend
3	Josephine	73	V	Samenwonend
4	Myriam & Frans	66&70	V&M	Samenwonend
5	Joanna	82	V	Samenwonend
6	Jaques & Hilda	70&70	M&V	Samenwonend
7	Julia	78	V	Samenwonend
8	William & Lea	80&77	M&V	Samenwonend
9	Roger & Marleen	76&75	M&V	Samenwonend
10	André & Paulette	70&71	M&V	Samenwonend
11	Mia	80	V	Samenwonend
12	Jef & Magda	75&71	M&V	Samenwonend
13	Leo & Juliette	79&76	M&V	Samenwonend
14	Reinilde & Marc	78&79	V&M	Samenwonend
15	Guido	63	M	Samenwonend
16	Elodie	73	V	Alleenstaand
17	Godelieve & Bernard	85&89	V&M	Samenwonend
18	Flora	93	V	Alleenstaand
19	Luc & Rita	75&74	M&V	Samenwonend
20	Basil	73	M	Samenwonend

Het voormalige **beroep** van de respondenten op het platteland is terug te vinden in tabel 2. Een ruime meerderheid van de respondenten in de Westhoek oefende een beroep uit waarbij fysieke arbeid vereist is. Vijf respondenten/koppels waren vroeger landbouwers. Eén respondent was schrijnwerker. Ook in de Kempen zagen we heel wat respondenten, zij het een iets kleinere groep dan in de Westhoek, die een fysiek of technisch beroep uitvoerden (mecaniciën, fabrieksarbeider, bouwvakker, installateur, wegenarbeider, stukadoor, ...). Landbouwers treffen we in de Kempen niet aan. Anderzijds zien we bij de Kempen ook heel wat respondenten die actief waren in het onderwijs (van kleuterleidster tot leraar lichamelijke opvoeding en docent aan de hogeschool). In de Westhoek spraken we één kleuterleidster. Daarnaast waren een aantal respondenten ook actief in de sector rond kernenergie (SCK en Euratom)⁴⁰ die sterk aanwezig is in Mol. Ook waren een aantal respondenten vroeger huisvrouw. Het beroep van hun partner, die niet deelnam aan het interview, is tussen haakjes weergegeven, indien gekend. Andere beroepen waren: zustermissionaris, verzorger bij een thuiszorgdienst, opvoedster in een centrum voor mensen met een beperking, enkele verpleegkundigen, militair, gemeentesecretaris en een afdelingschef bij een belangenorganisatie. De voormalige beroepen van vijf respondenten zijn ongekend. Van de respondenten op het platteland is ook de **opleiding** ongekend. Omwille van de privacy zijn de beroepen vrij algemeen omschreven. Ook omwille van de privacy, linken we de beroepen en opleidingen niet aan de profielen uit tabel 1. De beroepen en opleidingen staan dus in willekeurige volgorde.

Tabel 2 Voormalig beroep van de respondenten op het platteland

(Voormalig) beroep	
Platteland – Westhoek	Platteland – Kempen
Schrijnwerker & huisvrouw	Chauffeur/installateur
Landbouwers	Technisch bediende & huisvrouw
Koerier	Huisvrouw
Gemeentesecretaris	Bediende
Opvoedkundige	Leerkracht
Huisvrouw (& garagist)	Stukadoor & huisvrouw
Huisvrouw (& kolenhandelaar)	Arbeider wegebouw & huisvrouw
Zustermissionaris	Verpleegkundige & afdelingschef belangenorganisatie
Kleuterleider	Docent & leerkracht
Zorgkundige	Huisvrouw (& fabrieksarbeider)
Landbouwers	Huisvrouw
Landbouwers	Huisvrouw & bouwvakker
Landbouwers	Mecaniciën & huisvrouw
Militair	Fabrieksarbeider & huisvrouw
Landbouwers	Leerkracht & leerkracht
Landbouwers	Bediende & verpleegkundige
Huisvrouw (& smid)	Mecaniciën
<i>(5 voormalige beroepen ongekend)</i>	Kleuterleider
	Leerkracht
	Huisvrouw

Op één **private huurder** na, waren alle bevroegden **eigenaar** van de woning. Wat **woningtype** betreft, is de vrijstaande woning dominant. 26 van de 41 respondenten (we nemen de koppels samen aangezien het dezelfde woning betreft) wonen in een open bebouwing. Opvallend genoeg zijn die

⁴⁰ SCK staat voor Studiecentrum voor Kernenergie en Euratom staat voor Europese Gemeenschap voor Atoomenergie.

vrijstaande woningen vooral terug te vinden bij de respondenten in de Kempen. 18 van de 20 respondenten woont daar in een vrijstaande woning. In de Westhoek zijn er dat 'slechts' acht. Wanneer de respondenten in de Westhoek in een vrijstaande woning wonen, is dat bijna altijd een (zeer) afgelegen woning, op enkele kilometers van de dorpskern en zonder burens in de nabije omgeving. Vaak een (voormalige) boerderij. De respondenten in de Kempen die vrijstaand wonen, wonen vaak in verkavelingen (zie ook eerder), waar burens wel nabij(er) zijn. Zes respondenten wonen in een halfopen bebouwing. Dat zijn de twee overige respondenten van de Kempen en vier respondenten uit de Westhoek. In de Westhoek wonen ook nog 9 respondenten in een gesloten bebouwing, vaak in of dichtbij een kern. Het gaat hier dan weliswaar om de eerder besproken kernen waar de meeste voorzieningen verdwenen zijn. In de Kempen treffen we geen respondenten aan in een gesloten bebouwing. Geen enkele respondent woont in een meergezinswoning.

1.2.3.2 Stad

In de stad vonden er 32 interviews plaats: 17 met private huurders en 15 met sociale (tabel 3). In totaal zijn er 35 respondenten, aangezien er bij drie interviews een partner aanwezig was. Wat de **leeftijd** betreft: de jongste respondent is 60 jaar, de oudste 95. De 'gemiddelde' respondent is 71,6 jaar oud. Bij de private huurders zijn de zestigers (elf respondenten) in de meerderheid. Daarnaast zijn er drie zeventigers, vier tachtigers en één negentiger. De respondenten die sociaal huren zijn gemiddeld gezien net iets ouder. Slechts vijf van de 16 respondenten zijn er jonger dan 70. De andere elf zijn de zeventig (7) of de tachtig (4) gepasseerd.

De 13 **mannen** vormen een minderheid ten opzichte van de 22 **vrouwen**. Bij de private huurders is de man-vrouwverhouding in evenwicht, maar bij de sociale huurders spraken we slechts drie mannen.

Alle respondenten zijn **alleenstaand**, op een koppel private en een koppel sociale huurders na. Twee andere respondenten hebben een relatie, maar in het ene geval hebben beide partners elk een eigen woning, en in het andere geval is de respondent thuisloos en kan ze slechts enkele nachten per week op de zetel slapen van haar partner en andere nachten bij vrienden. De alleenwonenden zijn met andere woorden oververtegenwoordigd⁴¹ bij de groep van respondenten die huren in de stad.

⁴¹ Volgens het Gentse ouderenbeleidsplan (2014-2019) woont een op drie 65-plussers alleen. Bij de 80-plussers is dat bijna de helft. De alleenstaanden in ons onderzoek zijn dus een oververtegenwoordiging.

Tabel 3 Pseudoniem leeftijd, geslacht en gezinssituatie van de respondenten die huren in de stad

	Pseudoniem	Leeftijd ten tijde van interview	Geslacht	Gezinssituatie
Stad - Private huurders				
1	Annie & Dirk	64&60	V&M	Samenwonend
2	Marc	62	M	Alleenstaand
3	Anne-Marie	67	V	Alleenstaand
4	Hubert	78	M	Alleenstaand
5	Guido	61	M	Alleenstaand
6	Hans	61	M	Alleenstaand
7	Marleen	61	V	Alleenstaand
8	Nicole	73	V	Alleenstaand
9	Piet	64	M	Samenwonend
10	Hugo	64	M	Alleenstaand
11	Ann	60	V	Thuisloos (woont bij vrienden)
12	Hilde	62	V	Alleenstaand
13	Albert	84	M	Alleenstaand
14	Maria	80	V	Alleenstaand
15	Mia & Richard	95&80	V&M	Alleenstaand (LAT)
16	Bernadette	80	V	Alleenstaand
17	Herman	78	M	Alleenstaand
Stad – Sociale huurders				
1	Godelieve	72	V	Alleenstaand
2	Christine	62	V	Alleenstaand
3	Luc	64	M	Alleenstaand
4	Jos	63	M	Alleenstaand
5	Yolanda	78	V	Alleenstaand
6	Alice & Patrick	74&72	V&M	Samenwonend
7	Cécile	74	V	Alleenstaand
8	Claudine	84	V	Alleenstaand
9	Geneviève	83	V	Alleenstaand
10	Johanna	70	V	Alleenstaand
11	Agnes	82	V	Alleenstaand
12	Clara	66	V	Alleenstaand
13	Gerda	89	V	Alleenstaand
14	Helena	64	V	Alleenstaand
15	Lucia	75	V	Alleenstaand

Een meerderheid van de respondenten kende een korte **opleiding** (tabel 4). De leeftijd van de respondenten kan hierin, net zoals bij de andere cases, een rol spelen (hoger onderwijs was vroeger voor een kleinere groep een optie dan nu), alsook de selectiecriteria (we gingen op zoek naar mensen met een beperkt inkomen). Twee ouderen hebben enkel lager onderwijs gevolgd. 21 respondenten volgden secundair onderwijs, waarvan bijna de helft voor het 18^e levensjaar de school verliet. Zeven bevroegden volgden een opleiding na het secundair onderwijs. Van vijf respondenten is de opleiding ongekend. Bij de (voormalige) **beroepen** zijn de zorgberoepen (zoals zorgkundige, verpleegkundige) en technische beroepen (arbeider, onderhoudsmedewerker, logistiek medewerker) oververtegenwoordigd. Vaak hebben de respondenten verschillende beroepen uitgeoefend. Net als bij het platteland zijn om privacy redenen de beroepen en opleidingen vrij algemeen omschreven. Ze worden ook niet gelinkt aan de profielen uit tabel 3.

Tabel 4 Opleiding en voormalig beroep van alle respondenten, in willekeurige volgorde

Opleiding	(Voormalig) beroep
Stad – private en sociale huurders	
Kunstschilder	Kunstschilder & werkloos
Lager onderwijs	Leger, duikinstructeur, chauffeur
Ergotherapie	Verzorger, huismoeder
Secundair	Bediende bij textielbedrijf
Secundair, handel	Buschauffeur, invalide
Boekhouden	Hotelbediende, arbeider bij Arcelor Mittal, interims
Verzorger	Ouderenzorg
<i>(ongekend)</i>	Onderhoudsmedewerker zwembad
Talen en informatica	Werkloos
Secundair tot 14 jaar	Postbode
Secundair tot 16 jaar	Poetsvrouw
Hotelschool	Hotelbediende, administratief medewerker overheid
Zorgkundige	Verzorgende, poetshulp
Secundair tot 16 jaar, schrijnwerker	Leger, agent
Secundair, handel	Verkoop
Secundair tot 17 jaar	Administratie & stellingenbouwer
Sociaal verpleegkundige	Sociaal werk
Secundair tot 15 jaar	Onderhoudsmedewerker ziekenhuis
Secundair, handel	Secretaresse, huisvrouw, medewerker fabriek
Secundair	Kassabediende
Secundair	Liftmecanieker
Secundair, tot 14 jaar	Marktkramer
Verpleegkundige	Verzorger in GGZ en ouderen zorg
<i>(ongekend)</i>	Technieker in labo & huisvrouw
Lager secundair, opleiding poetshulp	Logistieke hulp, zelfstandige
<i>(ongekend)</i>	<i>(ongekend)</i>
<i>(ongekend)</i>	<i>(ongekend)</i>
Secundair tot 13 jaar	Boekbinder
Conservatorium piano	Pianiste in hotels
Ouderenzorg	Zorgkundige
Lager onderwijs (tot aan start oorlog)	Arbeider weverij, conciërge sociale woningen
Laborant	Laborant, invalide
Kinderverzorging	Voornamelijk huisvrouw

Wat het **woningtype** van de stedelijke huurders betreft, zien we dat alle respondenten die sociaal huren wonen op een appartement. Aangezien in Vlaanderen de helft van de sociale woningen meergezinswoningen (appartement, studio of duplex) zijn (Winters et al., 2015), maken onze sociale huurders die stedelijk wonen en geen inwonende kinderen hebben, een relatief grote kans om in een appartement te wonen. Ook bij de private huurders zijn de appartementsbewoners oververtegenwoordigd. Naast de 12 respondenten in appartementen, wonen er drie in een rijwoning en één koppel in een halfopen bebouwing. Eén respondent woont op een studio. De leeftijd in

combinatie met het stedelijk wonen, samen met het beperkte inkomen van de respondenten,⁴² zou ook hier een verklaring kunnen zijn voor het relatief grote aandeel appartementsbewoners.

Nogmaals: alle respondenten **huren**. Er zijn in de stad geen eigenaars gesproken. Op het platteland hadden we immers bijna uitsluitend eigenaars bevestigd. We wilden echter ook de woonsituatie van oudere huurders kennen, aangezien we kunnen vermoeden dat die op verschillende vlakken verschilt van die van eigenaars (zie inleiding). Alle sociale huurders huren bij een sociale huisvestingsmaatschappij, niemand bij een sociaal verhuurkantoor (SVK). Eén respondent huurt een sociale assistentiewoning.⁴³

1.2.3.3 Stadsrand

In de stadsrand vonden er 35 interviews plaats. Aangezien het bij 12 interviews koppels betrof, komen we op een totaal van 47 respondenten. De **leeftijd** van de jongste respondent is 61 jaar. De oudste is er 91. We spraken 13 zestigers, 17 zeventigers, 13 tachtigers en één negentiger. De leeftijden van drie respondenten zijn ongekend.

Naast de 12 koppels (telkens een man en een vrouw), zijn er 16 vrouwen en 7 mannen apart bevestigd. We komen dus op een totaal van **28 vrouwen** en **19 mannen**.

Als we de koppels als één item rekenen, **woont** drie kwart (23 van de 35 interviews) **samen** met een partner. 12 respondenten zijn alleenstaand. Als we de koppels ontdubbelen, komen we op 35 respondenten met een inwonende partner tegenover 12 alleenstaanden. Hoe dan ook zijn de samenwonenden in de meerderheid. Alle info is opgenomen in tabel 5.

⁴² Dat wordt ook bevestigd door cijfers van de ouderenbehoefteonderzoeken in Gent (2018). Volgens die studies woont een kwart (28%) van de 60-plussers op een appartement. 67% van de Gentse ouderen woont dan weer in een eengezinswoning. Maar een opsplitsing naar inkomenscategorie, maakt duidelijk dat lagere inkomensgroepen een grotere kans hebben om op een appartement te wonen. In de laagste inkomenscategorie (500 tot 1 000 per maand) woont 52% op een appartement. Van de tweede inkomenscategorie (1 000 tot 1 500 euro per maand) is dat 41%. In de categorieën 1 500 tot 2 000 en boven de 2 000 euro per maand, wonen respectievelijk 25% en 22% van de ouderen op een appartement.

⁴³ Dat is een assistentiewoning met een huurprijs aangepast aan het inkomen. In concreto betreft het een project van OCMW Gent in samenwerking met een SHM uit het Gentse.

Tabel 5 Pseudoniem leeftijd, geslacht en gezinssituatie van de respondenten uit de stadsrand

	Pseudoniem	Leeftijd ten tijde van interview	Geslacht	Gezinssituatie
Stadsrand				
1	Rosa	68	V	Samenwonend
2	Anita	71	V	Alleenstaand
3	Koenraad	70	M	Samenwonend
4	Michel & Moniek	68&66	M&V	Samenwonend
5	Hans	86	M	Samenwonend
6	Annemie & Bruno	61&?	V&M	Samenwonend
7	Martha	80	V	Samenwonend
8	Jenny	64	V	Samenwonend
9	Marianne	63	V	Samenwonend
10	Filibert	74	M	Samenwonend
11	Stanislas	62	M	Alleenstaand
12	Marie-Christine	72	V	Alleenstaand
13	Germaine	86	V	Alleenstaand
14	Anna & René	74&?	V&M	Samenwonend
15	Paul & Frieda	84&83	M&V	Samenwonend
16	Armand	83	M	Samenwonend
17	Kris & Katelijne	67&65	M&V	Samenwonend
18	Wim & Josée	71&72	M&V	Samenwonend
19	Lea	75	V	Alleenstaand
20	Bonnie & Danny	70&71	V&M	Samenwonend
21	Etienne	91	M	Alleenstaand
22	Joyce	65	V	Samenwonend
23	Claudine	73	V	Alleenstaand
24	Marlène	71	V	Samenwonend
25	Elvira	84	V	Alleenstaand
26	Leentje	81	V	Alleenstaand
27	Annie & Jean	70&?	V&M	Samenwonend
28	Claudia	78	V	Alleenstaand
29	Yolande & Guido	86&87	V&M	Samenwonend
30	Hilde	71	V	Alleenstaand
31	Adriana	75	V	Samenwonend
32	Prospère & Corrie	80&77	M&V	Samenwonend
33	Gerard	87	M	Alleenstaand
34	Godfried & Tanja	68&68	M&V	Samenwonend
35	Christa & Fernand	67&81	V&M	Samenwonend

In tabel 6 zijn de **opleidingen** en (voormalige) beroepen van de respondenten uit de stadsrand opgenomen. Het opleidingsniveau varieert sterk. Ongeveer de helft (24 van de 47 respondenten) volgde geen hoger onderwijs. Ze genoten lager middelbaar of hoger middelbaar onderwijs. Alweer kan de leeftijd van de respondenten hierin een rol spelen, gezien verder studeren vroeger minder gebruikelijk was dan vandaag. 20 respondenten gingen ook na hun 18^e studeren. 6 van hen kozen voor een universitaire opleiding.

Onder de **beroepen** vallen een aantal technische beroepen op, zoals elektricien, automechanieker of arbeider. Daarnaast is er, net als in de Kempen, een relatief groot aantal voormalige leerkrachten (9). Zes respondenten zijn in de zorgsector actief geweest, als kinesist, ergotherapeut of verpleegkundige.

Van drie respondenten is het beroep noch de opleiding gekend. Het gaat om dezelfde drie respondenten waarvan we ook de leeftijd niet kennen. Het zijn telkens partners van de respondent waarmee de afspraken voor het interview gemaakt werden, die eerder onverwacht aanwezig waren, of pas later inpikten.

Tabel 6 Opleiding en voormalig beroep van alle respondenten, in willekeurige volgorde

Opleiding	(Voormalig) beroep
Stadsrand	
Leerkracht talen	Leerkracht
Universitair diploma wiskunde	Leerkracht
Landbouw-ir. + Stedenbouw & Ruimtelijke planning	Ambtenaar bij OVAM
Verpleging A1	Bankbediende
Kinesitherapie	Kinesist en leidinggevende in een woonzorgcentrum
Middelbaar onderwijs	Arbeider bij wasmachinefabrikant
Leerkracht	Leerkracht tekenkunst
Journalistiek	Journalist
Middelbaar onderwijs tot 14 jaar	Huisvrouw + hielp op boerderij
Middelbaar onderwijs	Ambtenaar
Ergotherapie	Ergotherapeut
Middelbaar onderwijs	Zelfstandige
Mechanica	Onderhoudswerker
VTO (voortgezet technisch onderwijs)	Secretariaat
4 jaar snit en naad, 2 jaar herenkapper	Naaister en nadien in winkel
Maatschappelijk werk	Maatschappelijk werk
Kinesitherapie	Kinesist
A2 elektriciteit	Elektricien
Leerkracht (3 respondenten)	Leerkracht (3 respondenten)
Technisch ingenieur	Leerkracht
Middelbaar onderwijs tot 16 jaar	Postbode
Middelbaar onderwijs	Bediende
Leerkracht	Leerkracht
Verpleegkunde	Verpleegkundige
Middelbaar onderwijs	Groothandel van industriële benodigdheden
Technisch onderwijs	Onthaalmoeder
Leerkracht technische	Leerkracht
Middelbaar onderwijs	Bediende
Schoonheidsspecialist	Huisvrouw
Kinesitherapie	Kinesist
Middelbaar onderwijs tot 15 jaar	Telefoniste
Middelbaar onderwijs tot 15 jaar	Kleermaker
Middelbaar onderwijs	Huisvrouw
Verpleegkunde	Verpleegkundige
Middelbaar onderwijs tot 14 jaar	Arbeider
Elektricien	Elektricien
Secretariaat	Zelfstandige
Middelbaar onderwijs	Zelfstandige, winkel
Middelbaar onderwijs	Pleisterwerk, zelfstandige
Middelbaar onderwijs	Huisvrouw
Middelbaar onderwijs tot 14 jaar	Automecanieker
Rechten en criminologie	Advocaat en parlements lid

Tot slot kijken we ook voor de stadsrand naar het **eigendomsstatuut**. Het valt op dat slechts twee respondenten huren. De andere 35 respondenten (we nemen hier de koppels weer samen, gezien het dezelfde woning betreft) zijn eigenaar van de woning. Wat het **woningtype** betreft, merken we op dat slechts twee respondenten (één eigenaar en één huurder) op een appartement wonen. De meeste respondenten wonen in een vrijstaande woning (14) of in een halfopen bebouwing (13). Zes respondenten wonen in een rijwoning.

1.2.3.4 Belang van de factor inkomen en eigendomsstatuut

Om de profielbeschrijving van onze respondenten af te sluiten, hadden we graag nog twee factoren meer verduidelijkt. Het zijn namelijk twee parameters die een belangrijke impact kunnen hebben op de resultaten: inkomen en eigendomsstatuut. We beschreven eerder al dat er een verschil is in de (socio-)economische positie van de respondenten. We vermeldde dat we op het platteland en in de stadsrand willekeurig op zoek gingen naar ouderen, maar bijna uitsluitend eigenaars troffen. In de stad gingen we specifiek op zoek naar huurders met een beperkt budget (zie 'rekrutering' voor de motivering). Gezien sommige respondenten gevonden zijn via armoedeorganisatie, kunnen we ervan uitgaan dat we niet enkel ouderen met een 'beperkt budget' hebben bevraagd, maar ook ouderen die in armoede leven en dus nog minder dan een 'beperkt' budget hebben. Dit verschilt met de ouderen die we spraken op het platteland en in de stadsrand.

Maar wat betekent dat nu concreet? Wat betekent - zonder hier een cijfer op te plakken - een 'beperkt budget'? Komen de respondenten elke maand 'rond'? Welke rol spelen de woonkosten, de huur of afbetaling van een woning hierin? We kijken hiervoor naar hoe de respondenten hun eigen financiële situatie beschrijven. We kijken eerst naar hoe de stedelijke huurders (in armoede) hun financiële (woon)situatie beschrijven. Nadien beschrijven we de eigenaars. We doen hiervoor een beroep op wat er in de interviews wordt verteld.

1.2.3.4.1 *Huurders (in armoede)*

De meeste respondenten die we spraken in de stad geven mee dat ze een laag inkomen hebben. Dat was immers een voorwaarde voor deelname (zie 'rekrutering'). Velen verklaren ook dat dat inkomen niet volstaat om op een comfortabele manier rond te komen. Wanneer we de respondenten naar hun inkomen vragen, vermelden de meesten - zowel sociale als private huurders - er spontaan de huurprijs bij. Soms vullen ze dat aan met een berekening van hoeveel er over blijft na het betalen van de huur. Sommige respondenten, voornamelijk (maar niet uitsluitend) private huurders, verklaren ook dat **'wonen' een te grote hap uit het budget neemt**, waardoor er maandelijks (te) weinig over blijft na het betalen van de woonkosten.

Zo verklaart private huurder Anne-Marie dat haar inkomen volstaat om van te leven, maar niet om van te wonen. Aangezien Anne-Marie met een pensioen van 1 200 euro maandelijks 775 euro betaalt aan huishuur en 'syndiquekosten' overschrijdt ze ruimschoots de 1/3-grens die de gewenste verhouding tussen woonkosten en inkomen vastlegt.⁴⁴ Anne-Marie is niet de enige die inkomen met huurprijs linkt. Ook Mia, die privaat huurt, betaalt 700 euro aan huur. Ze stelt dat er van haar pensioen van 1 300 euro nadien "*niet veel over schiet*".

⁴⁴ Zie eerder: Algemeen wordt een 1/3e norm aangenomen om over betaalbaar wonen te spreken.

*I:*⁴⁵ *Dus ge hebt een kleine 1 200 euro aan pensioen?*

R: *Ja, en ik had 100 euro minder aan dop. Dus ik ga mij verbeteren. Maar ja, met die huishuur is dat toch te weinig he. Moesten die huishuren deftig zijn, dan zijn dat volgens mij deftige inkomens. (Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).*⁴⁶

I: *Hoeveel heb je aan pensioen?*

R: *1 300. En de huur is 700. Dus er schiet niet veel over he. (Mia, PH, stad, v, 95 jaar).*

Opvallend is dat Anne-Marie hierboven verklaart dat haar **pensioen** 100 euro **hoger ligt** dan haar werkloosheidsuitkering, die ze voor pensionering ontving. Dat is opvallend, aangezien pensionering vaak als een financieel precair moment wordt gezien, waarop het inkomen terugvalt. Maar niet enkel Anne-Marie, die voordien van een werkloosheidsuitkering leefde, heeft een pensioen dat hoger ligt. Ook enkele respondenten die voordien een invaliditeitsuitkering ontvingen, verklaren een pensioen te krijgen dat hoger ligt. Volgens sommigen zorgt de 'inkomensgarantie voor ouderen' (IGO)⁴⁷ voor een bijpassing. Soms spelen nog andere factoren een rol. In het geval van Piet, een private huurder, ging het om alimentatie. De 64-jarige private huurder had, naar eigen zeggen, een inkomen dat lager lag "dan iemand die van het OCMW trok", na afhouding van de alimentatie. Nu de kinderen volwassen zijn, een moment dat bijna samenviel met zijn pensionering, heeft de man het financieel veel breder.

Na mijn scheiding had ik, nadat ik mijn alimentatie had betaald, had ik minder dan iemand die van het OCMW trok. (...) Als mijn kinderen begonnen te werken, dan viel die alimentatie weg. En (zoon) is gestorven. Hij was gehandicapt. Hij is 21 geworden. (...) Nu heb ik het goed he. Nu ben ik zelfs rijk. Ik kan zelfs een verre reis doen elk jaar. Ik had nooit gedacht dat ik dat ging kunnen doen, naar een ander continent gaan.

(Piet, PH, stad, m, 64 jaar).

Hoewel het pensioen dus voor bepaalde respondenten hoger ligt dan het inkomen dat men voordien ontving, geeft een ruime meerderheid aan dat het inkomen nog altijd niet volstaat om comfortabel rond te komen. Verschillende ouderen hebben **andere inkomensbronnen nodig**. Zo spreekt (1) een minderheid spaargeld aan; (2) is er soms geld uit vrijwilligerswerk en tot slot is er (3) voor een kleine minderheid financiële hulp van de familie.

Indien er **spaarmiddelen** zijn, kunnen die worden aangesproken. Bernadette, een private huurder, leeft van haar pensioen, de interesten van haar spaargeld en dat van haar overleden partner, en intussen ook van het kapitaal zelf. Die spaargelden raken ooit uitgeput, maar volgens de respondent hieronder nog niet onmiddellijk.

I: *Komt ge toe met uw pensioen?*

R: *Tuurlijk niet! (lacht) Mijn pensioen is 1 500 en oneffen. Vroeger was het 1 450 en dat verhoogt. Omdat ik dat spaargeld vastzet, krijg ik een interest elke maand. En als de interest niet voldoende is, pakken ze er van het kapitaal bij. Ik had een beetje spaargeld en [vriendin die lange tijd inwoonde en overleden is] ook, dus dat was ook voor mij. Als ik te lang leef, gaat het natuurlijk een probleem worden (lacht). Maar normaal moet dat wel lukken. (Bernadette, PH, stad, v, 80 jaar).*

Bij een behoorlijk aantal respondenten is er echter geen spaargeld. Verschillende ouderen, zowel private als sociale huurders, gaan dan ook **bijklussen**. Op het eerste gezicht doen ze aan

⁴⁵ I verwijst naar interviewer, R naar respondent. Rv staat voor 'respondent vrouw' en Rm voor 'respondent man'.

⁴⁶ Per citaat verwijzen we naar het pseudoniem, de eigenaarsstatus (Private Huurder, Sociale Huurder of Eigenaar), de woonplaats (stad, stadsrand, platteland – Westhoek of Kempen), het geslacht van de respondent (m of v) en de leeftijd.

⁴⁷ De inkomensgarantie voor ouderen is een minimuminkomen dat de overheid verstrekt aan 65-plussers die niet over voldoende financiële middelen beschikken. Meer info:

<https://www.vlaanderen.be/nl/gezin-welzijn-en-gezondheid/gezondheidszorg/inkomensgarantie-voor-ouderen>.

vrijwilligerswerk, zoals oppas bij andere ouderen via de mutualiteit of toezicht in de naschoolse opvang. Maar vaak blijkt de vrijwilligersvergoeding essentieel om de uitgaven te dekken. Clara krijgt maandelijks een 130 euro als vergoeding voor haar activiteiten als oppas bij Familiehulp. Deze 66-jarige sociale huurder redeneert dat haar pensioen moet volstaan voor haar uitgaven tot de 17^e van de maand. Op dat moment zijn alle woonuitgaven betaald. De 17^e krijgt ze haar vrijwilligersvergoeding gestort en kan/moet ze op haar 'tweede inkomen' overschakelen.

I: Houdt ge nog over na het betalen van huur en elektriciteit en zo?

R: 300 euro. En dan moet ik zien dat er nog genoeg blijft staan voor mijn begrafenisverzekering. Dus ja, dat is gene vetten he. Maar ik ben maar alleen. En nu met Familiehulp, dat is rond de 17de dat ik altijd iets krijg. Voor de voorbije maand zal ik iets van een 138 euro moeten hebben. Dus ik moet zien dat ik met die 300 euro zeker toe kom tot dan.

(Clara, SH, stad, v, 66 jaar)

Marleen is op pensioen en verdient bij als therapeute. Ze geeft vormingen en therapie bij haar thuis. Omwille van de hoogte van de huurprijs (874 euro) in verhouding tot de hoogte van haar pensioen (1 180 euro), is ze ondanks gezondheidsproblemen genoodzaakt te blijven werken. Marleen, die privaat huurt, wil stoppen met werken of enkel werk aannemen dat haar boeit, mocht ze een sociale assistentiewoning toegewezen krijgen. Marleen zit momenteel in een vicieuze cirkel. Een van de redenen dat ze een grote woning huurt, is om de ruimte te hebben om therapie te geven. Bovendien heeft ze ook nog een auto nodig om op de vormingen te geraken. Haar bijverdienste heeft dus een onrechtstreeks effect op de woonkeuze en de beslissing om binnen de private huur niet te verhuizen en enkel een sociale assistentiewoning te overwegen.

I: En hoeveel verdien je nog met je vormingen?

R: Dat maakt een verschil (lacht). (...) ik ben onlangs één gaan geven voor Femma. En daar krijg je 50 euro voor. En dan moet je er nog belastingen op betalen. Ik heb daar drie uur aan gewerkt. Netto kom ik nooit aan die 6 000 euro per jaar. Maar het wordt lastig, ik voel dat. Ik zit ook met een ingedeukte wervel. Ik heb een chronische ziekte. Het is niet van: ik mag werken. Ik moet werken. En het is dat dat ik kwijt zou willen zijn. Als ik morgen een sociale woning of een sociale assistentiewoning zou krijgen, dan kan ik kiezen [met nadruk] wat ik nog doe. Dan pak ik aan wat ik wil. Nu pak ik alles aan.

(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar)

Andere ouderen klussen bij om toch maar een extraatje te hebben. Dat extraatje is echter relatief, het gaat hier om mensen met een (zeer) beperkt inkomen. Lucia heeft een betaalbare woning (sociale assistentiewoning), maar een eerder klein inkomen omwille van schulden die nog moeten worden afbetaald. Deze 75-jarige werkt als toilet dame op nachtelijke evenementen. Ze spaart om familie te kunnen gaan opzoeken in Canada. Ze legt ook geld opzij om een koelkast aan te schaffen.

Cécile gaat met de vrijwilligersvergoeding van Solidariteit voor het Gezin een koffie gaan drinken, of ze spaart een half jaar om kerstcadeaus te kunnen kopen. In het kader van het onderhouden van netwerken, zijn dat essentiële uitgaven.

R: En nu mag ik nog 5 000 euro per jaar bij verdienen.

I: Doet ge dat?

R: (lang familie verhaal; heeft nog familie in Canada en wil die ooit gaan bezoeken, vandaar bijverdienste)

Ik ben toiletmadam. Morgen ga ik werken in [feestzaal]. Van half negen tot half zes 's ochtends.

I: Zware dagen toch?

R: Ik heb de [feest] gedaan, tot half vijf 's ochtends. (...) Ik heb vierhonderd euro verdiend met de laatste twee werkdagen. Ik heb daar nu 100 euro van af gehouden om een frigo te kopen.

Tweedehands, van mijn buurvrouw.
(Lucia, SH, stad, v, 75 jaar).

I: Kom je rond in de maand?

R: Normaal wel he. Weet je wat het ook is? Bij Solidariteit krijg ik vijf euro per uur. En daarmee kan ik dan eens een tas koffie gaan drinken. Nu ook, ik ben vooruitziend. Ik steek nu al iets weg voor Kerstmis [het is nu juli]. Als ge dat niet doet, hebt ge niks he?
(Cécile, SH, stad, v, 74 jaar).

Naast het spaargeld en de inkomsten uit 'vrijwilligers'werk, kunnen twee respondenten ook rekenen op **financiële hulp van de familie**. Zo krijgt Guido, een 61-jarige private huurder, in nood, kleine sommen van zijn zussen. Eén ervan kocht ook een huis waar Guido in kan wonen. De respondent betaalt een huurprijs die onder de marktprijs ligt. Tot slot springt zijn dochter soms bij in de vorm van kleine aankopen, zoals verf om de woning op te fleuren. Een andere respondent, Helena, een 64-jarige sociale huurster, krijgt financiële hulp van haar ouders voor de aankoop van medicatie die het ziekenfonds niet terugbetaalt.

Samengevat, de gerekruteerde stedelijke huurders hebben een (zeer) beperkt inkomen, dat voor sommigen niet volstaat. Sommigen geven aan dat een vrijwilligersvergoeding of financiële hulp van de familie broodnodig is.

1.2.3.4.2 Eigenaars

Waar we bij de huurders (in armoede) verhalen optekenen die erop wijzen dat het voor een meerderheid van de respondenten (erg) moeilijk is om iedere maand rond te komen, zien we bij de eigenaars een heel ander verhaal. Geen enkele eigenaar verklaart betaalbaarheidsproblemen te ondervinden. Het is natuurlijk mogelijk dat die problemen er wel zijn, maar dat men er niet over communiceert. Dit in tegenstelling tot de arme huurders, die uitgebreid hun financiële situatie toelichtten. Dat laatste heeft vermoedelijk ook te maken met de rekruteringsmethode: we vonden respondenten onder meer via armoedeorganisaties. De respondent is er zich dus hoogstwaarschijnlijk van bewust dat wij een notie hebben van zijn financiële situatie.

Om een **beeld te vormen van de financiële situatie** van de respondenten die eigenaar zijn, kan, ten eerste, het **voormalige beroep** een indicatie geven. We zien, zeker in de stadsrand en in de Kempen, een ruime vertegenwoordiging van leerkrachten en ambtenaren, waarvan we kunnen vermoeden dat ze - afhankelijk van in welke mate men voltijds of deeltijds werkte - een redelijk pensioen hebben. Desalniettemin zien we ook redelijk wat zelfstandige beroepen, landbouwers en - niet te vergeten - koppels waarbij de vrouw (lange tijd) huisvrouw was. Dat heeft een impact op het pensioen. Een tweede factor is uiteraard dat de eigenaars een **woning bezitten**. Bij zo goed als alle respondenten was die afbetaald, wat betekent dat de afbetaling geen maandelijks uitgavenpost meer is. Dat een woning echter nog andere kosten kan meebrengen, zien we verderop in dit rapport. Een derde factor die iets kan vertellen over de financiële situatie van onze respondenten, is het feit dat enkelen (weliswaar een kleine minderheid) een **tweede woning** (in het buitenland) bezitten. Dat was voornamelijk het geval bij de respondenten uit de stadsrand. Ten vierde wijzen uitspraken als "we komen niets te kort" of "we zitten er goed voor", op een afwezigheid van betaalbaarheidsproblemen (of hier niet over willen communiceren).

We hebben gelukkig allebei een goed pensioen. We hebben wat kunnen sparen in de loop van ons leven dus we zitten er goed voor.
(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

Hoewel niemand dus (letterlijk) aangeeft financiële problemen te ondervinden, formuleert men **wel enkele bedenkingen**. Een eerste is dat het inkomen uit pensioen niet zou volstaan om de woning nog af te betalen of om een huurprijs te betalen. We gaan hier verder in het rapport dieper op in.

I: Dat huis hier hebben jullie gekocht. Moeten jullie dat nog afkorten? Of is dat al volledig afgerond?

R: Dat is afgerond. Met een pensioentje zou je dat niet kunnen hé, een huis afbetalen. Met een pensioentje van zelfstandige (lucht).

(Martha, E, stadsrand, v, 80 jaar).

Een tweede bedenking is dat, volgens een minderheid van de respondenten, naast een eigen woning, ook een spaarboek vereist is. Het inkomen uit pensioen zou niet volstaan. Anna bijvoorbeeld, betaalt “kosten aan het huis” met haar spaargeld.

I: Dat wou ik nog vragen: zou dat financieel moeilijk zijn moest u nu nog altijd moeten afbetalen?

R: Ja ik zou dat ... met dat pensioen. Ja, de kosten aan het huis dat is allemaal spaarboek he. Met het pensioen kunt ge dat allemaal niet betalen.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Tot slot wijzen we er nog op dat de huidige financiële situatie voor de respondenten die eigenaar zijn misschien toereikend is, maar dat men naar woon(zorg)alternatieven toe wel financiële bedenkingen formuleert. We gaan hier later nog op in.

1.2.3.5 Samengevat

We interviewden respondenten in verschillende **ruimtelijke settings** (het platteland, de stad en de stadsrand). Die gebieden verschillen op verscheidene vlakken (voorzieningsgraad, graad van vergrijzing, ...). Maar ook binnen ‘het platteland’ zagen we verschillen. Zo kent de Westhoek een lagere graad van verstedelijking (en dus ook voorzieningen en werkgelegenheid) dan de Kempen.

Afgezien van de verschillende ruimtelijke contexten, is een tweede belangrijke verschil tussen de respondenten het **eigendomsstatuut**. Dat heeft niet enkel⁴⁸ te maken met de ruimtelijke context waarin de ouderen wonen, maar meer met de manier waarop zij gerekruteerd zijn. We zijn in de stad namelijk specifiek op zoek gegaan naar oudere private en sociale huurders en hebben er bewust geen eigenaars bevroegd. Op het platteland en in de stadsrand hebben we geen onderscheid gemaakt naar eigendomsstatuut, maar hebben we “toevallig”⁴⁹ bijna enkel eigenaars bevroegd. Of een oudere eigenaar of (private of sociale) huurder is, is van belang voor de interpretatie van de resultaten. Het kan namelijk een impact hebben op de woonsituatie van de ouderen (bijvoorbeeld naar betaalbaarheid toe).

Een derde verschil tussen de respondenten in de drie cases is **financieel** van aard. Ook dit heeft niet per definitie een link met de ruimtelijke setting.⁵⁰ In de stad gingen we specifiek op zoek naar huurders ‘met een beperkt budget’. We beschreven hierboven al wat dat ‘beperkt budget’ concreet inhoudt. Op het platteland en in de stadsrand stelden we geen inkomensvereisten. We bevroegen er geen personen met betaalbaarheidsproblemen, aldus de respondenten. Dit kan een belangrijke impact hebben op de resultaten, gezien de financiële situatie van een persoon niet alleen de betaalbaarheid van het wonen beïnvloedt maar ook de mogelijkheid tot woningaanpassingen, verhuisopties, etc.

Daarnaast merken we ook op dat het **woningtype** verschilt. Ook op dat vlak hebben we specifiek niet gerekruteerd. Toch is het geen toeval dat we in de stad voornamelijk bewoners van appartementen

⁴⁸ Eigenaars wonen voornamelijk niet stedelijk (60% van de eigenaars woont buiten de stad), terwijl huurders eerder stedelijk wonen (respectievelijk 62 en 68% van de private en sociale huurders woont in de stad) (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

⁴⁹ In niet-stedelijk gebied is 80% eigenaar (Heylen & Vanderstraeten, 2019). De kans was dus beduidend groter om op het platteland eigenaars aan te treffen. We dienen er hier wel opnieuw bij te vermelden dat de deelgemeenten die we kozen als ‘stadsrand’ deel uitmaken van Gent en dus in theorie stedelijk zijn. Toch troffen we ook daar bijna louter eigenaars aan.

⁵⁰ Wel is het zo dat personen in armoede eerder in stedelijke gebieden wonen en dan vooral in het ‘dichtbebouwde stedelijk gebied’. Toch komt armoede ook voor op het platteland, met name het ‘afgelegen platteland’ en dan voornamelijk bij ouderen en eenoudergezinnen. Armoede komt het minst voor in de tussenliggende gebieden (Pannecoucke et al., 2014).

aantreffen. In de stad zijn er meer meergezinswoningen te vinden dan in niet-stedelijk gebied.⁵¹ Bovendien is er ook een link met het eigendomsstatuut. In de stad gingen we ook nog eens specifiek op zoek naar sociale en private huurders, die vaker in meergezinswoningen wonen.⁵² Ook de sociaaleconomische status kan een rol spelen.⁵³

We zien ook een verschil in **gezinssituatie**. Terwijl bij de eigenaars op het platteland en in de stadsrand ongeveer driekwart van de respondenten samenwonend zijn, spraken we bij de (arme) huurders in de stad slechts drie samenwonenden (en dus 29 alleenstaanden). Alleenstaanden hebben dan ook een groter risico op armoede dan samenwonenden (Raeymaeckers et al., 2019), waardoor het niet onlogisch is dat we in de groep van huurders in armoede meer alleenstaanden aantreffen.

We merken ook op dat er meer **vrouwen** zijn bevraagd dan **mannen**. Dit verschil is echter in alle drie de cases aanwezig. Op het platteland en in de stad is de verhouding telkens 1/3^e mannen (een 33%) en 2/3^e vrouwen (een 66%). In de stad is het verschil iets kleiner met zo'n 40% mannen en 60% vrouwen.

De **leeftijden** zijn ongeveer gelijk verdeeld over de cases, met telkens een grote groep zeventigers en zestigers en daaropvolgend de tachtigers en enkele negentigers.

Tot slot wijzen we er nog op dat we bijna enkel ouderen bevroegen die **geboren zijn in België**. In de stad spraken we één respondent uit Nederland en één respondent uit een Afrikaans land. In de stadsrand spraken we ook één Nederlander en één respondent uit een Scandinavisch land (omwille van de privacy houden we de afkomst van de Afrikaanse en Scandinavische respondent vaag). De respondenten zijn dan ook niet geselecteerd op geboorteplaats. We zijn ons bewust van de beperkte vertegenwoordiging van allochtone ouderen, maar zijn toch niet specifiek op zoek gegaan naar ouderen met wortels in het buitenland. De kans bestaat dat de woonbeleving van ouderen die niet in België geboren zijn, een specifieke invalshoek kent, dat best in een daarop gericht onderzoek tot uiting kan komen.

1.2.4 Afname interviews

We bespraken tot nu de plaats waar we respondenten gingen zoeken, de manier waarop we rekruteerden en de profielen van de personen die we interviewden. Hier gaan we kort in op hoe die interviews zelf verliepen. Dat gebeurt in de verschillende onderzoeken (platteland, stad, stadsrand) op dezelfde manier.

De meeste respondenten werden eerst telefonisch gecontacteerd. Uitzonderingen zijn de respondenten in de stad die werden aangesproken bij de maaltijd in het lokaal dienstencentrum en de respondenten uit de stadsrand waar we gingen aanbellen. Wanneer we de potentiële respondenten bellen (of aanspreken) geven we eerst het doel van het onderzoek mee en de opdrachtgever. Daarna geven we een woordje uitleg over het interview: dat het als informeel gesprek zou verlopen, een uurtje kon duren en dat de privacy gewaarborgd wordt. De deelname is onbezoldigd.

Alle interviews vonden plaats in de woning van de respondent. Dat heeft twee voordelen. Ten eerste, zorgt de woning voor een vertrouwelijke sfeer. Het interview zou kunnen doorgaan voor een informeel gesprek waardoor de respondenten makkelijker vrijuit kunnen praten. Ten tweede vormt de woning en de woonomgeving een inspiratiebron voor het interview. Het stelt ons in staat vragen te stellen over het type woning, de inrichting, de wijk, etc. Bovendien kunnen enkele antwoorden van de respondenten meteen aan de 'realiteit' getoetst worden. Zo kan de interviewer bijvoorbeeld de toegankelijkheid van de woning ervaren door naar het toilet te gaan. Vaak werd duidelijk dat wat

⁵¹ 62% van de woningen in grote steden zijn meergezinswoningen (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

⁵² 70% van de private huurders woont in een meergezinswoning. Bij de sociale huurders is dat 55% (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

⁵³ Lager opgeleiden wonen vaker in een meergezinswoning (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

respondenten antwoorden niet altijd met de realiteit overeenstemt. We gaan hier bij de bespreking van de resultaten dieper op in. Een interview in de woning kan echter ook een drempel zijn. Het is mogelijk dat ouderen liever geen vreemden binnen laten of zich schamen over de plek waar ze wonen. We hebben dit, afgezien van enkele vrouwen in de Kempen die wat wantrouwig waren, niet ondervonden. Het kan ook buiten ons weten hebben meegespeeld.

Alle interviews werden opgenomen met een dictafoon. We vroegen hiervoor vooraf de toestemming. Op één respondent in de Kempen na, had niemand hier bezwaren tegen. Tweemaal is een opname gepauzeerd (eenmaal bij een stedelijke en eenmaal bij een respondent uit het platteland), toen een respondent een persoonlijk verhaal vertelde, dat men niet op band wou. Daarna werd de opname opnieuw gestart. We garandeerden iedereen anonimiteit en legden uit dat we nooit namen of adressen zullen gebruiken, noch zullen we citaten gebruiken van situaties waarin de respondent te herkennen valt, aan de hand van specifieke anekdotes bijvoorbeeld. In het rapport zelf verwijzen we naar de respondenten met pseudoniemen.

De interviews eindigen wanneer er geen nieuwe, relevante info meer ter sprake komt. In de praktijk rekenden de respondenten vaak op 'een luisterend oor' en kwamen er ook minder relevante onderwerpen aan bod. Dat laatste is niet enkel belangrijk om vertrouwen te winnen. Het is ook een kwestie van respectvol omgaan met respondenten. Een interview duurt meestal iets tussen de 45 min en twee uur.

1.2.5 Analyse

Na de afname, tikten we alle interviews zo letterlijk mogelijk uit. Het gebruik van spreektaal en dialect blijft staan, tenzij het de verstaanbaarheid in het gedrang brengt. Nadien werden alle tekstbestanden in een softwareprogramma ingevoerd. Voor de onderzoeken op het platteland (Westhoek en Kempen) werd gebruik gemaakt van Nvivo. De onderzoeken in de stad en in de stadsrand werden in MAXQDA ingevoerd. Het zijn gelijkaardige computerprogramma's, die beiden tot doel hebben om data van kwalitatief onderzoek te verwerken.

In het programma kunnen we één of meerdere codes toekennen aan stukken tekst. Alle codes, met elk hun hiërarchie, vormen samen een 'codeboom'. Die codeboom doet dienst als houvast bij de analyse en is opgebouwd uit 'hoofdcodes' (bv. 'woning') en subcodes (bv. 'betaalbaarheid'). Die codeboom bepaalt mee de structuur van dit rapport. Maar het gebeurt ook dat de analyses die we uitvoeren binnen het programma op andere prioriteiten wijzen en de structuur in dit rapport dus afwijkt van de 'codeboom'. Zo gingen we bijvoorbeeld op zoek naar welke codes vaak samengingen. Als de code 'gender en 'verhuisbereidheid' bijvoorbeeld vaak aan dezelfde stukken tekst gegeven werd, weten we dat er een verband is tussen die twee. Verdere analyse wijst dan uit wat dat verband precies inhoudt.

Bij het schrijven van dit rapport gaan we op zoek naar rode draden in de 108 interviews (met 137 respondenten). We zoeken naar bevindingen en tendensen die in veel vertogen terugkeren. Wat vinden de meeste geïnterviewden belangrijk? Over welke zaken denken ze hetzelfde? Maar ook: waarover zijn ze het niet eens? In bepaalde gevallen zal de helft van de respondenten het eens zijn over 'A', terwijl een andere groep voorstander is van 'B'. We zullen dat dan ook op die manier omschrijven. Het kan ook gebeuren dat iedereen akkoord gaat met 'A', terwijl twee respondenten voor 'B' of zelfs 'C' opteren. Dan geven we de redeneringen achter dat discours, maar ook achter het tegendiscours weer.

Op basis van kwalitatief onderzoek kunnen we geen bevindingen kwantificeren. Dat betekent dat als we twintig ouderen spreken en tien ouderen zeggen 'A', we niet kunnen stellen dat 50% van de ouderen 'A' zegt. Zelfs de bevindingen van onze 137 respondenten willen en kunnen we niet op die manier in cijfers brengen. Hebben we dergelijke cijfers nodig, dan gaan we op zoek naar kwantitatief onderzoek hieromtrent. We zullen voor dit rapport dan ook regelmatig data raadplegen van

bijvoorbeeld de Ouderenbehoefteonderzoeken (Verté et al., 2018) of de Woonsurvey 2018 (Heylen & Vanderstraeten, 2019) raadplegen. Met voorliggend kwalitatief onderzoek willen we met andere woorden niet achterhalen hoeveel procent van de Vlaamse ouderen zou willen verhuizen. Dat vinden we terug in de surveys. We gaan daarentegen wel op zoek naar motieven, voorwaarden en eerdere ondervindingen over – bijvoorbeeld – verhuizen.

Dit rapport vormt de neerslag van verschillende brokken interviewmateriaal dat, afgezien van de 'stadsrand', eerder al gepubliceerd is. In dit rapport nemen we de twee plattelandsonderzoeken, het stadsonderzoek en het 'nieuwe' onderzoek naar ouderen in de stadsrand samen. We baseren ons daarvoor zowel op de eerder verschenen rapporten, als op het originele interviewmateriaal. We bespreken alles thematisch en zullen steeds op verschillen of gelijkenissen tussen de verschillende cases wijzen.

2. DE WONING

De woning neemt een belangrijke plaats in in het leven. Ouderen brengen meer tijd door in de woning, ten gevolge van pensionering, maar ook omdat de mobiliteit kan verminderen en men daarom vaker thuisblijft. Bovendien moedigt het Vlaamse Welzijnsbeleid ouderen aan om zo lang mogelijk in de huidige woning te blijven. Maar is de woning aangepast aan bewoners die ouder worden en hun mobiliteit verliezen?

In wat volgt, gaan we na hoe onze respondenten hun woning ervaren. Omdat het hier over ouderen gaat, focussen we specifiek op woningaspecten die voor hen in het bijzonder relevant zijn. Om te weten welke aspecten van de woning belangrijk zijn voor ouderen, gingen we te rade bij de Wereldgezondheidsorganisatie, die een lijst opstelde met voorwaarden voor een leeftijdsvriendelijke woning (WHO, 2007). De toegankelijkheid en het design van de woning is een eerste thema. We nemen het over in 2.1. Een tweede is de mogelijkheid tot woningaanpassingen, zoals wanneer de woning onvoldoende toegankelijk is (2.2). Tot slot wijst de WHO er ook op dat een woning betaalbaar moet zijn (2.5). Daartussen voegen we nog twee thema's toe. Uit de interviews blijkt namelijk dat de buitenruimte zoals een tuin, een terras, of een park nabij de woning, een zeer belangrijk aspect van wonen is (2.3). Daarnaast bespreken we ook of de ouderen zich veilig voelen in en rond de woning (2.4). We starten echter in de woning zelf, met de toegang *tot* en de circulatie *in* de woning.

2.1 Toegankelijkheid en circulatie

We kijken eerst naar hoe ouderen 'hoogtes' overbruggen (via trappen, liften, drempels) en hoe men dat ervaart. Ten tweede kijken we naar de grootte van de woning. Wordt die als te groot of te klein ervaren? En wat impliceert dat? Ten derde kijken we of de respondenten al gevallen zijn in de woning en hoe ze daarmee omgaan. Tot slot belichten we het gebruik van hulpmiddelen.

2.1.1 Hoogtes overbruggen: drempels, trappen en liften

Wanneer de spiermassa en het uithoudingsvermogen van ouderen afneemt, kan elke trap of drempel een obstakel worden. Die trappen en drempels in de woning kunnen bijgevolg een groot probleem vormen (De Witte et al., 2012; Maier, 2017). De inleiding leerde ons al dat volgens de Woonsurvey 2018 86% van de Vlaamse woningen (het gaat hier om alle woningen, niet enkel die van ouderen) trappen of drempels heeft. Dit zowel *in* de woning als om de woning te betreden (Heylen & Vanderstraeten, 2019). De Ouderenbehoefteonderzoeken, die enkel de woningen van ouderen onderzochten, komen uit op 53% (trappen *in* de woning) en 20% (trappen om de woning te betreden). Daarnaast geeft een 10% van de ouderen aan dat de drempels in de woning te hoog zijn of dat ze trappen moeten nemen om naar het toilet te gaan. Volgens de OBO is 85% van de Vlaamse woningen 'onaangepast' aan oudere bewoners. In de definitie van onaangepastheid van de OBO zitten weliswaar nog andere factoren dan trappen (zoals comfort, betaalbaarheid en afstand tot voorzieningen) (Verté et al., 2018).

Volgens het GWO 2013 hebben ouderen in stedelijke gebieden (iets) meer kans op traploze woningen. Er zijn iets meer stedelijke ouderen met woningen waar de slaap-, woon- en sanitaire ruimtes zich op hetzelfde niveau bevinden. Er zijn ook iets minder drempels tussen die ruimtes en iets meer drempelloze toegangen bij stedelijke ouderen (hoewel er vanaf de openbare weg wel iets meer trappen zijn) (Winters et al., 2015). Die verschillen zijn echter klein. Ze zijn weergegeven in tabel 7.

Tabel 7 Toegankelijkheid woningen, 65-plussers (in rij %), Vlaanderen, 2013

	Ja	Nee
	Vanaf openbare weg trappen overbruggen voor toegang woning	
Stedelijk gebied	35,3	64,7
Niet-stedelijk gebied	33,8	66,2
	Drempelloze toegang aan voordeur ... rolstoelgebruik?	
Stedelijk gebied	29,4	70,6
Niet-stedelijk gebied	26,7	73,3
	Slaap-, woonvertrekken en sanitair op zelfde niveau?	
Stedelijk gebied	57,7	42,3
Niet-stedelijk gebied	50,0	50,0
	Drempels tussen woon-, slaapvertrekken en sanitair?	
Stedelijk gebied	40,9	59,1
Niet-stedelijk gebied	46,7	53,3

Bron: Grote Woononderzoek, berekening door Vanderstraeten

De verschillen tussen aangepaste (en dus drempelloze) en onaangepaste woningen zijn echter duidelijker wanneer we naar eengezins- en meergezinswoningen kijken. Uit het GWO 2013 bleek al dat meergezinswoningen aangepaster (16%) waren dan eengezinswoningen (12%). Uit de Woonsurvey 2018 blijkt nu ook dat dat verschil nog is vergroot. Het aandeel aangepaste meergezinswoningen is significant toegenomen tussen 2013 en 2018 waardoor het aandeel aangepaste - het gaat hier nog altijd om een gebrek aan drempels of trappen in of naar de woning - meergezinswoningen (25%) anno 2018 meer dan dubbel zo groot is dan het aandeel aangepaste eengezinswoningen (11%). Heylen en Vanderstraeten (2019) stellen ook vast dat de huurmarkt meer aangepaste woningen kent dan de eigendomsmarkt, maar ze verklaren dat verschil door de woningtypologie op beide markten. De huurmarkt kent namelijk een hoger aandeel (recente, want ook het bouwjaar speelt mee in aangepastheid) meergezinswoningen dan de eigenaarsmarkt waardoor het aandeel aangepaste woningen ook opmerkelijk hoger is op de private (18%) en sociale huurmarkt (21%) dan op de eigenaarsmarkt (13%).

Ook uit de interviews blijkt een duidelijk verschil tussen de huurders die voornamelijk in meergezinswoningen wonen enerzijds en de eigenaars die voornamelijk in eengezinswoningen wonen anderzijds. Omdat het verschil zich, zoals Heylen en Vanderstraeten ook stellen, laat verklaren door de woningtypologie, splitsen we dit hoofdstuk op in 'meergezinswoningen' en 'eengezinswoningen'.

2.1.1.1 Meergezinswoningen

Zoals we bespraken bij de methodologie, wonen bijna alle stedelijke huurders op een appartement. Op één duplexappartement na, gaat het om appartementen waarbij alle ruimten zich op hetzelfde niveau bevinden. Maar de bewoners van die appartementen moeten wel tot aan hun woning zien te geraken. De meesten hebben hiervoor een lift ter beschikking. Anderen dienen een trap te nemen.

2.1.1.1.1 Lift

Een lift wordt vaak gezien als een geschikte oplossing om hoogtes te overbruggen. Dat is ook het geval voor een kleine minderheid van de respondenten. Een meerderheid ervaart echter problemen met de lift. Ten eerste, moet de lift goed **functioneren**. Zowel private als sociale huurders vertellen dat ze het al verschillende weken tot maanden zonder lift hebben moeten stellen. Volgens de conciërge van twee sociale woningcomplexen, hebben de meeste problemen in de gebouwen die onder zijn beheer vallen te maken met de liften, die defect zijn of stilvallen. Cécile, die nochtans drie liften in haar gebouw heeft, heeft al meegemaakt dat alle drie de liften tegelijk defect waren. Het duurt volgens de bewoners ook erg lang vooraleer de liften hersteld worden. Een aantal minder mobiele respondenten geraakt op

die momenten niet zelfstandig naar buiten. Anderen geraken wel nog de trap af, maar doen er “*een half uur over*”, “*voetje voor voetje*” (Gerda).

De liftproblemen zorgen ervoor dat de bewoners minder zekerheid hebben op mobiliteit binnen het gebouw. Zelfs wanneer de liften wel functioneren, anticiperen bewoners op een mogelijk defect. Sociale huurder Christine is tevreden met haar appartement hoog in het gebouw, maar vloekt op de onbetrouwbaarheid van de lift, waardoor ze bijvoorbeeld niet snel naar de brievenbus of de vuilniscontainer kan gaan. Sommigen hebben schrik niet op tijd uit het gebouw te geraken wanneer er iets gebeurt. Enkele huurders vertellen over oudere medebewoners waar de spoeddiensten via de brandtrap of vensters moesten binnen geraken. De 89-jarige Gerda heeft die vrees gekregen na een acuut hartprobleem:

Stelt u voor dat er iets gebeurt, gelijk toen met mijn hart. Ze kunnen met mij niet langs de trap naar beneden he. Vroeger maakte ik daar allemaal geen spel van. Maar nu ga ik achteruit ze.

(Gerda, SH, stad, v, 89 jaar).⁵⁴

Afgezien van de garantie op een functionerende lift, speelt, ten tweede, ook nog de **toegankelijkheid** van de lift zelf. Private huurster Ann woont in bij een persoon met een chronische ziekte, die regelmatig een rolstoel nodig heeft. De lift is echter amper toegankelijk met de rolstoel. De deur van de lift draait open naar de voordeur van het appartement, waardoor de ingang geblokkeerd raakt en de bewoner een gevaarlijke bocht richting trap moet nemen. ‘*De absurditeit ten top*’, volgens Ann. Andere respondenten maken zelf geen gewag van ontoegankelijkheid, maar daar konden we zelf (te) kleine draaicirkels en (te) kleine liften waarnemen (zie figuur 8 in een privaat appartementsgebouw). De deur blokkeert er de doorgang. Ook de 71-jarige Hilde uit Drongen ervaart toegankelijkheidsproblemen. Ze ging, als rolstoelgebruiker, specifiek op zoek naar een appartement met lift, maar ervaarde pas achteraf dat het niet evident was om de lift te betreden; de lift is te klein (zie citaat).

Bovendien troffen we vele niet-automatische liftdeuren, die binnenrijden met een rolstoel niet vanzelfsprekend maken. Dat mocht ook Hilde ondervinden, die een lift heeft waarvan de deuren te zwaar zijn om open te houden. Verderop in het interview besluit Hilde dat ze ook zelf een lift kan bijmaken, die zou vertrekken vanuit de garage die onder haar woning gelegen is (zie citaat).

De nadelen zijn dat de lift niet groot genoeg is voor rolstoelgebruikers. Hij is te klein. En dat is voor mij duwen en trekken in de lift, met mijne stoel he. Dat is een beetje het probleem, het nadeel is ook dat de deuren hier goed beveiligd zijn en dat zijn heel zware deuren. Da’s voor mij zeer zwaar me mijne rolstoel om de deur open te doen. ‘K heb zelf een drempel gezet want dat was er niet. Da was er niet maar dat heb ik zelf gedaan, dus da’s geen probleem niet meer. Anders heb ik geen nadelen (...) ‘K heb hier niets te kort, ‘k heb da ook goe gezien als ik het kocht he. Het ga moeten ver gaan ze als ze mij hieruit willen krijgen. Hieronder is mijn garage, ik kan daar ne lift zetten he.

(Hilde, E, stadsrand, v, 71 jaar).

⁵⁴ Zie eerder: Per citaat verwijzen we naar het pseudoniem, de eigenaarsstatus (Private Huurder, Sociale Huurder of Eigenaar), de woonplaats (stad, stadsrand, platteland – Westhoek of Kempen), het geslacht van de respondent (m of v) en de leeftijd.

Figuur 8 Ingang lift in een privaat appartementsgebouw in Gent

Bron: Eigen foto

Tot slot is een appartement slechts vlot toegankelijk voor ouderen met mobiliteitsproblemen, indien de lift de hele hoogte overbruggt, van de begane grond tot aan het appartement. Dat is in een aantal appartementsgebouwen niet het geval. Figuur 9 toont de ingang van sociale woningen aan de Watersportbaan. De bewoners ervan moeten in totaal tien treden overbruggen vooraleer ze aan de lift geraken. De eerste vijf treden leiden tot aan de inkomhal met brievenbussen. De volgende vijf gaan uiteindelijk naar de lift en zijn te zien op figuur 10 (foto genomen met de rug naar de lift). Een hellend vlak zou in deze situatie geen evidente oplossing zijn. Enerzijds omwille van de hellingsgraad, anderzijds omdat de laatste trede zich net voor de deur bevindt. Er is dus geen plats voor een platform waar de rolstoel op kan, alvorens de deur te openen om binnen te gaan.

Figuur 9 Ingang van een sociaal appartementsgebouw in Gent

Bron: Eigen foto

Figuur 10 Treden tussen de inkomhal met brievenbussen en de lift

Bron: Eigen foto

2.1.1.1.2 Trappen

Enkele appartementsbewoners die we interviewden en die niet op het gelijkvloers wonen, hebben geen lift. Zij dienen dus een trap te nemen tot aan de woning. Sommige respondenten vonden dat problematisch. Zo omschrijft de enige appartementsbewoner zonder lift die we bevroegen in de stadsrand de trappen als *“haar grootste probleem”*. Andere ouderen vinden de trappen dan weer geen probleem. De trappen als bron van activiteit komen ook hier weer terug. *“Trappen houden u jong”*, aldus Helena, die daar later in het gesprek op terug komt. En hoewel Herman er geruime tijd over doet om aan de voordeur van zijn appartementsgebouw te geraken en hij vervolgens zeer moeizaam de trap weer opgeraakt, geeft deze 78-jarige huurder mee dat de trappen hem niet belemmeren. Hij stelt wel één voorwaarde: de treden moeten voldoende ‘diep’ zijn (zie citaat). Aangezien de verhuurder Hermans appartement zal verbouwen, kijkt hij uit naar iets nieuws. Dat mag gerust, alweer, een appartement zonder lift zijn.

Er stond daar een appartement te huur. Er was maar één trap. Maar! Het waren zo dunne treden. Ik zeg: als ik hier kom, met mijne kabas, ik lig zo op mijn staartbeen.

(Herman, PH, stad, m, 78 jaar).

Toch wijzen enkele respondenten erop dat trappen wel een probleem vormen om gerief tot in de woning te krijgen. In tegenstelling tot bewoners van grondgebonden woningen, die geen verdiepingen moeten overbruggen met bijvoorbeeld boodschappen, moeten appartementsbewoners die geen lift hebben en niet op het gelijkvloers wonen, de boodschappen via (meerdere) trappen naar boven dragen. Omdat boodschappen de trap op dragen voor velen niet evident is, passen verschillende ouderen hun gedrag aan. Sommigen wachten op (informele) hulp of voorbijgangers die kunnen helpen. Anderen, zoals een 64-jarige sociale huurder, doen voornamelijk kleine boodschappen, zodat ze de last kunnen spreiden.

Ik ga naar Colruyt, Delhaize. Af en toe eens Bioplanet. En eens het buurtwinkelke hier, maar niet veel. Die grote boodschappen verminderen ook. Want ge moet het hier allemaal naar boven kunnen slepen.

(Helena, SH, stad, v, 64 jaar).

Naast boodschappen is ook het gebruik van hulpmiddelen niet evident. In onderstaand voorbeeld beschrijft een 95-jarige waarom ze niet met haar rollator naar buiten kan. De rollator staat momenteel in het appartement. Ze kan zelf, met enige moeite, de trap op en af. De rollator meenemen lukt niet. Beneden in de gang laten staan, is in haar ogen geen optie. Uit vrees voor diefstal.

I:⁵⁵ En ge hebt hier een rollator?

R: Het probleem met zo'n rollator is, ge kunt het niet beneden laten staan, of hij zal rap weg zijn. Ofwel moet ge met heel dat spel naar boven.

(Mia, PH, stad, v, 95 jaar).

2.1.1.2 Eengezinswoningen

De situatie bij respondenten uit eengezinswoningen ziet er anders uit. Bijna alle respondenten op het platteland en in de stadsrand wonen in een grondgebonden woning. Een grote meerderheid van hen heeft een woning met **verschillende verdiepingen**. Om die hogere verdiepingen te bereiken, dient men doorgaans een trap te nemen. Slechts enkele respondenten wonen in een bungalowwoning en hebben dus enkel een gelijkvloerse verdieping (en eventueel een zolderruimte die niet frequent gebruikt wordt). Trappen bevinden zich echter niet enkel binnenin de woning, maar ook buiten, om de **woning** te kunnen **betreden**. Het gaat dan bijvoorbeeld om een 'trapsgewijze voortuin', met hoogteverschillen vanaf de straat tot aan de voordeur. Of een hoge drempel of enkele trappen om de voordeur te bereiken.

Zoals gezegd heeft dit onderzoek niet tot doel om alle trappen en drempels te inventariseren. We kijken wel hoe de bewoners met die hoogteverschillen omgaan. We zien twee (praktische) reacties: men vermijdt de bovenverdieping door beneden te slapen of men installeert een traplift. Daarnaast zien we ook dat ouderen de problemen die trappen met zich kunnen meebrengen negeren. Ten derde bespreken we ook nog de toegang tot de woning, die op minder aandacht kan rekenen dan de trappen *in* de woning.

2.1.1.2.1 *Verdieping niet meer gebruiken*

De meeste bewoners van woningen met meerdere verdiepingen verklaren dat ze op een bepaald moment de bovenverdieping(en) niet meer zullen gebruiken. Voor sommigen is dat nu al het geval. Zowel op het platteland als in de stadsrand treffen we respondenten aan die, om de trap te mijden, beneden zijn gaan slapen. Op het platteland (en zeker in de Westhoek) is dit zelfs een van de weinige acties die in de woning worden ondernomen om met een verminderde mobiliteit in de woning te kunnen blijven wonen.

We zien dan dat respondenten een **bed in de woonkamer** hebben gezet, of aangeven dat nog te willen doen. De bed-in-woonkamer-oplossing zagen we bijna enkel op het platteland. In de stadsrand was er slechts één respondent die een bed in de woonkamer had staan. Weliswaar tijdelijk, hij hoopt zo snel mogelijk weer boven te kunnen slapen. Mia uit de Kempen geeft in onderstaand citaat aan hoe ze een bed in de woonkamer zou zetten.

I: En de slaapkamer is wel nog boven?

R: Ja die zijn nog boven.

I: Heb je dan al nagedacht als dat niet meer gaat, hoe ga ik dat doen?

⁵⁵ Zie eerder. I verwijst naar interviewer, R naar respondent. Rv staat voor 'respondent vrouw' en Rm voor 'respondent man'.

R: Ja dan gaat die tafel weg daar se, en dan komt daar een bed en dan gaat die tafel in de kleine zithoek.

(Mia, E, Kempen, v, 80 jaar).

Wat we bij de respondenten uit de stadsrand wél zagen (maar ook bij de plattelandsrespondenten), was dat men een **aparte slaapkamer beneden** had voorzien, of aangaf deze te zullen maken. Ruimtes als een **garage of berging** kunnen dan **omgevormd** worden tot slaapkamer. Danny uit Drongen redeneert dat wanneer hij geen trappen meer kan doen, hij ook niet meer met de auto zal kunnen rijden en dus geen garage meer nodig heeft. De garage kan dan een slaapkamer worden (citaat 1). De 82-jarige Georges uit de Westhoek zou de auto buiten laten staan en in de garagepoort een venster maken (citaat 2). Het 80-jarige koppel Sophia en Emile mikt dan weer op de berging: Emile zou in de nu reeds “geïsoleerde berging” een bed zetten; hoewel Sophia nog niet meteen achter zulke plannen lijkt te staan (citaat 3). Rosa (citaat 4) zou van de veranda een slaapkamer maken en van de berging een badkamer. Tanja zou dan weer de huidige bureauruimte omvormen tot slaapgedeelte met “sanitaire voorzieningen” (citaat 5). En Marlène, tot slot, heeft nu reeds van een deel van de woonkamer een afgescheiden slaapkamer gemaakt (citaat 6).

Rm: Het enige probleem dat we zouden kunnen hebben, maar ja, op termijn, dat we naar boven moeten gaan slapen hé.

I: Hoe zou je dat dan oplossen? Moest dat effectief een probleem worden?

Rv: We kunnen altijd een lift plaatsen hé

Rm: Ja, we kunnen een lift plaatsen en weet ge wat we ook kunnen? ‘k heb er ook al aan gedacht, als ik niet meer naar boven kan, dan ga ik met de auto niet meer kunnen rijden. Dan kan ik in mijn garage een slaapkamer maken hé.

(Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar).

R: Maar het gaat nog. We hebben altijd gezegd: als het niet meer lukt, dan zetten we hier beneden een bed.

I: In de living dan? [bevinding van de interviewer: weinig plaats voor een bed]

R: Ja, hier ergens. Natuurlijk, we hebben ook nog een garage. De auto kan buiten staan en wij binnen. Het zou een beetje moeilijk zijn. We zouden in de garagepoort een venster maken. (Georges, E, Westhoek, m, 82 jaar).

Rm: We hebben een grote berging die we geïsoleerd hebben, we kunnen ons bed nog daar zetten.

Rv: I k denk daar nog niet aan, goh!

Rm: Maar jij hebt miserie om naar boven te gaan.

Rv: Goh ja.

(Sophia & Emile, E, Westhoek, v&m, 80&79 jaar).

I: Ja dat brengt mij ineens tot een andere vraag: zie je je zelf altijd dan hier blijven wonen?

R: Wel ja ik zie ons bedjes hier al staan [wijst naar de hoek van de veranda waar we zitten]. Van de berging kunnen we een badkamer van maken en misschien de boven verhuren aan fietstoeristen of zo.

(Rosa, E, stadsrand, v, 68 jaar).

Wel, hetgeen wat in theorie mogelijk zou zijn, is dat als je de trap niet meer kan doen is dat we van het burelengedeelte dat ge daar een slaapkamer en sanitaire voorzieningen installeert zodanig dat ge volledig gelijkvloers zou kunnen wonen. In theorie zou dat kunnen. We hebben ruimte genoeg om het te kunnen.

(Tanja, E, stadsrand, v, 68 jaar).

Ja, zoals ik al zei dat was hier vroeger zo'n L-vorm hé. Maar dan heeft mijn echtgenoot daar een deel aangezet. Want die slaapkamer aan de gang dat was vroeger een deel van de living hé. En dan zat er hier een deur (wijst in de richting van de slaapkamer).

(Marlène, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Er is dus een ruime bereidheid tot het verplaatsen van de slaapkamer (en eventueel de badkamer, zie verderop), naar de benedenverdieping. Dit hoeft echter niet te betekenen dat voormelde respondenten ook effectief tot die plannen overgaan. Wanneer men bijvoorbeeld de leeftijd van 80 jaar bereikt, zoals Georges en Sophia & Emile in de voorgaande citaten, en bijvoorbeeld nog geen 'slaap-garage' heeft gebouwd, bestaat de kans dat dat plan ook niet zal worden uitgevoerd. Desalniettemin lijkt het beneden gaan slapen voor veel respondenten een garantie om nog lange tijd (of levenslang) in de woning te kunnen blijven.

Het **beneden gaan slapen** heeft **gevolgen**. Een eerste is dat bij een groot aantal ouderen de **bovenverdiepingen niet meer gebruikt** worden. Ze dienen louter als opslagplaats of staan leeg. Dat hoeft op zich geen probleem te zijn, maar het is wel een teken van onderbewoning. Hiermee bedoelen we dat de woning te groot is voor het aantal inwoners. Onderbewoning treedt uiteraard niet pas op wanneer men de slaapkamer verplaatst naar de benedenverdieping. Voor veel ouderen was onderbewoning al een feit zodra de kinderen uit huis trokken. Toch maakt de verplaatsing van de slaapkamer en de daaropvolgende leegstaande verdiepingen die onderbewoning nog meer duidelijk. We bespreken dit verderop in het rapport bij 'grootte van de woning'. Ten tweede dienen verdiepingen, die niet meer gebruikt worden, wel nog in zekere mate onderhouden te worden. We gaan hier ook later nog op in.

Hoewel veel respondenten in (te) grote woningen wonen, **betekent** dat, ten tweede, nog **niet dat de benedenverdieping altijd geschikt is** om een bed te plaatsen of om een extra slaapkamer te maken. Een bed plaatsen in de living heeft voor veel respondenten de facto tot gevolg dat men in een soort studio gaat wonen. Slapen, koken, eten, leven gebeurt vanaf dat moment in dezelfde ruimte. Geen van onze respondenten maakte echter gewag van een gebrek aan *privacy* ten gevolge van het 'studio-wonen', al was dat wel een geluid dat regelmatig naar voor kwam in participatief onderzoek bij thuiszorggrondes, waar verschillende ouderen een 'ziekenhuisbed' in de woonkamer hadden staan (Volckaert et al., 2016). Toch zagen we ook in onze interviews een oncomfortabel gevoel ten aanzien van het bed in de woonkamer. Etienne, een 91-jarige Drongenaar, ergert zich aan het aanzicht van zijn bed in de leefruimte. Hij wil, zodra hij weer goed ter been is, opnieuw boven gaan slapen, maar zal het bed beneden laten staan voor noodgevallen. Hij zal het bed dan wel verstoppen, zodat bezoekers niet kunnen zien dat er een ziekenhuisbed in de woonkamer staat.

Maar de benedenverdieping kan ook nog op andere manieren ongeschikt zijn om er een slaapruijnte bij te maken. Zo denkt de 68-jarige Rosa plaats te vinden in de veranda om te slapen. Rosa weet echter nog niet hoe ze die veranda zal kunnen *verduisteren* (citaat 1). De 77-jarige Corrie slaapt op het moment van het interview op de bovenverdieping. Beneden slapen ziet ze niet zitten aangezien ze zich minder *veilig* zou voelen (citaat 2).

R: Ik denk wel dat mijn man mij wel volgt, dat hebben we al 's gezegd he Jan [kijkt naar achter] dat we ons bedje hier gaan zetten? [Jan knikt vastberaden] Maar hij slaapt natuurlijk graag in het donker [we zitten in een lichtrijke veranda].

I: Oei dat gaat dan een klein probleem zijn [lacht].

R: Maar we kunnen er wel iets aandoen. We zien wel. En ik zie graag de lucht en de maan [lacht] en de sterren.

(Rosa, E, stadsrand, v, 68 jaar).

I: En voelt ge u hier veilig? Is er ooit al ne keer ingebroken geweest?

R: Nee, nee ik voel mij hier veilig. Ik heb overal rolluiken, die zijn elektrisch. Ik voel mij veilig. Ik zou mij minder veilig voelen in een bungalow, moest 'k beneden slapen. Da gevoel heb ik. Boven liggen, 'k heb het gevoel da'k daar veiliger ben. Ik weet niet of dat da wel klopt ...

(Corrie, E, stadsrand, v, 77 jaar).

Ten derde heeft beneden slapen **weinig zin zolang de badkamer zich niet op de gelijkvloerse verdieping bevindt**. Hoewel enkele respondenten hierboven al aangaven ook de badkamer naar het gelijkvloers te verhuizen (en sommigen reeds een badkamer beneden hadden), zien heel wat respondenten dit over het hoofd. Zo ook Myriam, die eerder in het interview spreekt over beneden slapen.

I: En de badkamer is ook beneden?

R: Die is boven.

I: Hoe zou je dat dan doen?

R: Ja dat zou ook een probleem zijn. Die maken we dan in de garage. Het kan ook zijn dat we van de garage een kamer maken he.

(Myriam, E, Kempen, v, 66 jaar).

2.1.1.2.2 Traplift

Een slaapkamer op de gelijkvloerse verdieping voorzien, is één manier om de trap te ontzien wanneer men minder mobiel wordt. Een tweede is het gebruik van een traplift: een elektrisch aangedreven stoel die minder mobiele personen via de trap naar boven brengt.

Slechts twee respondenten die in een grondgebonden woning met meerdere verdiepingen wonen, hebben nu al een traplift. Het gaat om twee respondenten uit de stadsrand. Op het platteland troffen we nergens één aan. Meerdere respondenten lijken zich in eerste instantie wel sterk aangetrokken te voelen tot het idee. Hoewel het bij dieper doorvragen, eerder lijkt alsof het een antwoord is dat snel wordt gegeven, wanneer de interviewer vraagt wat men zal doen als trappen opgaan niet meer lukt. Zo verklaart Marie-Christine dat ze in de toekomst een traplift wil installeren. Nochtans heeft de 72-jarige vrouw in het verleden met haar "zwaar zieke man" - die niet meer in staat was om trappen te nemen - samengewoond en toen niet die beslissing genomen. Stanislas noemt een traplift "een mooie oplossing" en zou het "misschien wel gebruiken", maar vermeldt toch verderop in het gesprek dat hij er zich "gehandicapt" door zou voelen: "Als je zo nog naar boven moet met een liftje dan noem ik dat eigenlijk gehandicapt".

De respondenten uiten verder nog drie praktische bezwaren bij het gebruik van een traplift. Ten eerste, mag de woning niet te veel verschillende trappen hebben. Zo zouden Paul en Frieda op verschillende (tussen)verdiepingen een lift nodig hebben (citaat 1). Ten tweede is er een zeker vertrouwen nodig in de technologie die de lift aandrijft. Danny vreest dat de traplift niet altijd zal werken, waardoor hij niet meer naar boven of beneden geraakt. Hij verwijst hiervoor naar mensen die in een appartementsgebouw wonen en niet naar beneden kunnen wanneer de lift stuk is. Hij vreest een gelijkaardige afhankelijkheid van een traplift (citaat 2). Tot slot vreest Annie dat wanneer zij een rolstoel zou gebruiken, ze niet zelfstandig uit de rolstoel en in de traplift geraakt (citaat 3).

Rm: Maja natuurlijk moesten we geen trappen meer kunnen doen, we kunnen nog altijd zo een trapke, allez zo een liftje he installeren.

Rv: Ma eigenlijk zou dat niet eenvoudig zijn hier. We hebben er hier teveel nodig. Ge hebt al een trap nodig om binnen te komen. We hebben een trap naar ons garage te gaan. We hebben een trap om naar de badkamer te gaan. Ge kunt niet overal een liftje hangen he.

(Paul & Frieda, E, stadsrand, m&v, 84&83 jaar).

Het eerste [dat we kunnen doen] dat is in feite een lift zetten aan onze trap, zo'n traplift. (...) maar 'k zie dat gewoon niet echt praktisch gebeuren. (...) dat zijn zo van die dingen... Zo mensen in Gent, als ze op een appartement wonen en de lift is stuk, het was zo ne keer dat ze 6 dagen niet naar beneden konden, de mensen. Ge weet gij dat niet hé ...

(Danny, E, stadsrand, m, 71 jaar).

Ja, alhoewel dat ik dat [een traplift] niet de ideale oplossing vind. (...) als gij in dinges zit, in euhm in ne rolstoel ofzo en da ge gene trap nimeer kunt doen, kunt ge uw eigen nimeer uit diene stoel ... dus dan moet ge nog in uw bed geraken ook he. Over 't algemeen is dat ook niet altijd de oplossing.

(Annie, E, stadsrand, v, 70 jaar).

2.1.1.2.3 Toegang tot eengezinswoning

Trappen zijn echter niet enkel binnenin de woning te vinden. Een grote meerderheid moet een (kleine) dorpel over om binnen te geraken en een minderheid moet verschillende trappen doen om tot in de woning te komen. Opvallend is dat de **bereidheid om hier iets aan te doen veel kleiner** is, dan bij trappen *in* de woning. Etienne bijvoorbeeld, moet verschillende trappen nemen van aan de straat tot aan de voordeur. Hij houdt zich nu vast aan grote stenen vazen die niet kunnen omvallen. Opmerkelijk is dat Etienne binnenin de woning al een traplift heeft laten installeren, nadat hij ooit de trap niet meer op of af kon na een hartprobleem. Anita denkt trappen te kunnen vermijden door via een *andere weg* de woning te betreden. Dat er dan nog altijd één trap moet genomen worden, vindt ze geen probleem.

Maar je kan langs hier (wijst naar een binnendeur) door en kom je uit op de garage. Dus iemand met een rollator bijvoorbeeld kan zo wel naar buiten. Dat is maar één klein trapje. Dat zou wel een oplossing kunnen zijn. Ik kan mij eigenlijk nog niet zo goed voorstellen dat ik die trappen niet meer op kan. Mijn vader is vorig jaar overleden en hij was 90 en hij kon nog alles goed.

(Anita, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Paul en Frieda hebben, in de periode dat Frieda een rolstoel nodig had, zich beholpen met planken die fungeerden als oprijplaat. Dit is echter niet evident. Om de oprijplaat niet te stijl en dus toegankelijk te maken, is er voldoende plaats nodig. Dat was niet mogelijk aan de voordeur, enkel aan de keukendeur. Omdat die keukendeur te smal was voor de rolstoel die buiten gebruikt werd, hanteerden Paul en Frieda een systeem met twee rolstoelen: één tot aan de keukendeur en één voor binnen. Omdat het systeem weinig gebruiksvriendelijk was, besloten Paul en Frieda de constructie nadien te ontmantelen. Hun plannen om een permanente oprijplaat te voorzien, worden daardoor vooruitgeschoven.

Rv: Als ge jong zijt dan denkt ge dat niet, maar euh ik heb ne keer een dubbele getorste breuk gehad en ja dan kon ik zelfs niet naar de badkamer met die paar trapkes, het zijn ook zo een paar trapkes. En ge hebt hier iets moeten maken buiten want ik heb 3 maanden in een rolstoel gezeten zeker.

Rm: 4 maanden ...

Rv: Dat hij met een plank langs hierbuiten kon, of met die trappen was dat niet te doen hè! [Lacht].

Rm: Nee

Rv: Nee, toen hebben we wel gezien dat het niet ideaal is [lacht] (...)

Rm: *Ik had daar [aan de keukendeur] een plank gelegd in de keuken met twee rolstoelen*

Rv: *Met twee rolstoelen [lacht]*

Rm: *Met die rolstoel voor binnen, dienen rolstoel was juist te breed voor door dat venster te gaan*

Rv: *Door die deur, er kan maar één open he. En dan met een plank naar buiten, 't was wel met twee rolstoelen. Het was wel beetje, goed dat hij een beetje vindingrijk is [lacht]*

Rm: *En dan van de ene rolstoel naar den anderen*

Rv: *Dat was dan geen gemak natuurlijk die trappen*

Rm: *Maja dat ging toch he*

(Paul & Frieda, E, stadsrand, m&v, 84&83 jaar).

Belangrijk is dat de trappen om de woning te betreden, niet enkel de bewoners hinderen. Ook het **bezoek kan moeilijkheden ondervinden**. Deze opmerking maakt slechts een kleine minderheid van de respondenten. Hoewel de meeste kennissen van Joyce nog mobiel zijn, zijn er ook enkelen die de trappen niet op geraken en dus niet bij Joyce op bezoek kunnen komen. Joyce omschrijft dat als "*het grootste probleem*" van haar woning. Joyce heeft zowel trappen om het gebouw te betreden als trappen binnenin, om aan haar appartement te geraken (zie verderop). Hilde, die permanent een rolstoel gebruikt, woont zelf in een toegankelijke woning, maar verklaart dat ze bij veel vrienden en familie niet naar binnen kan. Haar handicap oefende een zware druk uit op haar sociaal leven, onder meer omdat ze niet op bezoek kan gaan bij bepaalde vrienden en familieleden.

Ge zijt ne last hé! Ik heb veel van mijn vrienden verloren daardoor, omdat ik voor hun ne last was he. Bij veel mensen kan ik dan niet meer binnen, gelijk bij mijn eigen broer kan ik niet meer binnen. 'k moet daar niet meer gaan. 't is vier jaar geleden da'k daar nog geweest ben. (...) in veel huizen moe'k nie meer binnen gaan en daardoor ben'k veel vrienden kwijt. Ja, ge wordt ook niet meer gevraagd. Uw sociaal leven is naar de knoppen, da moet ge volledig herbouwen. Niets aan te doen. (Hilde, E, stadsrand, v, 71 jaar).

2.1.1.3 Trappen negeren?

We zagen eerder al dat Etienne niet vlot de trappen naar zijn voordeur kan nemen, maar hij de aanwezigheid van die trappen toch niet in vraag stelt. Dit is niet exemplarisch. Ondanks enkele inspanningen om de trappen te vermijden wanneer die een probleem vormen, zien we bij een kleine meerderheid van de respondenten dat het probleem niet erkend wordt. Sommigen onder hen negeren het feit dat trappen of drempels een obstakel kunnen vormen volledig. Bij anderen is het subtieler. Zij erkennen het potentiële probleem, maar stellen een oplossing uit. Een derde groep minimaliseert de problemen die trappen of drempels kunnen teweegbrengen.

Een eerste groep **negeert** potentiële problemen met trappen. Dat is extra opvallend bij respondenten die recent verhuisd zijn of dat nog zullen doen. De 83-jarige Armand, bijvoorbeeld, is op 75-jarige leeftijd verhuisd naar een woning met meerdere verdiepingen, waarbij men een trap naar de slaapkamer dient te nemen. Hij verklaart geen probleem te hebben met die trappen. Of er is het koppel Christa en Fernand uit Drogen, 67 en 81 jaar oud, die binnenkort verhuizen naar een woning met verdiepingen. Hoewel ze nu nog in een bungalow wonen, zullen ze in hun nieuwe woningen trappen moeten doen om te gaan slapen. De enige aanpassing die ze aan hun nieuwe woning zullen uitvoeren, is de installatie van een wc op de verdieping waar de slaapkamer zich bevindt.

Daarnaast valt het ook op dat, niet enkel potentiële problemen worden genegeerd, maar ook de aanwezigheid van de drempels of trappen. Ondanks de interviews waarin woningaanpassingen een belangrijke plaats innemen, verwijst een ruime meerderheid (dit is voornamelijk opvallend bij de eigenaars) nooit spontaan aan de drempels die zich in de woning bevinden. Trappen naar een andere verdieping vallen moeilijker te ontkennen, maar kleine niveauverschillen worden amper spontaan vermeld. Meer nog, wanneer de interviewer hen vraagt of er drempels of trappen aanwezig zijn op het

gelijkvloers, antwoordt het merendeel negatief. Ook wanneer de interviewer kan vaststellen dat er effectief trappen aanwezig zijn. Dat gebeurt bijvoorbeeld doordat de onderzoeker tijdens het interview een traject aflegt door de woning, samen met de bewoner, of na het interview, wanneer de interviewer vroeg om een wc-bezoek. Een aantal respondenten (enkel op het platteland) heeft bovendien nog een wc buiten, die via een schuur of koer moet bereikt worden. Het feit dat de wc zich buiten bevindt, wordt niet vermeld wanneer gevraagd wordt naar de bereikbaarheid van badkamer en wc.

Ten tweede, zijn er ook ouderen die niet het bestaan van de drempels en/of de problemen die daaruit kunnen volgen *ontkennen*, maar een eventuele oplossing hiervoor **uitstellen**. Een minderheid gaf aan dat ze trappen in huis geen probleem vinden. Niet zelden antwoorden respondenten op de vraag *“Wat als trappen nemen niet meer lukt?”* met *“Dat zijn zorgen voor later”*. Verschillende respondenten stellen het ‘nadenken over’ uit. Net als Eugene, in onderstaand citaat: zijn woonkamer bevindt zich momenteel op een mezzanine. Hij denkt dat die trappen nog lange tijd geen probleem zullen vormen. Indien wel, is hij van plan de keuken en de woonkamer om te wisselen en in de woonkamer te eten.

I: Wat zou je dan doen met dit trapje [het gesprek vindt plaats in de living op een mezzanine].

R: Ja, dat is ook zo iets. Maar ik denk dat we daar nog lang op kunnen ze. (...) Het is allemaal in niveautjes. Ja, dat kan een obstakel zijn. Maar desnoods, ik zal je eens zeggen he, die tafel daar, de livingtafel ... Meestal als we eten, eten we hier [in de living] of zo of waar we goesting hebben. (...) En eigenlijk, die tafel zou gerust hier kunnen staan en hetgeen dat hier staat, kan gerust beneden staan. En dan moet je geen trapjes meer doen tot aan je zetel.

(Eugene, E, Westhoek, m, 60-70 jaar).

Naast het uitstellen en negeren, zijn er ook respondenten die, ten derde, **minimaliseren**. Lea spreekt de interviewer tweemaal aan over een drempel tussen de badkamer en de gang, wanneer Lea door het huis loopt met de interviewer. De 75-jarige vrouw is er zich van bewust dat ze kan struikelen over de drempel, maar zegt er zelf geen last van te hebben, hoewel ze *“met knieprotheses zit”* (citaat 1). Adriana uit het tweede citaat kent de drempels met *“haar ogen toe”*. Toch zegt ze dat het haar *“niks doet”* en ze er zelfs niet aan denkt. Adriana heeft wel een oplossing gezocht voor de drempel, in die zin dat ze er een mat voorlegt, waardoor de opstap minder hoog is. Dat is echter geen veilige maatregel, gezien matten ook een valgevaar inhouden. Claudia woont in een huis met *“halve”* verdiepingen. Elke trap telt zo’n 6 à 7 treden. Omdat haar trappen korter zijn dan die van een klassieke woning, zoals het herenhuis van haar dochter of de woning van een vriend waarnaar ze in onderstaand citaat verwijst, ziet ze geen probleem. Mocht ze echter meer trappen (of meer treden per trap) hebben, zou Claudia opteren om te verhuizen (citaat 3). Andere respondenten doen lacherig over de mogelijke gevolgen van trappen in de woning. De 70-jarige Annie zou op haar achterwerk naar boven gaan en Jean zou Annie *“naar boven trekken”* als ze zelfstandig niet meer boven geraakt (citaat 4).

R: Toen wij kinderen waren, zat hier de achterdeur en dan hebben mijn ouders dat laten veranderen, hier een deur laten steken. Pas op! Er is hier een opstapke hé! [een klein opstapje ter hoogte van de badkamerdeur] En later is dat hier veranderd dus ja, en hier is er een badkamerke gemaakt, toilet binnen.

I: Het toiletje is verhuisd van buiten naar binnen dan?

R: Jaja, bij manier van spreken is het omgekeerd hé ja. En voilà kijk, ik heb hier wat ik moet hebben hé. Pas op daar hé! [opnieuw zelfde opstapje] ik zeg dat misschien tot vervelens toe, maarja!

I: Heeft u er zelfs soms last van, van het opstapje? Of bent u het zodanig gewoon?

R: Neeuu! Tot nu toe kan ik dat nog allemaal, ‘k zit wel met knieprotheses, maarja.

(Lea, E, stadsrand, v, 75 jaar).

I: Zijn er nog bepaalde drempels in uw huis? Waar da ge van denkt 'oei hier ist wel al een beetje moeilijker'?

R: Ik euh moe eerlijk zijn, ik denk daar nie aan ...Nee ik pfff, gelijk daar is een heel klein drempeltje (hoogteverschil tussen keuken en living in deuropening), en da ken'k ik me mijn ogen toe. Daarvoor heb'k dan een matje gelegd zo dat da nie opvalt, zo dat een beetje gelijk is. En daar buiten heb'k zo een drempelken maar ja ... Voor mij doet da niks, denk daar zelf nie aan. (Adriana, E, stadsrand, v, 75 jaar).

R: Ma die man is al twee keer geopereerd aan zijn heupen, twee nieuwe heupen. En ook ze hadden een huis me zeer veel trappen. Me verschillende verdiepingen. En moest ik in zo een huis wonen zou ik er ook aan denken. Aan zo een assistentiewoning.

I: Meerdere trappen?

R: Verdiepingen, gelijk in een herenhuis. Ik heb juist die trappen. (...) gelijk bij mijn dochter ook. Ieder verdieping heeft nu toch een rij trappen e seg. Ik geloof da ze bij ons Ann in de 40 trappen [treden] hebben. Moest ik in zo een huis wonen zou ik ook denken aan een assistentiewoning. (Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar).

I: Ge gaat altijd nog boven slapen?

R: Ja, ja, ja. Want we hebbe da ook al ne keer ...

P: En anders draag ik haar wel naar boven ...

R: Ja ik peis dage geen sjans meer gaat hebbe ze. 50 jaar geleden zou ge da misschien gedaan hebbe, maar ik peis ni dage da nog gaat kunnen

P: Als ge u haar laat groeien kan ik u zo naar boven trekken, nee nee neen! (Gelach)

R: Maar ik zou het nog doen op den trap azo op mijn achterwerk naar boven. (Annie & Jean, E, stadsrand, v&m, 70 jaar).

Tot slot wijzen we er ook nog op dat een heel kleine minderheid niet tot de groep behoort die negeert, uitstelt of minimaliseert; maar ook niet tot degene die een oplossing hebben gezocht voor de trappen of drempels. Het gaat om enkele respondenten die erop wijzen dat ze graag trappen te nemen om **fit te blijven**. Het is niet duidelijk of men de trappen effectief als dagelijkse sportoefening ziet. Het is ook mogelijk dat men de trappen een gezondheidsaura toeschrijft om op dit moment nog niet te moeten nadenken over de problemen die die trappen kunnen opleveren (uitstellen) of de negatieve gevolgen van die trappen probeert weg te wuiven (minimaliseren). Annemie uit onderstaand citaat wil zo lang mogelijk de trap nemen, "om fit te blijven". Een enkelbreuk tien jaar geleden heeft op dat vlak niets veranderd.

R: We trachten zo lang mogelijk die trap te nemen, om een beetje fit te blijven.

I: Maar stel dat een van jullie jullie been breekt, of in een rolstoel beland?

R: Maar ik heb ne keer mijn enkel gebroken, maar dat was tien jaar geleden e, en dan bleef ik wel boven slapen en dan ik moest dus in het begin echt, ik heb een maand ofzo in de rolstoel gereden, maar ik heb niet meer zelf bewegen e hier beneden. Gelukkig zijn de deuropeningen redelijk groot, en dan moest ik mij eruit helpen en dan ging ik zo op mijn achterste, zo trap per trap naar boven met de kruk. Ja, 't ging niet anders e. Ja op 't terugkeren naar beneden just 't zelfde, op de trap zo. Kon niet stappen e, want mijn, mijn, mijn enkel was eigenlijk volledig gebroken. Dus ik mocht daar zeker niet op steunen. (...) Op zo'n moment trekt ne mens zijn plan ze.

(Annemie, E, stadsrand, v, 61 jaar).

2.1.2 Grootte

De grootte van een woning is voor ouderen in het bijzonder van belang. Een te kleine woning kan er namelijk voor zorgen dat er te weinig plaats is om zich comfortabel, eventueel met een hulpmiddel zoals een rollator voort te bewegen (zie eerder). Een te grote woning brengt dan weer onderhoudswerk met zich mee, wat ook niet ideaal is wanneer de gezondheid en mobiliteit van de inwoners afneemt.

We gaan hieronder nog steeds na hoe de ouderen hun woning *ervaren*. We gaan dus niet op zoek naar hoe groot de weinig feitelijk is, maar wel hoe men die beleeft. De respondenten die hun woning te klein vinden, zijn bijna allen stedelijke huurders in armoede, samen met twee respondenten uit de stadsrand. Geen enkele stadsrespondent vindt de woning te groot. Een minderheid is wel tevreden met de ruimte die men heeft.

De respondenten die hun woning te groot vinden, zijn allen eigenaars op het platteland en in de stadsrand. Afgezien van de twee hogervermelde respondenten, vindt niemand op het platteland of in de stadsrand de woning te klein. Ook hier is een minderheid wel tevreden met de grootte van de woning.

2.1.2.1 Te weinig ruimte voor zichzelf en bezoek

We starten met de ouderen die hun woning als te klein ervaren. Dat zijn bijna uitsluitend de huurders met beperkt budget in de stad. Ook twee ouderen uit de stadsrand horen hierbij. Het gaat om Tanja, die in een kangoeroewoning woont met haar dochter en haar gezin. Tanja heeft haar woning verkocht aan haar dochter en woont nu zelf in de souterrain van haar voormalige eigendomswoning. We gaan hier later nog op in. De tweede respondent is Filibert, die liever meer dan één slaapkamer had gehad, voor wanneer er bezoek komt. Filibert slaapt dan met zijn vrouw in de woonkamer, het bezoek slaapt dan op hun kamer.

Voor de ouderen die de woning als te klein ervaren zijn drie aspecten relevant: de bewegingsruimte, het compenseren van gebrek aan leefruimte door een nieuwe invulling te geven aan slaapkamers en de ruimte voor familie en ander bezoek.

Wat de **bewegingsruimte** betreft: een minderheid van de ouderen heeft te weinig plaats om zich op een comfortabele manier in de woning te verplaatsen. Dat is vooral het geval wanneer men hulpmiddelen gebruikt. Maar ook zonder rollator of looprek, is het voor sommigen niet evident zich in de woning te bewegen, omwille van plaatsgebrek. Dat geldt bijvoorbeeld voor Nicole, een 73-jarige vrouw die recent naar een kleiner appartement in het stadscentrum is verhuisd. Ze zegt in principe niet meer ruimte nodig te hebben dan wat haar appartement nu biedt. Toch laat haar woning niet toe om comfortabel rond te wandelen. Haar bed kan ze naar eigen zeggen enkel bereiken door erin te 'duiken' of 'er rond [te] sukkelen'. We konden effectief vaststellen dat de ruimte rondom het bed te beperkt was.

R: In de keuken staat de wasmachine. In mijn slaapkamer, kan ik juist rond het bed gaan. En de badkamer is een douche en een toilet. Ik heb in principe niet meer nodig. Maar ge hebt geen ruimte. En ge peist: voor iemand alleen is 't groot genoeg, maar als ge er meubels begint in te zetten ...

I: En wat mist ge het meest?

R: Een berging en een grote slaapkamer. Nu moet ik in mijn bed duiken. Of er rond sukkelen (lacht). (Nicole, PH, stad, v, 73 jaar).

Toch lossen grotere kamers niet alles op. Christine wijst ook op een logische indeling van het appartement. De 62-jarige vrouw zou graag in een ruimer appartement wonen, maar heeft daarbij schrik om een te grote afstand te moeten afleggen van de slaapkamer naar het toilet. Op dit moment bevinden die twee zich aan de uiterste einden van de woning. Zij pleit dus enerzijds voor meer ruimte

(grotere kamers), maar anderzijds kortere looproutes (door bepaalde ruimtes zoals slaapkamer en badkamer fysiek te verbinden).

En het zijn hier al geen grote plaatsen. Het zijn al kleine plaatskes. Moesten die plaatsen nu groter zijn en het is goed ingericht van: de kamer is daar en de badkamer daar... ik bedoel, ik word er ook niet jonger op, als ik den helft van mijnen boel moet doorkoersen om naar de wc te gaan ... he? 't is waar he?

(Christine, SH, stad, v, 62 jaar).

Wanneer de **leefruimtes te klein** zijn - of als te klein worden ervaren - kunnen de **slaapkamers hiervoor compenseren**. Het is een gebruik dat we voornamelijk bij huurders van sociale appartementen vaststellen. De oudere bewoners wonen 'te groot', althans wat betreft het aantal slaapkamers. Maar omdat de oppervlakte van de andere ruimten (zoals keuken, badkamer en woonkamer) voor hen niet volstaat, krijgen de slaapkamers een nieuwe invulling. Concreet gebruiken de huurders de slaapkamers (vaak voormalige kinderkamers), als berging, bureau, bijkeuken of zelfs als uitbreiding van de badkamer. De bijkomende slaapkamer dient bijvoorbeeld als plek waar hobby materiaal kan staan (naaigerief, kantklossen, schilderwerken, zijden sjaals, enzovoort), of als strijkkamer, of als computer- en leesruimte (eerste citaat hieronder). Maar ook als klassieke berging, waar de grote boodschappen terecht komen, zoals flessen water en andere drank, maar ook poetsgerief, een wasmachine of een rollator. Een aantal respondenten geeft mee dat die berging essentieel is, aangezien ze op een appartement wonen en vaak niet over een zolder of kelder beschikken. Bovendien is die berging nabij en hoeven de oudere bewoners zo niet verschillende verdiepingen af te dalen naar een gemeenschappelijke kelder in het gebouw.

I: Ge hebt hier twee slaapkamers?

R: Ja. Toen woonde er nog één zoon bij mij, vandaar dat ik twee slaapkamers heb. Mijn tweede slaapkamer dat is ... mijn haakwerk staat daar. Mijn boeken. En vroeger mijn computer ook. (...) En 't is niet dat dat hier een luxueus appartement is he. Ik heb twee slaapkamers. De ene is om te slapen en de ander is een magazijn he. Ik heb daar mijn water.

(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar).

Een slaapkamer die niet meer die functie heeft als berging of hobbyruimte inrichten, lijkt voor de hand liggend (zie bijvoorbeeld De Decker et al., 2018). Opvallender is de omvorming van een slaapkamer tot keuken of badkamer. We zagen dit bij verschillende respondenten. Het gaat hier weliswaar niet om verbouwingen of verregaande installaties. Maar het vormt wel een oplossing voor een te kleine keuken of een ontoegankelijke badkamer. In onderstaand voorbeeld is een 74-jarige vrouw, een sociale huurster, aan het woord. Nadat haar twee dochters het huis uit gingen, heeft ze van de ene slaapkamer een **keuken** gemaakt, met een tafel en een koelkast. In de 'oorspronkelijke' keuken was namelijk geen plaats voor een ontbijttafeltje. Aan die tafel kan de kapper-aan-huis ook plaatsnemen.

I: En nu hebt ge nog altijd drie kamers?

R: Ja, maar dat daar is een keukske [keukentje]. Mijn ijskast staat daar. Een tafeltje. Als de coiffeuse komt, doet ze daar mijn haar. Dat is gemakkelijk he.

(Alice, SH, stad, v, 74 jaar).

Het belang van een tafel in de keuken weerklinkt ook bij andere respondenten. De tafel die in de woonkamer staat, wordt vaak niet gebruikt om (dagelijks) aan te eten. Het is de plaats waar brieven, tijdschriften en kruiswoordraadsels op liggen en pillendozen staan. Zelfs wanneer de keuken te klein is voor een tafel, wordt er niet gegeten aan de tafel in de woonkamer. Een aantal respondenten lossen dat bijgevolg op door een 'tweede keukenruimte' te voorzien, zoals de respondent hierboven.

Maar een bijkomende slaapkamer wordt ook soms als '**badkamer**' gebruikt. Er worden enkele kasten voorzien en een plaats waar de thuisverzorger de oudere kan wassen. In het geval van Alice, de respondent uit het citaat hierboven, die ook al een kamer als 'keuken' inrichtte, is dat omdat de

'oorspronkelijke' badkamer niet meer toegankelijk is voor de bewoners. Er staat een (zit)bad waar het koppel niet meer in geraakt. De badkamer is bovendien te klein om naast het bad gewassen te worden door een zorgkundige. In feite wordt de 'echte' badkamer dus amper nog gebruikt.

Het transformeren van slaapkamers naar badkamers en keukens illustreert de nood aan bijkomende ruimten. Het is immers moeilijk te concluderen dat een koppel te groot woont in een appartement met twee slaapkamers, wanneer die tweede slaapkamer noodzakelijk is om te compenseren voor te kleine leefruimtes. Enige voorzichtigheid is dus geboden wanneer we over- of onderbewoning definiëren aan de hand van het aantal slaapkamers.

Naast het belang van bewegingsruimte en het transformeren van slaapkamers, is een derde aspect relevant voor de grootte van de woning: **de ruimte om familie en ander bezoek te ontvangen**. Dan komen we eerst en vooral weer bij de slaapkamers uit. Een aantal ouderen hecht veel belang aan logeerkamers. Zelfs wanneer de kinderen of kleinkinderen (bijna) niet blijven slapen. De mogelijkheid is belangrijk. In de woorden van sociale huurster Cécile: *"Het gebeurt niet veel dat ze komen logeren, maar het gebeurt."* Claudine, ook een sociale huurster, heeft dan weer een studeerkamer ter beschikking voor haar kleinzoon. De kleinzoon komt uit een groot gezin. Hij gaat bij Claudine de rust opzoeken. Nog andere ouderen hebben slaapkamers ter beschikking voor wanneer de kinderen ooit zouden terugkeren naar het ouderlijk huis. Het gaat hier dan om de 'jonge' ouderen waarvan de kinderen recent het huis verlieten. In onderstaand voorbeeld beïnvloedt die gedachte zelfs de verhuisbereidheid. Het koppel geeft aan in de huidige woning te willen blijven (onder meer) om de zoon een dak aan te bieden wanneer hij uit het buitenland zou terugkomen.

R Vrouw: En nu blijven we hier wonen want we weten niet of [jongste zoon uit Londen] nog gaat terugkomen.

R Man: Ja, maar dat zal hij wel niet doen.

R Vrouw: Als hij dan terugkomt, dan heeft hij nog een woonst. Want dat hebben ze alle twee gedaan he. Ze zijn alle twee twee of drie maanden teruggekeerd [naar het ouderlijk huis] ... terwijl ze al drie jaar weg waren.

(Annie&Dirk, PH, stad, v&m, 60&64 jaar).

Een klein aantal respondenten wijst erop dat ze te weinig plaats hebben om de hele familie te ontvangen. In het eerstvolgende citaat geeft Christine de grootte van haar appartement op als (een van de) reden(en) dat haar dochter niet meer bij haar op bezoek kan komen. Christine heeft momenteel geen contact meer met de dochter. De oorzaken daarvan zijn velerlei. Maar het is sprekend dat de sociale huurster haar appartement als een van de oorzaken van het verloren contact opgeeft. De man in het tweede citaat zegt dat kinderen geen ruimte hebben om bij hem te spelen. Hij meent dat de ruimte in zijn woning hem beperkt tot het uitnodigen van één à twee personen. Een hele familie lukt niet. Aangezien het interview plaats vond in de woonkamer, konden we inderdaad vaststellen dat de man een kleine leefruimte heeft waar net een tafel en twee stoelen in passen.

En toen kwam mijn oudste nog ze. Maar niet veel. Het was altijd zo: ja, maar de kinderen kunnen niet spelen bij u. Maar zo'n appartementje. Ze had er toen al ... vier zeker. Of vijf. Ja, als ge hier met vijf kinderen in zo'n klein appartement ... Dat gaat niet he

(Christine, SH, stad, v, 62 jaar).

I: Heb je hier voldoende plek?

R: Hier is het moeilijk. Als de hele familie zou komen. Voor een kind is het te klein, er kunnen hier geen kinderen spelen. Ik stel mij tevreden, maar een groot gezin, dat kan ik niet uitnodigen. Ne keer één of twee personen. Vijf, zes mensen uitnodigen, wij [ik] kunnen dat niet.

(Guido, PH, stad, m, 61 jaar).

Het laatste citaat is alvast een treffend voorbeeld over hoe het gebrek aan ruimte iemand kan beperken om intensieve contacten te leggen; aangezien bijvoorbeeld bezoek van meerdere mensen moeilijk is.

2.1.2.2 Te groot en te veel onderhoud

Woningen kunnen daarentegen ook te groot zijn. Dat brengt bij de respondenten geen problemen mee m.b.t. het voortbewegen in de woning, er is namelijk voldoende bewegingsruimte. Maar wonen in (te) grote woningen is ook niet per se wenselijk.

Anno 2013 woont 35% van de gezinnen in Vlaanderen in principe te groot. Bij de 65-plussers is dat zelfs 42%⁵⁶ (Vanderstraeten, Vanneste & Ryckewaert, 2016). Onderbewoning kreeg lange tijd weinig aandacht. Noch bewoners, noch het beleid problematiseerden het. Volgens Vanneste en Vanderstraeten (2014) komt daar wel verandering in. De vergrijzing maakt een mismatch op de woningmarkt duidelijk: ouderen wonen in (te) grote 'familie' woningen, terwijl jonge gezinnen op zoek zijn naar ruime woningen. Bovendien heeft onderbewoning ook een impact op het energieverbruik, door bijvoorbeeld een te grote woning voor te weinig inwoners te verwarmen.

Maar hoe ervaren de ouderen (die aangeven groot te wonen) zelf hun woning? Vooreerst wijzen de respondenten erop dat een woningonderhoud nodig heeft. Dat is zeker voor ouderen niet vanzelfsprekend, om twee redenen. Ouderen hebben namelijk een grotere kans om in een oude woning te wonen, die onderhevig is aan slijtage en dus meer onderhoud vergt (zie verderop), maar ouderen kunnen ook zelf niet meer over de (fysieke) mogelijkheden beschikken om in dat onderhoud te voorzien.

De respondenten hebben het voornamelijk lastig met **poetswerk**. Naarmate de woning groter is, vereist die meer poetswerk. Het poetsen gaat bovendien ook trager, naarmate men ouder wordt. Volgens de 70-jarige Bonnie duurt het nu driemaal zo lang om de woning te poetsen (citaat 1). De 73-jarige Basil uit de Kempen zou liever "kleiner zitten", maar wil ook zijn woning niet verlaten. Toch vloekt hij elke week wanneer hij in de woning moet afstoffen. Hij oppert als oplossing minder meubilair in huis halen.

Van de week heb ik wel gezegd, 'k heb heel mijnen boven onder handen gepakt, 'k zeg verdorie hoe heb ik dat vroeger allemaal gedaan, 't is waar. Op énen dag, dat ging en nu heb ik 3 dagen nodig! 't Is groot, 't is te groot, ja.

(Bonnie, E, stadsrand, v, 70 jaar).

We zeiden van ja in zo'n groot huis, die ruimte heb je niet meer nodig. Gewoon om kleiner te zitten. Dat poetst wat gemakkelijk, als ge hier moet gaan poetsen moet ge al die pottokes zitten afkuisen ... dan zou ik zo weinig mogelijk meubilair willen, daarvoor. Maar ja ge zijt daar [de eigen woning] zodanig vertrouwd mee geraakt dat ge dat niet meer kunt missen. Ge vloekt er elke week op als ge dat moet afstoffen maar ja.

(Basil, E, Kempen, m, 73 jaar).

Ook ongebruikte ruimtes dienen volgens sommige ouderen nog te worden gepoetst. Daardoor moet de (eventuele) poets hulp ook bijvoorbeeld de kamers poetsen waar de oudere inwoners zelfs niet meer geraken, omdat de trap een te groot obstakel geworden is.

Ik ga nooit naar boven he. Maar het is proper he. Als je moest zeggen: ik wil het zien, je mag naar boven. Het is proper. Maar ik ga de trap niet vaak meer op. Het is groot ja, maar in de tijd dat we hier kwamen wonen ...

(Ursula, E, Westhoek, v, 83 jaar).

⁵⁶ De parameters die Heylen en Vanderstraeten hanteren voor onderbewoning zijn het aantal kamers, het aantal slaapkamers, de oppervlakte van de leefruimte en de grootte van het huishouden.

Verschillende respondenten hebben ook moeite met de grote en kleine **herstellingen** die de woning met zich meebrengt. Godfried uit Wondelgem wijst erop dat ongebruikte kamers - in het geval hij niet meer boven zou slapen - ook sneller “vervallen”. Want als hij de trap niet meer op zou kunnen, kan hij ook niet meer naar boven om de kamers te laten verluchten en verwarmen.

Als het niet meer verwarmd wordt, als er geen verluchting ... allé ge kunt nog altijd wel verluchten maar ge moet dan weer naar boven, dus dat gaat al niet ... (...) het moet zijn onderhoud blijven hebben he.

(Godfried, E, stadsrand, m, 68 jaar).

Het onderhoud van de woning is veruit het grootste nadeel aan de te grote woning. Toch wijzen enkelen er ook op dat er in een ‘te’ grote woning, ook ‘te veel’ plaats is voor **opslag**. Enkele respondenten vermelden dat ze te veel gerief bijhouden, simpelweg omdat ze de plaats ervoor hebben. Om die reden zou een verhuis welgekomen zijn, zodat men genoodzaakt is om enkel het noodzakelijke bij te houden. We bespreken deze verhuismotivatie later. Anna slaat niet enkel eigen gerief op, maar ook dat van anderen (citaat 1). Anderen zijn dan weer niet rouwig om voldoende opslagplaats (citaat 2).

En een dubbele garage is er ook, van in de tijd van mijn echtgenoot. Dus da’s allemaal veel te groot. Zo’n garage is nergens voor nodig. Behalve voor van alles in te gooien. Iedereen die moet kuisen vraagt: mag dat bij u in de garage? [lacht]

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

I: Anders doe je er niet veel mee? [Met de slaapkamers op de eerste verdieping, waar de bewoners niet meer komen].

R: Nee, want die staan vol. Ik kom uit een groot huis. Wij, onze generatie smeeft nooit iets weg waarvan ze dachten dat ze het nog konden gebruiken. Dat is zo wat eigen aan de tijd. De jeugd doet dat ook niet meer he. Wat is nu het beste? Ja, kijk.

(Willem, E, Westhoek, m, 81 jaar).

Toch zijn er **ook redenen om in een grote woning te wonen**. Veruit de belangrijkste zagen we eerder al opduiken. Waar de huurders in te kleine woningen woonden, waar men onvoldoende **bezoek** of logies kon ontvangen, wijzen de respondenten die ruim wonen erop dat die plaats voor bezoek onontbeerlijk is. Men wenst enerzijds voldoende plaats in de leefruimtes, om de hele familie samen te brengen. Ze willen graag kinderen en kleinkinderen rond tafel brengen tijdens de feestdagen of op andere aangelegenheden.

Anderzijds, wil men voldoende slaapkamers voor familieleden die op logement komen. We zagen eerder al dat verdiepingen soms leeg staan, wanneer de bewoners op de benedenverdieping gaan slapen. Koenraad nuanceert dat. Zijn kinderen en kleinkinderen gebruiken die ruimte wel nog. Meestal gaat het om de kleinkinderen, die blijven slapen. Maar bij Kris en Katelijne komt ook hun zoon en schoondochter, die buiten Gent wonen, slapen wanneer ze uitgaan in Gent.

I: Dus de kinderkamers dan, die worden niet echt meer gebruikt.

R: Ale goed ja. In feite, da klopt natuurlijk niet. Als de kinderen komen, de kleinkinderen, wordt alles wel ingenomen eh. Ze komen zij ook wel regelmatig.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Tot slot wijzen we er ook nog op dat, afgezien van het bezoek, een meerderheid van de respondenten graag voldoende ruimte hebben en de (relatief) grote woning lang niet als nadeel zien. Heel wat ouderen geven aan ‘graag ruimte te hebben’. Ze zeggen bijvoorbeeld dat ze het gewoon zijn van groot te wonen. Één koppel uit de stadsrand wijst er ook op dat ze graag plaats hebben om “alleen” te zijn en zich eens “af te zonderen” van de andere persoon.

2.1.3 Vallen

Uit de Gezondheidsenquête van 2013⁵⁷ van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (sinds 2018 Sciensano) blijkt dat een op vijf 65-plussers het afgelopen jaar is gevallen. De Ouderenbehoefteonderzoeken (OBO) hebben het over een op de vier ouderen die het afgelopen jaar gevallen zijn (volgens de OBO is een oudere wel 60-plus en niet 65-plus zoals bij de Gezondheidsenquête). Beide enquêtes komen tot de bevinding dat de valincidentie toeneemt met het ouder worden: van 15% in de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar naar 26% bij de 75-plussers volgens de Gezondheidsenquête. De OBO zien dat bij de zestigers en zeventigers telkens 25% het afgelopen jaar is gevallen. Bij de 80-plussers loopt dit op tot 40%. Uit de Gezondheidsenquête blijkt ook dat er meer ouderen uit stedelijke gebieden vallen (24%) dan ouderen uit halfstedelijke en landelijke gebieden (beiden 17%). De auteurs hebben hier geen verklaring voor.

Hoe gaan de ouderen daarmee om? Een belangrijke bevinding in ons kwalitatief onderzoek, is dat het moeilijk te achterhalen is wie ooit al is gevallen in de woning. Er wordt weinig spontaan over gepraat. En als we er specifiek naar vragen, wordt de vraag niet altijd ernstig genomen. We zien zo'n drie manieren waarop de respondenten communiceren over vallen.

Een eerste, relatief grote groep **problematischeert** het vallen in de woning **niet**. Zo is Stanislas (62) wel eens *“uitgegleden door een stap verkeerd te zetten, maar verder niet echt iets”*. Gerard (87) ging twee dagen voor het interview door zijn knie, wanneer hij de trap op ging. Maar hij vermeldt erbij dat hij enkel de trappen neemt als er iemand in huis is. Mocht zijn zoon er niet geweest zijn, had hij de trappen niet genomen dus normaliter is er, volgens hem, geen probleem. Vallen wordt m.a.w. voorgesteld als *“toeval”*, door een laddertje dat viel, een schoen die bleef hangen (citaat 1) of doordat er geen stoel stond (citaat 2). Bij die respondenten wordt vallen in de woning zelden als een wederkerend probleem gezien, laat staan als symptoom van ouder worden en mobiliteitsverlies.

Mijn neef was hier aan het werken en moest iets gaan halen in het tuinhuis. En ik had muiltjes aan en ik moet blijven hangen zijn en ik had toen een scheurtje in mijn schoen.

(Wilma, E, Westhoek, v, 77 jaar).

Ik ben nog niet in huis gevallen. Het was wat dommigheid dat ik gevallen ben. Ik wilde mij neerzetten, maar mijn stoeltje stond er niet.

(Cornelia, E, Westhoek, v, 81 jaar).

Een tweede, kleinere groep respondenten gebruikt **spot**. Het onderwerp wordt dan wel niet uit de weg te gaan zoals bij de eerste groep, er is ook geen sprake van volledig eerlijke of schaamteloze communicatie. Zo zegt Anna (74) uit Wondelgem dat ze al enkele keren is gevallen in de douche, die zich in het bad bevindt. Maar ze voegt er al lachend aan toe dat ze *“goed kan vallen”*. Om het valrisico te verminderen doucht ze slechts nog om de twee dagen, in plaats van dagelijks.

Gerard, een 87-jarige uit Mariakerke vertelt al lachend dat hij *“al een paar keer op de grond [heeft] gelegen”*. Hij vult aan met: *“dat pakken we er allemaal bij he”*. Albert, een 84-jarige private huurder wijt het vallen aan dronkenschap, maar vermeldt wel, al lachend, dat het niet evident is zijn lichaam in evenwicht te houden.

I: Ben je al eens gevallen?

R: Ja, maar het was van te veel te drinken (lacht). (...) Soms [is het moeilijk] om recht te komen. Het is een beetje balanceren, en zorgen dat den achterkant [van het lichaam] omhoog geraakt (lacht).

(Albert, PH, stad, m, 84 jaar).

⁵⁷ In 2018 vond er opnieuw een Gezondheidsenquête plaats. Het hoofdstuk rond valincidentie was nog niet beschikbaar bij het schrijven van dit rapport, maar volgt nog (bron: mailverkeer met onderzoeker Sabine Drieskens op 11 feb 2020).

Een derde groep, ongeveer een derde van de respondenten, **praat vrijuit** over vallen in de woning, ziet een structurele oorzaak (geen toeval) en vermijdt spot. Deze groep respondenten omvat voornamelijk de stedelijke huurders in armoede, en enkele respondenten (eigenaars) uit de stadsrand. Deze respondenten praten vrijuit over de keren dat ze vielen. Sommigen beginnen er zelfs spontaan over. Geneviève, bijvoorbeeld, een 83-jarige sociale huurder wachtte niet op een vraag over vallen. Ze vertelt spontaan over een recent bijna-val-incident en voegt eraan toe dat het onvoorspelbaar is of '*rap gebeurd*'. Claudine (het tweede citaat) verklaart dat vallen een probleem is. Haar knieprothesen belemmeren haar om zelfstandig recht te geraken. Toch heeft de 84-jarige huurder nog geen actie ondernomen om het vallen te voorkomen. Één respondent uit de stadsrand spreekt ook over de ernst van het vallen in de woning. Na een sleutelbeenbreuk met blijvende letsels, heeft Anna nog steeds schrik om te vallen (citaat 3).

Ik kom langs hier; naar het toilet, en ik sla toch wel door mijn knie, maar ik kon mij nog net vast houden aan mijn wasrek. Dus ik zeg: allez, zo rap is het dus gebeurd. Twee keer heb ik dat gehad. (Geneviève, SH, stad, v, 83 jaar).

I: Hier in huis nog nooit iets tegen gekomen?

R: Ne keer over mijn eigen voeten gevallen (lacht). Maar dat is een probleem he. Als ik val, geraak ik niet meer recht. Ik heb twee kunstknieën en ik kan er niet op steunen. Ik heb mij toen zo moeten voort schuiven. Tot dat ik iets heb om mij recht te trekken. Maar dat is nog maar één keer voor gevallen.

I: Waaraan trekt ge u dan recht?

R: Op mijn poep zo voorts gedaan tot aan mijn zetel.
(Claudine, SH, stad, v, 84 jaar).

En ik ben vorig jaar een keer van een trap gevallen en mijn sleutelbeen gebroken. En da's niet meer goed gekomen. En sindsdien, ook het fietsen dat heeft er allemaal mee te maken. Dat vallen, een schrik van te vallen toch eigenlijk. Dat ik eigenlijk, nog niet zo oud ben, of sukkelachtig ben. Maar wel schrik van te vallen. Want het eerste dat ik hier van aanpassingen zou doen is, is hier een handgreep te zetten op dat muurtje.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Een andere respondent uit de stadsrand, de 91-jarige Etienne uit Drongen, die al een traplift liet installeren om het vallen op de trap te voorkomen, erkent die angst, maar wijst op het belang van zich daarover te zetten. Die angst zou er volgens hem kunnen voor zorgen dat men niet meer durft buiten te komen en aan de zetel gekluisterd zit.

Maarja natuurlijk, dat [vallen] kan plots gebeuren hé. Maar ge moet daar redelijk ... ge moogt daar eigenlijk niet aan denken of ge durft gene voet mee verzetten. Ge gaat niet meer buiten hé ... dan zit ik weer in dienen zetel. Dat deugt langs geen kanten hé. Ik heb dat nu zelf ondervonden voor ik dat hartinfarct had, ik ging bijna niet weg. Nee ...

(Etienne, E, stadsrand, m, 91 jaar).

Lea een 75-jarige uit Drongen, tot slot, verbindt het gevaar om te vallen aan wonen "in een huis". Gezien Lea als alternatief voor haar eigen woning, enkel de residentiële zorg naar voor schuift (zie verderop), vermoeden we dat Lea bedoelt dat zelfstandig in een gezinswoning wonen, altijd een risico op vallen in houdt. Ze geeft het voorbeeld van een vrouw die ze kent, die van de keldertrap viel.

En zijn vader verwittigd, dan hebben ze haar laten opnemen en zo is ze in Leiehome terecht gekomen. Maar voor hetzelfde geld had [x] dat niet gezien, ze kon daar gevallen liggen, zo gebeurt dat allemaal. Maar ja dat madammeke, dat was hier niet ze, dat was enkele straten verder. In haar kelder gevallen en ja. Dat zijn natuurlijk de gevaren hé, van in een huis te wonen, maar zij was al van een redelijke leeftijd hé, maar ja dat komt niet meer goed he in vele gevallen, die breuk.

(Lea, E, stadsrand, v, 75 jaar).

2.1.4 Hulpmiddelen

De inrichting van de woning kan de persoonlijke mobiliteit hinderen. We weten ook dat een vijfde tot een kwart van de ouderen het afgelopen jaar gevallen is in de woning (Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, 2015; Verté et al., 2018). Kunnen hulpmiddelen een deel van de oplossing uitmaken? Hulpmiddelen zoals een rollator, looprek of wandelstok kunnen immers steun bieden bij het verplaatsen in en rond de woning. Maar er zijn ook middelen die dienst kunnen doen wanneer er ‘al iets is gebeurd’, bijvoorbeeld een val of een ongeluk. We denken dan aan alarmsystemen, maar ook telefoons worden gebruikt in geval van nood. We zien de hulpmiddelen dus vrij breed. We starten met de mobiliteitsondersteunende middelen, daarna bespreken we de hulpmiddelen waarmee men anderen kan inlichten in geval van problemen, zoals telefoons, personenalarmsystemen of brandalarmen.

2.1.4.1 Mobiliteitsondersteuning

In onderzoek naar wonen en ouder worden, zijn mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen relevant. Wat opvalt is dat slechts een kleine minderheid van de respondenten aangeeft mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen te gebruiken, zonder meer. Hoewel sommige respondenten dergelijke middelen in huis hebben, gebruikt slechts een heel kleine minderheid ze op regelmatige basis. We stellen vast dat drie elementen hiervoor aan de basis liggen. Ten eerste, zorgen onvoldoende vlotte doorgangen ervoor dat de hulpmiddelen niet binnenshuis worden gebruikt. Daarnaast zorgt ook schaamte voor een niet-gebruik buitenshuis. En tot slot zien de ouderen de mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen als ‘iets voor later’.

Ten eerste wordt het **gebruik van hulpmiddelen binnenshuis vermeden**. Dat gebeurt om twee redenen. Als eerste, vinden sommigen - voornamelijk de stedelijke huurders - **de binnenruimte te klein**. Een wandelstok neemt weinig plaats in, maar op een rollator zijn de doorgangen in de woning niet altijd voorzien. Sommigen gebruiken de rollator om die reden niet binnen. Anderen zeggen hier ooit plaats voor te zullen maken en bijvoorbeeld een kleinere tafel te kopen, zodat de doorgang verbreedt. Wanneer het gebruik van een rollator binnenshuis niet vanzelfsprekend is, is een rolstoel dat zeker niet. Zo ook bij de partner van de 60-jarige Ann.

Stel dat hij in een rolstoel terecht komt, wat wel reëel is, dan lukt het niet. Hij kan hier niet draaien of keren.

(Ann, PH, stad, v, 60 jaar).

We zouden kunnen vermoeden dat het niet-gebruik van de rollator samenhangt met de kleinere woningen van de stedelijke huurders in armoede (zie verderop). Toch horen we ook op het platteland dat de rollator te groot is om binnen te gebruiken. Een 80-jarige vrouw uit Beveren vindt een rollator te breed. Een looprek, zou ze eventueel wel binnen gebruiken, aangezien dat volgens haar smaller is.

Dat [rollator staat in de living] is precies nogal breed. Maar ik heb ook nog een kleiner mee gehad van de kliniek. Weet je wel, zo'n stekertje [looprek]. Maar die rollator dat is gelijk meer voor buiten he. Maar dat is wel goed. Er zijn veel oude mensen die dat gebruiken.

(Francine, E, Westhoek, v, 80 jaar).

Volgens sommigen zijn de smalle doorgangen in de woning geen probleem en is het een kwestie van meubels goed positioneren. De inwonende moeder van Stanislas gebruikte een rollator en een “karretje” (looprek). Om een vrije circulatie te garanderen, moest Stanislas een kast verzetten en de deur blokkeren. Omdat ook zijn vader hulpmiddelen gebruikte, konden ze elkaar weliswaar hinderen in de mobiliteit. Ook Marie-Christine diende haar meubels anders te schikken, zodat haar man met de rolstoel overal door kon.

I: Zijn er hier bijvoorbeeld doorgangen in het huis die te smal zouden worden waardoor het niet gemakkelijk is om nog te bewegen in het huis, naar mate u ouder wordt?

R: *Te smal? uhm men ma heeft er hier nog rondgelopen met een rollator zo een karretje.*

I: *Ah dus dat ging hier dan nog wel?*

R: *En zo een looprek dat hebben ze allemaal gebruikt ja, dat was hier niet zo goed toegankelijk op een bepaalde manier maar ja ik heb de tafel dan ook verschoven en zo kon je meer lopen.*

I: *Ze paste zich goed aan.*

R: *Ik had die kast hier ook verzet. Voor de deur dan. Dan moest die deur toe blijven [lacht]. (...)*

I: *En verliep dat dan goed met rolstoel en rollator in de woning?*

R: *Ja ze [ouders] hingen soms in elkaar ze wilden mekaar helpen maar dat ging niet dus ja, ze hinderden mekaar, begrijp je.*

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

I: *En de deuren, stel dat ge met een rolstoel of zo.*

R: *Vanaf de achterkant. En hier kan ik ook door [wijst naar deur naar gang]. Want mijne man heeft in een rolstoel gezeten, daarmee weet ik hoe ik binnen kan. Dat ge dat kastje zozegd, ge moet wel iets verzetten, iets anders schikken.*

I: *Maar de deuren op zich, de openingen.*

R: *Ja, die zijn breed genoeg ja. Daar kunt ge door.*

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

In de kleine woningen (voornamelijk bij de stedelijke huurders), verklaren veel respondenten dat ze geen hulpmiddelen nodig hebben. Volgens hen bieden stoelen, tafels, rugleuningen van zetels, ook steun. En op trappen vertrouwen de ouderen eerder op de leuning dan op een stok.

Hierbinnen kunt ge u aan alles vasthouden he. Overal hé. En als ik val? Ah ja dan val ik op mijn zetel misschien.

(Johanna, SH, stad, v, 70 jaar).

I: *Ge hebt zo'n stok staan, lukt dat in huis?*

R: *Ik heb dat hier niet van doen, ik heb overal iets om mij vast te houden. Het is voor buiten. Ik heb ook zoiets om iets op te rapen. (...)*

I: *En hebt ge een rollator of zo?*

R: *Ik heb dat nog gehad. Maar ge rijdt hier overal tegen, dus ja. Ik kan mij hier overal vastpakken.*

(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar).

Een tweede reden om binnenshuis geen rollator, looprek of andere te gebruiken, is de **breedte van de deuren**. Het gaat hier zowel om de binnen- als buitendeuren. Opvallend is dat het bewustzijn hieromtrent hoger ligt. Een meerderheid van de respondenten, uit alle drie de onderzoeken, verklaren dat de deuren waarschijnlijk te smal zullen zijn voor bijvoorbeeld een rolstoel. Etienne verhuist zelfs naar een woning waarvan hij vermoedt dat hij er met een rolstoel niet binnen geraakt (zie citaat). Een woning niet in- of uit kunnen met een rolstoel is overigens niet enkel voor de bewoners van belang. We verwezen hierboven al naar Hilde, die permanent een rolstoel gebruikt en zelf in een toegankelijke woning woont, maar verklaart dat ze bij veel vrienden en familie niet naar binnen kan.

Jammer dat we geen foto hebben [over nieuwe woning], maar het is een smal straatje, een kleine garage waar de auto vermoedelijk niet binnen kan. Stel je voor dat wij rolstoelgebruiker worden, ik weet niet of we daar binnen kunnen, ik denk van wel door de gang.

(Etienne, E, stadsrand, m, 91 jaar).

Het valt op dat bij de huurders in de stad, een minderheid aangeeft dat ze **buitenshuis wel een hulpmiddel gebruiken**. Bij de respondenten op het platteland en in de stadsrand kwam dat bijna niet voor. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat die eerste meer verplaatsingen te voet doen. De meerderheid van de stedelijke huurders beschikte ook niet over een auto (zie Volckaert & De Decker,

2018), in tegenstelling tot de respondenten op het platteland en in de stadsrand, waarbij zeker de plattelandsbewoners bijna alle verplaatsingen per auto aflegde, ook wanneer men slecht ter been is (zie De Decker et al., 2018). Daarnaast verklaren die stedelijke huurders ook dat ze die hulpmiddelen énkél buiten gebruiken, niet binnenhuis. Dat komt vermoedelijk omdat straten en voetpaden minder goed gekend zijn dan de eigen woning. In de eigen woning kan men op meubels steunen. Men weet waar er een tegel losligt of hoeveel plaats er is tussen de wand en de kast. Buiten is dat onvoorspelbaarder. Er kan een put in het voetpad zijn die er gisteren nog niet was. Het is ook mogelijk dat het openbaar domein (nog) meer opstapjes, hellingen en oneffenheden kent dan de eigen woning. Daarnaast lijkt het ook logisch dat men buiten grotere afstanden aflegt dan in de woning, waardoor een hulpmiddel noodzakelijker wordt.

Als ik hierbinnen ben, gebruik ik mijn stok niet. Ook niet in de cafetaria he [lokaal dienstencentrum dat deel uitmaakt van het appartementsgebouw]. Maar ga ik naar buiten, ik durf zelfs van het voetpad niet stappen he [zonder stok].

(Geneviève, S9, v, 83 jaar).

Eén respondent gebruikt haar rollator nooit in de woning zelf, maar enkel om boodschappen te vervoeren van het gelijkvloers naar haar appartement. Hoewel ze dan vaak voor de kinderwagen van haar kleinkinderen opteert, omdat die meer goederen kan verplaatsen dan het mandje van de rollator.

I: En gebruikt je die [rollator] binnen?

R: Nee, enkel als ik mijn boodschappen moet verhuizen van beneden naar boven. Maar ik gebruikt meer die buggy, omdat er daar meer in kan [lacht].

(Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).

Ten tweede, lijken sommigen zich te **schamen** voor het gebruik van hulpmiddelen. Dat zien we in alle drie de onderzoeken terugkomen. Semantiek is hier cruciaal. Sommigen zeggen letterlijk ‘te trots’ te zijn. Of ‘beschaamd’ om met een stok te lopen, zoals in het eerste citaat. De 83-jarige zet het gebruik van een wandelstok daarbij af tegen zelfstandig zijn of “*mijn plan trekken*”. Bij anderen is het subtieler. Zo verwijst de 84-jarige Albert naar het “*gehandicaptenkarreke*” van zijn overleden vrouw als hij het over een scootmobiel heeft. Of zegt Bernadette over haar buurvrouw: “*zij heeft al een rollatorke [verkleinwoord] nodig*”. Terwijl zij zelf ‘goed’ doorstapt (zie citaat 2). Rosa geeft dan wel mee dat zij “*niet te fier*” zal zijn om een rollator te gebruiken, het feit dat ze dat vermeldt, impliceert dat fierheid het gebruik van een rollator in de weg kan staan (citaat 3). Anderen verklaren bovendien dat hun partner niet gezien wil worden met een rollator of in een rolstoel, ook wanneer dat betekent dat uitstapjes niet kunnen doorgaan.

Den eerste keer als ik daar mee buiten kwam ... ik zeg: miljaar. Maar zoveel mensen die er met een stok lopen? Ik was beschaamd. Ik kon altijd mijn plan trekken, maar nu heb ik er mij over gezet.

(Geneviève, SH, stad, v, 83 jaar).

Er is hier een madammeke en die zegt: als ik je zie passeren, ge stapt gij altijd zo goed door. Zij heeft al een rollatorke nodig.

(Bernadette, PH, stad, v, 80 jaar).

Ze [moeder van respondent] ging met die rollator, ik moet daar zo hard met lachen hé, ze is 90 er zijn daar nog ouderen ze, maar ze slalomt in die gemeenschapszaal en ze is dan als eerste buiten (lacht). Maar als ik dat nodig heb dan zal ik niet te fier zijn om die rollator te gebruiken.

(Rosa, E, stadsrand, v, 68 jaar).

De schaamte om hulpmiddelen te gebruiken, zou ervoor kunnen zorgen dat sommigen op een discretere manier steun zoeken. Zo vermeldt Germaine dat mensen in haar omgeving wel op een paraplu willen steunen, maar niet op een wandelstok. Een paraplu biedt echter niet dezelfde steun.

Ik heb daar geen schaamte over ze. Als het niet meer gaat, gaat het niet meer. Ik weet ik dat wel. Want ge hebt mensen, ze zouden zich liever verongelukken dan een stok mee te pakken. Ik heb juist een madammeke ... Als het niet gaat, gaat het niet ... Maar geen stok, ze gebruikt haar paraplu. Maar met een paraplu hebt ge geen steun zoals met een stok he. Ik heb hier de stok van mijn man nog. (Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

Ten derde, en waarschijnlijk mede ten gevolge van 1 en 2, zien we dat heel wat ouderen de aankoop en/of het gebruik van mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen **uitstellen**. Een minderheid geeft aan dat ze zich liever **vasthouden aan elementen die al in de woning aanwezig zijn**. Zo horen we vaak dat de rugleuning van de zetel of van stoelen steun bieden of dat een deurklink dienst kan doen als handgreep.

I: Bijvoorbeeld gedacht aan een looprekje ooit?

R: Nee, dat niet. Daarover hebben we niet ... maar ja, kijk, mijn man is ziek geweest 8 jaar geleden, er stond toen een bed beneden, je trekt je plan he. En nu slapen we boven, alle twee. Dat lukt nog steeds goed.

I: En mocht het niet meer lukken?

R: Daar gaan we nu nog niet aan denken he. Hopelijk ... ja ... (Geertruida, E, Westhoek, v, 71 jaar).

(...) het gaat nog. Het enige is de wc. Maar daar is de klink niet ver. Ik kan mij dan daaraan rechtekken.

(Georges, E, Westhoek, m, 82 jaar).

Een aantal ouderen heeft **wel al hulpmiddelen aangekocht maar gebruikt ze niet**. Dat impliceert namelijk een volgende stap in de aanvaarding van het ouder worden. De ouderen gebruiken tevens de instrumenten in deze volgorde: eerst een wandelstok, dan pas een looprekje en pas wanneer dat niet lukt, een rollator. Verschillende ouderen drukken ook de hoop uit om niet meer in leven te zijn, wanneer het gebruik onontbeerlijk wordt (zie citaat 3).

I: Gebruik je soms een stok of iets om je aan vast te houden?

R: Tot nu toe niet. Maar hij staat daar. Als er dagen zijn dat ik hem zou moeten gebruiken, hij staat hier in het hoekje.

I: Gebruik je hem liever niet?

R: Ik moet niet veel rondlopen. En als ik wankelbaar ben, wel, ik pak een stoel vast. (Leonore, E, Westhoek, v, 80 jaar).

I: Maar je hebt nu een stok om mee te lopen?

R: Ja, om een beetje steun te hebben.

I: Heb je zo'n rekje ook?

R: Nee, nee, nog niet. Ik ben zo oud nog niet he. Ik ben nog maar 79. (Emile, 79, m, Beveren).

I: En die rollator die daar staat, gebruikt ge die soms?

R: Ik niet nee, ik ben nog veel te goed. Ik heb zo'n stapperke voor in huis ook. En een elektrische rolstoel. Wat had zij (vrouw) nog? Ik heb materiaal genoeg. Ik hoop dat ik het zelf nooit nodig heb. Dat ik tegen dan (doet teken: er niet meer ben) (Albert, PH, stad, m, 84 jaar).

Net als Albert hierboven, gebruikt Maria, een tachtigjarige private huurder, haar rollator als plantenstaander. Beiden hebben de rollator een plek gegeven in het interieur en de horizontale vlakken versierd met planten en bloempotten. Albert vormt hier een uitzondering, aangezien hij het

materiaal van zijn overleden vrouw in huis heeft. Maar Maria, net als verschillende andere respondenten, heeft het ooit zelf aangevraagd, maar (nog) nooit gebruikt. De 61-jarige Marleen is via omwegen ook aan een gratis rolstoel en krukken geraakt (zie eerste citaat). Ze heeft het materiaal voor wanneer het 'nodig zou zijn'. De vrouw in het tweede citaat schafte een rollator aan na een hartoperatie. Ze noemt het 'gerief dat ge in huis hebt' voor het geval er iets zou gebeuren.

Ik blokkeerde. Ik lag hier. En dan heb ik ne keer een rolstoel gevraagd bij Partena. Vre raar. Ik moest daar huurgeld voor betalen. En die maatschappelijke belde mij, ze kende mij wel goed. En ze zei: X, ik heb goed nieuws voor u. ze weten hier niet wie nog een rolstoel heeft en wie niet. En ik had één, dus ik mocht hem houden. Zo ben ik aan krukken geraakt ook. Dus ik heb krukken staan, als het nodig zou zijn.

(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).

Het is een doodgewone rollator, maar het is gerief dat ge in huis hebt he, als er iets gebeurt. Na mijn hartoperatie heb ik twee minuten op zo'n loopband gestaan. En dan heb ik gezegd: nooit niet meer! Omdat ik bang was. En dan deed ik met die rollator rondedes in de kinezaal.

(Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).

Dat velen zo lang mogelijk zonder hulpmiddelen door het leven willen gaan onderschrijft ook de conciërge van sociale woningen met een groot aandeel ouderen.

Als ik zeg: een rollator zou dat niet goed zijn voor u? "Wadde? Een rollator? Ge zijt gij niet goed zeker?" Zo echt zo een karakter.

(Conciërge).

Dat verschillende ouderen, verspreid over de drie cases, wel hulpmiddelen kochten, maar ze nog niet gebruiken, kan verschillende redenen hebben: ofwel is men vooruitziend en heeft men de middelen in huis voor wanneer ze nodig zijn. Ofwel zijn de hulpmiddelen aanwezig, maar zorgt uitstelgedrag ervoor dat ze nog niet gebruikt worden. Het is ook mogelijk dat de ouderen het nut van die hulpmiddelen niet inzien. We zagen eerder al dat een aantal ouderen, voornamelijk op het platteland, vallen in de woning aan toeval wijten. Het is mogelijk dat het belang van ondersteunende hulpmiddelen voor hen dan ook niet duidelijk is en het gebruik ervan daarom zo lang mogelijk wordt uitgesteld.

2.1.4.2 Alarmsystemen

We splitsen dit stuk op in twee soorten hulpmiddelen: degene om zelf alarm te slaan, bijvoorbeeld na een val (zoals het personenalarmsysteem of de telefoon) en degene die verwittigen bij brand (rookmelders).

2.1.4.2.1 *Alarm slaan na een val*

Personenalarmsystemen (PAS)⁵⁸ staan toe om, vaak via een druk op een knop, hulp in te roepen bij noodgevallen. Vaak treedt er een gelijkaardig **uitstelgedrag** op als bij de andere hulpmiddelen. Men wil enkel een PAS aanschaffen indien men echt niet goed meer ter been is.

Op het platteland en in de stad had een heel kleine minderheid een PAS. In de stadsrand bevroegen we niemand die gebruik maakte van een PAS. Er zijn verschillende redenen waarom ouderen (we hebben het hier nu enkel over de oudste respondenten met verminderde mobiliteit) geen alarmsysteem aanschaffen. Eerst en vooral kunnen we vermoeden dat wanneer drempels genegeerd worden en een val als 'toevallig' wordt gepercipieerd, het **nut** van preventie - zoals een mobiel

⁵⁸ Een personenalarmsysteem is een bakje (ergens in huis, als halsketting of als polsband) met een knop waarop ouderen kunnen drukken in noodgevallen. Vooraf opgegeven personen krijgen dan een telefoontje. We hebben het hier over de basis alarmsystemen. Er zijn ook al 'slimme' systemen op de markt, die bijvoorbeeld een val detecteren of als rook/CO-detector fungeren. Zie <https://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-overheid/persberichten/7560-personenalarmsystemen-voor-zorgbehoevende-ouderen>.

alarmsysteem - voor vele respondenten **niet meteen duidelijk** is. Een 80-jarige vrouw uit Gijverinkhove vertelt over een val met als gevolg dat ze een hele dag moest wachten op hulp. Een alarmsysteem is nog geen optie voor haar, "je bent dan helemaal oud".

I: Heeft er u iemand gehoord [wanneer je viel]?

R: Ik was de hele tijd aan het kijken, gaat er nu niemand passeren? Maar er passeert dan niemand he, als het nodig is. Er passeerde niemand. En 's avonds naar spoed geweest.

I: Hoe ben je dan weg geraakt?

R: Ik heb kunnen bellen. Mijn dochter werkt daar.

I: Je had een telefoon bij?

R: Nee, ik ben binnen geraakt. Maar hoe weet ik niet meer. Ik had toen zeer, maar ja.

I: Al gedacht aan een alarmsysteem?

R: Nee, ik heb dat nog niet. Je bent dan helemaal oud.

(Wilma, E, Westhoek, v, 77 jaar).

Het aanschaffen van een PAS lijkt dus voor sommigen gepaard te gaan met een aanvaarding van mobiliteitsverlies, iets waar velen nog niet aan toe zijn. Daarom opteert een minderheid van de respondenten voor **een gsm of vaste telefoon als alternatief**, bij wijze van alarmerend hulpmiddel. Die laatste is uiteraard maar op beperkte plaatsen bereikbaar, maar ook een gsm ligt niet altijd binnen handbereik. Nochtans verklaren verschillende ouderen hun gsm altijd bij te hebben, zoals Cécile in het eerste citaat. Die vrouw heeft eveneens een snelfunctie om iemand te bellen in nood, een SOS-knop achteraan de gsm. De 89-jarige in het tweede citaat had het 'geluk' in de buurt van de zetel te vallen, waar haar gsm ook altijd ligt. De 84-jarige uit het derde citaat rekent ook op haar gsm. Ze neemt het toestel mee naar de plaatsen waar zij zich bevindt, maar beseft ook dat ze ervan op de grond niet altijd zal aan kunnen. De vrouw in het laatste citaat heeft dan weer niet altijd haar gsm op zak, hoewel het wel zou "moeten".

Er zijn mensen die blijven liggen ook. Maar ik heb altijd mijn gsm bij mij. En dan duw ik op die knop (sos-knop). Ik weet niet wie ik heb opgegeven, die gebeld wordt.

(Cécile, SH, stad, v, 74 jaar).

I: Ben je al eens gevallen?

R: Ja. Ik heb dan op mijn poep gezeten en heel het huis rond gedweild. Ik ben ne keer uit de zetel gevallen ook. Mijn poef slierde weg. Ik heb mijn zoon moeten bellen he.

I: Hoe hebt ge hem gebeld?

R: Als ik in de zetel zit, heb ik altijd mijn gsm bij mij. Dat is gemakkelijk he.

(Gerda, SH, stad, v, 89 jaar).

I: Wat zou je doen moest ge niet recht geraken? (Stilte).

R: Dat weet ik niet. Dat weet ik niet. Gewoonlijk, de plaats waar ik bezig ben, ligt mijn gsm. Gewoonlijk [met nadruk]. Kijk, hij ligt daar. Maar als ik val, geraak ik er niet aan he. Ik moet mij maar recht halen. Ik ben niet van zinnen om alle maanden ne keer te vallen. (Claudine, SH, stad, v, 84 jaar).

I: Heb je een alarmsysteem?

R: Ba nink gie ['maar nee gij']. Nee, ik heb dat nog niet nodig. Ik heb ook nog een telefoon, maar ik zou hem elke dag in mijn zak moeten zitten hebben. Ah, hij zit in mijn zak. Ze zeggen: als je naar buiten gaat, moet je hem in je zak steken. Je weet het niet, wanneer je kan vallen.

(Geertruida, E, Westhoek, v, 71 jaar).

Een alarmsysteem schrikt dus vaak af en lijkt gelijk te staan aan ouder en minder mobiel worden. De sociale huurder in onderstaand citaat wijst erop dat het moment waarop dat een alarmsysteem nodig is, misschien wel samenvalt met het moment waarop verhuisd dient te worden.

I: Ge hebt van die alarmsystemen ook he.

R: 'K weet maar dat doen we nog niet.

I: Hoe komt het?

R: Dan moet het al erger zijn he.

I: Vanaf wanneer is het erger dan?

R: Ja. Nee ... als ge niet meer uit de voeten kunt gaan ... maar dan zouden we toch ergens "binnen gaan" [respondent bedoelt hiermee naar een residentiële zorginstelling verhuizen].

I: Waar dan?

*R: Ja ... een sociale assistentiewoning.
(Alice, SH, stad, v, 74 jaar).*

Een andere reden om geen PAS aan te schaffen is de **kostprijs** ervan. Dit argument hoorden we enkel bij de stedelijke huurders met beperkt inkomen. Voor het PAS moet een huurprijs betaald worden. Als de ouderen het alarmsysteem nog niet nodig achten, zijn ze ook niet bereid het huurgeld te betalen. En zelfs wanneer het nodig is, is het volgens een 80-jarige uit Sint-Amandsberg te duur.

I: Ge hebt van die bandjes die ge rond uw pols kunt doen he?

*R: Nee. Dat niet. Als ge het allemaal bekijkt en berekent, vind ik het duur. Dat is iets dat ze gratis zouden moeten geven. Als ge nen oproep moet doen, is het nog ne keer zoveel geld.
(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).*

Enkele respondenten gebruiken geen 'alarmerende' hulpmiddelen, maar zijn toch al in een benarde situatie terecht gekomen. Ze roepen dan 'letterlijk' **de hulp in van personen die nabij zijn**. In casu: de burens. Dat is niet vanzelfsprekend. Ten eerste speelt de 'timing'. Maria, een 80-jarige vrouw, vertelt dat ze 's ochtends viel en pas 's avonds door de burens werd 'bevrijd'. De burens zijn niet aanwezig overdag omdat ze gaan werken zijn. Ten tweede moeten de burens ook zelf goed ter been zijn om een buur recht te kunnen helpen (citaat 1). Ten derde durven niet alle ouderen zomaar de hulp van de burens in te roepen. Alice, een 74-jarige vrouw, heeft een minder mobiele partner die al meermaals is gevallen, maar de vrouw kan de man niet recht helpen. Ze roept dan hulp in bij de burens; zij het niet zonder enige remming. Als de man 's nachts zou vallen en de buurman zou al slapen, zou de vrouw de ambulance bellen. Bovendien kunnen we ons afvragen of die burens wel binnen geraken. En tot slot, moeten de burens ook voldoende nabij zijn om de 'hulpkreet' te kunnen horen of om snel te hulp te kunnen komen. Op het platteland, zeker in de landelijke Westhoek, woonde een minderheid van de respondenten zodanig afgelegen, dat men enkele honderden meters moest overbruggen om de volgende woning te bereiken. Christine beschrijft dat als "een minpuntje". Ze kan niet naar buiten gaan en "eens roepen" of "[haar] hand opsteken".

I: Ben je hier al eens gevallen?

R: Ja. En mijn poes weet dat. Ik ben op die kamer nog gevallen, om 's morgens kwart na tien. Dat kunt ge niet na vertellen. Ik ben dan op mijn gat naar de living gekomen. Maar er is hier niemand om te helpen overdag. Ofwel zijn ze zelf invalide, ofwel zijn ze gaan werken. En ik ben ten slotte bevrijd om kwart na 7 's avonds.

I: Wat hebt ge dan gedaan?

*R: Als ik de lift hoorde, roepen he!
(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).*

R: *[buurman] heeft hem toen geholpen, om hem recht te trekken. En die van het tienste. Want ik kan ook niet. (...) 't Was 's nachts. Ik mag (buurman) altijd roepen zegt hij. Maar ik heb gekeken of er nog licht was (brandde). En hij was nog wakker.*

I: *Anders zou je hem niet willen storen?*

R: *Ah neen! Dan zou ik de ambulance gebeld hebben. Maar er is wel een dokteres dan geweest. Den eerste keer heb ik hem kunnen helpen. Maar de tweede keer en de derde keer ...*
(Alice, SH, stad, v, 74 jaar).

I: *Heb je burens?*

R: *Nee. Wel, ja, daar die boerderij, in het begin van de straat. En daar. Maar ja. Het is een eindje verder. Dat is misschien wel ... voor later ... een minpuntje. Als er iets is ... dat je niet ... ja, je kan wel bellen natuurlijk. Maar je kan niet naar buiten en eens roepen of je hand opsteken, dat lukt niet. Dat is misschien wel een minpuntje, dat ik geen dichte burens heb.*
(Christine, E, Westhoek, v, 60-65 jaar).

2.1.4.2.2 De afwezigheid van rookmelders

Sinds 2013 zijn rookmelders verplicht in huurwoningen en nieuwbouwwoningen. Die verplichting werd in januari 2020 uitgebreid naar alle woningen. Ten tijde van de interviews op het platteland (2015-2016) en de interviews in de stadsrand (2019), was de rookmelder dus nog niet verplicht in (bestaande) eigenaarswoningen. Ten tijde van de interviews bij huurders in de stad (2018), waren rookmelders wel al verplicht in huurwoningen.

Minder mobiele ouderen kunnen, meer nog dan anderen, voordeel halen uit rookmelders. Minder mobiele personen kunnen immers minder snel reageren bij brandgevaar. Er bestaat eveneens de mogelijkheid dat het geheugen van ouderen erop achteruitgaat en er bijvoorbeeld brand ontstaat door vergeetachtigheden in de keuken. Hoewel de respondent in onderstaand citaat de schade beperkt kon houden, toont het ook aan dat een brand snel kan ontstaan.

Ik ben hier over veertien dagen wat tegen gekomen. Ik heb brand gehad. Ik laat altijd een kaarske branden voor mijn man. Al 12 jaar he. En mijn venster stond open. En er was nogal veel wind. En dat vlammeke was in de keukenrol geslagen. Ik heb die keukenrol genomen, het is uit mijn hand gevallen en ik had een gat in mijn tapis plein. Mijn tafellakens waren verbrand. Mijn tafel ook. Maar geen gat in. Mijn zoon zei: ma, het is gedaan met uw kaarskes he. Nu heb ik zo'n kaarske op pillen [batterijen] he.

(Gerda, SH, stad, v, 89 jaar).

Hoewel de Woonsurvey 2018 uitwees dat meer en meer Vlamingen over rookmelders beschikken, zijn rookmelders bij onze respondenten echter eerder uitzondering dan regel. Dat geldt zowel voor de respondenten in de stad, als die in de stadsrand. Over de respondenten op het platteland (de interviews dateren van eind 2015 tot begin 2017) kunnen we dat met minder stelligheid zeggen, aangezien toen niet op dezelfde uitgebreide manier naar het gebruik van rookmelders is gepeild.

Bij de respondenten in de stad en die in de stadsrand (degene waarbij wél gepeild is naar het gebruik van rookmelders) is bijna iedereen ervan overtuigd dat de rookmelder niet nodig is "omdat het toch niet zal branden". Opvallend is dat de meeste bewoners wel in het bezit zijn van een of meerdere rookdetectors maar dat ze deze er ooit hebben afgehaald. Dat gebeurde meestal omdat de detector lawaai maakte (zie beide citaten). Anderen hebben er liggen, maar zijn er nog niet toe gekomen ze op te hangen. Nog een andere respondent heeft nooit de batterijen vervangen. Aangezien sommige respondenten minder goed ter been zijn, is het vaak niet evident om op een ladder te gaan staan en de batterijen van de melders te vervangen.

De batterij was leeg dus dat is lawaai tot en met. Ik weet al niet meer wie, iemand heeft er hem af gehaald. En nu krijgen ze hem er niet meer op. Ik ga gene meer gaan kopen ze. Als hij weer zo lawaai begint te maken. Gaat het nu nog beginnen branden? Ik woon hier 29 jaar.

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).

I: En u heeft hier rookmelders of niet?

R: Ja, ik heb ene maar ik weet zelfs niet meer of dat hij gaat of niet. Ik zou eens moeten kijken of de batterijtjes er nog inzitten. Want ik weet dat hij eens stond te piepen, dat ik het eruit gehaald heb, waren die batterijen plat zeker. Ik ben daarmee een beetje slordig, maar ja. Ik veronderstel van geen brand te hebben he, maar ja ge kunt nooit weten he. Ik zou het ne keer moeten nakijken.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

Specifiek voor de oudere huurders geldt ook dat sommigen schrik hebben voor de kosten die de verhuurder zal doorrekenen (zie verderop). Zo ook bij de installatie van rookmelders, die nochtans de verantwoordelijkheid van de verhuurder zijn. In onderstaand citaat zegt Hugo dat hij niet wil dat de eigenaars rookmelders komen hangen. Hij zal ze zelf installeren, wat tot dusver nog niet gebeurd is.

I: En rookmelders?

R: Nee. Ik heb het al gezegd: dat moeten ze niet doen, ik zal ze zelf wel hangen. Want we gaan het tiendubbele betalen, als zij het doen. Ik weet zelfs niet of het verplicht is.

(Hugo, PH, stad, m, 64 jaar).

2.2 Woningaanpassingen: voor wie?

We weten ondertussen dat woningen niet altijd toegankelijk zijn, dat de mobiliteit in de woning een probleem kan vormen, dat de woning te veel onderhoud vergt, etc. Wat kunnen ouderen hieraan doen? Verhuizen kan een optie zijn (zie verderop), maar men kan de woning ook aanpassen. Woningaanpassingen zijn alle vormen van permanente veranderingen aan de woning, met als bedoeling om die woning meer geschikt te maken voor personen met een beperking (Heywood, 2004). Woningaanpassingen zorgen ervoor dat bewoners, door de verhoogde toegankelijkheid en comfort, zelfstandiger en met meer zelfzekerheid kunnen wonen (Hwang et al., 2011). Bewoners van aangepaste woningen zouden dan ook actiever zijn, wat de mentale en fysieke gezondheid ten goede komt (Fänge & Iwarsson, 2005).

We bespraken eerder in dit rapport al enkele woningaanpassingen (zoals de installatie van een traplift), hoewel het tot nu toe voornamelijk over 'gedrag'saanpassingen ging (zoals beneden slapen wanneer de trap een probleem vormt). In dit stuk bekijken we wie bereid is om woningaanpassingen uit te voeren. We maken een onderscheid tussen huurders en eigenaars. Immers, bij eigenaars is er maar één (eind)verantwoordelijke voor die aanpassingen: de bewoner(s) zelf. Bij huurders ligt dat anders. De huurder kan aanpassingen doen (voor bepaalde werken zal dat met toestemming van de verhuurder moeten), maar ook de verhuurder kan aanpassingen doen. Bovendien is er een verschil tussen sociale huurders, waarbij SHM's verantwoordelijk zijn, en private huurders, waarbij de private eigenaars of makelaars instaan voor herstellingen en aanpassingen.

2.2.1 Eigenaars

2.2.1.1 Oude woningen

Vooraleer we ingaan op de bereidheid tot woningaanpassingen, dienen we te vermelden dat de door ons bevroegde oudere eigenaars vaak in een oude woning wonen. Dat lijkt overeen te komen met de bevindingen van de Woonsurvey 2018, waaruit blijkt dat de meeste 65-plussers (43%) in een woning van de jaren 1960 of 1970 wonen (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Bij de andere leeftijdscategorieën is dat maar 20 à 25%. 15% van de ouderen woont in een woning van de jaren 1980 of 1990 en 13%

woont in een recente woning (van na 2000), wat dan weer een lager aandeel is dan andere leeftijdscategorieën. Ouderen wonen wel minder vaak in woningen van voor 1960 (tabel 8). Vermoedelijk zitten in die categorie van heel wat woningen die (door de jongere groepen) verbouwd zijn. De relatief grote groep ouderen in woningen van de jaren 1960 en 1970 zou er eventueel op kunnen wijzen dat ouderen in hun twintiger of dertiger jaren een woning bouwden of lieten bouwen en daar sindsdien niet meer zijn uit getrokken.

Tabel 8 Bouwperiode van de woning naar leeftijdsgroep, in rij %, Vlaanderen, 2018

Leeftijdsgroep **	Voor 1945	1946-1960	1961-1980	1981-2000	Na 2000
18-34	22,4	21,6	22,8	10,5	22,7
35-44	17,1	18,4	24,0	12,4	28,1
45-64	15,8	14,5	23,2	32,8	13,8
65 en ouder	15,7	12,9	43,3	15,1	13,1

X²-test: * p<0,05, ** p<0,01, ns = niet significant.

Bron: Woonsurvey 2018

Ook de Ouderenbehoefteonderzoeken van 2018 vertellen iets over de ouderdom van woningen. Ze gaan echter minder in detail. We kunnen enkel afleiden dat een oudere in Vlaanderen in een woning woont die gemiddeld 52 jaar oud is. Voor de Gentenaars - waaronder dus de respondenten van de stad en de stadsrand vallen - is dat ongeveer hetzelfde (55 jaar) (Verté et al., 2018). Zo'n gemiddelde vertelt echter niet hoeveel ouderen in een (heel) oude of in een recente woning woont (wat de Woonsurvey wel doet). We weten echter niet hoeveel van die (oude) woningen in tussentijd verbouwd zijn.

Wat wel duidelijk is, is dat een meerderheid van de bevraagde eigenaars in een oude(re) woning woont. Zowel op het platteland als in de stadsrand, woonde een meerderheid al sinds het huwelijk, of toch sinds de kinderen nog klein waren, in de huidige woning (zie citaten). Sommige respondenten, voornamelijk in de Westhoek, maar ook enkele in de Kempen en in de stadsrand, wonen zelfs in het huis van hun ouders. Ze hebben bijvoorbeeld nooit het huis verlaten en hebben in die woning voor hun ouders gezorgd, tot die overleden. Die respondenten blijven er nadien nog wonen. Anderen zijn opnieuw in het ouderlijke huis getrokken na het overlijden van de ouders.

I: Hoe lang wonen jullie al in deze woning?

Rm: In deze woning? Van '68.

Rv: Dat is al lang he.

I: En hebben jullie hier zelf gebouwd?

*Rm: Jaja. Wij hebben alles zelf gedaan. [...] Al hetgeen dat den bouw aanbelangt heb ik zelf gedaan. Juist schrijnwerkerij en het dak enzo ... ja daar moet ge meer materiaal voor hebben, dat is machinewerk enzo he. Maar bezet en alles gemetst en gedaan en gevloerd, dat hebben we allemaal zelf gedaan. Ja. En we hebben er ook lang aan gewerkt [lacht].
(Jef & Magda, E, Kempen, m&v, 75&71 jaar).*

I: Sinds wanneer wonen jullie hier?

*R: Wij zijn getrouwd en wij zijn 's nachts hierin getrokken. We hebben gebouwd voordat we getrouwd zijn. Wij hebben op 2 plaatsen gewoond wij. Thuis waar dat we geboren zijn en dan hier. Dus dat is 49 jaar, want wij zijn 49 jaar getrouwd.
(Rita, E, Kempen, v, 74 jaar).*

We vermelden de ouderdom van de woning om twee redenen: ten eerste hebben oude woningen, die nooit (grondig) verbouwd werden, een grotere kans op aftakeling en dus vergen ze **meer onderhoud**. Respondenten vermelden dat nu, enkele decennia na de bouw van de woning "de kosten beginnen te

komen". Christa en Fernand noemen hun huis, dat in 1945 is gebouwd, "uitgeleefd". Ramen dienen opnieuw geveerd of vervangen te worden, de badkamer is gedateerd, etc. Onder meer omwille van het onderhoud, besluiten Christa en Fernand te verhuizen (zie verderop). Ook Marianne maakt dezelfde bemerking. Haar huis is recenter dan dat van Christa en Fernand, maar ze vreest "grote kosten" in de toekomst en vraagt zich af of ze het huis niet moet inruilen voor een onderhoudsvriendelijkere woning.

Goh nu dat huis is hier nu 25 jaar oud, we hebben nog geen grote kosten gehad maar hoe langer je er woont komen er ook kosten aan. Het wordt dan ook te groot, dan denk je: is het het allemaal nog waard?

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar)

Ten tweede zijn oude woningen, waar men in is gaan wonen als twintiger, **vaak niet gebouwd met het oog op de oude dag**.

I: Wanneer heb je gebouwd?

R: Rond '64 of '65. 50 jaar geleden.

I: Dacht je toen al aan de toekomst?

R: Nee, ik was toen nog maar 23 jaar oud. Daar heb ik toen niet aan gedacht. Het is hier allemaal gelijkvloers. Uitgenomen die wc. De wc is half buiten. Ik kan het rolluik neer doen.

(Camilla, E, Westhoek, v, 72 jaar).

2.2.1.2 Niet voorbereid

We zagen eerder al dat een aantal oudere eigenaars woningaanpassingen deed. Het gaat echter om een (kleine) minderheid van de respondenten. We dienen hier wel bij te vermelden dat bepaalde respondenten voordien al verhuisden, onder meer omdat zij hun woning als onaangepast ervaarden. We bespreken dit verderop. Maar de meesten wonen dus in onaangepaste woningen, die niet worden aangepast. We zien vijf (praktische) redenen waarom men de woning niet aanpast.

Ten eerste **ziet** een meerderheid **er de noodzaak niet van in**. Trappen, drempels, obstakels is men "gewoon", "ge denkt daar niet aan", "ik ken het hier met mijn ogen toe".

Ten tweede, gebruikt een minderheid van de respondenten het argument dat het **bij de ouders ook lukte**. Ze zien daarom niet in waarom het bij hen problemen zou opleveren. Adriana (75 jaar): "Voor het moment denk ik niet aan die trap. Nee, ik moet eerlijk bekennen, mijn mama en papa zijn in de 80 geworden, die hebben altijd tot de laatsten dag naar boven geweest, da was geen probleem". Of Frieda (83 jaar): "Mijn ouders hadden zo een hoge steile trap en eigenlijk bijna tot het laatste zijn ze altijd naar boven kunnen gaan dus dacht ik hier zo kleine trapkes das toch geen probleem [lacht]".

Anderen, ten derde, **zien geen link tussen de persoonlijke mobiliteit en de inrichting van de woning**. Het feit dat de ouders van de respondent uit onderstaand citaat niet vlot van de ene naar de andere ruimte konden, is volgens hem louter aan hun gezondheid te wijten. De woning heeft daar volgens hem geen remmende of faciliterende invloed op. Om die reden ziet hij het nut van woningaanpassingen niet in.

I: Waren er drempels in de woning die moeilijkheden met zich mee brachten? Voor bijvoorbeeld uw ouders, waardoor ze niet meer gemakkelijk van woonkamer naar de keuken konden of ...

R: Ja tuurlijk van uit hun mobiliteit ging dat allemaal niet meer maar dat kwam daar hun eigen mobiliteitsprobleem.

I: Was dat dan ook afhankelijk van de woning dat dit een probleem werd? Of speelde de woning geen rol, met hun manier van mobiel zin het huis te kunnen rondlopen?

R: Nee; eigen gebrek vooral puur eigen gebrek.

I: Dus de woning maakte het hun niet bepaald moeilijker?

*R: Nee, nee, nee, aan de woning had het niet gelegen.
(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).*

Andere respondenten zien wel in dat bepaalde obstakels een probleem zouden kunnen vormen, maar wensen die **pas aan te pakken eens het probleem zich stelt**. “Zolang het gaat”, “zolang we onze plan kunnen trekken” of “als ik ooit die leeftijd bereik”, zijn veel gehoorde uitspraken. Het gaat bij die respondenten dus eerder om uitstelgedrag.

Tot slot zijn er ook respondenten die het reeds **te laat vinden om de woning nog aan te passen**. De 74-jarige Anna had in haar zestigerjaren een inloopdouche willen plaatsen. Nu wil ze hooguit nog handgrepen ophangen. Adriana (75) wenst geen grote kosten meer te doen op “*mijnen ouderdom*”. Danny (71) combineert het uitstelgedrag met het idee dat aanpassingen vanaf een bepaalde leeftijd niet meer gewenst zijn. Hij verwijst meermaals in het interview naar de omvorming van de garage tot slaapkamer. Wanneer hem gevraagd wordt wanneer hij die werken zou plannen, blijkt dat pas te gebeuren wanneer hij de trappen niet meer kan nemen. Tegelijkertijd vraagt hij zich af of het dan nog wel de moeite is grote werken uit te voeren, aangezien hij, met een technische achtergrond, dan zelf niet meer kan helpen bij de werken (citaat 1). Mocht Lea haar badkamer kunnen aanpassen op één nacht tijd, zou ze het overwegen, maar ze kijkt op tegen de werken (citaat 2).

I: Vanaf welk punt zou je zeggen, ‘k zou dat eens doen [een slaapkamer op het gelijkvloers voorzien]?

*R: Dat ga ik niet doen, niet direct ... Maar eerlijk gezegd, als ge op dienen moment daar staat dat ge dat zou moeten doen, zou ik dat zelf niet meer kunnen, tuurlijk niet! En dan moet ge u de vraag stellen, dat ga rap 5 - 10 - 15 000 euro kosten hé voor dat aan te passen. Heeft dat dan wel zin hé? Dan kunt ge u de vraag stellen, zin of gene zin?
(Danny, E, stadsrand, m, 71 jaar).*

*Welja, kijk, ‘k heb al dikwijls gedacht ‘k zou hier een keer een ander kleurtje moeten hebben, daar zie ik tegen op, da’s ambetant hé. Die zaken, maar ja. Bijvoorbeeld mijn bad wegdoen, een instapdouche. Moest ik kunnen zeggen, begint er vanavond aan en als ik morgen opsta dan is het gedaan, maar daar begin ik geweldig tegen op te zien. [Denkt] ‘t Zal wel een keer gedaan worden ...
(Lea, E, stadsrand, v, 75 jaar).*

De beperkte animo tot woningaanpassingen kwam ook al naar voor in surveyonderzoek. Uit de OBO blijkt dat 64% van de ouderen de woning wil laten zoals ze is. Een kwart (27%) zou de woning aanpassen. De resterende 20% zou verhuizen. Bovendien blijkt dat de bereidheid tot woningaanpassingen daalt naarmate men ouder wordt. Waar 38% van de zestigers en 37% van de zeventigers de woning zou aanpassen, daalt dat bij de tachtigers tot 30% (Verté et al., 2018). Golant (2015) verklaart dat aan de hand van de ‘*socioemotional selectivity theory*’, een psychologische theorie. Hoe ouder men wordt, hoe dichter men bij het einde komt te staan en hoe minder men nog voordelen kan halen uit en/of kan genieten van de woningaanpassingen.

Ongeacht de leeftijd, blijft het opmerkelijk dat ouderen, met een potentieel verminderde mobiliteit, de woning niet in functie daarvan aanpassen. De ‘theorie van de cognitieve dissonantie’ zou hier verduidelijking kunnen brengen. De theorie van cognitieve dissonantie focust op situaties waarin personen hun opvatting of gedrag onbewust herzien, omdat het tegenstrijdig is aan feiten, waarden of ideeën. Mensen zijn namelijk geneigd om meningen of attitudes met elkaar in overeenstemming te brengen. Inconsistente of dissonante opvattingen brengen immers een psychologisch oncomfortabel gevoel teweeg (Festinger, 1957: 1-3, 5-6, 14, 18, 19-24). Festinger gebruikt het voorbeeld van een roker die te horen krijgt dat roken ongezond is. Hij zal stoppen met roken of zijn kennis over roken aanpassen door bijvoorbeeld vooral belang te hechten aan de positieve effecten. Die dissonantie heeft verschillende oorzaken: een logische inconsistentie, verschillende culturele opvattingen, een mening

die niet strookt met een groter idee (zoals die van een politieke partij) of een idee dat botst met een eerdere ervaring.

De omvang van de dissonantie is, logischerwijs, groter wanneer het belang of de waarde ervan groter is. De dissonantie kan verkleinen door, ten eerste, het gedrag aan te passen. In voorgaand voorbeeld zou dat betekenen dat de persoon stopt met roken. Ten tweede, kan men de - sociale of fysieke - omgeving aanpassen. Een persoon kan zich bijvoorbeeld met mensen omringen met dezelfde ingesteldheid. Ten derde, kunnen nieuwe cognitieve elementen toegevoegd worden. Zo kan de roker op zoek gaan naar literatuur die de ideeën over de schade aan de gezondheid in vraag stelt.

Als we de cognitieve dissonantietheorie van Festinger (1957) toepassen op deze situatie zien we twee tegenstrijdige elementen: enerzijds het feit dat de woning onaangepast kan worden aan een vermindering van de mobiliteit en anderzijds de weigering om die woning aan te passen. Volgens Festinger brengt die dissonantie een ongemakkelijk gevoel teweeg. Mensen zijn dus geneigd de tegenstrijdige elementen consonant te maken of in overeenstemming te brengen. De woning wordt, in casu, niet aangepast. Het idee dat de woning onaangepast kan worden, wordt wel ontkend. Problemen in de woning worden dan geminimaliseerd en toekomstige problemen hoeven nu nog niet te worden aangepakt.

De theorie van Festinger zou ook mede kunnen verklaren waarom de respondenten de aanwezigheid van trappen en drempels in de woning negeren, minimaliseren of zelfs ontkennen (zie eerder).

Tot slot merken we nog op dat woningaanpassingen door oudere bewoners mogelijk aan een opmars bezig is. Op basis van onderzoek van het Steunpunt Wonen dat nog dient te verschijnen (Heylen, 2020), blijkt, op basis van subsidiegegevens, dat ouderen nu meer dan vroeger renoveren.⁵⁹ Die stijging was ook in 2013 al merkbaar (Heylen, 2016).

2.2.2 Huurders en de relatie tussen huurder en verhuurder

Bij de huurders zien we woningaanpassingen breed. We kijken zowel naar het herstel van een lekkende kraan als naar aanpassingen in functie van de mobiliteit van de bewoners. We kiezen ervoor om ons niet te beperken tot die laatste. Ten eerste, omdat het uitblijven van andere herstellingen ook een grote impact kan hebben op het wonen van ouderen. Zo kunnen ouderen die slechter ter been zijn, (kleine) herstellingen vaak ook niet zelf uitvoeren. En omdat het hier over minder kapitaalkrachtige personen gaat, is ook de kostprijs van de herstellingen - of van het uitblijven ervan - extra relevant. Ten tweede, omdat het bij de huurders vaak over kleine aanpassingen zal gaan. Zoals we verderop nog zullen zien, is het bij huurders niet evident om grote, structurele aanpassingen in functie van de mobiliteit uit te voeren. In dit onderdeel nemen we dus de relaties tussen huurder en verhuurder mee, omdat die zeer relevant lijkt bij de uitvoering van aanpassingen of herstellingen. Daarom wordt hieronder ook niet opgesplitst naar 'soort' herstellingen (groot, klein of aanpassingen aan de mobiliteit van de bewoner), maar naar verhuurder (privaat of sociaal). We maken een onderscheid tussen private en sociale verhuurder, gezien het verschillend regulerend kader.

2.2.2.1 Rol van de private verhuurder

Een meerderheid van de private huurders is niet tevreden over aanpassingen of herstellingen door de private verhuurder. De 'ontevreden' respondenten wijzen hiervoor vaak naar een algemene **stroeve relatie**, maar **zeker wanneer het op herstellingen aankomt**. We wijzen er hier nogmaals op dat we een specifieke groep private huurders bevroegen. Personen met een laag inkomen wonen op de private huurmarkt doorgaans in minder kwalitatieve woningen (Heylen & Vanderstraeten, 2019), wat een impact kan hebben op de relatie tussen huurder en verhuurder.

⁵⁹ Het is natuurlijk ook mogelijk dat andere factoren, zoals de bekendheid van premies, de opmars kunnen verklaren.

De respondenten gaan ervan uit dat de verhuurder de opbrengst van de woning als voornaamste objectief heeft en dat het welzijn van de bewoners en de staat van het pand ondergeschikt is. Richard, een 95-jarige Brugse Poorter die privaat huurt, besluit, wanneer de eigenaar niet komt opdagen voor een herstelling: *“als hij [de verhuurder] op het einde van de maand maar zijn geld heeft”*. Private huurder Nicole veralgemeent: *“met die eigenaars is dat zo, ze verhuren het voor de opbrengst”*.

Verschillende ouderen geven dan ook aan dat de relatie onpersoonlijk is. Sommigen zien de verhuurder (bijna) nooit. In bepaalde gevallen komen enkel klusjesmannen over de vloer en is er geen rechtstreeks contact met de eigenaar van de woning. In andere gevallen verloopt alle communicatie via een vastgoedkantoor. Verschillende ouderen betreuren dat en hebben het gevoel geen rechtstreeks aanspreekpunt te hebben. Wanneer ze vragen hebben over herstellingen, blijven die, volgens de respondenten, vaak onbeantwoord. In onderstaand citaat heeft de 64-jarige man enkel contact met een vastgoedkantoor. Hij heeft de indruk dat zijn problemen er niet serieus worden genomen en herstellingen lang uitblijven.

R: Vorige winter, had ik geen chauffage. Het jaar daarvoor had ik geen warm water.

I: Voor langere tijd?

R: Vorig jaar had ik drie weken geen chauffage.

I: Hoe komt dat?

R: Ja, ... is dat nu mensen foppen? Ik weet niet wat dat is. Gij doet al wat dadde moet doen en zulder ... en het is niet mij alleen he. De burens zeggen het ook: bij ons is het ook zo. Maar niet zo erg.

(Hugo, PH, stad, m, 64 jaar).

In extremere gevallen zouden de verhuurders, volgens de respondenten, met gerechtelijke stappen dreigen. Volgens de 80-jarige Maria (citaat 1) was dat het geval voor het herstel van een parlofoon en een boiler. De huurder verklaart dat de parlofoon nooit gewerkt heeft en wou in eerste instantie niet mee betalen voor de boiler. Marleen (citaat 2) werd ‘voor de rechter gesleept’ omdat ze de huur niet had betaald, naar eigen zeggen als drukkingsmiddel om bepaalde herstellingen uit te laten voeren. Het proces had een sterke emotionele impact op de respondent, temeer omdat ze schrik had uit huis gezet te worden. Door onderling overleg, buiten de rechtbank om, meent de respondent wel een schikking gevonden te hebben.

Ze [verhuurder] zei op een gegeven moment: nu moogt ge een advocaat verwachten. Maar ik sta recht in mijn schoenen; ik heb al willen betalen, gewoon om ervan af te zijn. Het ging hem om een nieuwe parlofoon. En een weerstand in de boiler. Die boiler was kapot. Ik woon hier 29 jaar, de parlofoon heeft nooit goed gewerkt.

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).

I: Heb je voor de rest een goeie verstandhouding [met de verhuurder]?

R: Dat is puur zakelijk he. Ze heeft mij onlangs nog voor de rechter gesleept. Het was ook wel niet zo slim van mij. Ik had een aantal maanden, ik heb ze wel verwittigd, maar ja, wettelijk mag het niet. Van: als je dit niet komt herstellen, betaal ik mijn huur niet. Je mag dat doen, maar dan moet je de huur parkeren op een aparte rekening. Dat had ik niet gedaan. Gelukkig heeft ze de extra kosten van het proces wel laten vallen. Gelukkig. (...) Ik heb uiteindelijk naar haar gebeld, want ze was aan het dreigen en het doen. Ze had mij een opzegbrief gestuurd. Dus ik sloeg dan in paniek natuurlijk. Mijn vrienden zeiden: het enige dat ge kunt doen is met haar gaan babbelen. Ik heb haar dan gebeld en gezegd: mevrouw, ik sta opgeschreven voor een sociale woning, dat is al een tijd geleden. Het kan nog jaren duren. Maar voor mij is het simpelste dat ik kan wonen tot ik een sociale woning heb. Dus ik zou hier heel graag blijven wonen. En dat heeft ze toch aanvaardt. En dan was ze plots menselijk. Ze heeft mij niet buiten gezet.

(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).

Slechts een kleine minderheid van de respondenten is **tevreden over de rol van de private verhuurder met betrekking tot de herstellingen**. Zo vertelt de 62-jarige private huurder Hilde dat de eigenaars van haar woning ‘zulke goeie mensen’ zijn. Ze illustreert dat met een verhaal over een kraan van de wasmachine die afbrak, en de verhuurders die onmiddellijk ter plaatse waren om het lek te herstellen. Een andere respondent, Dirk, wijst erop dat verhuurders die verschillende woningen hebben, snel een technieker kunnen sturen. Dankzij de vele woningen, hebben ze goede contacten met verschillende ‘klusjesmannen’.

Omdat ze zodanig veel huizen bezitten, hebben ze hier zo’n equipe. Klusjesmannen. Ge moet maar bellen en de volgende dag staan ze daar he.

(Dirk, PH, stad, m, 60 jaar).

Een Brits onderzoek naar de woonsituatie van oudere private huurders (Fear et al., 2004) wijst op een gelijkaardige ‘verdeling’: sommige eigenaars staan getrouw in voor herstellingen in de woning. Anderen distantiëren zich hiervan en laten bepaalde oudere huurders zelfs in onmenselijke omstandigheden wonen. Fear en haar collega’s wijzen er wel op dat bepaalde eigenaars niet over de middelen bezitten om woningen aan te passen. Dat laatste horen we ook in een interview met Jan Lambrecht, directeur zelfstandig wonen voor ouderen bij de stad Gent.⁶⁰ Hij wijst op de afhankelijkheid van oudere huurders van de woningeigenaars, waarbij die laatste soms een laag inkomen hebben en dus niet in staat zijn om de woning die zij verhuren aan te passen (zie ook De Decker, 2013 voor dergelijke situaties, beschreven als *asset rich, income poor*).

2.2.2.2 Rol van de sociale verhuurder

Bij de sociale huurders zien we gelijklopende frustraties. De ouderen hebben het, in eerste instantie, over herstellingen die uitblijven of onvolledig gebeuren. Zoals: deuren of vensters die worden vervangen, maar kaders die niet worden afgewerkt waardoor er al jarenlang cement los zit rond de vensters en deuren. Of het gaat om kookplaten of dampkappen die door slijtage kapotgaan en niet worden vervangen. Of het gaat om schimmelplekken die slechts deels worden opgevolgd of aangepakt. Vaak krijgen de bewoners te horen dat de verantwoordelijkheid bij de huurder ligt, zoals schimmel die te wijten is aan onvoldoende verluchten (zie citaat).

D’r zal nooit staan dat het hier overal beschimmeld staat? Moet ge de badkamer ne keer zien? (...) we kregen een klein frigoke van de huisbaas. Maar ze gingen allemaal kapot om die reden (wijst naar vochtplek). Ah ja, het is hier slachthuis geweest he. Op mijn slaapkamer heb ik het ook gehad; waar nu mijn boekenrekken staan. Die is op een gegeven moment ingestuikt. Ik heb een handtas mogen weg smijten: beschimmeld. We hebben het dan allemaal opgekuist. En tegen dat ze weer kwamen; stond het vocht zo weer op den balatum. Dat staat dus dag en nacht open. Op een kier, maar open. Weet ge wat ze mij zeggen? “Mevrouw, u verlucht niet genoeg”. Sorry ze.

(Clara, SH, stad, v, 66 jaar)

In het volgende citaat is een 78-jarige vrouw aan het woord die wacht op een nieuwe vloer. De vinyl tegels in haar appartement komen los. De sociale huisvestingsmaatschappij heeft haar een jaar geleden een nieuwe vloer beloofd. Ondertussen komen de huidige tegels los en veroorzaken ze valgevaar. In het geval van minder mobiele ouderen, zoals in dit voorbeeld, zijn dergelijke herstellingen relatief dringend.

⁶⁰ Interview met Lambrecht, J., directeur zelfstandig wonen voor ouderen bij OCMW Gent, door Volckaert, E., op 26 oktober 2018.

Wanneer gaan ze nu komen? Ze moeten al meer dan een jaar mijn vloer komen maken in mijn slaapkamer. Mijn vloer komt los. Maar zullie [zij] moeten een nieuwe vloer komen leggen, omdat ik anders op de cementen steen zit. In mijn slaapkamer zijn het allemaal tegels [soort vinyl]. Maar ik heb wel gevraagd dat het geen tegels meer zijn. Als er ene loskomt ... ik val regelmatig. Ge moet uw voeten oplichten, dat weet ik ook wel. Maar dat lukt niet altijd. En ge ligt daar dan en dat rechtkomen, dat lukt ook niet altijd. (...) als ge belt voor iets dat gedaan moet worden: ze komen niet.
(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar).

Daarnaast heerst - ook in lijn met de private huurders - de opvatting dat de kosten voor herstellingen vaak verhaald worden op de huurders. Ook voor herstellingen die de verantwoordelijkheid van de verhuurder zijn, zoals het geval is bij slijtage of structurele problemen met leidingen en afvoeren. Vaak wordt er verwezen naar de ouderdom van de woningen en de soms beperkte kwaliteit van de woningen, als oorzaak van andere problemen. In onderstaand citaat heeft een 70-jarige het in die context over oude kranen die kapotgaan en waar zij voor moet betalen.⁶¹

Als er hier iets mankeert, gelijk een kraan van dertig jaar oud, die kapot gaat, dan steken ze het op ons. En moeten wij het betalen he. En de prijzen zijn niet van de lichtste ze.
(Johanna, SH, stad, v, 70 jaar).

Andere frustraties gaan niet meer strikt over aanpassingen of herstellingen, maar kunnen wel nog in dezelfde context gelezen worden. Het gaat dan bijvoorbeeld over een te beperkte financiële compensatie na een brand of over diensten die niet worden geleverd. Dat is het geval bij verschillende bewoners die zeggen lange tijd een poetsvrouw gehad te hebben voor de inkom en de liften, maar nu al jaren geen poetsvrouw meer zien. Ze krijgen hierover geen informatie van de SHM. Tegelijkertijd zeggen verschillende sociale huurders dat de SHM 'niet naar hen luistert'.

Er gaan bij onze respondenten heel wat verhalen de ronde over financiële problemen van de SHM's of een slecht management. Zo wordt er verteld dat verschillende technische diensten niet meer voor bepaalde SHM's willen werken, omdat ze niet of te laat zouden uitbetalen. De bewoners vermoeden dat sommige herstellingen uitblijven, omdat de huisvestingsmaatschappij te weinig middelen heeft. Een 64-jarige woont in een recent gerenoveerde sociale woning. Vochtproblemen lagen aan de basis van de nood aan renovatie. Ze kreeg de indruk dat de SHM de huurders verantwoordelijk wou stellen van de vochtproblemen, om zo de kosten voor de renovatie te ontlopen. Ze wijst op de financiële druk, die er volgens haar ook voor zorgt dat er niet meer wordt geluisterd naar de bewoners.

Ja. Het is recent gerenoveerd he. Het was hier allemaal slecht, slecht, slecht. Ik dierf mijn raam niet meer opendoen, uit schrik dat het uiteen ging vallen. Ook de isolatie was heel slecht. Veel problemen met waterinsijpeling, niet alleen bij mij. De huisvestingsmaatschappij heeft dat dan nog in de schoenen van de huurders proberen schuiven, dat we niet genoeg verluchtten. Maar dat is, ja ... allez. Een kennis van mij, zij heeft klacht in gediend. (...) onder mijn schuifraam kwam er water binnen, omdat het huis rot was. Maar dat was maar het laatste jaar. Het is hier [naam SHM]. De druk is zo groot. Ze zitten ook met een tekort aan financiële middelen. Er wordt niet meer geluisterd naar de bewoners.
(Helena, SH, stad, v, 64 jaar).

Net als in het citaat hierboven, zijn de sociale woningen soms aan 'grootschalige' aanpassingen toe. Enkele sociale huurders kregen relatief recent dubbel glas, brandveilige voordeuren, gevelisolatie, etc. De huurder zijn tevreden met zulke aanpassingen, aangezien het een effect heeft op de energiefactuur.

⁶¹ Het is in dergelijke situaties als onderzoeker niet in te schatten wie verantwoordelijk is voor het herstel. Volgens het Vlaamse woninghuurdecreet (van kracht voor contracten afgesloten na 1 januari 2019) is het herstel van lekkende kranen de bevoegdheid van de huurder, terwijl de vervanging van kapotte kranen op rekening van de verhuurder komt.

R: Over een paar jaar hebben ze grote renovaties gedaan. Dubbel glas. Een nieuwe voordeur. Brandveilig chauffagekot. We hebben wel in de vuiligheid gezeten, maar het is een verbetering he.

I: Ge zijt hier blijven wonen ondertussen?

R: Ja. Ze hebben dat allemaal afgesloten. We hebben er veertien dagen in gezeten. Maar daarachter kuist ge uwen boel op en is het gepasseerd he.

I: En nu hebt ge overal dubbel glas?

R: Ja. Het is nu een jaar of 12 geleden. En het scheelt veel ook. Dat we zoveel niet moeten stoken. Ze hebben toen aan de buitenkant ook isolatie gestoken.

(Claudine, SH, stad, v, 84 jaar)

2.2.2.3 Rol van de huurder

Naast de verhuurder, kan - of moet - de huurder ook zelf herstellingen of aanpassingen doen. In tegenstelling tot voorgaande - waar de private verhuurder en de sociale verhuurder of SHM een andere rol innemen en dus apart besproken worden - bespreken we de private en sociale huurders samen. We zien hierbij geen verschillen tussen beide. We kijken welke aanpassingen huurders uitvoeren, wie ze uitvoert (zelf of familie) en welke problemen daarmee gepaard kunnen gaan.

De **aard van de aanpassingen** is zeer uiteenlopend. We zagen eerder al dat een minderheid van de sociale huurders hun voormalige (kinder)slaapkamers een andere functie gaven. Zeker de ouderen die al verschillende decennia in dezelfde woning wonen, hebben er al heel wat aan veranderd. Het gaat van de - eerder vanzelfsprekende - schilderwerken, tot de installatie van ingemaakte kasten, keukenkasten en rekken; tot zelfs het herbetegelen van de badkamer, het metselwerk herstellen en een lavabo vervangen. Maar ook extra stopcontacten voorzien. Of de slaapkamer bijkomend isoleren en met gyprocplaten bezetten (zie citaat).

I: Is het hier allemaal goed geïsoleerd?

R: We hebben overal dubbel glas. De slaapkamer ligt op de hoek, dus het is daar wel vrij koud. Die was geïsoleerd, maar ik vond dat niet genoeg. Dus ik heb zelf zo'n raamwerk gemaakt, isolatie en een gyprocplaat ertegen. We komen nu wel toe met de chauffage.

(Piet, PH, stad, m, 64 jaar).

Wie voert de werken uit en **waarom**? Een meerderheid van de respondenten verklaart zelf herstellingen uit te voeren, omdat ze toch technische kennis hadden. Ze deden het zelf, of de partner of de kinderen van de respondent voerde de werken uit. Andere zeggen werken zelf uit te voeren omdat de verhuurder het nalaat, of er te veel geld voor vraagt. De 66-jarige sociale huurder uit het citaat hieronder, woont al geruime tijd in de huidige woning. Haar kinderen zijn er opgegroeid. Haar zoon heeft er, als elektricien, stopcontacten gemaakt en een kookplaat geïnstalleerd. Zelf heeft ze onder meer de kraan in de keuken vervangen. Wanneer dergelijke herstellingen door de SHM gebeuren, komt het volgens de respondent veel duurder uit.

Vre veel stopcontacten hadden we niet. Hij [zoon] heeft er bij gemaakt. Hij heeft dat schoon afgewerkt. Als ge nen elektriker in huis hebt: geen probleem he. (...) Die kookplaat nu heb ik gekregen van mijn zoon zijn vrienden, die die plaat niet meer konden gebruiken. (...) We hebben ne keer een lijst gekregen voor herstellingen van stad Gent [ondertussen is de sociale woning niet meer rechtstreeks in beheer van de stad Gent, wel van een SHM]. Ja mijn oren Piroot. [Reageert verbaasd]. Voor een vuur of een kast vragen ze 1 200 euro. Kom zeg, dan kunt ge het evengoed zelf herstellen he. De kranen heb ik ook zelf vervangen. Nu is er zo één die ik kan uittrekken, dat is nog gemakkelijk.
(Clara, SH, stad, v, 66 jaar).

Eén respondent heeft al redelijk wat werken uitgevoerd in zijn privaat gehuurd appartement - onder andere de isolatie van zijn slaapkamer, zoals hierboven vermeld - in de hoop op een goed blaadje te

blijven staan bij de verhuurder. Hij heeft zelf laminaat gelegd en behangt regelmatig. Hij hoopt daarmee dat de eigenaar het zal nalaten van de huurprijs te indexeren en de algemene kosten door te rekenen. Hij vergelijkt zijn factuur met die van de burens en zegt dat de effectieve kosten hoger liggen dan de provisie die hij nu betaalt.

Wij hebben een heel goede huisbazin. Zij indexeert niet. Aan de andere kant zou er ieder jaar de kosten voor bewoners en eigenaar moeten uitsplitsen. Als het een saldo in ons voordeel is, zou ze moeten terugstorten. Of als er tekort is, zouden we moeten bij betalen. Maar dat doet zij dus ook niet. Ik denk dat ze na 9 jaar wel gaat zeggen: we gaan dat hier eens herzien. Maar voor 800 euro wonen wij hier dus goedkoop he. Laat ons zeggen dat het, alles in, rond de 900 euro is. Ik heb gehoord in andere appartementen, dat gaat vlotjes over de 1 000 euro. Dus ik ga netjes zwijgen en blijven overeenkomen. Ze komt wel regelmatig zien. Of alles hier netjes is. Of we het goed onderhouden. Dat staat in de huurovereenkomst. Zoals die laminaat en zo, dat hebben wij zelf gedaan. Daar was ze wel tevreden over. We behangen regelmatig en zo. Het ziet er hier redelijk uit he?
(Piet, PH, stad, m, 64 jaar).

Zoals uit eerdere citaten ook al blijkt, is het niet altijd de huurder zelf die de werken uitvoert. Vaak schieten de kinderen of kleinkinderen te hulp. De 89-jarige Gerda roept steevast haar kleinzoon in voor herstellingen. Als de 64-jarige Helena het zelf niet kan doen, schakelt ze haar kinderen in.

I: En als er iets moet hersteld worden ...?

R: Mijne kleinzoon die kijkt daar dan naar.

I: Belt ge soms naar de maatschappij als er iets niet marcheert?

R: Nee, nee. Ge zijt beter dat ge het zelf repareert. Want de maatschappij is kostelijk he.
(Gerda, SH, stad, v, 89 jaar).

I: Als er iets moet gerepareerd worden, doet de maatschappij dat dan?

R: Nee, altijd zelf. Ze vragen te veel geld. Of mijn kinderen.

I: Komen ze vaak op bezoek?

R: Niet zoveel, nee. Maar kijk, mijn sjas is nu kapot. Ik heb hem nu open gehaald. En het werkt nog altijd niet. Maar ik heb nu ontdekt dat als ik zelf aan die hendel trek, dat ik nog veel minder water verbruik dan door op dienen kleinen knop te duwen (lacht). Dus ik laat hem gewoon open he!
(Helena, SH, stad, v, 64 jaar).

De nood aan herstellingen of aanpassingen brengt een aantal **problemen** naar voor. Lang niet alle respondenten kunnen rekenen op informele hulp (zie Volckaert & De Decker, 2019). En zelfs voor ouderen die een beroep kunnen doen op de hulp van familie, is er geen zekerheid. De (klein)kinderen kunnen op reis zijn, of hebben simpelweg geen tijd. In het volgende citaat is Yolanda aan het woord, die hierboven al vermeld werd in de context van haar losliggende slaapkamervloer. De vloer zou wel vervangen worden door de SHM, maar de oudere wijst erop dat ze dan nog altijd de hulp van haar kinderen nodig heeft, om de slaapkamer leeg te maken.

En wanneer gaan ze komen voor de slaapkamer? [voor vloer die los ligt]. Weet ge wanneer dat ze gaan komen? Als de gasten [kinderen] weg zijn op vakantie. Dan gaan ze komen. Maar dan gaan ze moeten wachten ze. Want ik kan alleen die slaapkamer niet leeg maken. En ge kunt hem op voorhand ook niet leeg maken, want ge weet niet wanneer dat ze komen.
(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar).

Bij herstellingen of aanpassingen stelt zich niet alleen de vraag wie wat moet doen, ook de kosten ervan zijn in het geding. Cécile verklaart dat ze haar appartement pas zal verfraaien als ze daar de financiële marge voor heeft. Guido heeft naar eigen zeggen eindelijk een plek gevonden waar hij zich thuis voelt. Hij heeft er ook een periode van thuisloosheid op zitten. Een van de manieren om zich meer thuis te voelen, is zijn woning aanpassen. Maar daar staan uiteraard financiële limieten op.

I: En kunt ge hier overal door?

R: Ah ja dan zou ik die kast en zo wegdoen he. Aanpassingen kosten altijd geld he. Ik zou graag mijn appartement eens verfraaien of verfrissen. Eens behangen of schilderen. Maar ja, dat kost geld he. Ik ga het ook niet met mijn laatste frank doen he. Ik moet nog iets hebben voor mijn eigen. (Cécile, SH, stad, v, 74 jaar)

I: Wat zorgt ervoor dat ge u hier thuis voelt?

R: Dat ik hier toch al enige jaren zit. En dat ik hier ook al veel veranderingen meegemaakt heb. Ik heb daar eigenlijk ook wel zeer veel voldoening van gehad. Het enige spijtige is het financiële hé. Als ge een huis verandert of renoveert, zijn er altijd kosten bij. Ge moogt het nog met tweedehandsstukken doen. (Guido, PH, stad, m, 61 jaar).

2.2.3 Bijzondere case: de badkamer

De badkamer is de plaats waar, in de context van woningaanpassingen, onze respondenten de meeste aandacht voor hebben. Dit is het geval in alle cases. Die bevinding komt overeen met eerder onderzoek, waaruit blijkt dat de aanpassing van de badkamer de meest gebruikelijke woningaanpassing bij ouderen is. Vaak gaat het dan om het inwisselen van een bad voor een inloopdouche. Die aanpassing kan ervoor zorgen dat ouderen zich nog zelfstandig, of met behulp van een zorgkundige kunnen wassen (Whitehead & Golding-Day, 2019; Heywood, 2001).

De aandacht die naar de badkamer gaat, zou verklaard kunnen worden doordat de meest valincidenten er plaatsvinden (Gill et al., 2006). Bovendien blijken de gevolgen van een accident in de badkamer ook serieuzer te zijn dan wanneer men elders in de woning valt (Kim & Ahrentzen, 2016). Volgens Whitehead en Golding-Day (2019) is de badkamer een soort van graadmeter voor de mobiliteit van de oudere. Wanneer er problemen opduiken of er valincidenten voordoen in de badkamer, is dat vaak een 'warning sign' dat de mobiliteit erop zal achteruitgaan of dat er een opname in een residentiële zorginstelling zal volgen. Anderzijds kan men dat moment ook aangrijpen om tot actie over te gaan en de woning aan te passen (Kim & Ahrentzen, 2016).

2.2.3.1 Meest aangepaste ruimte?

Ondanks de beperkte mate waarin woningaanpassingen gebeuren, staat de badkamer opvallend veel op het lijstje. Zowel op het platteland, als in de stadsrand, als bij de huurders in de stad, geeft ongeveer de helft aan de badkamer te hebben aangepast of dat nog te willen doen.

Wat is er dan precies aangepast? De **eigenaars** hebben (relatief) vaak een inloopdouche laten installeren. Die inloopdouche is een van de meest genoemde aanpassingen (reeds uitgevoerd of nog op het lijstje). Niet enkel in de badkamer, maar van alle aanpassingen. Andere respondenten laten ook nog andere aanpassingen doen, zoals Marlène die nu een verhoogd toilet heeft of Mia (citaat 1) die ook draaicirkels voor een rolstoel berekend heeft en op basis daarvan beslist van geen kasten onder de lavabo te maken. Daar hield ook Hilde rekening mee. Zij had nood aan een lavabo waar haar rolstoel onder kan (citaat 2).

R: En dan de badkamer hebben we dan over 15 jaar ... we hadden een zitbad en dat hebben we veranderd dan. We hebben nu een ligbad en een stortbad zonder instap. Plat zagezegd.

I: Dat heb je toen wel bewust gedaan?

R: Jaja dat hebben we bewust gedaan, de badkamer aangepast helemaal. En dan ook onder de lavabo hebben we geen kastje gezet. We hebben dat wel zo uitgetekend dat ge met de rolstoel ook vrij kunt bewegen. Dat is uitgemeten geweest enzo, dat hebben we aangepast jaja. En de badkamer beneden gezet.

I: Ah die is nu beneden?

R: Ja die is nu beneden, allez die was altijd beneden. Maar dat was toen een wasplaats meer dan een badkamer.

(Mia, E, Kempen, v, 80 jaar).

R: Tja, voor de toekomst, slechter kan het al nie meer he. Nee, ik heb eigenlijk alles zelf al voorzien. Dus wa ging ik nog doen, al mijn ramen vervangen, mijn badkamer aanpassen. Ahja in de toekomst ga ik wel mijn badkamer nog aanpassen.

I: En voor welke reden?

R: Awel dus euh, mijn inloofdouche staat er maar een lavabo waar da'k kan onder rijden, want nu kan ik da nie en das een beetje moeilijk. En dan een spiegel tot helemaal beneden, want ik zie nie hoe da mijn haar ligt. En dan wa ingemaakte kasten zou'k nog willen. Maar meer niet. En da was het ongeveer.

(Hilde, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Bij de **huurders** ligt dat anders. De respondenten zijn meer afhankelijk van de verhuurder. Drie respondenten uit hetzelfde gebouw met sociale appartementen (exclusief voor ouderen!) verklaren dat zij relatief recent een douche kregen, ter vervanging van hun bad. Ondanks tevredenheid over de ingreep, wijzen de respondenten erop dat het niet de meest 'ouderenvriendelijke' douches zijn. Ze zijn te glad en hebben nog altijd een opstaande rand, terwijl een inloofdouche toegankelijker zou zijn. De respondenten opperen dat de SHM beter eerst naar de wensen van de bewoners geluisterd had. Een aantal huurders heeft geen douche, maar wenst er wel één. Zij lieten handgrepen installeren om in het bad te kunnen. Dat is echter geen garantie op een vlot gebruik van het bad, aangezien men nog altijd over een (hoge) rand moet stappen.

Aanpassingen aan de badkamer gebeurden zowel **preventief** (zoals hierboven bij Mia en Guido), als **naar aanleiding van een incident of aanhoudende moeilijkheden**. Het koppel Bonnie en Danny merkten dat ze elkaars hulp nodig hadden om uit het bad te geraken. Etienne (citaat 1) heeft het bad laten vervangen door een douche na het overlijden van zijn vrouw. Hij noemt het bad "levensgevaarlijk" en had schrik om te vallen en vermoedde dat niemand hem op dat moment zou kunnen helpen. Ook Marie-Christine (citaat 2) wou, na rugproblemen, geen bad meer nemen wanneer ze alleen thuis was. Een vakantieverblijf met douche inspireerde haar om zelf ook een douche te laten installeren.

Ik heb het bad boven, sedert dat ik alleen ben, na een jarenhalf heb ik dat afgeschaft. Een bad dat is levensgevaarlijk en ik loop hier alleen. Mijn 2 burens gingen gaan werken nog in diene tijd. Dus ik kon daar, moest ik gevallen hebben en ik geraak niet meer recht, ja ... ik zou daar lang liggen kunnen schuifelen hebben. Daarmee heb ik gezegd, afgeschaft en ik heb mij vanachter een douche laten zetten.

(Etienne, E, stadsrand, m, 91 jaar).

R: Awel ik heb nu mijn badkamer vernieuwd. Want kijk, ze ligt buiten [wijst naar tuin, oude badkamermeubels liggen op het gazon], het moet nog weggevoerd worden. Ja ik had een bad. Maar als ge ouder wordt, da bad is niet zo praktisch. En ook, ik heb ne keer over een maand of twee, drie ... is er iets in mijne rug geschoten en ge durft in uw bad niet dan als ge alleen zijt.

I: Ja het is moeilijk om er uit te komen?

R: Er uit te komen en er in, ge durft niet, das echt. Ziet dat ik er niet meer uit geraak en ge zit daar in dat water. En dan heb ik ook, in de vakantie, in september, met mijn dochter en schoonzoon en de kleinkinderen eens naar Spanje geweest. En iedere kamer had daar een douche. Oh ik zei 'das toch gemakkelijk he' en toen heb ik besloten 'oh ik moet ook een douche hebben'. Dat moet weg dat bad. Dat moet weg.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

Van degene die hun badkamer aanpasten, gebeurde dat achteraf gezien **niet altijd op de meest "rationele" manier**. We zagen al dat enkele sociale huurders een douche kregen die niet echt leeftijdsvriendelijk was, maar dat was buiten de wil van de huurders om. De eigenaars, die wel zelf beslisten om deze of gene aanpassing te doen, voeren - achteraf gezien - ook niet altijd de ideale aanpassing uit. Zo is er een 77-jarige vrouw uit Krombeke die een nieuwe douche liet zetten en pas achteraf merkte dat de douche niet toegankelijk was voor haar broer met een beperking, die soms bij haar logeert. Voorlopig wilt ze de douche nog niet vervangen en wast ze haar broer aan de lavabo.

Ik ben één grote misser begaan. En ik heb het pas geweten nadat mijn broer geopereerd was aan zijn heup. Ik heb een mooi nieuw stortbad laten zetten, dat heel veel geld gekost heeft, 100 000 frank [ongeveer 2 500 euro], met zo'n hoge instap. Ik zei toen: wat heb je gedaan vrouwmens? Maar ja, ik zei dan: ja, het eerste is 25 jaar meegegaan, als het 25 jaar mee kan gaan, kan ik nog eens een nieuw steken. Voor hem gaat het wel niet meer, hij blijft meer in de instelling [voor gehandicaptenzorg]. Als ik hem nu was, ik was hem zo, aan de lavabo. Maar voor mezelf gaat het nog altijd. Ik zeg dan: als het niet meer gaat, ik ga het moeten uitsmijten en een inlopdouche zetten.

(Wilma, E, Westhoek, v, 77 jaar).

Anderen hebben dan weer een badkamer laten vernieuwen, die zich niet op dezelfde verdieping bevindt als de slaapkamer, waardoor men nog trappen moet doen. Bij Leo en Juliette bevindt die badkamer zich niet op het gelijkvloers (zie citaat). Bonnie en Danny (70 en 71 jaar) hebben hun woning "serieus verbouwd" 10 jaar geleden, waarbij ze een badkamer met inlopdouche op de gelijkvloerse verdieping installeerden. De badkamer is dan wel aangepast, ze slapen nog boven. De situatie van Bonnie en Danny is wel makkelijker 'traploos' te maken, aangezien zij enkel de slaapkamer naar beneden hoeven te brengen.

I: Is de badkamer ook beneden?

Rm: Nee die is boven.

Rv: Daar zullen we dan ook een oplossing voor moeten vinden he. Hier ergens een inlopdouche zetten of zoiets he.

(Leo & Juliette, E, Kempen, m&v 79&76 jaar)

2.2.3.2 Niet aanpassen en/of alternatieven zoeken

Hoewel de badkamer een veelbesproken thema is bij de woningaanpassingen, zijn er ook respondenten die de badkamer niet aanpassen.

Allereerst zijn er de huurders die een aangepaste badkamer wensen, terwijl de **verhuurder zich hier niet in kan vinden**. In het eerste voorbeeld geeft de 84-jarige Albert aan dat hij liever een douche zou hebben, maar dat het 'nog' lukt. Mocht hij eigenaar zijn van het appartement, zou hij het bad vervangen door een douche. Vervolgens zegt de 80-jarige Maria dat ze al heeft voorgesteld de werken zelf te bekostigen, maar dat ze dan nog altijd geen douche mag (laten) installeren. Met als gevolg dat de tachtigers ofwel geen douche of bad kunnen gebruiken, ofwel het risico lopen op accidenten.

I: Is er iets in uw appartement dat ge mankeert?

R: Voor mij nu ... ik kan er nog in, maar het is een bad. Moest het mijn eigendom zijn, het zou een douche zijn.

(Albert, PH, stad, m, 84 jaar).

R: Ik heb een heilige schrik van dat bad.

I: En zou je niet liever een douche hebben?

R: Ik heb al gevraagd of ik het zelf mag bekostigen: mag niet!

I: Ook niet als je het zelf betaalt?

R: Nee! Mag niet.

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).

Een kleine minderheid van de respondenten gaat **op verplaatsing** om zich te wassen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij private huurder Albert die de douche kan gebruiken van zijn dochter en schoonzoon, die in hetzelfde appartementsgebouw wonen. Yolanda ging vroeger naar het medisch centrum, centraal in Nieuw Gent, waar ze woont, om daar een douche te nemen. Maar aangezien de afstand tot aan het centrum te groot geworden is, laat ze zich nu wassen in de keuken. Met de hulp van een zorgkundige.

R: Het is met in een bad stappen, daarmee, dat doe ik niet meer. Vroeger ging ik naar het centrum hier, om te douchen. Maar nu is die afstand te ver om te lopen.

I: Hoe ver is dat?

R: Dat is feitelijk niet ver ze. Maar voor mij is het wel ver. Maar vroeger ging ik daar douchen. Omdat ik al uit dat bad gevallen ben. En nu wassen ze mij in de keuken. Alle dagen. Of in de week, als ik vroeger weg moet, mijn verzorgende doet het dan.

(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar)

Andere ouderen volgen Yolanda en wassen zich of **laten zich wassen** in de keuken of aan de wastafel in de badkamer. We verwijzen hiervoor ook terug naar de respondenten die hun slaapkamers 'ombouwden' tot provisoire badkamer (bij gebrek aan ruimte in de 'oorspronkelijke' badkamer, zie §2.1.2.1). De 80-jarige Maria in volgend citaat heeft 'een heilige schrik' van haar bad en zet zich op het deksel van het toilet om zich te laten wassen.

R: En hier is de badkamer. Ik heb een douche, maar ik kan er niet meer in [douche in bad].

I: Is het aan de lavabo dat ge u wast dan?

R: Ja. Maar ze komen mij wassen ook ze. Ik doe de wc dicht en ik zet mij daar. Maar ik heb een heilige schrik van dat bad.

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).

Ten tweede, zijn er respondenten die de aanwezigheid van een bad **problematiseren**, maar **ertegenop zien** om de badkamer te verbouwen. Ze kijken op tegen de werken en vinden zichzelf te oud om ingrijpende aanpassingen te (laten) doen. Net als eerder besproken bij de bereidheid tot aanpassingen, geeft Lea mee dat ze er op jongere leeftijd de noodzaak niet van in zag, maar nu niet meer van plan is het bad te laten vervangen.

Ik ga niet meer in bad, ik kom daar eerlijk voor uit. Nee nee, dat doe ik niet meer, ik heb schrik van uit te schieten. En ja, ik zeg, voor mijn reden, vroeger hadden we het niet, en wie had het wel? Wij waren ook proper hé! Maar ja, een douche ja! Dat vind ik wel spijtig, ja. Had ik het 10 jaar geleden laten doen, allez of nog vroeger, maarja dan kunt ge er in gaan en dan staat ge er niet bij stil hé, zolang het allemaal gemakkelijk gaat, maarja ... Dat is eigenlijk veruit het enige dat ik mis.

(Lea, E, stadsrand, v, 75 jaar).

Tot slot zijn er enkele respondenten die meegeven niet meer in bad te kunnen, maar dat **niet als een probleem** zien en bijgevolg ook het nut van de aanpassing niet in te zien. Zo is er Anna, die hierboven al vermeld werd. Ze heeft een bad met douche in, maar ondervindt problemen om in het bad te stappen. Toch is ze niet van plan het bad te vervangen. Ze doucht nu om de twee dagen, in plaats van dagelijks. Anna illustreert met andere woorden de cognitieve dissonantie theorie. In plaats van de fysieke omgeving aan te passen, past ze haar wensen bij: om de twee dagen douchen volstaat. Martha vermeldt, in het tweede citaat, dat ze niet meer in het bad kan zitten. Staan lukt wel nog, dus daar houdt ze het bij.

I: En over die badkamer, wat heeft u dan laten veranderen?

R: Op mijn maat, met het alleen zijn. Want ik had beslist van alleen te blijven. Allee ge weet nooit, maar dat was een weloverwogen keuze. We hadden een dubbele lavabo van toen de kinderen

thuis waren, dat is 1 lavabo geworden. En dat was een apart toilet. En dat heb ik laten integreren, het toilet, in de badkamer. De enigste stommiteit dat ik dan gedaan heb, en ook spijt van heb, is van geen inloofdouche te doen.

I: U heeft een bad?

R: Ja een bad waarin ik douche. En de laatste 3 jaar heb ik niet meer in bad geweest, alleen douche. Maar ik moet dus elke keer in dat bad en ben al enkele keren gevallen.

I: Ah u bent al gevallen. En hebt u zich toen pijn gedaan?

R: Ja maar ik kan goed vallen [lacht].

I: Heeft u dan schrik gehad om terug in de douche te moeten?

R: Bwa [relatieveert] maar ik doe het toch om de 2 dagen. Niet alle dagen, maar om de 2 dagen. (Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

I: Is 't hier ook aangepast aan dingen? Gelijk een aangepast toilet, of een douche?

R: 't is nog een bad, ja, mijn man kan er nog in. Ik kan erin, maar ik kan er niet uit. Daarmee stel ik mij op in bad, en ik laat het water over mij stromen.

I: Dus ge staat in bad gewoon?

R: Ik sta in bad, ik kan dat niet met mijn knieën zo onder mij.

I: En zou je dat nog aanpassen?

R: Peist niet. Nee, peis van niet. Ge kunt nooit niet weten hé. (Martha, E, stadsrand, v, 80 jaar).

2.3 Buitenruimte

Met buitenruimte bedoelen we een private tuin, een terras of balkon (we gebruiken dat hier als synoniemen) of de publieke, groene ruimte rondom een appartementsgebouw. Bij de eigenaars op het platteland en in de stadsrand heeft bijna iedereen een tuin, op één respondent na, die op een appartement woont en een terras heeft. Bij de stedelijke huurders in armoede hebben slechts vier respondenten een tuin. De meeste huurders hebben een balkon, een minderheid heeft geen buitenruimte. Een minderheid ziet de publieke buitenruimte rondom het appartementsgebouw als alternatief voor een private tuin.

2.3.1 De verschillende functies van buitenruimte

Vooraf degene die een tuin hebben (dit zijn voornamelijk de eigenaars buiten de stad, maar ook enkele stedelijke respondenten), wijzen op het belang van buitenruimte. Voor de stedelijke huurders lijkt de private buitenruimte veel minder van belang. Enkele van de respondenten die een balkon hebben, gebruikt het weinig. Redenen daarvoor zijn: er is te veel zon, er is te veel wind, het is net te smal of te klein om comfortabel op te zitten.

I: Zit ge vaak op het terras?

R: Goh zitten. Het is maar zo (beeldt uit). Heel smal. 't Is goed om een emmer en een dweil op te zetten.

(Mia, PH, stad, v, 95 jaar).

De buitenruimte heeft verschillende functies. Het is een plaats om te (moes)tuinieren of om te wandelen (in het parkgebied rondom appartementsgebouwen), maar het is ook een plaats voor ontmoeting (met de eigen familie, maar ook met de burens of buurtbewoners). Verder biedt de buitenruimte ook een groen of kleurrijk uitzicht, privacy, sociaal contact en fungeert het als opbergplaats. De drie eerste (vertoeven, tuinieren en uitzicht op groen) lijken voor een ruime meerderheid van de respondenten belangrijk te zijn.

Wat dat “**vertoeven**” betreft: degene die over een tuin beschikken, wandelen er graag in rond, of men zit buiten om een boek te lezen, of te eten bij mooi weer. De sociale huurders die een parkgebied hebben rondom het appartementsgebouw, doen er een wandeling of zitten er op een bankje. Een respondent, Alice, heeft samen met haar partner een vaste route rondom het appartementsgebouw en met een stop op een bankje.

R: Gisteren zijn we wel ne keer gaan wandelen. Aan mijnen arm zo he. Zo op 't gemakske. Maar ver kunnen wij niet meer gaan he.

I: Langs waar gaat ge dan?

R: Langs het padje zo. En dan gaan we ons ne keer op 't bankske zetten. En soms als er nog mensen zitten, gaan we ons er ne keer bij zetten. Maar in de winter zeker niet he.

I: Just in de zomer?

R: Ja, maar daarom niet alle dagen ze. Gisteren zijn we geweest. Ma kijk vandaag wou hij niet. Ik ging [alleen] ne keer een tourke gaan doen. Maar toen kwam ik u [onderzoeker die vroeg om interview] tegen.

(Alice, SH, stad, v, 74 jaar).

Ten tweede wordt de tuin gebruikt om te **tuinieren** en als plek om **groenten te kweken**. Hoewel dit ook mogelijk is in de stadstuinen, of in bloembakken op een terras, hoorden we dit geluid bijna uitsluitend bij de eigenaars buiten de stad. Sommigen vertellen vol trots over de geraniums, de paaslelies en het gras dat zodanig goed onderhouden is “*dat het precies kunstgras is*”. Anderen wijzen erop dat het werk en de buitenlucht hen als oudere “actief” houdt. Ook het uitzicht op de planten en het verwezenlijkte werk, is voor velen een meerwaarde.

Ja, ik voel mij ook nog niet oud e, en je leest en je ziet ook zo veel van kijk je moet ook actief blijven e, en en zo kun je de ... allez, de ouderdomskwaaltjes voor een stuk voor zijn eh, en voor mij is dat belangrijk dat ik ook weet, 'k heb kik hier nog werk e. In de zomer, werk ik graag buiten en dat geeft u nen boost zo, eh, in de buitenlucht zijn en uw handen ne keer vuil maken [lacht] 't is ook gezond.
(Annemie, E, stadsrand, v, 61 jaar).

Voornamelijk op het platteland, maar ook voor enkele respondenten in de stadsrand, was specifiek de moestuin erg belangrijk. De ouderen kweken er (bijvoorbeeld) sla of aardappelen. Dit zowel om recreatieve redenen, als uit praktische overwegingen. Zeker in voorzieningsarme gebieden is nabijheid van groenten een pluspunt. In de woorden van Germaine, die - in de juiste seizoenen - dagelijks uren met haar tuin bezig is: “*Moest ik geen planten meer hebben, ik zou het niet weten [niet weten wat doen]*”.

Ten derde wordt het **uitzicht op groen** sterk geapprecieerd. Gezien er weinig getuinierd wordt op de terrassen, geldt dit voornamelijk voor de private tuinen en het publieke groen rondom appartementsgebouwen. Opvallend is dat zowel degene die een eigen tuin hebben, als degene die uitkijken op publiek groen, dit uitzicht koppelen aan een ruimtegevoel. Toch is het bij beide groepen ook anders. Zo ervaart Anna uit Wondelgem meer ruimtegevoel wanneer er in haar woonomgeving weinig bebouwd is en er meer ruimte is voor grote percelen. Het is ook in die context dat Anna de trend naar verdichting in vraag stelt. Dichter bij elkaar gaan wonen, op kleinere percelen, is iets dat haar niet aanspreekt.

Het voornaamste nadeel heb ik al gezegd, da's de tuin omdat ik dat niet veel gebruik. En die huizen. Euh, ik ken ik wel de term verdichting [lacht]. Als ge in Gent woont kent ge die term heel goed. Allemaal zo dicht als het kan errond gaan wonen. Dat zal wel nodig zijn, maar aangenaam vind ik dat toch niet ze. Ik stam nog van uit de periode dat ge nog kon ademen. Dus hier achter was het allemaal groen, er stond daar een kasteel.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

De appartementsbewoners die het uitzicht op groen en het bijhorende ruimtegevoel appreciëren pleiten niet voor grote kavels. Zij hechten wel belang aan de hoogte waarop hun woning gelegen is en het uitzicht dat daarmee gepaard gaat. Dat hoeft echter niet voor alle respondenten een “groen” uitzicht te zijn. Voor sommigen wel: zij worden gelukkig van een uitzicht op bomen en planten en het zicht op de verandering van de seizoenen, zoals Luc.

Maar ik ben een natuurmens. Gelukkig, gelukkig, ik weet niet of ge het al gezien hebt? Ik heb hier een fantastisch zicht. Ik zie Flanders Expo. Ik zie Maria Middelaers. Ginder Ikea. KBC gebouw. Dat zijn de sterrecomplexen van den unief. Als het helder weer is, zie ik zelfs de kerktoren van Drongen. Dat is toch een prachtig zicht he? (...) Ik observeer, als de lente terug in leven komt. Ik kijk alle dagen naar de evolutie door mijn raam. De botjes. De blaren. Dat geeft mij zo'n goed gevoel. Dat geeft mij een nieuw leven.

(Luc, SH, stad, m, 64 jaar).

Waar Luc beide prijst, zowel de bebouwde stad (zicht op de torens van een ziekenhuis en een bank), maar ook het uitzicht op groen; lijken anderen voldoende te hebben aan het stadsgezicht. Voor Johanna is het zicht op de historische torens een reden om zich niet “opgesloten” te voelen.

Met dat ik aan den buitenkant woon, en ik heel de stad kan zien, voel ik mij zo niet opgesloten. [Respondent wijst naar het belfort]: Vanavond gaan ze dienen draak op het Belfort laten spuwen he! [trots].

(Johanna, SH, stad, v, 70 jaar).

Ten vierde is de buitenruimte een plaats voor **sociaal contact**. Zo geven enkele respondenten in de stadsrand en op het platteland aan dat wanneer beide burens in de tuin rondlopen of werken, ze elkaar sneller aanspreken. Anna komt nog weinig in haar tuin en vermeldt dat dat de reden is dat ze haar burens veel minder spreekt dan vroeger. Jenny maakt bovendien contact met de burens doordat ze een grote groentetuin heeft en weet aan welke burens ze groenten kan uitdelen. Een heel kleine minderheid van de sociale huurders geeft ook aan dat men contact heeft met de burens in het parkgebied rondom de woningblokken. Een respondent spreekt er in de zomer af met een buurvrouw voor een wandeling.

Ten vijfde wordt de tuin, net als de leefruimten in huis of de overige slaapkamers, gebruikt voor de **familie**. De oudere kleinkinderen geven feesten in de tuin, wanneer de respondenten op reis zijn en de jongere kleinkinderen komen spelen. Dat laatste geldt des te meer wanneer de kleinkinderen zelf geen tuin hebben om in te spelen. Zo voelen Godfried en Tanja de noodzaak om een tuin te bieden aan hun kleinkinderen, omdat hun zoon met zijn kinderen op een appartement woont zonder buitenruimte. Dat geldt ook voor Michel en Moniek (zie citaat).

Rv: De kleinkinderen spelen daarin. In dat struiken ding, dat is hun bos eh.

Rm: Je moet dat ook zeggen, de kleinkinders hebben dat thuis ook niet en dan komen ze hier. In het begin was het altijd voetbal, maar dat is veel verminderd. Ze hebben hun eigen kampke gemaakt, verboden toegang voor de grootouders. [Lacht]

I: De kinderen wonen dan in de stad ofzo? Of die hebben niet zo een tuin.

Rm: Ze hebben een tuintje.

Rv: Ze hebben een veel kleinere tuin, zo een lapke. (...) juist gepast om een stuk terras en een trampoline in te zetten.

(Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

Desalniettemin zorgt de tuin ook, ten zesde, voor **privacy**. De respondenten willen niet per se een grote tuin te hebben, wel willen ze een privacy buffer ten aanzien van de burens. In voorliggend onderzoek komt dat niet in die mate naar voor. Maar men heeft wel een plaats nodig om buiten te vertoeven, zonder dat anderen hen kunnen zien. Zo hebben sommigen het idee dat wanneer ze geen tuin zouden hebben, ze op straat zouden moeten zitten wanneer ze buiten willen komen. Germaine

vermeldt hieronder het belang van een private buitenruimte, maar ook het algemene ruimtegevoel, zoals hierboven ook besproken.

Ja ik moet mijne privé hebben. Ik moet mijne hof hebben en ik moet mij kunnen bezighouden. Ik moet op straat niet gaan, want ik heb hier een grote hof en ge zijt buiten. Op een appartement kunt ge dat niet. Nee ik ... Da's opgesloten zitten. Sorry. Ik heb het nooit gehad. Als kind ook he. Mijn pa was ook zelfstandig, we hadden een grote hof, we hadden veel beesten. Ge zijt dat gewoon. Da zou ik niet willen.

(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

Afgezien van de recreatieve functie (tuinieren, vertoeven, genieten van de buitenlucht), heeft buitenruimte, ten zevende, ook een praktisch nut. Het is een **opbergplaats**. De respondenten die op een appartement zonder terras wonen, missen bijvoorbeeld een plaats om de vuilnisbakken te zetten. Yolanda had vroeger een terras, maar dat is - na een gevelrenovatie van haar gebouw – bij de keuken gevoegd. De vrouw is hierdoor genoodzaakt de vuilniszakken in een kast te steken.

Ik heb twee soorten drank: water en melk. En dat zit in plastieken flessen. Ik steek dat allemaal in de blauwen zak. Uitgespoeld, gaat dat er allemaal in. Maar ik kan er gerust iets uit halen. Er gaat niets in dat niet uitgekuist is he. Anders staat dat daar te stinken. Vroeger hadden we een balkonneke, ze hebben dat weg gepakt en bij de keuken gevoegd. En nu moeten we ons vuilzakken in een kast steken. Dat is ook niet proper he. Ik moet het gewoon in de kast steken.

(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar)

We zien die “buitenruimte als opbergplaats” enkel bij de respondenten in de stad die louter een terras hebben of geen buitenruimte hebben. Dat kan komen doordat (1) de eigenaars met tuin de tuin als opbergplaats als evidentie beschouwen (natuurlijk zetten we ons grasmachine niet in de living) of doordat (2) die respondenten doorgaans ook een grotere woning hebben, waardoor plaatsgebrek niet meteen een issue is.

2.3.2 Onderhoud van de tuin

Buitenruimte brengt onderhoudswerk met zich mee. We horen dit enkel wanneer het over de private tuin gaat. Voor het onderhoud van de publieke ruimte is men zelf niet verantwoordelijk en het onderhoud van terrassen lijkt geen probleem te zijn.

Hoewel het werk in de tuin door een ruime minderheid van de respondenten als hobby wordt bestempeld (zie hierboven), hebben heel wat ouderen (de meerderheid) ook **hulp** nodig. De meesten krijgen informele hulp, van burens, kennissen, kinderen of kleinkinderen; al dan niet betaald. De ouderen in de Westhoek schakelden vrijwilligers in bijvoorbeeld via Nestor⁶² of het plaatselijk werkgelegenheidsagentschap (PWA). Maar sommige respondenten laten ook enkele keren per jaar een professionele tuinier komen. Vaak krijgt men hulp voor het snoeien, het maaien van het gazon en het wegruimen van tuinafval.

Het overlaten van het onderhoud van de tuin aan anderen, is voor sommige ouderen echter niet gemakkelijk:

I: En heb je ook groenten in de tuin?

R: Ja. Heel veel groenten, vanalles.

I: En dat lukt nog?

R: Ja dat kan mijn man nog. Maar ik zeg altijd dat hij moet minderen, maar hij luistert niet naar mij. En dan zeg ik altijd, ik help niet meer hé, ik help niet meer hé ... [lacht]. [...]

I: En wat zou je dan doen moest je man niet meer in de hof kunnen werken?

⁶² NETwerk voor STEun aan Ouderen in het Rurale gebied, een organisatie uit de Westhoek die voorziet in een vervoers-, boodschappen-, gezelschaps- en klusjesdienst voor ouderen en zorgbehoevende mensen.

R: *Dat weet ik niet.*

I: *Hulp inschakelen voor de hof of verhuizen of?*

R: *Hulp inschakelen voor de hof niet, want die kunnen dat toch niet naar zijn zin. Dat weet ik goed. Dat weet ik goed. Dan zal die wel blijven liggen denk ik. Dat denk ik niet dat hij dan hulp zal inschakelen. Want de kinderen zeggen altijd we zullen wel is komen helpen als ge zo is iets speciaal moet doen in den hof, maar zo min mogelijk vraagt hij hulp he. Hij wil het altijd zelf doen. (Josephine, E, Kempen, v, 73 jaar).*

Verschillende respondenten geven ook aan dat ze hun tuin **onderhoudsvriendelijk gemaakt** hebben. Katelijne heeft de tuin “gemakkelijker” gemaakt (citaat 1) en Bonnie en Danny hebben planten gezet waar weinig werk aan is en een maairobot aangeschaft. Ze hebben dat “bewust gedaan” om “in de toekomst minder werk te hebben” (citaat 2).

Rm: *Ma 't is wel ne grote tuin eh. En vroeger stond er nog veel meer in. We hebben het een beetje aangepast, gewoon maar gras afrijden en allee ja.*

I: *Omwille van het onderhoud?*

Rv: *Om het een beetje, ja gemakkelijker te maken. (Kris & Katelijne, E, stadsrand, m&v, 67&65 jaar)*

Rm: *En vorig jaar hebben we onzen hof opnieuw aangelegd. En een robotje gekocht [grasmachine].*

Rv: *Welja naar de toekomst hé voor minder werk te hebben.*

I: *Daarvoor had u meer werk aan de tuin?*

Rv: *Dan moest 'k ik dat gras afrijden, er stonden daar allemaal struiken en van alles dat uitschiet dat ge daar eigenlijk niet gezet hebt. Kende dat? En dat was met een verhoog ook, dat gras dat viel lager. En nu hebben we allemaal hortensia's, daar moet ik niet meer naar kijken. Daar is het van 't zelfde, tegen dat het uitgebloeid is, is het gedaan. En dat loopt tot aan mijn kippen tot ginder achter, dus werk heb ik er niet aan, dat zijn allemaal wilde rozekes. Dus eigenlijk heb ik daar geen werk niet meer aan. Dat hebben we bewust gedaan, we wilden niet meer dit en dat. Dus ... we hebben dat weg gedaan. (Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar).*

Om onderhoudsredenen zijn enkele oudere huurders in de stad ‘tevrede’ dat ze geen tuin hebben. In de woorden van Jos, die de publieke, groene ruimte rondom zijn woning als uitstekend alternatief ziet voor een tuin: “kijk, ze rijden mijn gras af!” (citaat 1). Toch lijkt die tevredenheid relatief. Ouderen kunnen dan wel tevreden zijn dat ze geen buitenruimte hoeven te onderhouden, dat wil niet zeggen dat ze de buitenruimte niet zouden appreciëren. In het tweede citaat vergelijkt Luc zijn vorig appartement met tuin, waar hij kon ‘genieten’ met zijn huidig appartement zonder tuin. Toch mist hij het scheren van de hagen en het onkruid trekken niet, nu hij op een appartement zonder buitenruimte woont. De vrouw in het derde citaat zou graag een groter terras of ‘een beetje groen’ hebben, maar ziet dat niet compatibel met een medisch probleem aan haar arm.

I: *Vindt ge dat spijtig [dat ge moet verhuizen, omdat appartementsgebouw wordt gerenoveerd]?*

R: *Ja. Dat is de logica he. Zo zeg ik tegen mijn kameraden: kijk [wijst naar het venster], ze rijden mijn gras af! [Over de stadsdiensten] En aan de andere kant [van het gebouw] heb ik 't stad. Hier ... is dat mijn tuin, niewaar! Ik heb al wat ik moet hebben. (Jos, SH, stad, m, 63 jaar).*

I: *Waar heb je [vroeger] gewoond met je vrouw?*

R: *Op Wondelgem. Een rustige buurt. Ik heb er doodgraag gewoond. Dat was een appartement, gelijkvloers. (...) Ik kon mij daar heel goed ontplooien he. Natuurlijk, hier heb ik niks van tuin te onderhouden. Daar moest ik gras afrijden, hagen scheren. Het onkruid uittrekken en al. (...) Als ik*

nu bij mensen ga die een tuin hebben, en ge ziet daar in de zetel, te genieten. Dat is subliem he. Maar om zelf nog ... ik moest het ook allemaal alleen doen. Mijn dochters zouden ook niet geholpen hebben. Mijn vrouw had eigenlijk ook geen groene vingers. Vandaar dat ik dat voor mijn eigen echt niet mis.
(Luc, SH, stad, m, 64 jaar).

Ik zou niet weten wat ik nog meer kan wensen. Ik zou graag een groter terras hebben, of een beetje groen. Maar anderzijds zou dat toch niet gaan, met mijnen arm.
(Agnes, SH, stad, v, 82 jaar).

2.4 Veiligheidsgevoel

Een van de voorwaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie (2007) voor een leeftijdsvriendelijke woning is dat ouderen er zich veilig voelen (zie ook Bekaert et al., 2016). Uit de OBO blijkt dat er een (klein) verschil is tussen het veiligheidsgevoel van ouderen in de centrumsteden en die erbuiten. Waar 30% van de ouderen in de centrumsteden aangeeft zich 'ernstig' onveilig te voelen, is dat gemiddeld in Vlaanderen slechts 25%. 37% van de ouderen in de centrumsteden geeft aan 'geen' gevoelens van onveiligheid te ervaren, terwijl dat in Vlaanderen algemeen 41% is (Verté et al., 2018). Die centrumsteden omvatten weliswaar alle ouderen uit Gent, dus ook die uit de deelgemeenten van Gent, die we hier als 'stadsrand' beschouwen. Toch lijken de OBO uit te wijzen dat ouderen op het platteland zich veiliger voelen. Voor de Westhoek werden door de Provincie West-Vlaanderen aparte analyses gemaakt op basis van eerdere OBO. Daaruit blijkt dat in de Westhoek de helft van de ouderen zich veilig voelt (terwijl dat gemiddelde in Vlaanderen dus op 40% ligt) (Steunpunt Sociale Planning van de provincie West-Vlaanderen et al., 2013).

Op basis van de interviews in de Westhoek en in de Kempen, lijkt dat veiligheidsgevoel zelfs nog groter te zijn. Een ruime meerderheid verklaart daar geen enkele reden te hebben om zich onveilig te voelen, zoals ook blijkt uit onderstaand citaat 1 (hoewel de vrouw wel wijst op de hond en de auto van haar dochter als afschrikmiddel). Ook in de stadrand leken de meeste respondenten zich veilig te voelen. Marie-Christine uit Wondelgem verklaart in citaat 2 dat heel wat ouderen frequent praten over angst. Toch verklaart zij "een totaal gemis aan angst" te hebben.

In de stad was dat beeld iets minder eenduidig: een minderheid voelt er zich, zoals Hugo helemaal veilig (citaat 3).

Er zijn er veel die mij vragen: ben je niet bang? Ik zou niet graag alleen zijn. En ik zeg: bang? Waarvan? Ik ben niet alleen, kijk [dochter] haar auto staat daar. Ze weten dat ik iemand bij mij heb. En ze weten dat we een hond hebben. Ik denk dat moest het een vreemde zijn en ze zouden 's nachts proberen, dat hij zou bijten. Ze gaan hier niet veel pakken, ik heb niks.
(Alice, E, Westhoek, v, 82 jaar)

I: En voelt u zich hier veilig, in deze woning?

R: Ja maar ik heb een totaal gemis aan angst eigenlijk. D'as een onderwerp bij Okra en senioren he. 'oei ik durf 's avonds niet meer buiten komen' oh ik zeg: da's geen probleem ze. Ik ben nooit ... ik ben altijd zo geweest. Ik vergeet dan mijn deuren toe te doen. Ik sta op en mijn schuifdeur staat nog open in de zomer. Nee ik heb geen angst gewoon.
(Marie-Christine, E, stadrand, v, 72 jaar)

I: Voelt ge u altijd veilig, op uw appartement of in de omgeving?

R: Ja; ik heb mij altijd al veilig gevoeld.
(Hugo, PH, stad, m, 64 jaar).

We kijken hieronder eerst naar waar men al dan niet schrik voor heeft. Nadien gaan we in op twee belangrijke elementen die dat (onveiligheids)gevoel beïnvloeden. Het gaat om de woonomgeving en de woning zelf. De respondenten geven afgelegen wonen op als een factor die het onveiligheidsgevoel versterkt. Daarom kijken we tot slot waarom de stedelijke huurders zich dan minder veilig lijken te voelen.

2.4.1 Waar heeft men schrik voor?

Één onderwerp wordt door de meeste respondenten spontaan aangehaald als het gaat om veiligheidsgevoelens: **inbraken**. In alle cases wordt hier het meest naar verwezen, wanneer er gepolst wordt naar het veiligheidsgevoel. Dat zegt nog niet per se iets over de mate waarin men schrik heeft. Het is simpelweg het eerste dat in de meeste respondenten op komt wanneer het over veiligheid gaat. Toch valt het op dat de meeste respondenten die over inbraken spreken, ook al extra sloten hebben geïnstalleerd of een (letterlijke) stok achter de deur plaatsen.

I: En qua veiligheid. Voelen jullie je veilig in Bel [dorp van de respondent]?

Rm: Ja.

Rv: Gij toch zeker he. Ik maak 's avonds de deur vast [lacht].

Rm: Als ze willen binnenkomen, komen ze toch. Maar ik voel me heel veilig hier thuis.

(Marc & Reinhilde, E, Kempen, m&v, 79&78 jaar).

André en Paulette vertellen dat er al vaak is ingebroken bij de buurvrouw en hoe dit een invloed heeft op het onveiligheidsgevoel van Paulette:

Rv: Ze hebben daar al juwelen gestolen enzo allemaal en vanalles he.

Rm: Ja ze zijn al daar binnen geweest en nog verder naar ginder ook.

I: En voel je je dan onveilig?

Rm: Nee ikke niet.

Rv: André heeft genen bang.

I: Jij wel? [Tegen Paulette]?

Rm: Ja zij is heel bang. Het is daarom dat dat allemaal aan die deur hangt. Er hangt een kettingske op, er zijn nog 2 extra grendels opgezet.

I: Om u veiliger te voelen?

Rv: Ja ik ben heel bang.

(André & Paulette, E, Kempen, m&v, 70&71 jaar)

Hoewel sommige respondenten dus eerder angstig reageren op inbraken, geven andere respondenten aan hier niet gevoelig voor te zijn. Sommige respondenten, die zelf al slachtoffer geworden zijn van een woninginbraak, voelen zich niet onveilig:

Ik voel mij toch gerust alhoewel dat ik al eens inbrekers gehad heb.

(Elodie, E, Kempen, v, 73 jaar).

Ten tweede geven de respondenten die op een appartement wonen ook aan dat ze zich onveilig voelen wanneer er personen die niet in het gebouw wonen, in de inkomhal rondhangen. Claudine verklaart dat er regelmatig mensen in haar inkomhal liggen te slapen en volgens haar ook drugs gebruiken. Anderen, zoals Agnes, zegt dat er mensen staan te wachten om met de bewoners mee binnen te kunnen wandelen in het gebouw (citaat 1). Daarnaast zijn er ook enkele appartementsbewoners, zoals Geneviève die wanneer het over veiligheid gaat, verwijzen naar de deurbel die soms midden in de nacht afgaat (citaat 2).

I: Voelt ge u veilig?

R: Er is hier nog nooit iets geweest. Ze staan (beneden) soms wel te wachten om mee binnen te komen he. Dan zeg ik: 't is dat ze niet thuis zijn he meneer. Dan laat ik ze niet binnen. Nee, ik wil mijzelf veilig voelen en ik wil dat ook voor een ander.
(Agnes, SH, stad, v, 82 jaar).

I: Voelt ge u hier altijd op uw gemak of ook soms onveilig?

R: Onveilig niet. Het is hier wel al gebeurd dat er 's nachts gebeld wordt, maar daar sta ik zelfs niet voor op. Nee, nee. Als ge afpakt, en ze zeggen niets. Als het mijn nichtje zou zijn, ze zou telefoneren.
(Geneviève, SH, stad, v, 83 jaar)

Naast de inbraken, geeft een heel kleine minderheid, ten derde, aan schrik te hebben om **lastiggevallen te worden** in de publieke ruimte. Één respondent verwijst naar een incident uit haar jeugd, dat ze nog altijd meedraagt. Een andere respondent vermeldt dat hij zijn partner 's avonds niet alleen zou laten fietsen, maar ziet geen grote gevaren. Hij ziet het niet alleen fietsen 's avonds (hij heeft het overigens enkel over zijn vrouw) eerder als preventieve maatregel: "Allez niet dat het onveilig is, maar enfin ...". Een derde respondent verwijst ook naar eventuele aanrandingen wanneer men fietst, maar zegt hiervoor geen reële angst te hebben. Ze denkt op haar leeftijd minder snel een prooi voor een aanrader te vormen: "nee [ik heb geen schrik], als ze u overvallen ist voor u te verkrachten of voor geld. Geld heb ik nie mee, en euh ge wordt een dag ouder ...ze pakken liever jongere meisjes" (Christa).

2.4.2 Weinig mensen, groter onveiligheidsgevoel

Hoewel de eigenaars op het platteland zich relatief veilig voelen (in tegenstelling tot de huurders met beperkt budget in de stad, die zich iets vaker onveilig voelen) is een veelgenoemde bron van onveiligheid het gebrek aan mensen rondom hen. Meer concreet: "afgelegen wonen" of komen op plaatsen waar weinig mensen zijn, wakkert volgens de respondenten onveiligheidsgevoelens aan. Dit lijkt haaks op voorgaande te staan; op het platteland zijn namelijk minder mensen en dus zou men er zich veiliger moeten voelen. Opvallend is ook dat dit genoemd wordt bij alle respondenten, in de verschillende cases (dus ook bij de huurders in de stad).

Een eerste factor is dus het **afgelegen wonen**. Volgens Magda uit de Kempen wordt er bij haar meer ingebroken omdat haar woning eerder afgelegen ligt, of in haar woorden: "wij wonen hier zo eenzaam he". Heel wat woningen van de respondenten uit de Kempen en de Westhoek staan namelijk op geruime afstand van de (dorps)kern, maar ook op een zekere afstand van elkaar. In de Westhoek zijn er zelfs respondenten die op honderden meters van de burens wonen. Magda zou na het overlijden van haar partner ook niet in dezelfde woning blijven (zie ook verderop). Ook Michel uit de stadsrand denkt dat zijn woning, dat naast een veld gelegen is, vatbaarder is voor inbrekers.

R: Ik heb al wel gezegd, als ik er hier moet overschieten, het is te hopen van niet, dan blijf ik hier niet wonen. Geen ene dag.

I: Waarom niet?

R: Ze hebben hier al 3 keer binnen gezeten en 2 keer in het midden van den dag.

I: Je voelt je niet veilig?

R: Nee. Het is daarmee, de deur is altijd vast. [...]

I: Is dat hier veel in de buurt, inbraken?

R: Nee eigenlijk niet zo. Maar wij wonen hier zo eenzaam he. En daarmee he.
(Magda, E, Kempen, v, 71 jaar).

Martha, een 80-jarige vrouw uit Krombeke, geeft dan weer als argument om zich veilig te voelen dat ze “tussen de huizen” zit (zie citaat). Hoewel Moniek uit de stadsrand dat weer nuanceert (maar tegelijkertijd bevestigt dat de nabijheid van burens een rol speelt) door te stellen dat “hiernaast zitten ze ingesloten en ze zijn daar ook binnen geweest”. Waarmee ze bedoelt dat de burens, die meer ingesloten wonen, ook al inbrekers over de vloer kregen. Het koppel Michel en Moniek uit Drogenen beschrijft hun woonplaats als eerder afgelegen. Om die reden heeft het volgens het koppel weinig zin om een alarmsysteem te installeren. De burens die er wonen zijn ook vaak weg, volgens Michel. Wanneer er een alarm zou afgaan, zouden er geen mensen zijn om te reageren, ervan uitgaande dat de burens in zo’n geval actie zouden moeten ondernemen (citaat 2). Leentje (citaat 3) daarentegen, die in een meer verstedelijkte buurt in Mariakerke woont, verklaart, net als enkele andere respondenten, dat er in haar buurt wel sprake is van controle door de burens. Leentje ziet zichzelf en haar burens in staat om elkaars huizen in de gaten te houden, wat het veiligheidsgevoel verhoogt.

I: Voel je je hier veilig?

R: Ja. Ah ja. Ik zit tussen de huizen, ja. Ik voel mij hier veilig. Wat zouden ze hier meedoen? Ik heb niks. Ah ja, ze zouden je doodslaan voor een halve frank he. Ze weten niet dat ik niks binnen heb. Het is zo he.

(Martha, E, Westhoek, v, 80 jaar).

I: Maar jullie hebben nadien niet het gevoel gehad van oh we gaan hier een alarmsysteem zetten om?

Rm: Nee. Mijn euh buur heeft euh, we kennen hem goed, die hadden een alarmsysteem. En dat alarm is afgegaan, niemand die gereageerd heeft en ja ze zijn binnengeboken enal dus. Als je hier, ik ga niet zeggen verlaten zit, maar je zit hier toch niet direct in een omgeving en als ons burens, die gaan ook regelmatig weg, er niet zijn, wie gaat er reageren?

Rv: En de mensen die inbreken kennen dat ook snel eh.

Rm: Je kunt gij aansluiten op een controlekamer. Maar hoe lang duurt het, hoe lang zitten ze binnen? Twintig minuten is het maximum, dus op het moment dat ze [de beveiligingsfirma] hier zijn, zijn ze verdwenen.

(Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar)

R: Ze zijn hier verdraagzaam allemaal. En als er wat is, en we letten op elkaars huis bij wijze van spreken.

I: Ja gebeurt dat?

R: Jaja! Dat gebeurt wel e. Als iemand een alarm afgaat en ze zijn niet thuis dan weten we waar we terecht moeten voor te waarschuwen enzo. Ja we letten altijd op elkaar als er wat is.

(Leentje, E, stadsrand, v, 81 jaar).

Marie-Christine is een van de drie respondenten die veiligheid niet linkt aan inbraken, maar wel aan de mogelijkheid om al dan niet veilig in het donker te kunnen fietsen. De 72-jarige vrouw woont nu in Wondelgem, wat zij als eerder stedelijk beschouwt, en verklaart “nooit meer op den buiten [te] willen wonen”. Ze werd ooit geconfronteerd met een aanranding toen zij nog “op den buiten” woonde. Ze wijt dat aan de lage bevolkingsdichtheid op het platteland. Ze vertelt er echter wel bij dat de komst van de auto hier wat aan zou kunnen veranderd hebben.

R: Ge hebt hier alles rond u. Op den buiten, zou ik nooit willen wonen. Nooit. Ik heb ooit als kind, voordat ik getrouwd was, altijd volledig op den buiten gewoond. En ik heb altijd gezegd: als ik alleen kom te wonen ga ik nooit op den buiten wonen. Nooit niet meer.

I: En omwille van de bereikbaarheid?

R: Ja en ook zo eenzaam. Ja want in mijne jonge tijd als wij naar ’t school moesten met de fiets, zo ver. Nu heeft iedereen een auto, is dat gemakkelijk, das anders. Maar toen. Ik ben toen een keer

aangerand geweest serieus en dat zijn dingen die blijven. En ik heb dat gezworen, ik ga nooit niet meer op nen buiten wonen. Nooit.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar)

Zich onveilig voelen wanneer men als oudere geen burens heeft, is iets waar de respondenten uit de stad niet over kunnen meespreken. Een overgrote meerderheid woont namelijk op een appartement en anderen wonen in een rijwoning. Toch zien we dat de stedelijke ouderen **plaatsen met weinig mensen** aanduiden als potentieel gevaarlijk.

We zouden kunnen vermoeden dat die plaatsen er in de stad minder zijn dan op het platteland. Toch heeft Claudine, een sociale huurder uit de Brugse Poort - nochtans een drukbevolkte buurt ⁻⁶³ de indruk dat ze in 'afgelegen gebied' woont. Dat heeft vermoedelijk te maken met het park rondom haar appartementsgebouw. Het is echter ook mogelijk dat eerdere ervaringen in de buurt van het appartementsgebouw spelen. Zo wijst Claudine op "aardigheden" die gebeurd zijn, "met drugs en al" (citaat 1). Een private huurder, die in een studentenbuurt woont, voelt zich niet op haar gemak wanneer er geen leven is op straat, meer bepaald in de zomer en in de weekends. Dan zijn niet enkel haar directe burens (kotstudenten) afwezig, maar is de hele buurt eerder verlaten (citaat 2). En één respondent, die in een gebouw woont met onderaan een LDC, voelt zich onveilig wanneer dat gesloten is (citaat 3).

R: Voor de rest: ik woon hier graag. Soms ... ne keer dat zeven uur is, ziede hier niemand meer he. Alles gaat vast.

I: Dan komt er niemand meer buiten?

R: Nee.

I: Hoe komt dat?

Dat de mensen allemaal Het is een afgelegen gebied he. De mensen met een hond spreken af om samen rond te gaan, met ulder hondje.

I: Anders betrouwen ze het niet?

R: Er zijn al aardigheden gebeurd, zo met die drugs en al. Maar ik moet zeggen, het is veel verminderd. Vroeger lagen ze overal te slapen. Vorig jaar zijn er maar drie gevallen geweest, van mensen die in de hal lagen te slapen. Vroeger was het meer. Als ik ze zie liggen, ik bel de politie. Want ofwel zijn het drugsverslaafden ofwel zijn ze zat.
(Claudine, SH, stad, v, 84 jaar).

R: Het is hier heerlijk rustig, maar in de zomer en in de weekends is het hier heel stil. Want het zijn allemaal studenten hier.

I: Is dat een voordeel of een nadeel?

R: Goh, enerzijds heerlijk rustig. Ik heb nooit last van de studenten of zo. Maar het is ook wel een beetje eenzaam. Ik ga 's avonds wel eens naar een cursus of een lezing. En dan is het 10, 11 uur als ik thuis ben. Dan is er leven op straat. Maar echt laat thuiskomen, dat doe ik niet. Ik voel mij dan niet op mijn gemak. Hier dat straatje.

I: Voel je je soms onveilig?

R: Jawel, ja [bedoelt nee]. Het is hier gewoon heel rustig. Dat is voor mij een van de grootste motieven om met de cohousing mee te doen: de veiligheid. Dat je je een beetje geborgen voelt.
(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar)

⁶³ In de Brugse Poort wonen 7 540 inwoners per km². Het gemiddelde in Gent is 1 643 inwoners per km².

I: Voelt ge u hier veilig?

R: Ja. Ik heb mijn systeem. Ik steek mijn kruk tussen de deur. Maar als het dienstencentrum [lokaal dienstencentrum, onderaan het appartementsgebouw] toe is en ik hoor nog iets beneden, dan denk ik wel ...

(Johanna, SH, stad, v, 70 jaar).

Volgens twee respondenten uit de stadsrand speelt ook de **ontsluiting** een rol in het veiligheidsgevoel en de gepercipieerde kans op inbraken. Twee respondenten zijn ervan overtuigd dat er in hun buurt meer wordt ingebroken, omdat er “vluchtroutes” nabij zijn. Zo verklaart Joyce dat er “*geregeld klachten zijn over inbraken*” in haar buurt, omdat het daar “*een goede uitvalsbasis is naar de autostrades*”. De “*dieven*” kunnen zo “*gemakkelijk weer weg*”. Annie ziet de baan naast de spoorweg bij haar in de buurt als vluchtroute voor dieven.

Dat het niet enkel gaat over afgelegen wonen of “*eenzame plaatsen*”, maar ook over **alleen wonen**, zonder partner of andere gezinsleden, zagen we hierboven in het citaat van Magda, maar blijkt ook uit het interview met Christine, uit Oostvleteren, die vermeldt dat alleen wonen niet aangenaam is en er meteen aan verbindt dat ze “*een beetje bang*” is.

I: Dus je woont al even alleen?

R: Ja, dat gaat. Ik ben gewoon van mijn plan te trekken. Ik ben zo een beetje ... zelfstandig. Maar ja, dat is niet aangenaam.

I: Was het een grote aanpassing?

R: Euh ... ja ja. (...) ik ben een beetje bang, ja. Maar ja, als je alles gewoon sluit, alles toe doet, ja mag er ook niet altijd aan denken he.

(Christine, E, Westhoek, v, 60-65 jaar).

Eén koppel ziet dat anders. Yolande en Guido zien Gent (waarmee men op het meer **verstedelijkte** Gent doelt) als **onveiliger** dan hun deelgemeente Drongen. Het koppel woonde voordien dichterbij het centrum van Gent, een regio die ze nu associëren met drugs en onveiligheid.

I: En euhm, vind je dat er een verschil is waar dade woonde daar in Gent en nu hier?

Rv: Euh ja, alleszins, nu zou ik ginder nie graag meer wonen, langs ginder.

I: Waarom niet meer?

Rv: Pff, kweet niet, gelijk op Van Beverenplein ook, al die, die mee drugs, 't liggen daar spuiten in die bushokskes enal, nieje da, 'k zou der nu nie graag meer wonen, nieje.

I: Omdat ge denkt dat het een beetje onveiliger is geworden?

Rv: Ja onveilig geworden is, ja

Rm: Hier hebben we nog niets gehoord eh.

Rv: Nee hier nie, hier hebben we nog geen problemen gehad.

(Yolande & Guido, E, stadsrand, v&m, 86&87 jaar).

Tot slot hebben we nog een aantal belangrijke **bedenkingen bij de stad-platteland-tegenstelling** bij het veiligheidsgevoel. Ten eerste zagen we al dat alleen wonen het onveiligheidsgevoel zou kunnen versterken. Gezien een ruime meerderheid van de stadsrespondenten alleen woont, zou dat een verklaring kunnen bieden. Ten tweede, is het ook mogelijk dat onze stedelijke huurders in specifieke stedelijke wijken wonen waar het onveiligheidsgevoel groter is. Onderzoek toont immers aan dat bewoners van wat de auteurs ‘achtergestelde gebieden’ noemen, de kwaliteit en esthetiek van de woningen, maar ook wat anderen over die buurt zeggen, een belangrijke impact heeft op de mentale gezondheid van de bewoners (Bond et al., 2012).

Het idee dat de stadsrespondenten wonen op onveiligere plaatsen is slechts een vermoeden. Toch zijn er enkele zaken uit de interviews die daarop wijzen.

In tegenstelling tot de plattelandsbewoners, lijken de stedelijke huurders in armoede vaker in contact te komen met situaties die bedreigend zouden kunnen zijn. Verschillende momenten worden vermeld: wanneer de deurbel of de telefoon 's nachts gaat, wanneer mensen die niet in het gebouw wonen, proberen om mee binnen te geraken of wanneer er in de omgeving gevochten wordt.

Daarnaast geeft een minderheid buurten met sociale woningen op als onveilige plaatsen. Die (gepercipieerde) onveiligheid is een van de redenen voor private huurders om niet sociaal te gaan huren (zie verderop). Maar ook enkele sociale huurders zelf omschrijven hun buurt als onveilig. Het verhaal van sociale huurder Claudine hierboven (over de personen onder invloed in de buurt van haar woning), krijgt weerklank bij andere sociale huurders. Zo verklaart Christine dat je in Nieuw-Gent - waarmee ze doelt op het deel van de wijk met sociale woningen, waar zij woont - altijd een "safety" moet mee hebben. Ze heeft het over druggebruik in haar buurt en zegt dat haar dochter haar niet wil bezoeken en vriendinnen er hun auto niet durven parkeren. Later in het gesprek vergelijkt ze Nieuw-Gent met andere sociale woonwijken en beschrijft ze Nieuw-Gent als het minst veilig.

R: Als ge hier voort gaat, ik ben vanmorgen naar de vuilbak geweest he, ge moet hier alles op slot doen. Om maar te zeggen hoe ge hier moet wonen he. Ge moet uw sleutels en uw gsm meepakken.

I: Omdat je denkt dat ze inbreken?

R: Denken? Het is gebeurd he! En ge moet al uw gsm meepakken ook, want hoeveel mensen zijn er al niet overvallen op straat? Allez ja. Kinderen en wat weet ik allemaal. Ge moet altijd een safety mee hebben.

I: En gebeurt dat hier meer dan elders in Gent?

*R: Hier in Nieuw-Gent? Ja, ja. En er wordt hier veel in de doofpot gestoken ze. Deze week is er weer iemand van een overdosis ... er zijn hier veel drugsgebruikers ze. Een overdosis weer he. Over een maand of drie vier is er één van het achtste of het zeventste naar beneden gesprongen. Ge verschiet er eigenlijk niet van, het is dagelijkse kost. Mensen die dat horen van mij die zeggen dan: in wat woont gij daar? Ik zal u zeggen: ik heb een dochter van 45 jaar die bij mij niet meer komt omdat ik hier woon he. (...) Ik heb ook vriendinnen die hier hun auto niet willen zetten. (...) Ik weet dat het hier niet veilig is.
(Christine, SH, stad, v, 62 jaar).*

2.4.3 Veiligheid in de woning

Niet enkel de woonomgeving speelt een rol in het veiligheidsgevoel, ook de woning zelf. Dit wordt echter maar door een kleine minderheid van de respondenten geopperd. Twee respondenten voelen zich **veiliger op de bovenverdieping**. Dat is opvallend, gezien slapen op de benedenverdieping door veel ouderen als oplossing wordt aangereikt om zo lang mogelijk in de huidige woning te kunnen blijven wonen. Voor Corrie, uit het tweede citaat, blijken ook rolluiken het veiligheidsgevoel te versterken.

I: Waarom slaap je liever boven?

R: Ik weet het niet [lacht] ik hoor dat er veel zulke zijn. Die liever boven ... als ze het gewoon zijn van boven te slapen, ja. En ook, als ik daar [benden] slaap, ben ik een beetje bang. Mijn hoofd ligt aan die kant, als er iemand zou binnenkomen ... ik ben een beetje bang. Ik moet dan ook het hele huis dwarsen om naar de wc te gaan en boven heb ik een wc dichtbij. En de badkamer is beneden. Omdat, mijn man was kolenhandelaar, dus als hij zich moest wassen was het gerieflijk dat de badkamer beneden was.

(Camilla, E, Westhoek, v, 72 jaar).

I: En voelt ge u hier veilig? Is er ooit al ne keer ingebroken geweest?

R: Nee, nee ik voel mij hier veilig. Ik heb overal rolluiken, die zijn elektrisch. Ik voel mij veilig. Ik zou mij minder veilig voelen in een Bungalow, moest 'k beneden slapen. Da gevoel heb ik. Boven liggen, 'k heb het gevoel da'k daar veiliger ben. Ik weet nie of dat da wel klopt... (Corrie, E, stadsrand, v, 77 jaar)

Tot slot wijst ook de 74-jarige Anna erop dat een te **sterke beveiliging van de woning** tot angst kan leiden. Ze heeft zich ooit laten overtuigen om haar huis beter te beveiligen tegen diefstal. Nu heeft ze echter schrik dat wanneer er iets gebeurt, men van buitenaf niet binnen zal kunnen, omdat het huis te sterk beveiligd is.

Ik heb, ja, mij een keer laten beïnvloeden en toch veiligheidssloten laten zetten, da's nog maar een jaar of 2-3. En ik wilde een speciaal slot laten maken, maar dat kon niet op die deuren, door de constructie van die deuren. Ze hebben dat nu gemonteerd en 's avonds als ik eraan denk, ik dat toe klik. Met als probleem dat er niemand meer binnen kan. Dus als ze mij hier dood gaan vinden, gaan ze ergens moeten inbreken met die sloten op de deur. Dus zo een goeie oplossing vind ik dat dus ook niet en heb ik spijt dat ik dat gedaan heb.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

2.5 Betaalbaarheid

Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (2007) dient een leeftijdsvriendelijke woning, naast veilig, toegankelijk of aanpasbaar, ook betaalbaar te zijn. We haalden het in de inleiding al aan: betaalbaarheid is voor ouderen in het bijzonder relevant, omdat pensionering een kleiner inkomen kan betekenen. Dat is ook het geval wanneer men door verweduwing terugvalt op één inkomen. Anderzijds kunnen ouderen, omwille van hun leeftijd, ook meer spaarmiddelen opgebouwd hebben, al dan niet vervat 'in de woning zelf'.

Eigenaar of huurder zijn blijkt een belangrijke rol te spelen wanneer we het hebben over betaalbaarheid van de woning. Uit de Woonsurvey 2018 blijkt dat 7 op de 10 oudere private huurders met betaalbaarheidsproblemen kampen, wanneer dat wordt gemeten a.d.h.v. de woonquote⁶⁴ (d.i. - ruw gesteld - meer dan een derde van het inkomen aan wonen besteden). Bij de oudere eigenaars is dit iets minder dan 1 op 10 (8,5%). De sociale huurders doen het beter dan de private, maar slechter dan de eigenaars: 2 op de 10 oudere sociale huurders ervaart betaalbaarheidsproblemen. Wanneer betaalbaarheid gemeten wordt via het resterend inkomen (wat er overblijft na het betalen van de woonkosten)⁶⁵ dan zijn de metingen 'iets positiever' voor private huurders (de helft houdt onvoldoende over) en eigenaars (er zijn geen eigenaars met betaalbaarheidsproblemen, gemeten volgens het RI). Bij de sociale huurders heeft dan ongeveer 30% betaalbaarheidsproblemen (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Op welke manier het ook gemeten wordt, oudere private huurders ervaren het meeste betaalbaarheidsproblemen. Minstens de helft komt niet toe. Ook bij de oudere sociale huurders ervaart 20 à 30% problemen. Oudere eigenaars ondervinden weinig tot geen betaalbaarheidsproblemen.

Ook wij zien belangrijke verschillen tussen huurders en eigenaars wanneer het gaat over de betaalbaarheid van de woning. Daarom bespreken we ze hieronder apart. We dienen er wel bij te vermelden dat we niet zomaar oudere huurders interviewden. We gingen specifiek op zoek naar

⁶⁴ Vaak gehanteerde norm om betaalbaarheid te toetsen. De verdeling van bruto woonuitgaven t.o.v. besteedbaar inkomen wordt ook wel de 'woonquote' genoemd. Een kleine helft van de private huurders (47%) geeft zelfs meer dan 40% van het inkomen uit aan wonen.

⁶⁵ De woonsituatie wordt als 'niet betaalbaar' beschouwd als het resterend inkomen te laag is voor de consumptie van andere noodzakelijke goederen en diensten (zie Heylen, 2019).

huurders met een beperkt budget. Zoals eerder is gebleken (zie methodologie) hebben we heel wat ouderen gesproken die het moeilijk hadden om de eindjes aan elkaar te knopen.

2.5.1 Huurders in armoede

Wanneer we het over betaalbaarheid van wonen hebben, zijn voor onze huurders (dus de huurders in de stad en de enkele niet-stedelijke huurders) een aantal zaken bijzonder relevant. Ten eerste is er in de feiten (Heylen, 2015), maar ook volgens de respondenten, een verschil tussen de huurprijs van sociale en private huurders. Ten tweede wijzen private huurders op sterk stijgende huurprijzen in de stad en bijgevolg heeft men schrik om te verhuizen en een nieuwe huurprijs te moeten betalen. Ten derde bespreken we de andere woonkosten, naast de huurprijs, van zowel private als sociale huurders. En tot slot kijken we naar de strategieën die private huurders ontwikkelden om de woning te kunnen betalen.

2.5.1.1 Verskil private en sociale huur

Ten eerste is er een belangrijk **verschil tussen de huurprijs op de private huurmarkt en de sociale huursector**. Waar bij private woningen de markt speelt, is de sociale huur gekoppeld aan het inkomen. Dat zorgt voor gemiddeld lagere huurprijzen op de sociale huurmarkt. Zeker bij personen met een laag inkomen (Heylen, 2015). Ook zagen we hierboven al dat de betaalbaarheid van wonen sterk verschilt tussen private en sociale huurders.

Dat geven ook de respondenten aan. Vooral de private huurders (in armoede) geven aan (te) weinig over te houden na het betalen van de woonkosten. Het zijn dan ook de respondenten die privaat huren, die het noodzakelijk achten om bij te verdienen om de woonkosten te kunnen betalen (zie beschrijving profiel huurders bij methodologie). Bovendien zien we dat onze respondenten rekening houden met het verschil in huurprijs op de private en sociale huurmarkt. Sociale huurders zien zich vaak niet in staat om een soortgelijke woning te huren op de private markt. Dat heeft echter ook een effect op eventuele verhuismogelijkheden, aangezien men zich genoodzaakt ziet binnen de contouren van de sociale huurmarkt te zoeken. Zo zou Luc graag op het 'platteland' wonen, maar vreest daar geen sociale woning te vinden. Private woningen zijn er naar zijn normen niet betaalbaar.

I: En zou je dan liever tussen de koeien wonen?

R: Ja, ja. Ik heb al genoeg gekeken op internet. Maar in 't privaat ... wat moet ge niet van huishuur betalen? Ik ben er al naar gaan kijken he. Een gewoon klein huizeke ... 650. 700 euro in de maand. En ge moet dan nog kunnen leven ook he.

I: En wat betaal je hier?

R: 450. Zonder kosten he.

(Luc, SH, stad, m, 64 jaar).

2.5.1.2 Huurprijs op de private huurmarkt

We zagen het eerder al: de helft van de Vlaamse private huurders (52%) besteedt meer dan 30% van het inkomen aan woonuitgaven. Dat was zo in 2013 en is nog steeds het geval in 2018. Bij oudere private huurders (65+) gaat het om 60% in 2013 en 70% in 2018, of een stijging van tien procentpunten. In de centrumsteden gaf in 2013 57% van de private huurders meer dan een derde van het inkomen aan wonen (Heylen, 2015; Heylen & Vanderstraeten, 2019).

De stedelijke huurders hebben dus een punt wanneer ze spreken over (relatief) hoge **private huurprijzen** in Gent. Slechts enkele private huurders vinden hun huurprijs oké.

Ik betaal nu 550. Het is een lot uit de loterij. Ik heb hele goede huisbazen. Dus naar Gentse begrippen is dat fantastisch he.

(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar).

De ouderen maken daarbij de vergelijking tussen de huurprijzen in Gent en die in andere gemeenten. Ze zeggen dat het platteland goedkoper is dan de stad. Hubert is omwille van (gezondheids) voorzieningen naar de stad verhuisd. Hij vermeldt dat de huidige huurprijs van zijn weliswaar beter geïsoleerd appartement dubbel zo hoog ligt. Piet, ook een private huurder, wijst er daarnaast op dat op het platteland wonen eigenlijk duurder is, omdat men daar een auto nodig heeft.

Het waren in feite twee huizen. Ik woonde in het huis van de ouders. Natuurlijk, niet met dubbel glas he. Verwarmen was een probleem. Maar kom, een grote hof. Zeveren is een boerendorp. Maar ja, goedkoop wonen. En dichtbij mijn zoon. 350 euro. En hier is het dubbel. (...) Gent heeft een voordeel en een nadeel he. Dure prijzen.

(Hubert, PH, stad, m, 78 jaar).

Wat wel gebeurd is, is dat de huurprijzen gestegen zijn he. Er is nogal een discrepantie tussen Gent en op den buiten. Maar ja, op de buiten hebt ge overal een auto nodig he.

(Piet, PH, stad, m, 64 jaar).

2.5.1.3 Woonkosten van sociale en private huurders

Afgezien van de huur, zijn er **nog kosten verbonden aan wonen**. Zo is er het verbruik van energie en water. De meeste respondenten hebben centrale verwarming in de woning. De anderen doen het met gasvuren. Een kleine minderheid moet het stellen met één gasvuur voor de hele woning. Voor de badkamer hebben bepaalde ouderen een aanvullende elektrische verwarming. Het zijn vaak de respondenten zonder cv, die nog enkel glas hebben. Eén respondent spreekt zelfs over haar 'oorlogsglas', het type glas dat bobbelt en omwille van de ouderdom zeer weinig isolerend werkt. Verschillende respondenten voelen 'tocht' in de winter. Opvallend is dat ook heel wat sociale huurders enkele beglazing hebben. Sommigen (hier gaat het om private huurders) hebben gezorgd voor een elektrische bijverwarming, type 'blazerkes' omdat de aanwezige verwarming niet volstaat. Dat doet uiteraard ook de kosten oplopen en is mogelijks ook minder veilig dan bijvoorbeeld centrale verwarming. Een meerderheid van de respondenten, zowel private als sociale huurders, hechten belang aan een voldoende groot voorschot op facturen, zodat ze achteraf niet voor verrassingen komen te staan.

I: En dan nog 70 in de maand gas en elektriek?

R: 70 in de maand. En voor water gingen ze mij geen facturen meer sturen, omdat ik ook veel terug gekregen heb. Maar ik zeg: ik wil dat niet. En ze zeiden: ja, maar het is maar 100 en zoveel euro. Maar ik zeg: voor mij is dat veel te veel he. Als ik dat in ene keer moet betalen. En ik geloof nu dat het op 30 euro of 40 euro komt. Om de drie maand. Dus dat is nu verminderd. Voor elektriciteit heb ik het nu zelf op 70 gebracht, want stelt u nu voor dat er een strenge winter komt, dat ik veel meer moet stoken ... hier vanvoor is het dubbel glas. Op de slaapkamers niet. (...) Het is van de jaren '60 en er is nooit iets aan gedaan. Misschien dat dubbel glas wel.

(Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar)

Ik betaalde eerste 50 euro per maand. Maar ik heb het nu opgetrokken tot 100. Want ik heb liever dat ik terugkrijg, dan dat ik nog 200 moet bij leggen. Verstade't?

(Clara, SH, stad, v, 66 jaar).

Achteraf niet moeten bij betalen, wordt gezien als indicatie voor een klein verbruik. Een eerder irrationele redenering, aangezien het voorschot niet in rekening wordt genomen. Op de vraag: "kan je het hier goed verwarmen?", krijgen we antwoorden als: "ja, want ik moet niet veel opleggen" of "ja, want ik krijg altijd terug". Sommige ouderen betalen bewust een te groot voorschot, zodat er een soort van spaarsysteem in werking treedt. Zoals de private huurder in onderstaand citaat, die spaart via haar gas- en elektriciteitsfactuur. Aangezien ze het spaargeld nadien gebruikt om andere facturen te betalen, is het uiteraard geen sparen in de strikte zin van het woord. Het extraatje dat men jaarlijks

terugkrijgt van de energieleverancier, in combinatie met – zoals bij Hilde – het vakantiegeld en de teruggave van de belastingen, biedt wel wat financiële ruimte. Hilde betaalt met dat spaargeld extra rekeningen.

I: Is het iedere maand voldoende?

R: Nou ... ik betaal iedere maand bewust een te hoog voorschot voor gas en licht he. En dan krijg ik altijd een aantal euro's terug. En in mei krijgen we vakantiegeld, van de uitkering, zo'n vijfhonderd euro. En van de belastingen krijg ik ook wel iets terug. Zodoende kan ik wel iets sparen. Maar maandelijks is het niet genoeg nee. Ik heb per maand 800 euro vaste lasten. Dus dan hou ik 300, 350 euro per maand over. Dat is niet veel he.

I: En daarvoor dient die spaarrekening?

*R: Ja, dan leen ik van mezelf. En dat gaat heel goed.
(Hilde, PH, stad v, 62 jaar).*

2.5.1.4 Betaalbaarheidsstrategieën op de private huurmarkt

Omdat de huurprijs een grote hap uit het budget van de respondenten neemt, gaan sommigen op zoek naar manieren om de huurprijs te drukken. De gebruikte methoden hiervoor zijn niet altijd legaal, maar in sommige gevallen gaat het duidelijk om een overlevingsstrategie.

Zo is er het verhaal van een 67-jarige private huurder, waarvan de zoon niet officieel wil samenwonen met zijn vriendin. Anders zou de vriendin, die weduwe is, financiële voordelen verliezen. De zoon staat daarom ingeschreven bij zijn moeder. Hij betaalt er haar maandelijks 200 euro voor. De vrouw verklaart dat het voor haar de enige manier is om te kunnen wonen. Niet alleen omdat ze de huur niet zelfstandig kan betalen, maar ook omdat eigenaars haar anders zouden weigeren, omwille van haar klein inkomen.

R: [Zoon] is hier ingeschreven. Ze noemen dat sociale fraude. Maar hij is samen met een weduwe. En als hij daar officieel zou mee samenwonen, dan verliest zij haar verhoogd kindergeld. En haar weduwepensioen. Dus hij kan dat niet doen, ten opzichte van haar. En anders geraakte ik hier (woning) niet aan. Hij heeft samen met mij het huurcontract getekend en hij geeft mij 200 euro. Wat dat niet veel is, maar het is toch dat. Om die huishuur te betalen. Maar al de rest betaal ik zelf he. (...) [Dochter] steekt mij af en toe ne keer iets toe. Maar ne mens doet dat niet graag he, geld vragen aan zijn kinderen. Maar met (zoon) is het een overeenkomst. Hij heeft hier een adres. Ook het adres van zijn zaak is hier. Maar er is nog nooit iemand komen controleren. (...)

I: En je zei: anders zou het niet gelukt zijn om te huren?

*R: Nee, ze vragen naar uw inkomen he. Het mag niet, maar ze vragen het. Inkomensbewijzen. Het zijne met het mijne was genoeg. Wettelijk gezien mag het niet he. Maar ze doen het toch. En ze zeggen dan gewoon: het is al verhuurd he. Als gij niet een beetje liegt en een beetje mouw frot en dingen die wettelijk niet mogen door te vingers kijkt, geraakt gij niet aan een huis. (...) Is dat fraude? Proberen overleven? Ze noemen dat fraude omdat ge er rijker van wordt. Ge wordt er niet rijker van. Ge wordt er wel een beetje minder arm van. Dat vind ik. Maar rijk wordt ge daar niet van he. Het maakt dat ge kunt wonen en dat ge een dak boven uw hoofd hebt. Ik heb nu niet lang moeten zoeken, omdat (zoon) dus mee tekende. En ja, hij geeft mij iets. Want anders had ik het niet gekregen. Het stond al drie, vier maand leeg.
(Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).*

Dezelfde respondent woonde voordien samen met haar dochter. De 67-jarige ontving toen nog geen pensioen, maar een werkloosheidsuitkering. De toenmalige woning ontbrak aan comfort, maar het was wel een manier om goedkoper te wonen.

R: Dat was een groot huis voor een zelfstandige. Ik zat dan beneden, apart. Ik had juist geen eigen badkamer.

I: Wel een eigen keuken?

R: Ja, maar vre primitief. Ik had dat zelf gedaan, met een tuinslang voor water. Maar ze hebben dat allemaal aanvaard. Ik heb inspectie gekregen van de RVA en dat was in orde. Ik dopte toen nog. (Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).

Het schipperen tussen samenwonen en de huur delen enerzijds en het verlies van een deel van de uitkering, anderzijds, houdt verschillende huurders bezig. Zo ook bij een 60-jarige thuisloze vrouw, die niet wil gaan samenwonen met haar vriend, omdat ze beiden een uitkering ontvangen. Daarom verblijft ze niet meer dan twee dagen per week bij hem. De andere dagen kan ze terecht bij kennissen, waar ze - net als bij de vriend - op de zetel slaapt. Deze situatie is verre van ideaal, in het bijzonder voor een minder mobiel persoon met hart- en nierproblemen.

I: En hoe vaak kan je hier slapen?

R: Dat is nen dag per week. Soms eens twee dagen. Maar als ge langer hier zit, kunnen ze zeggen: ge woont hier en dan ben ik alles kwijt he. Want ik ben hart- en nierpatiënt dus ik krijg een uitkering.

I: Ge bedoelt omdat ze u dan als samenwonend aanzien?

R: Ja. Dus ik kan hier maar nen dag slapen, in de zetel en wat weet ik allemaal.

I: Er is ook maar één slaapkamer?

R: Er zijn er officieel twee. Maar dat is meer een rommelkot. En in de garage zitten mijn spullen voor als ik ooit een huis heb. Hij betaalt de huur en ik help met de elektriciteit en de gas. Anders gaat dat niet. Hij is herstellende van kanker. Keelkanker. Het was echt een zware. (...).

I: Dat is de reden dat ge hier niet officieel woont?

R: Inderdaad. Ik voel mij nergens volledig thuis. Bij mijn broer [waar referentieadres staat] mag ik niet slapen he. Dat is mij absoluut verboden. Daar mogen enkel mijn papieren toekomen. Maar ik heb een enorm grote kennissenkring, dus dat is geen probleem. (Ann, PH, stad, v, 60 jaar).

Ruts, stafmedewerker wonen bij GRIP (Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een handicap) heeft het in die context over 'de prijs van de liefde'. Ze stelt dat mensen met een inkomensvervangende tegemoetkoming, zoals Ann, geen gelijke kansen hebben op het vlak van liefdesrelaties en gezinsleven. Terwijl samenwonenden met een inkomen uit arbeid net hun financiële draagkracht verhogen door te gaan samenwonen, werkt dat bij mensen met een uitkering omgekeerd, aangezien de uitkering daalt⁶⁶ (Ruts, 2019). Onderzoek naar solidair wonen vindt dat op die manier de solidariteit (het samenwonen van mensen met een vervangingsinkomen) wordt afgestraft (Thys et al., 2012). Ook een studie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2018) pleit voor een herziening van het statuut van samenwonende bij personen die een lager bedrag ontvangen dan het vervangingsinkomen,⁶⁷ omwille van het feit dat ze samenwonen.

Dezelfde respondent, Ann, woonde voordien op 'kot', waar ze maandelijks 350 euro betaalde. Ze is opnieuw op zoek naar iets dergelijks, maar als oudere is het niet toegestaan om op een studentenkamer te wonen.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: <https://handicap.belgium.be/nl/news/270718-prijs-liefde.htm>.

⁶⁷ Of sociale toeslagen, correcties of voordelen verminderd zien t.o.v. alleenstaanden, of er helemaal geen recht meer op hebben.

Mijn laatste vast adres was op de Zwijnaardesteenweg bij studenten. Ik heb dat héél graag gedaan. Ik kwam goed overeen met de studenten. Alhoewel ik ook altijd met de trap naar boven moest. (...) En moest ik het geluk hebben ... maar dat zal wel niet. In de privé kan ik niets vinden. Dat van die studenten, was 350 en dat was haalbaar. Maar de meeste nemen geen ouderen in koten.
(Ann, PH, stad, v, 60 jaar).

Een derde verhaal is dat van Marleen, die studenten in huis nam. Met de onderverhuring kon ze haar persoonlijke huurprijs drukken. Momenteel vindt ze geen studenten meer, en zou ze graag samenwonen met een vriendin. Maar in tegenstelling tot de studenten, zou de vriendin er zich moeten domiciliëren, waardoor beide uitkeringen naar beneden zouden gaan. De vriendinnen zijn immers nog niet met pensioen. Net als Anne-Marie, verklaart deze respondent dat ze 'er niet rijker van geworden is'. Extra inwoners zorgen ook voor extra kosten.

R: Ik heb een vriendin die vre graag hier zou wonen omdat ze een te dure woning heeft. Maar ze heeft ook al langs gestempeld. En dat heeft zijn impact. Dan worden wij als samenwonende aanzien, als zij hier haar domicilie zet. Ik mag niet onderverhuren he. Ze zou zij van mij het hele bovenste verdiep krijgen. Ja, we zouden wel de badkamer en de keuken moeten delen, want er is boven geen water, dus ik kan daar niets installeren. Maar ja, ik kan haar hier niet laten wonen. Het gaat niet. Ik heb hier nog in het geniep studenten gehad. Dat wel. Maar die tijd is ook voorbij. Studenten willen hier niet meer komen. Om dan mijn badkamer te moeten gebruiken en al. Studenten zijn de luxe gewoon he. Ze hebben veel te veel kans om koten te hebben waar ze hun eigen keukentje en badkamertje hebben. Waarom zouden ze hier in zo'n oud kot komen kruipen?

I: En daar was uw huisbazin niet van op de hoogte?

R: Nee. Ik had chance dat ik een beetje goeie huurders had. Ik heb er eens twee van Zweden gehad. En die hebben bijna niet gestookt. Die waren de kou gewoon uit Zweden waarschijnlijk; maar ik heb ook ne keer één gehad, amai. Ik denk dat die stookte met de ramen open.

I: Hoeveel vroeg je dan aan huur?

R: Oeh ... 250? Ik ben er niet rijk van geworden, absoluut niet. Als ge de kosten eraf telt. Uw verbruik gaat wel omhoog he. Mijn internet zwaarder laten maken, ik had het traagste. Maar ja, die beginnen met ... ik heb ne keer een Tsjech gehad, die moest al zijn cursussen downloaden.
(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).

Een laatste manier om de huur te drukken, is bijvoorbeeld het doorverhuren van een garage. Maria zegt dat ze vroeger de toestemming kreeg om haar garage door te verhuren. Het bedrag volstond om 'de helft van de uitstappen te dekken'. Nu krijgt ze die toestemming niet meer, dus is de garage gewoon een bergruimte.

2.5.2 Eigenaars

Vlaanderen kent een relatief hoog aandeel eigenaars (iets meer dan 70%). Dat komt ongeveer overeen met het aandeel 65-plussers dat eigenaars is van een woning (72%). Dat aandeel is de laatste jaren gedaald. Bij de meting in 2005 was dat nog een 75%, zowel wat ouderen betreft als voor alle leeftijdscategorieën (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Oudere eigenaars ondervinden doorgaans weinig betaalbaarheidsproblemen. Zij hebben dan ook al vaak de woning afbetaald. In 2013 had slechts 3% van de ouderen nog een lening lopen (Heylen, 2015). Woningeigendom wordt dan ook gezien als een pensioenpijler (De Decker, 2013). Ten eerste, liggen de woonkosten lager nadat de lening is afbetaald. Ten tweede kan men een vermogen opbouwen in de woning, een appeltje voor de dorst. Het vermogen in de woning kan echter pas aangesproken worden als men de woning verkoopt en verhuist naar een goedkoper huis of naar een huurhuis. Enkel

bij een 'opeethypotheek'⁶⁸ is het mogelijk om vermogen uit de woning te halen en er toch te blijven wonen. Een opeethypotheek is op dit moment echter niet mogelijk in België (Winters & Elsinga, 2011).

Onze respondenten resoneren bovenstaande redenering. Geen enkele respondent die eigenaar is van een woning geeft aan betaalbaarheidsproblemen te ondervinden (zie ook eerder bij methodologie). Ze verklaren dat hun situatie, als **eigenaar**, een **gunstigere positie** inhoudt dan die als huurder. Ze zeggen dat omwille van drie redenen.

Een eerste reden voor de zogenaamd gunstigere positie als eigenaar, is dat de **woonuitgaven** op latere leeftijd **lager** liggen. Aangezien het inkomen na pensionering doorgaans (veel) lager ligt dan wanneer men arbeidsactief is, wijzen verschillende respondenten erop dat de woning op dat moment best is afbetaald. Ook het huren van een woning, in combinatie met een inkomen uit pensioen, wordt als onverzoenbaar aanzien. In onderstaand citaat verklaart Germaine dat ze met haar pensioen van 1 300 euro per maand zich enkel in staat ziet om het verbruik van elektriciteit en gas te dekken.

Ja, ge kunt dat zeggen. Ik heb dertien honderd euro pensioen, daar kunt ge geen acht of negenhonderd euro mee afbetalen he. Of ge zou moeten ... Ge zou toekomen voor uw gas en uw elektriek te betalen en het water. Dat gaat niet he. Da's niet mogelijk.

(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

Één respondent wijst er tevens op dat de afbetaling van de woning op voorhand vastligt. Men weet lange tijd op voorhand welk bedrag er moet betaald worden. Etienne vermoedt dat huurprijzen later kunnen stijgen, buiten de controle van de huurder om.

'k weet niet meer juist in de maand hoeveel we moesten betalen. Maar dat bleef altijd gelijk. Hij had ons gezegd "ge moet dat gelijk houden tot op het einde. Zegt hij die huishuur zal niet lang te huren blijven, die huishuren gaan omhoog gaan.

(Etienne, E, stadsrand, m, 91 jaar).

Een tweede reden om een woning aan te kopen betreft **woonzekerheid**. Vaak verwijzen de respondenten daarvoor naar 'levenswijsheden' die zij meekregen, van hun ouders bijvoorbeeld. "Da's het principe dat wij meegekregen hebben van euh, zorg da ge een dak boven uw hoofd hebt. Dat da, alleeja, da's een veiligheid" (Josée). Of Marie-Christine: "ze hebben mij altijd geleerd: tegen dat ge op pensioen gaat, moet ge zien dat ge een dak boven uw hoofd hebt. Dat was het principe van bij ons thuis". Verschillende respondenten wijzen ook op "de Belg met de baksteen in de maag". De respondenten verwijzen hier mee, naast de financiële zekerheid, naar de woonzekerheid. Huren houdt, volgens de respondenten, minder woonzekerheid in.

R: *Ja, nee, huren gingen we zeker niet doen. nee, nee.*

I: *Waarom niet?*

R: *'k weet niet. 'k weet niet ja. Dat we iets hadden die het onze was.*

I: *Dat je vast zijt.*

R: *Ja, als ge huurt, weet ge toch nooit niet hé, dat ie zegt, 'k wil hier zelf komen, of één van mijn kinders.*

(Martha, E, stadsrand, v, 80 jaar).

Ten derde, zien de respondenten een woning als **investering**. De aangekochte woning vormt "een spaarpot". Wanneer men huurt, bouwt men zelf geen "patrimonium" op. Volgens Jenny "verarmt ge u" door te huren. Paul verwijst naar een buurvrouw die al 25 jaar huurt met "[ik] peis dat ze dat huis

⁶⁸ Bij een opeethypotheek of een 'omgekeerde hypotheek' sluit een eigenaar die de woning heeft afbetaald een hypotheek af bij een hypotheekverstrekker. De hypotheekverstrekker keert de eigenaar-bewoner maandelijks een bedrag uit. Het bedrag wordt berekend o.b.v. van de levensverwachting van de eigenaar-bewoner in kwestie, van de waarde van de woning en het door de hypotheekverstrekker ingeschatte risico. Wanneer de eigenaar-bewoner overlijdt, wordt de hypotheekverstrekker eigenaar van de woning.

al dubbel betaald heeft”, waarmee hij bedoelt dat mocht de buurvrouw de huurgelden optellen, ze aan de dubbele waarde van de woning zou komen. Zoals eerder vermeld, kan die ‘spaarpot’ echter pas aangesproken worden indien men de woning verkoopt. Voor verschillende respondenten is dat een optie. Ze zouden dat doen om bijvoorbeeld het woonzorgcentrum te kunnen betalen of om, zoals in het geval van Kris, op een “*luxeappartement*” te gaan wonen. Kris verklaart dat hij niet hoeft te sparen voor zijn kinderen, maar dat hij zelf kan “*genieten*” van de opbrengst van de verkoop van de woning. Anna treedt hem hierin bij: “*Vroeger was dat voor de kinderen en nu eten wij dat allemaal op*”.

Ja allee, moest ik zeggen, gelijk dat ge zegt, ik kan nie meer of ja ik word te oud, misschien tien jaar later, in een rolstoel ofzo. Zolang ik mijn plan zou kunnen trekken, zou ik hier blijven. Ma anders zou ik mijn huis verkopen en dan iets zoeken, al was het een appartement een luxeappartement. Aan mijn kind moet ik niets laten, want ik heb maar één. We kunnen er ook van genieten dan.

(Kris, E, stadsrand, m, 67 jaar).

Toch ligt dat niet over alle respondenten zo eenvoudig. Jenny, in het eerste citaat, verklaart eerst dat een woning een spaarboek is, die later opnieuw kan ingeruild worden voor geld. Verderop in het gesprek zegt ze echter dat ze hoopt dat dat niet nodig zal zijn. Anna, in het tweede citaat, is haar partner verloren. Dat betekent dat ze de goedkeuring nodig heeft van haar zoon, voor de verkoop van haar woning. Anna vreest echter geen woning te vinden op de huurmarkt die voor haar, met één inkomen, betaalbaar zal zijn. Nochtans heeft ze op dat moment (de helft van) de gelden die zijn vrijgekomen door de verkoop van de woning.

Vanaf de eerste maand dat je betaalt aan uw eigen woning of een appartement dat maakt niet uit, een eigendom. Dan is dat een spaarboek. Die kan je later inruilen. Je kan die verkopen terug, dan heb je gelden terug. Je kan het ook verhuren, je hebt inkomsten. Dus het is een spaarpot. (...).

I: Dan zie je het huis natuurlijk niet als een erfenis voor uw kinderen maar dat je het voor uzelf zou gaan gebruiken om.

R: Om op te souperen en gelden te gebruiken voor iets anders te doen. Dat kan. Ik vind die optie moet je open laten. Misschien is die nodig, misschien is die niet nodig. Ik hoop van niet maar dat kan he. We hebben geen glazen bol.

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

Ah ja, als ge verhuist moet ge ook huren he. Dat is nu een beetje het probleem met mijn ... waar ik toch mee bezig ben en wat ik regelmatig zeg: uw huis kunt ge niet opeten. Ik heb een huis, dat is veel waard. Mijn grond is veel waard. Maar ten eerste, het is de helft van mijn zoon door het overlijden van mijn echtgenoot. Dus ik ben maar eigenaar van de helft van het huis. Dus als ik daarmee iets zou doen, zouden ze daarmee akkoord moeten zijn. Maar ja, ge kunt er niet weg mee he, als ge in woont he. Ge kunt er niet van leven he. Ge hebt er geen inkomsten van. Maar als ge op een ander zou gaan wonen, zou ge natuurlijk huurgeld moeten betalen. En daarvoor zou ik dit eerst moeten verkopen om de huur te kunnen betalen. Zo florissant is het natuurlijk wel niet. Door het feit dat ik weduwe ben, denk ik. Dat dat een rol speelt dat ge met 2 zijt, dan zijt ge 2 gepensioneerden en hebt ge een dubbel inkomen he. Dus nu een huis alleen, zo'n huis, de kosten ... dat is voor ene persoon he.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Een belangrijke bedenking bij die woning als investering, is dat die misschien niet de verhoopte opbrengst genereert. De verkoop van een oude, gedemodeerde woning zal misschien niet volstaan om te kunnen verhuizen naar een centraal gelegen appartement (zie ook Kesbeke et al., 2012). Die bedenking formuleert een minderheid van de respondenten. We bespreken het verderop, in het hoofdstuk over verhuizen.

Naast de naakte woonkost zoals het afbetalen van de hypotheek, brengt wonen ook heel wat **andere kosten** met zich mee. Kosten in verband met het onderhoud van de woning worden vaak over het hoofd gezien. De kosten voor herstel, upgrading, aanpassing en herinrichting - van de doorgaans oude

woning - kunnen echter hoger liggen dan verwacht (De Decker, 2013). Sommige respondenten, een minderheid en voornamelijk uit de stadsrand, noemden eerder in dit rapport al hun woning "uitgeleefd" en men vreest voor grote onderhoudskosten in de toekomst. Op het platteland (zeker in de Westhoek, maar in mindere mate in de Kempen) hoorden we dergelijke geluiden niet of veel minder. Daar leken veel respondenten het nut niet in te zien van woningaanpassingen.

Tot slot formuleren we nog twee **nuances op de afwezigheid van betaalbaarheidsproblemen**. Ten eerste is het spreken over geld(problemen) voor velen **taboe**. Myriam uit de Kempen verwoordt het als volgt:

Er zijn veel oude mensen die bang hebben om geld aan te pakken, die zijn verlegen om geld te vragen. Dat is ook belangrijk. In de toekomst zal dat nog wel veranderen.

(Myriam, E, Kempen, v, 66 jaar).

Ten tweede wijzen we erop dat het hier om betaalbaarheid van de **huidige woonsituatie** gaat. Wanneer het over woonalternatieven gaat, hetzij in de residentiële zorg, hetzij voor andere, niet-zorggerelateerde woningen, komen financiële bedenkingen wel naar boven. We bespreken dat verderop in het hoofdstuk over verhuizen.

2.6 Samengevat

De woning vormt een belangrijke plaats in het leven van ouderen. Naarmate men ouder wordt, brengt men namelijk meer tijd door in de woning. Bovendien moedigt het Vlaamse welzijnsbeleid ouderen aan om zo lang mogelijk in de vertrouwde woning te blijven wonen.

Maar niet elke woning is geschikt om ouder in te worden. Wanneer de gezondheid en de persoonlijke mobiliteit erop achteruitgaat, is het mogelijk dat verplaatsingen in de woning minder evident worden. Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (2007) is een woning pas geschikt om ouder in te worden, als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Zo moet de woning goed ontworpen zijn, zodat er voldoende bewegingsruimte is. Ook keuken, toilet en badkamer moeten aangepast zijn aan een verminderde mobiliteit. Als dat niet het geval is, moeten die ruimtes aanpasbaar zijn. De woning moet ook onderhoudsvriendelijk en betaalbaar zijn. We gingen na in welke mate de woningen van de respondenten aan de checklist van de Wereldgezondheidsorganisatie voldoen en hoe de ouderen omgaan met de eventuele tekortkomingen van hun woning.

We zien eerst en vooral dat hoogteverschillen een potentieel probleem vormen. Ouderen in eengezinswoningen hebben vaak trappen *in* de woning, tussen de verschillende verdiepingen. Ouderen in meergezinswoningen hebben geen trappen *in* de woning, maar wel vaak om de woning te kunnen betreden. Vaak is er een lift aanwezig, maar die is niet altijd toegankelijk of ze overbrugt niet de volledige hoogte, waardoor men toch nog enkele trappen moet nemen.

Het merendeel van de niet-stedelijke eigenaars woont in een (te) grote woning. Niet iedereen vindt dit een probleem, maar de meesten wijzen wel op het onderhoud dat die woning (en de tuin) met zich meebrengt. De bevraagde stedelijke huurders (in armoede) daarentegen, wonen vaak in een (te) kleine woning. Ze gebruiken soms slaapkamers (voormalige kinderkamers) om te compenseren voor het gebrek aan ruimte in de badkamer of in de keuken. Opvallend is dat de bewoners van te kleine woningen vaak aangeven dat de bewegingsruimte niet in het gedrang komt. Integendeel: er is volgens hen minder valgevaar in kleine ruimtes, omdat er altijd een meubel nabij is om zich aan vast te houden. Mobiliteitsondersteunende hulpmiddelen gebruiken de respondenten weinig en al zeker niet in de woning.

Wanneer de woning niet aangepast is aan de noden van de (potentieel minder mobiele) bewoner, kan die worden aangepast. Toch merken we dat de wil om aanpassingen uit te voeren, eerder beperkt is.

Voor oudere huurders kunnen (structurele) aanpassingen bovendien enkel mits toestemming van de eigenaar.

Een item dat niet op de lijst van de WHO stond, maar dat we hebben toegevoegd, is de buitenruimte. Het belang hiervan kwam in de meeste interviews naar voor. Het blijkt vooral belangrijk te zijn voor degene die nu al een tuin bezitten. Maar ook enkele respondenten zonder tuin wijzen op de betekenis van publieke, groene ruimte, in de buurt van hun woning, ter vervanging van een tuin. De buitenruimte is er voor verschillende doeleinden, zoals tuinieren, maar ook voor sociale contacten (in de publieke ruimte of babbelen over de omheining), of praktisch (zelf groenten kweken en daarvoor niet naar de winkel moeten).

Afgelegen wonen, of zich bevinden op plaatsen met weinig mensen, wordt als factor voor onveiligheid meegegeven. Desalniettemin voelen de respondenten op het platteland zich veiliger dan de huurders in de stad. Die laatste geven ook andere situaties op die zorgen voor onveiligheid (zoals vermeend geweld en druggebruik in de buurt) wat we niet hoorden bij de respondenten op het platteland.

We weten uit surveyonderzoek al dat oudere (zeker private) huurders veel vaker betaalbaarheidsproblemen ondervinden dan oudere eigenaars. Dat was in voorliggend onderzoek ook het geval, hoewel we er dienen bij te vermelden dat we specifiek op zoek gingen naar huurders met een beperkt budget. Vooral de respondenten die privaat huurden, hadden het moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. Maar ook enkele sociale huurders gaven aan dat extra inkomsten (bv. uit vrijwilligerswerk) onontbeerlijk zijn. Sommigen zijn op zoek gegaan naar manieren om de huurprijs te drukken zoals kamers onofficieel doorverhuren of niet aangeven dat men samenwoont. Dat contrasteert met de oudere eigenaars, waarvan niemand aangeeft (op dit moment – naar woning-alternatieven toe komt dit wel ter sprake) betaalbaarheidsproblemen te ondervinden.

3. VERHUIZEN

In welke mate zijn ouderen bereid om de huidige woning, die niet aan alle wensen of toegankelijkheidsvoorschriften voldoet, in te ruilen voor een andere? Op welk moment zou men dat doen en om welke reden zou men al dan niet verhuizen? Naar waar zou men verhuizen?

We zagen eerder al dat surveyonderzoek uitwijst dat de meeste ouderen een voorkeur hebben om te blijven waar men is. Volgens het Grote Woononderzoek 2013 zou een kwart van de ouderen bereid zijn te verhuizen in functie van de oude dag en dus aan ‘moving in time’ doen. De iets recentere ouderenbehoefteonderzoeken spreken van 40% (Verté et al., 2018). Twee persoonlijke kenmerken spelen een rol in de waarschijnlijkheid dat iemand verhuist: leeftijd en eigendomsstatuut. De oudste leeftijdscategorieën zijn minder bereid om te verhuizen, afgezien van een kleine piek bij de 80-plussers, waar verhuizen naar een zorginstelling waarschijnlijk een rol speelt (voor Vlaanderen: Verté et al., 2018; Pannecoucke & De Decker, 2017; internationaal: Abramsson & Andersson, 2012; Andersson & Abramsson, 2016, Bloem et al., 2008; Roy et al., 2018). Daarnaast verhuizen oudere huurders (voornamelijk private huurders) vaker dan eigenaars (Dreesen, 2019).

Dit hoofdstuk verschilt van het voorgaande in die zin dat het hoofdstuk over ‘de woning’ kijkt naar de *huidige* woonsituatie. Het hoofdstuk over verhuizen, daarentegen, zal enerzijds kijken naar de *toekomstige* verhuisbereidheid en de redenen om in de toekomst al dan niet te verhuizen (en naar waar dat dan zou zijn). Maar dit hoofdstuk zal anderzijds ook kijken of er in het *recente verleden* al verhuist is geweest en men dus al aan ‘moving in time’ heeft gedaan. Die blik naar het verleden is nodig om een goed beeld te vormen. Als een 70-jarige respondent aangeeft niet te willen verhuizen, maar we vermelden er niet bij dat hij op 65-jarige leeftijd een verhuisbeweging heeft gemaakt, ontbreekt de juiste context om de weigering tot verhuizen te interpreteren. We geven duidelijk aan wanneer we over de toekomst, dan wel over het verleden spreken.

3.1 Verhuisbereidheid

Vooraleer we kijken wat de redenen zijn om wel of niet te verhuizen, bespreken we eerst of de respondenten überhaupt willen verhuizen. Daaruit wordt snel duidelijk dat die vraag zelden met ja of nee te beantwoorden valt. Er is eerder een spectrum aan antwoorden mogelijk, gaande van ‘absoluut niet’ tot ‘zeker wel’. Het antwoord op de vraag naar verhuisbereidheid hangt af van welke situaties zich voordoen (zie redenen om wel of niet te verhuizen) en welke alternatieven men kan vinden (zie verhuisalternatieven).

We starten met degene die (in eerste instantie antwoorden dat ze) **niet wensen te verhuizen**, omdat zij op het eerste gezicht in de meerderheid lijken te zijn. Vooral de eigenaars die op het platteland wonen, zijn weinig bereid te verhuizen. Een (zeer) ruime meerderheid van de respondenten uit de Westhoek en de Kempen geeft aan niet te willen verhuizen. Bij de eigenaars uit de stadsrand geeft een kleine meerderheid aan niet te willen verhuizen. Bij de huurders in de stad is dat slechts een minderheid.

Soms gebeurt het dat respondenten op een eerder “fatalistische” manier de verhuisvraag beantwoorden. Agnes stelt bijvoorbeeld: “*Als het niet meer gaat, mag het euthanasie zijn*”. Yolanda verhuist nog één keer, naar “*het crematorium*”.

R: *Ik verhuis nog ene keer, heb ik gezegd. En dan is 't naar Lochristi. Dat is het eindstation he.*

I: *Hoezo?*

R: *Ah, het crematorium. Ik zeg het: het gaat 31 jaar zijn dat ik hier woon. Ik woon hier graag. Ik heb van niemand gene last.*

(Yolanda, SH, stad, v, 78 jaar).

Volgens Buffel & Philipsen (2018) geldt dat voornamelijk voor de huidige generatie ouderen en in het bijzonder de oudste ouderen. Zij stellen dat die groep behoorlijk fatalistisch is en zich dus vermoedelijk sneller bij de huidige situatie neerlegt. Het is mogelijk dat de 'nieuwe generaties' ouderen op een andere, meer proactieve manier redenen.

Andere respondenten **ontwijken** de vraag. Ze antwoorden dan bijvoorbeeld op de vraag naar "wat als je in dezelfde zorgsituatie terecht komt als ..." met "het zal wel gaan zeker". Of er zijn de respondenten die aangeven dat ze nog niet aan de toekomst hebben gedacht. Zo antwoordt de 80-jarige Prospère dat hij "nog geen tijd heeft gehad om daarbij stil te staan". Stanislas zegt dan weer dat hij zich "nog niet veel vragen [heeft] willen stellen" (zie citaat).

I: *Moest het nu mogelijk zijn, zou u dan in deze woning blijven wonen tot op u oude dag, of heeft u misschien al is nagedacht over andere mogelijkheden, om u oude dag door te brengen?*

R: *Ik zou eigenlijk hier willen blijven wonen tot zolang als ik kan eigenlijk ... Maar ja als het dan niet meer kan.*

I: *Heeft u daar dan als eens over nagedacht?*

R: *Ik heb me daar natuurlijk nog niet veel vragen over willen stellen maar ja vroeg of laat ja ... verjongeren doen we niet he.*

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

Ook uit bovenstaande lijkt al een soort van **uitstelgedrag** te spreken. "We zien wel" of "We zijn nog jong" zijn dan ook vaak gehoorde uitspraken, die ook in onderstaande citaten terug te vinden zijn. Roger stelt dat "ge geen problemen [moet] maken die er nog niet zijn" (citaat 1). Elisabeth en Georges gaan er wel over nadenken "als het zo ver is". Adriaan denkt pas na over alternatieven mochten er problemen zijn. Maar hij heeft "absoluut" nog geen plannen. En Gerrit, tot slot, erkent dat zijn woning op een dag te groot zal zijn, maar wil er nu nog niet over nadenken.

Normaal was het de bedoeling dat we hier altijd zouden blijven wonen en dat is nu nog altijd zo hé. En als het ooit zo ver komt dat we niet meer kunnen, ja dan zullen we wel zien hé. En waarschijnlijk komt dat vroeg of laat hé. Maar ja, ge moet geen problemen maken die er nog niet zijn.
(Roger, E, Kempen, m, 76 jaar).

Rv: *Ik ben daar nog niet aan aan het denken.*

Rm: *Als het zo ver is, kunnen we er wel over nadenken.*

Rv: *Het kan plots komen.*

Rm: *Ja, als je eens valt of iets breekt.*

Rv: *Maar je moet dan halsoverkop vertrekken. Maar eigenlijk ja, ik heb er nog niet over nagedacht.*

Rm: *We zijn nog jong he.*

(Elisabeth & Georges, E, Westhoek, v&m, 81&82 jaar)

R: *Ik ben niet goed te poot maar het gaat nog. Ik kan niet ver lopen. Maar mocht het een probleem worden zijn er alternatieven he.*

I: *Dewelke?*

R: *Tegen dan ben ik geschikt om naar maison retraite te gaan.*

I: *Zie je dat zitten?*

R: *Ik weet het niet, misschien. Ik kan het mij in feite niet voorstellen.*

I: *Nog geen plannen?*

R: *Absoluut niet.*

(Adriaan, PH, Westhoek, m, 69 jaar);

I: *En wat als het niet meer zou gaan?*

R: *[stilte]. Ooit komt er een dag dat we gaan zeggen: het is te groot he. Goh ja. Wat we dan gaan doen ... dat is nog niet duidelijk. Ik denk er nog niet aan!*

(Gerrit, E, Westhoek, m, 68 jaar).

Ook andere respondenten zijn vrij duidelijk. *"Enkel als het moet"*, zullen ze verhuizen. Of ze zouden *"liever niet"* verhuizen. Marianne (63) stelt: *"zo lang ik hier kan blijven wonen, zou ik hier wel graag blijven"*. Germaine (86) antwoordt op de vraag of ze in de huidige woning wil blijven: *"als het mogelijk is, totdat ze mij in een put steken"*. En ook Anna (74) maakt de link met het levenseinde: *"[ik zou] liefst hier blijven tot dat ik van de eerste keer in een rustoord of dood ben"*. Yolande (86): *"tot 't einde van ons leven (lucht) als we kunnen eh, als we kunnen"*. Wat opvalt is dat bijna alle respondenten die aangeven niet te willen verhuizen, op een bepaalde manier een **voorwaardelijk** antwoord geven. *"Zo lang het kan"*, *"liefst"*, *"als het mogelijk is"*. Slechts een heel kleine minderheid is meer resoluut en zegt bijvoorbeeld: *"Ik wil hier blijven tot het gedaan is"* (Leentje, 81). Bij de niet-verhuizers verschillen de antwoorden dus vaak in intensiteit: van resoluut niet, tot liever niet.

Er zijn echter ook ouderen die **wel willen verhuizen**. Die groep is in alle cases, behalve bij de huurders in de stad, wel (beduidend) kleiner dan de groep van respondenten die initieel aangeven *niet* te willen verhuizen. Vaak hebben de verhuiswilligen het over **'tijdig'** verhuizen. Tijdig, voor gezondheidsproblemen ervoor kunnen zorgen dat de woning een last wordt, of dat de woonomgeving onaangepast wordt. Deze respondenten zullen met andere woorden aan 'moving in time' doen (of hebben dat in het recente verleden gedaan). Echter, er zijn ook respondenten die 'tijdig' **ruim definiëren**. Meestal is de woning op dat moment al een last geworden en verhuizen ze dus net niet 'in time'.

Ook binnen deze groep zijn er duidelijke gradaties in verhuisbereidheid en verschillende definities van wat die 'tijdig' nu juist betekent. Zo is er bijvoorbeeld Godelieve. De 72-jarige ziet de noodzaak om over alternatieven na te denken. Meer nog, ze stelt dat ze binnen dit en 10 jaar *"concrete plannen moet hebben"*. Anderzijds is een 72-jarige met een verhuisdeadline van 10 jaar bezwaarlijk proactief te noemen. De eerder lage tevredenheid met de huidige woning (*"ik ga hier mijn leven niet slijten"*) is dubbel. Letterlijk wijst het erop dat de vrouw er niet zal blijven wonen. Anderzijds, hoopt ze op een deus ex machina. Ze heeft verschillende woonalternatieven die elk met een aantal bedenkingen komen (zie verderop) en hoopt dat de puzzel vanzelf zal passen (citaat 1). Of er is Lea, die zegt dat je *"vooruitziend"* moet zijn, omdat *"het [de gezondheidssituatie] van de ene dag op de andere kan veranderen"*, waarbij ze verwijst naar een dementerende nicht. En hoewel Lea beweert *"dat ge plannen moet maken"*, heeft ze die plannen nog niet. De 60-jarige Marianne maakt het iets concreter door te stellen dat zij en haar partner na pensionering misschien gaan uitkijken *"naar iets anders"*. Op dit moment kijkt ze al eens *"rond"*. Toch vermeldt ze erbij dat ze liever niet wil bij stilstaan bij het feit dat haar gezondheid kan afnemen (citaat 2).

Ik weet wel dat er tussen dit en tien jaar, dat ik concrete plannen moet hebben, ja ja. Nu nog niet, maar binnen een paar jaar ga ik daar wel aan beginnen werken. Voor mezelf ook he. Die trappen ... natuurlijk ja, ik kan altijd hier blijven, ondanks het feit dat ik die trappen niet kan doen. Ik kan zorgen dat er mij iemand boodschappen en wat eten brengt en zo. Dan ga ik wel niet meer buiten kunnen. Ja. Ik kan ook mijn aanvraag doen op een appartement te hebben op het gelijkvloers, hier bij [SHM]. Nee, omdat ik nog altijd iets heb van: ik ga mijn leven hier niet slijten.
(Godelieve, SH, stad, v, 72 jaar).

Ergens gaan we een keuze moeten maken. Nu kan ik het allemaal nog, maar misschien binnen 5 jaar, ik weet niet. Hoe gezond ben ik dan nog? Hoe gezond zijn wij dan nog? Ja 'k weet niet. Dus allemaal dingen waar je moet rekening mee houden. Waar je natuurlijk niet wil bij stilstaan en we gaan ervan uit dat we binnen 5 jaar nog altijd fysiek in orde zijn maar ja ge moet er ook rekening mee houden.

Tis niet dat we nu al direct beginnen uitkijken naar iets anders ofzo maar ne keer dat da pensioen er gaat zijn gaat dat misschien wel, gaan we misschien toch wel ne keer beginnen kijken. (...).

Vroeger zou het zelf niet in mij opgekomen zijn van ne keer rond te kijken, wete wel. Of als er ergens iets te huur stond of te koop van ne keer te kijken. Nu zou ik dat al eens durven doen. Je weet nooit dat je eens iets tegenkomt.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

Bij anderen worden de plannen dan weer **iets concreter**. Sommigen zijn zelfs recent verhuisd of gaan dat in de nabij toekomst doen (zie ook verderop). Christa en Fernand zijn een koppel dat binnenkort verhuist. De 67-jarige Christa deed dat om niet voor voldongen feiten te staan. Omdat ze tijd had, had ze de mogelijkheid om naar een woning en woonplaats te gaan die naar haar zin was. Ze zou het “gevaarlijk” vinden van te lang te wachten tot ze “*rap rap ergens iets [moet] gaan zoeken waar je niet graag woont*” (citaat 1). Ook Bernadette zag de noodzaak te verhuizen - hoewel ze er wel eerst 80 jaar voor moest worden. Bernadette verkeert op het moment van het interview in goede gezondheid en wijst duidelijk op de noodzaak om te verhuizen vooraleer die gezondheid in het gedrang komt. Bernadette wilde met andere woorden ‘tijdig’ verhuizen (citaat 2).

Maar ja aan de andere kant, ik vind het te gevaarlijk nu, ge moet maar 1 keer vallen en beeld u in dat Manu iets overkomt, ik kan dat niet alleen onderhouden en als ik dan iets moet gaan zoeken. Mijn huis is verhuurd, dat ander huis waar we nu naartoe gaan is waarschijnlijk ook verhuurd dan. Waar moet ge naartoe he, dan moet ge misschien rap rap ergens iets gaan zoeken waar je niet graag woont. Terwijl dat ik nu terug naar Drongen centrum ga, waar ik iedereen ken.

(Christa & Fernand, E, stadrand, v&m, 67&81 jaar).

Ik ben nu tachtig [net verhuisd]. Als je ouder wordt, gaat dat zeker niet meer, verhuizen. Ge begint dan van alles te vergeten. Dan moet ge het allemaal laten doen. Dat is ook niet goed he.

(Bernadette, PH, stad - maar recent verhuisd naar stadsrand -, v, 80 jaar).

De meningen over al dan niet verhuizen zijn met andere woorden verdeeld. Zelfs binnen de groepen van respondenten die ‘wel’ of ‘niet’ willen verhuizen, variëren de antwoorden in intensiteit. Gezien kwalitatief onderzoek de “tenzijs” en “indiens” in kaart kan brengen, maar ook de manier waarop mensen antwoorden en welke emoties ze daarbij vertonen, vormt dit een belangrijke aanvulling op de vraagstelling en resultaten uit kwantitatief onderzoek.

Tot slot wijzen we nog op een **verschil** in verhuismobiliteit tussen de bevroegde **huurders en de eigenaars**. Net als in eerder onderzoek (Dreesen, 2019), zien we een grotere verhuisbereidheid bij de huurders. Het gegeven dat we huurders *in armoede* bevroegen, speelt hoogstwaarschijnlijk ook een rol. Zo zagen we eerder al dat een aantal van de bevroegde huurders in tijdelijke en preciaire huisvestingssituaties terecht kwamen en dus op een gegeven moment wel moesten verhuizen. We denken bijvoorbeeld aan de vrouw die tijdelijk in een studentenstudio woonde. Maar zij is niet alleen. Alle hurende respondenten zijn, sinds het verlaten van de ouderlijke woning, meermaals verhuisd. Sommigen zelfs zodanig frequent, dat ze hun woontraject beschrijven als ‘*ik ben gaan zwerven*’ (Hubert); ‘*mijn zoons (...) hebben met mij wat rondgezworven*’ (Clara), of ook wel: ‘*ik ben van het een naar het ander gevlogen*’ (Guido). Voor die laatste respondent, Guido, is de huidige woonst de plek waar hij de langste periode ooit doorbracht. Hij woont er nu 15 jaar. Voordien bracht hij ook tijd door in ‘daklozentehuizen’ en ‘de psychiatrie’.

Ik ben hier komen wonen met de bedoeling: hier ga ik het maken. Ik woon hier al vijftien jaar. Dat is de langste periode, vergeleken met daarvoor. Want daarvoor ik heb ik veel verhuisd he. Ik heb dat ne keer berekend. Van '95 tot 2000, heb ik op acht verschillende plaatsen gewoond. En nadien ben ik dakloos geweest, ben ik in daklozentehuizen geweest. En dan ben ik een tijdje in de psychiatrie geweest.

(Guido, PH, stad, m, 61 jaar).

Dat is helemaal anders bij de bevroagde eigenaars. Daar zagen we eerder al dat men sinds de twintigerjaren in dezelfde woning woont, vaak zelf gebouwd of verbouwd. Sommigen wonen zelfs in de ouderlijke woonst en zijn dus nooit verhuisd. Velen spreken met trots over de eigen woonst die al decennia meegaat. We vermelden dit bij de verhuisbereidheid, omdat we vermoeden dat de verknochtheid van de bevroagde eigenaars, en de hoge verhuismobiliteit van de bevroagde huurders een rol kan spelen in de bereidheid om al dan niet later nog te verhuizen.

3.2 Verhuisredenen

Het antwoord op de vraag tot verhuisbereidheid, heeft dus nood aan context. Daarom bespreken we hieronder om welke redenen men wel of niet wil verhuizen, om nadien over te gaan op de 'voorwaarden' waaraan de nieuwe woning of omgeving moet voldoen. We zullen ook zien dat we de vraag tot verhuisbereidheid niet los kunnen zien van de beschikbare alternatieven. Als er, in de ogen van de ouderen, geen valabele alternatieven zijn, zal men niet willen verhuizen. Maar dat betekent niet dat men *nooit* zou willen verhuizen.

3.2.1 Redenen om niet te verhuizen

Eerst en vooral proberen we een lijn te trekken in de redenen om *niet* te verhuizen. Zoals we ook eerder bij de verhuisbereidheid zagen, wegen niet alle redenen bij alle respondenten even zwaar door. Zo kan de liefde voor de huidige tuin als reden opgegeven worden om niet te verhuizen, maar voor de ene vormt het een breekpunt, terwijl het voor de ander een factor is die minder zwaar doorweegt.

De redenen om niet te verhuizen kunnen ingedeeld worden in 8 categorieën. Ten eerste, zien velen geen (goed) alternatief voor de huidige woonsituatie. Ten tweede zijn sommige respondenten ervan overtuigd dat verhuizen niet nodig is omdat de huidige woonsituatie volstaat. Een derde en vierde reden sluiten hierbij aan: men is (3) gehecht aan woning en (4) verhuizen zou nodig zijn wanneer men zorgbehoevend wordt, maar aangezien zorg ook aan huis kan gebracht worden, is verhuizen onnodig. Tot slot spelen ook (5) financiële redenen, (6) vrezen de private huurders geen andere woning te vinden, (7) wordt ook sociaal huren niet als evident gezien (door o.m. de wachtlijsten) en (8) is verhuizen veel werk en geregeld.

3.2.1.1 Er is geen (goed) alternatief

Een eerste belangrijke reden om niet te verhuizen, is omdat men simpelweg niet weet waar naartoe. Dat geldt voor een meerderheid van de respondenten, uit alle drie de cases (eigenaars op het platteland en in de stadsrand en huurders in de stad). Enkele ouderen zien 'tout court' **geen alternatieven** voor de huidige woning. Men heeft er nog niet over nagedacht en heeft geen idee waar men naartoe zou kunnen gaan.

R: En zo lang mogelijk proberen thuis te blijven he.

I: Dat is wel jullie wens?

*R: Ja zolang als dat gaat, waarom niet hé. Waar zou je anders naar toe gaan?
(Mia, E, Kempen, v, 80 jaar).*

3.2.1.1.1 Enkel aan residentiële zorg denken

De meesten zien echter **enkel het woonzorgcentrum of een assistentiewoning** als alternatief voor de huidige woning. Vooral het WZC is absoluut geen aantrekkelijk alternatief voor veel respondenten. Dat lijkt paradoxaal: wanneer het over verhuizen gaat, wordt het woonzorgcentrum vaak als eerste genoemd. Maar, het is voor een overgrote meerderheid geen valabele optie. Het wordt "*de laatste stap*" in het woonparcours genoemd. Anna stelt dat "*niemand graag in een rustoord is*" en Germaine zegt al lachend tegen de interviewer dat ze "*het woord rusthuis*" niet wil horen vallen. Waarom

woonzorgcentra zo weinig populair zijn, bespreken we later. We wijzen er hier alvast op dat het feit dat zoveel respondenten enkel het woonzorgcentrum in gedachten hebben, wanneer we peilen naar verhuisbereidheid, sterk de antwoorden kleurt. Wanneer ouderen dan zeggen niet te willen verhuizen, bedoelen ze eigenlijk niet naar een woonzorgcentrum willen verhuizen. De voorbeelden zijn legio. Een selectie.

Wanneer aan de 70-jarige Bonnie gevraagd wordt wat ze zal doen wanneer de mobiliteit in de woning een probleem vormt, antwoordt ze: *“Mijn ma heeft 10 jaar in een home gezeten, dat liefst niet. Maar ja als het niet anders kan, dan zal het wel moeten hé ... maar dat zou toch de laatste stap zijn.”* Bonnie kan geen andere alternatieven opsommen (citaat 1). Ook bij Yolande komt een *“home”* als eerste ter sprake (citaat 2). Annemie en Bruno zien wel andere opties, hun dochter woont bij hen in, in afwachting van de realisatie van een cohousingproject. Ze zijn dus vertrouwd met het begrip, maar zien nog niet hoe dat voor hen praktisch geregeld zou kunnen worden (zie ook verderop). Ze vermelden dan ook dat er *“voor veel mensen geen alternatief is behalve een rusthuis”* (citaat 3).

I: En stel dat het niet meer lukt om thuis te wonen, heb je dan al een alternatief in gedachten? Of zijn er kennissen waarvan je weet die hebben hier in de buurt gewoond en het lukt niet meer op thuis te wonen? Waar gaan die dan naartoe of wat zijn de oplossingen?

Rv: Mijn ma heeft 10 jaar in een home gezeten, dat liefst niet. Maar ja als het niet anders kan, dan zal het wel moeten hé ... maar dat zou toch de laatste stap zijn.

Rm: Ja 'k peis 't ook! Maar ge kunt altijd ... maar ik zie dat niet zitten ik, van in een service flat te zitten. Ik moet mijnen atelier hebben.

Rv: Maarja 't moet gaan hé! Ahjaa!

Rm: Ahja als het niet meer gaat ja.

Rv: Als het niet meer gaat, zou ik dat wel nog ...

Rm: 'k zal 'k ik zelf mijn plankjes maken om in te kruipen dan kunnen ze mij dan buiten voeren. (Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar).

I: En ge wilt hier echt blijven tot ...?

R: Ja ja [geeft direct antwoord].

I: Tot 't einde van de dagen?

R: Tot 't einde van ons leven (lacht) als we kunnen eh, als we kunnen eh

I: Want ja stelt u voor da ge nu alleen zou vallen, zoude dan ook nog altijd hier blijven wonen, of zoude ...?

R: Ja zolang da 'k kan, zou kunnen, ja, jawel jawel. 't Is natuurlijk de omstandigheden waar dat ge in terecht komt dat ge nie voort kunt of of ieverst dan moete in nen home of ieverst gaan eh, ah ja, ja maja, zolang da we kunnen gaan wij hier blijven, alleszins. (Yolande, E, stadsrand, v, 86 jaar)

Rv: Ewel, ma dan ook met mensen ook, in een groepsgebeuren, mensen dat je kent eh en waarbij dat de enen den anderen wat kan helpen of gezelschap houden ik denk dat ideaal is om oud te worden. Want nu voor veel mensen is er geen alternatief behalve een rusthuis als ze niet meer goed uit de voeten kunnen e

Rm: Maar zoiets als co-housen waarbij je een gemengd publiek hebt, van jongeren en oudere mensen. Van verschillende herkomst. Dat zou ik absoluut zien zitten. (Annemie & Bruno, E, stadsrand, v&m, 61&? jaar).

Het gebrek aan woon(zorg)alternatieven kleurt dus de antwoorden van de respondenten. Het is mogelijk dat van de 60 (Verté et al., 2018) à 75% (Pannecoucke & De Decker, 2015) ouderen die niet willen verhuizen, een beduidend aantal niet wil verhuizen *naar een woonzorgcentrum*. Maar misschien

wil men wel verhuizen naar een andere plaats. Die alternatieven zijn echter weinig gekend (en misschien ook niet beschikbaar - zie verderop), waardoor de verhuisvraag negatief wordt beantwoord.

3.2.1.1.2 *Het belang van de tuin*

De eigen private buitenruimte is voor een ruime meerderheid van de niet-stedelijke respondenten van groot belang (zie eerder). Een minderheid van de niet-stedelijke respondenten vreest dan ook dat wanneer men verhuist, er geen (grote) tuin meer zal zijn. Dat is opvallend, aangezien (het onderhoud van) de tuin ook als een last gezien wordt. De tuin-voorwaarde belemmert de ouderen om te verhuizen naar het centrum van de stad of naar een appartement (beiden: zie verderop). Slechts een kleine minderheid van de niet-stedelijke respondenten hoeft geen tuin meer, net als Bonnie.

I: Moest je moeten verhuizen? Zou je een tuin belangrijk vinden?

R: Als ik moet verhuizen, als het niet meer gaat, ah nee. Ge moet weten wat dat ge hebt hé. Neenee, dan zou ik meer opteren van een appartementje.
(Bonnie, E, stadsrand, v, 70 jaar).

3.2.1.1.3 *Men wil niet naar een appartement*

Wanneer men aan verhuizen denkt, denkt men vaak aan verhuizen naar, of een residentiële zorgvoorziening, of verhuizen naar een appartement.

I: Zou je nog ooit willen verhuizen?

R: Nee. Nee. Ik zou niet willen op een appartement gaan wonen in Poperinge. Zeker niet.
(Martha, E, Westhoek, v, 80 jaar).

Hoewel een beduidend aantal respondenten openstaat voor een appartement (zie verderop), wil een meerderheid van de niet-stedelijke respondenten (dit geldt alweer niet voor de stedelijke huurders) in een grondgebonden woning wonen. Sommigen formuleren daarbij ook de voorkeur voor een (half)open bebouwing.

Een eerste reden om niet in een meergezinswoning te willen wonen, kwam eerder al aan bod: men wil een **tuin**. Echter, het gaat niet zomaar om een tuin, die kan men ook bij een gelijkvloers appartement vinden. Het gaat om de tuin, in combinatie met het **ruimtegevoel**. Zonder tuin voelt men zich "opgesloten" (citaat 1). Elodie uit de Kempen vreest geen "*ruimte te hebben om te ademen*" (citaat 2).

En nu kan ik met minste dat goed weer is, kan ik buiten. En stilzitten, dat gaat me niet af. We hebben een jaar in een appartement gewoond en ik kwam bijna zot van ja een opgesloten gevoel. Dus ik sta zeker niet te springen als het moet, zal het wel moeten.
(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

(...) dan denk ik dat ik mij opgesloten voel in een appartement. Dat ik niet ... de ruimte heb om te ademen. Daarom zie ik dat niet in van nog naar een appartement te gaan. Alhoewel dat sommigen dat zeggen, verkoopt uw huis en trekt naar een appartement. Maar nee, liefst niet.
(Elodie, E, Kempen, v, 73 jaar).

Daarnaast associëren respondenten wonen op een appartement met **geluidsoverlast**. Dat wordt volgens de respondenten veroorzaakt door "constant om en heen geloop boven en beneden" (Marie-Christine). Of: "*als er ene zijn fourchette [vork] laat vallen, diene van beneden is wakker en die van er nevest ook*" (Hans). Claudia vindt het dan weer "*een enorm voordeel*" dat ze in haar huidige woning haar tv zo luid kan zetten als ze wil, wat op haar appartement aan de zee niet kan. Danny en Bonnie waarschuwen dan weer voor bovenburen met "*tallonschoenen*". Zij hebben in hun halfopen bebouwing een dubbel geïsoleerde gemeenschappelijke muur. Zij vinden "*lawaai-overlast niet te onderschatten*" (citaat 1). De 64-jarige Jenny beschrijft een appartement als "*nog erger*" dan haar huidige, halfopen bebouwing. Want, "*hoe minder last je van buitenaf hebt naar intern toe, hoe*

gemakkelijker". Jenny zou om die reden zelfs willen overstappen naar een open bebouwing, hoewel ze vermoedt dat die niet makkelijk te vinden zijn in een (semi-)stedelijke context (citaat 2).

Rm: Maar ja een appartement ... Ik ben veel in appartementen geweest en dan hebt ge dat probleem van lawaai hé. De moderne nieuwe appartementen hebben er al een beetje rekening mee gehouden, maar de lawaai-overlast niet onderschatten hé. Ge hoort hier zeggen, dat nieuw appartement op den hoek. De mensen die daarboven wonen als ze met tallonschoenen lopen, dat is ... dat is ... geluidsoverlast, daar zouden ze serieus moeten over euh ... Ik heb hier dienen muur speciaal geïsoleerd om geen geluidsoverlast te hebben van de burens.

Rv: Zij hebben hem ook geïsoleerd hé

*Rm: En zij hebben hem ook nog eens geïsoleerd.
(Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar).*

I: Moest je nu de ideale woning moeten beschrijven, hoe zou die er uitzien?

R: Ik zit nu momenteel in halfopen bebouwing en dan zou ik toch opteren voor een open bebouwing.

I: En waarom juist?

R: Omdat je ook minder geluiden hebt van een buur. Als je naar een appartement gaat is dat nog erger. Dan heb je boven, onder, links, rechts. Ik vind altijd hoe minder last je van buiten af hebt naar intern toe, hoe gemakkelijker. (...) Natuurlijk zou ik niet echt terug op de boerenbuiten gaan wonen zoals vroeger. Nee dat is er niet meer bij. Ik zou altijd in de stad blijven en ik weet dat ook, open bebouwing in de stad momenteel dat is gewoon utopie. Je hebt dat nog in bepaalde buitenwijken maar die gronden zijn zo duur geworden. Ge moet daar, ik zou daar niet meer herbouwen.

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

Naast een gebrek aan tuin, ruimte en vrees voor lawaai, associëren sommige respondenten meergezinswoningen met een **gebrek aan privacy**. Of, alweer, een gebruik aan 'ruimte' omdat men, in de ogen van de respondenten, te dicht bij elkaar woont. Germaine noemt een appartementsgebouw een "cité in de hoogte", wat duidelijk geen positieve verwijzing is. Ze zegt nood te hebben aan private ruimtes en heeft het ook over "opgesloten" zitten.

R: Mijne zoon wordt ook 57 jaar oud en hij zegt altijd: 'Ma, dat gij op geen appartement gaat. Het zou toch maar ... ge hebt zo nen hof.' Want ik onderhoud nog alles zelf he. Maar ik zeg: nooit. Ik zeg oke dat ik moet weggaan, dan moet het zijn dat ik overleden ben of dat ik niet meer kan. Een appartement is een cité in de hoogte. Sorry dat ik het zeg. Vroeger waren dat allemaal klein huizekes naast elkaar en dat noemde het cité. Awel een appartement dat is een cité in de hoogte. Want ge komt buiten en van hier tot die kast en ge staat bij een ander. Ik moet mijn privé hebben.

I: Het is dus echt voor privacy?

R: Ja ik moet mijn privé hebben. Ik moet mijn hof hebben en ik moet mij kunnen bezighouden. Ik moet op straat niet gaan, want ik heb hier een grote hof en ge zijt buiten. Op een appartement kunt ge dat niet. Nee ik ... Da's opgesloten zitten. Sorry. Ik heb het nooit gehad. Als kind ook he. Mijn pa was ook zelfstandig, we hadden een grote hof, we hadden veel beesten. Ge zijt dat gewoon. Da zou ik niet willen.

(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar.)

Bovendien is het volgens enkele respondenten niet evident om **samen te leven met anderen**. Marianne heeft het, naast lawaai, ook over "veel moeten verdragen" van anderen, omdat je "korter op elkaar" zit. Ze zegt dat dat voornamelijk voor haar man een probleem zou vormen (citaat 1). Danny ziet op een appartement wonen als "samenwonen", waarbij er "voor de minste pruts ruzie is". Hij verwijst ook naar overlast ten gevolge van vuilzakken, rokende burens en was die over terrassen valt. Hij zet het "samenwonen" af tegen "individueel" wonen, waarmee hij verwijst naar wonen in een grondgebonden woning, wat hij beschrijft als "natuurlijk (...) nog beter".

Eigenlijk, ik zou nooit neen tegen een appartement in de stad zeggen maar ik denk dat mijne man daar niet voor zou zijn. Mijn ouders woonden vroeger op een appartement. Het is natuurlijk iets helemaal anders. Je hebt bovenburen en mensen naast u wonen, wete wel. Ik zeg nu niet die appartementen van tegenwoordig, mijne zoon woont op een appartement en ik heb daar nog nooit lawaai gehoord. Maar ge moet veel verdragen en ge zit veel korter op elkaar. Voor mijne man zou dat niet echt een oplossing zijn.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

Maar 'k zeg het in appartementsgebouwen, ge moet u ne keer in een appartement zetten, 's morgens om 3-4 uur komt meneer of madam thuis, die lift djoem! Stap! Ge zijt wakker hé! Ik moet zeggen in een appartement wonen, moet ge toch gewoon zijn ze. En dan die ... we hebben daar een appartement in Zellik ook, als ge dat hoort, den enen doet zijnen vuilbak naar beneden, zijnen zak, zijnen smeer hangt aan den trap, den anderen valt er over. Voor de minste pruts is er daar ruzie. Dan maken ze daar op die terraskes, ze hangen ulderen was daarover, dat valt naar beneden, den andere zit daar te roken op zijn terras, den anderen zit daar dan juist naast, van 'moet gij nu weeral roken, dat stinkt hier bij mij'. Zie je zo? Als je daar dan eens over hoort praten, 't is ook niet ... Natuurlijk als ge individueel woont, dan is het nog beter he. Je hebt dan hectare grond ... Samenwonen is niet altijd eenvoudig, maar ge kunt niet meer, we zijn met te veel gewoon.

(Danny, E, stadsrand, m, 71 jaar).

Enkele respondenten vermelden uitdrukkelijk dat ze **hoogbouw**⁶⁹ zouden **vermijden**. Een appartement met een beperkt aantal verdiepingen zou dan wel een optie zijn. Marie-Christine zou bijvoorbeeld wel in "een kleinschalig appartement" willen wonen, waarmee ze doelt op een beperkt aantal appartementen in het gebouw. Ze zou echter niet in "zo een building van ik weet niet hoe groot" willen wonen. Ook Elvira is afgeschrikt door "buildingen". Ze verwijst bijvoorbeeld naar de kust of naar de hoogbouw aan de Watersportbaan. Daar zou ze "nooit willen wonen". Ze wijt dat onder meer aan haar claustrofobie, waardoor ze geen lift durft te nemen. Vermoedelijk spelen er ook andere elementen waardoor Elvira afgeschrikt is door "grote buildingen" of "die blokken" (citaat 1). Ook Marlène heeft het over "van die buildings", waar ze donkere gangen en kleine kamers vermoed. Hoewel onlangs het tegendeel werd bewezen toen ze op bezoek ging in een appartement aan de Nieuwe Wandeling in Gent (citaat 2).

R: En weet ge wat ge hier ook niet hebt? Ge hebt hier genen hoogbouw.

I: Ahja dat vindt u aangenaam dat dat er niet is?

R: Ja, ik vind dat benauwend zo. Die mensen hebben zo nog een appartement gehad aan de zee, waar dat allemaal zo van die grote buildingen stonden. Soms als ik zou aan de watersportbaan nekeer loop, soms vroeger als we te voet gingen wandelen. Zo tussen allemaal die blokken zo. Daar zou ik nooit willen wonen. Neen.

I: Waarom niet dan?

R: Ik weet dat niet. Ten eerste ik heb wel een beetje claustrofobie, dus ik zal ... 't is niet dat dat niet te overwinnen is. Of dat ik daar echt ziek van ben. Maar ik heb toch wel zoiets dat ik niet rap zal in een lift zal stappen als er niemand in is. Neen daar zou ik nooit nooit van zijn leven willen gaan wonen. Dan ging ik nog liever in een oud rijhuis wonen.

(Elvira, E, stadsrand, v, 84, jaar).

R: Zo aan 't water wonen daar in 't stad, ja dat zou mooi zijn hé om daar te wonen. En da's dan rustig ook en zo geen burens achter u. Maar zo in van die buildings dat zou ik niet zien zitten hoor.

I: Hoe bedoelt u?

⁶⁹ De respondenten geven geen definitie (aantal verdiepingen) voor hoogbouw.

R: *Ja, dat heeft dan altijd zo'n donkere gang hé. Dat moet toch niet plezant zijn. En dat zijn dan allemaal zo kleine kamertjes. Ge zit dan eigenlijk zo op elkaar. I: Ahja, op die manier.*

R: *Maar we zijn onlangs wel bij vrienden geweest en die wonen daar in diene groten blok aan de Nieuwe wandeling. Weet ge dat zijn?*

I: *Ik denk het wel.*

R: *Schuinover 't gevang. Ja, maar dat viel wel veel beter mee dan gedacht. Dat was nog ruim en dat had ook een mooi terras hoor.*

(Marlène, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Toch zijn **appartementen niet volledig uit den boze** bij de eigenaars op het platteland en in de stadsrand. Een minderheid van de respondenten uit de Westhoek en uit de stadsrand en een meerderheid van de respondenten uit de Kempen heeft al actief nagedacht over een verhuis naar een appartement. Die respondenten zouden dat om de eerder besproken redenen doen: minder onderhoud, geen of weinig onderhoud van de buitenruimte en geen trappen in de woning (op voorwaarde dat er een lift aanwezig is).

De ouderen stellen wel verschillende voorwaarden. Ten eerste de **lift** of wonen op het **gelijkvloers**. Een 77-jarige vrouw uit de Westhoek zou liever niet afhankelijk zijn van een op elektriciteit werkende lift.

Ik zeg altijd: als ik hier weg ga naar een appartement of het een of ander, het moet één zijn op de grond. Ik wil niet boven wonen. Ik ben bang van de elektriek en die liften.

(Wilma, E, Westhoek, v, 77 jaar).

Voor anderen is dan weer het **uitzicht** van belang. Een 68-jarige man uit de Westhoek wil een "ruim zicht". Hier horen we weer de wens om niet "opgesloten te zitten" (citaat 1). En hoewel Josée, die al veel appartementen is gaan bekijken, aanvankelijk schrik had voor de hoogte, zou ze nu niet meer te laag willen wonen (citaat 2). Een andere respondent, Moniek, omschrijft laaggelegen appartementen als "te bekrompen".

I: *Verhuizen naar?*

R: *Mijn vrouw is eigenlijk voorstander van een appartement. Ik sta daar een beetje weigerachtig tegenover. Mijn vrouw ziet dat wel zitten. Maar ja, het ene appartement is ook het andere niet.*

I: *Wanneer zou je het wel zien zitten?*

R: *Goh, als ik zo een ruim zicht heb, zo. Dat je niet helemaal opgesloten zit, dat je nog wat buitenlicht en beweging op straat ziet. Bijvoorbeeld, [schoonbroer en partner] wonen nu al twee jaar in Oostende, het is een mooi appartementje, qua comfort. Maar ik zou er niet willen wonen. Je ziet er noch zon, noch maan. Ze moeten naar hun slaapkamer gaan om eens de straat te zien.*

(Gerrit, E, Westhoek, m, 68 jaar).

Want eigenlijk het eerste appartement da we ooit gaan bezien zijn was op het derde verdiep. Omdat ik, mijn gedacht was, Goh, zo hoog, nee dat moet ik nie weten. Da 's veel te hoog, da geeft zo een eerste moment ... ma ge wordt da gewoon. En de eerste keer was 't op 't derde verdiep. Ma ge zat compleet achter de bomen, aan weerskanten, dus ge had geen nicht of niets. En dat was belangrijk. Als we dan uiteindelijk naar dat zijn gaan kijken, we zagen dat zicht, we hadden ondertussen iemand leren kennen, die ons hielp zoeken, iemand vandaar zelf.

(Josée, E, stadsrand, v, 72 jaar).

3.2.1.2 Tevredenheid met de huidige woonsituatie

Een andere reden om niet te willen verhuizen, is omdat men de huidige woonsituatie (op dit moment) als geschikt ziet. Wat opvalt is dat de respondenten voornamelijk verwijzen naar de **woning** zelf. Bij de respondenten die in eengezinswoningen wonen, gaat het dan bijvoorbeeld om ouderen die geen

trappen hebben in de woning en bijvoorbeeld in een bungalow wonen. Zo redeneert ook Marlène dat een woning zonder trappen en een onderhoudsvriendelijke tuin het mogelijk maken om in de huidige woning oud te worden.

I: Stel nudaat er iets gebeurt en u zou hier moeilijk kunnen blijven wonen, heeft u er al aan gedacht wat er dan zou gebeuren?

R: Nee, wij hebben geen alternatief daarvoor. Eerlijk gezegd, neen. Omdat dat hier allemaal plat is eigenlijk en damme toch hopen dat... Ja, ge kunt nooit weten wat er gebeurt hé! Natuurlijk. Maar we zouden toch graag onzen oude dag hier doorbrengen.

I: Zijn er de dag van vandaag al een aantal belemmeringen?

R: Neen. Alles wat we doen is in 't teken van zo weinig mogelijk werk aan hebben. Dus onzen hof is dus vernieuwd zodat we er heel weinig werk aan hebben. (...) ja, wij denken dat wij hier goed zitten voor onzen ouden dag.

(Marlène, E, stadsrand, v, 71 jaar)

Een kleine minderheid kijkt ook naar de **woonomgeving** en bestempelt die als geschikt. Onder de woonomgeving verstaat men echter enkel de nabijheid van voorzieningen of haltes voor openbaar vervoer.

Rm: Onze badkamer is beneden.

Rv: Een douche is er daar, een toilet is er daar, dus alles is hier beneden en alles is hier plat.

I: Het is hier ideaal om oud te worden voor jullie dus?

Rm: Ahja we hebben hier een schone koer en een tuin daarachter en kippen en jah we hebben wij alles

Rv: We kunnen ons eigenlijk niet verbeteren. Het is waar! We komen buiten en we hebben volledige privacy. En we zitten op de rand van de stad en rustig!

(Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar)

Dat de ouderen hun woonsituatie als geschikt **percipiëren**, hoeft niet (per se) te betekenen dat de respondenten ook de facto in een leeftijdsvriendelijke woning én omgeving wonen. Vaak neemt men bijvoorbeeld maar enkele elementen van de woning of omgeving in rekenschap. Of het is mogelijk dat men zich nog niet kan inbeelden wat problemen kan opleveren, eens de gezondheid en persoonlijke mobiliteit erop achteruit gaat. Om een voorbeeld te geven: de 61-jarige Annemie uit Mariakerke geeft aan dat ze vlakbij openbaar vervoer woont en dus vlot naar de stad en voorzieningen kan. Om die reden ziet zij geen reden om te verhuizen. Wanneer we echter de berekening maken via Google Maps blijkt de dichtstbijzijnde bushalte op 1,3 kilometer te liggen. Annemie geeft aan dat ze nu vaak met de fiets naar het centrum van de stad gaat. En hoewel Annemie op 'slechts' vijf kilometer⁷⁰ van het centrum woont, kan ook dat minder vanzelfsprekend zijn op de oude dag (zie citaat). Die redenering zien we ook bij andere respondenten. Nu het fietsen en wandelen nog vlot gaat, lijken voorzieningen dichterbij dan wanneer men minder mobiel zou zijn. Zo antwoordt ook Adriana op de vraag of ze nog zou willen verhuizen: "Nee, ik zit hier graag en 'k ben overal aan en bij, en ja ik pak mijne fiets en ik ben weg."

Maar eigenlijk naar de stad, is ofwel met de bus, dus tot aan stad met de bushalte, eh hier. Een kilometer verder en dan pakken we daar de bus, als we gaan zeggen we gaan iets bezoeken in de stad, ofwel met de fiets, gebeurt ook. Dusja dat is heel gemakkelijk? Dus voor die reden is, zouden wij zeker de noodzaak niet zien om te verhuizen, omdat je hoort dikwijls mensen wonen geïsoleerd, alles is ver. Maar hier is dat niet.

(Annemie, E, stadsrand, v, 61 jaar).

⁷⁰ Berekend met Google Maps van aan woning tot aan Korenmarkt, Gent centrum.

3.2.1.3 Sociale en emotionele redenen om niet te verhuizen

3.2.1.3.1 *Gehechtheid aan woning en buurt*

De gehechtheid aan de woning en buurt verschilt van voorgaande ('tevredenheid met de woonsituatie') in die zin dat men de huidige situatie niet per definitie als geschikt ervaart voor de oudere dag, maar wel dat er een bepaalde band is met de woning en de buurt. Heel wat respondenten, voornamelijk eigenaars en in het bijzonder de eigenaars op het platteland, wonen immers al **geruime tijd in de huidige woning**. Als men lange tijd op een plaats woont, ontstaat er een band. De woning is gekend, men heeft er een gevoel van controle, wat een van de belangrijke redenen vormt om er te blijven wonen (Smetcoren, 2015). Volgens Lawton (1985) zorgt lange tijd op een plaats wonen ervoor dat ouderen het gevoel hebben deel uit te maken van een groter sociaal geheel. Het idee dat men nog altijd in dezelfde woning woont, in dezelfde woning omgeving versterkt het gevoel dat men zelfstandig leeft. Die woning staat dan symbool voor een heel leven aan herinneringen (Heylen et al., 2009).

Een meerderheid van de bevroegde huurders woont veel minder lang in de huidige woning dan de bevroegde eigenaars. In de Westhoek en in de Kempen woonde een overgrote meerderheid van de respondenten al sinds de jaren 1960 en 1970 in de huidige woning. Enkele van de oudste respondenten (de 80-plussers) wonen er al van de jaren 1940 of 1950. Sommigen, zoals Rita uit onderstaand citaat, hebben maar op twee plaatsen gewoond: bij de ouders en in de huidige woning, waar men zelf een gezin startte. Voor een kleine minderheid was dat zelfs maar één woning: men nam de ouderlijke woonst over.

I: Sinds wanneer wonen jullie hier?

R: Wij zijn getrouwd en wij zijn 's nachts hierin getrokken. We hebben gebouwd voordat we getrouwd zijn. Wij hebben op 2 plaatsen gewoond wij. Thuis waar dat we geboren zijn en dan hier. Dus dat is 49 jaar, want wij zijn 49 jaar getrouwd.

(Rita, E, Kempen, v, 74 jaar).

Een grote meerderheid van de respondenten op het platteland, maar ook in de stadsrand, hebben hun woning **zelf (mee) gebouwd en/of zelf uitgetekend** en laten bouwen. Het feit dat ze zelf mee hebben nagedacht over de plannen van de woning en het hele bouwproces mee hebben opgevolgd, creëert een speciale band met de woning. Gevraagd naar zijn toekomstige woonplannen, antwoordde Jozef:

Zo lang als ik kan [blijf ik] hier. Ik heb alles zelf opgebouwd. En gerenoveerd. En dan zoude dat gewoon wegdoen ... dat gaat niet. Dat gaat niet als ge dat zelf allemaal gedaan hebt. Dat kunde niet achterlaten.

(Jozef, E, Kempen, m, 63 jaar).

I: Hoe lang wonen jullie al in deze woning?

Rm: In deze woning? Van '68.

Rv: Dat is al lang he.

I: En hebben jullie hier zelf gebouwd?

Rm: Jaja. Wij hebben alles zelf gedaan. [...] Al hetgeen dat den bouw aanbelangt heb ik zelf gedaan. Juist schrijnwerkerij en het dak enzo ... ja daar moet ge meer materiaal voor hebben, dat is machinewerk enzo he. Maar bezet en alles gemetst en gedaan en gevloerd, dat hebben we allemaal zelf gedaan. Ja. En we hebben er ook lang aan gewerkt [lacht].

(Jef & Magda, E, Kempen, m&v, 75&71 jaar).

Bovendien hebben sommige respondenten, zowel uit de stadsrand als op het platteland, een bouwgrond of een woning **gekregen of geërfd van de ouders**. Ook dat lijkt de gehechtheid aan de eigen woning te versterken. Zowel Julia (citaat 1) als Basil (citaat 2) hebben een huis gebouwd op de grond waar ook hun ouders woonden.

I: *Hoe lang woont u hier al?*

R: *Wij zijn hier geboren in het huis. Allez ik toch he.*

I: *In dit huis?*

R: *Ja. Allez dat was een stal hé. Dat is hier vermaakt he.*

(Julia, E, Kempen, v, 78 jaar).

Dit huis hebben we zelf gebouwd, maar dat was grond van mijn ouders. Die woonden aan de andere kant, dat is het huis waar ge hier recht op kijkt. Dat was het ouderlijke huis en dat was dan een stuk van de hof en dan hebben we hier gebouwd.

(Basil, E, Kempen, m, 73 jaar).

Velen hebben dus nooit een andere plaats gekend dan de huidige en/of de ouderlijke woning. Het **materiële** vormt dus een reden om te blijven: de (zelfgebouwde) woning en alles wat die omvat.

Verhuizen staat voor verschillende respondenten gelijk aan dingen achterlaten. En het gaat dan niet enkel om de woning zelf, maar misschien nog meer om de spullen erin. Claudia: *"ik wil in mijn eigen woning blijven, met al mijn spullen, al mijn gerief"*. De respondenten zijn ervan overtuigd dat niet alles mee kan. Dat er keuzes moeten gemaakt worden. Joyce zegt daarover: *"ge moet al een keus maken van 'goh wat kan ik meepakken. Dat moet erg zijn hé, uw leven afsluiten, dat opgebaard wordt"*.

Andere respondenten hebben het niet over het materiële, maar meer over het **immateriële**: de herinneringen en de gevoelens die verbonden zijn met hun woonplaats. Dat het hier niet louter over eigenaars hoeft te gaan, maar vaak wel over ouderen die al lang op een bepaalde plaats wonen, bewijst Stanislas uit de stadsrand, die uit zijn (huur)woning moet waar hij lange tijd woonde. Hij heeft het over de beleving en de herinneringen die hij opbouwde (citaat 1). Godfried heeft het moeilijk met het idee om zijn woning te verlaten. Eerder in het interview verwijst hij al naar de charme van zijn oude woning en naar alles wat ze daar hebben meegemaakt. In het tweede citaat wijst hij er ook op dat zijn kleinkinderen de woning moeten leren kennen, zodat zij als het ware weten waar hun wortels liggen.

Maar ik heb geen beleving met een andere plek, hier heb ik altijd gewoond. Ik heb herinneringen. En op een andere plaats heb ik dat niet ik heb daar niks ik ga daar geen herinneren hebben en er zijn er daar ook geen, dus ja dat ga ik hier missen.

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

We denken ja, wel over dit jaar dat de kinderen graag nog naar huis komen en het willen laten kennen aan hun kinderen, he dat is zo een, Lieven zegt dat dikwijls he, jamaja ons kinderen die moeten wel weten waar dat ik gewoond heb. [Licht]

(Godfried, E, stadsrand, m, 68 jaar).

Naast het (potentiële) gemis van de woning, de herinneringen die daarmee verbonden zijn en alles wat er in staat, zijn ook de **contacten in de buurt** van groot belang. Een minderheid van de respondenten geeft specifiek de relaties met de burens op als reden om niet (of minder graag) te verhuizen. Sommigen wijzen er ook op dat het lang duurt om die contacten 'op te bouwen' en het lijkt alsof een verhuisc beweging die investeringen zou tenietdoen. Elvira: *"Ik heb zoiets opgebouwd, dat ge niet ieder jaar moet herbeginnen. Begrijpt ge?"* Elvira verwijst ook naar het moment dat haar man overleed. Op dat ogenblik overwoog ze te verhuizen, maar verhuizen naar een ander "milieu" of een andere "omgeving", zou ervoor zorgen dat Elvira de praatjes met haar huidige burens zou moeten missen. Waar Elvira en andere respondenten het hebben over hun "milieu", verwijst Godfried naar zijn "sociale biotoop". Het zijn termen die impliceren dat een woonomgeving een biologisch gegeven is, een plaats die de mens zich eigen maakt.

Een kanttekening hierbij, is dat het belang dat respondenten hechten aan de buurtcontacten, niet per se hoeft te betekenen dat men niet wil verhuizen. Heel wat respondenten geven aan dat ze wel willen verhuizen, maar dan binnen de vertrouwde omgeving. Zoals gerontoloog Verté stelt: *"Je kan een oude*

boom wel degelijk verplanten, als je er maar voor zorgt dat hij in dezelfde grond terechtkomt".⁷¹ Welke grond nog behoort tot 'dezelfde grond' wordt door de respondenten verschillend ingevuld. Door de band genomen zien we dat de respondenten uit de Westhoek een nauwere definitie hebben. Zij willen graag in het huidige dorp of deelgemeente blijven wonen (en dus niet naar de hoofdgemeente). Dat ligt anders bij de respondenten in de Kempen. De bevroegden in deelgemeente Bel, bijvoorbeeld, willen gerust naar het centrum van Geel verhuizen. Idem voor de respondenten uit Millegem (over verhuizen naar Mol). We bespreken het verderop.

3.2.1.3.2 Nabijheid van de kinderen

Een minderheid van de respondenten vermeldt expliciet dat het belangrijk is om dichtbij de kinderen te wonen. Voor sommigen betekent dat: dichtbij de huidige woonplaats blijven wonen. Zoals bij Marie-Christine: haar dochter en kleinkinderen wonen in de buurt en springen regelmatig eens binnen.

I: En dan liefst ook hier in Wondelgem?

R: Ah ja. Het is misschien ook, omdat de dochter woont er en de kleinkinderen hebt ge rond u.

I: Heel uw sociale ...

R: Ja het zit hier he. Is er iets, de dochter of de schoonzoon springt een keer binnen he. De kleinkinders passeren of springen binnen of ja.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

Voor een meerderheid van de respondenten is die nabijheid van de kinderen echter geen reden om niet te verhuizen. Ze beschouwen die **afstand** als **relatief**. Zo zou Anna (citaat 1) liever niet hebben dat haar kinderen naar het buitenland verhuizen. Maar waar in Vlaanderen ze precies woont, maakt niet zoveel uit. Volgens Koenraad (citaat 2) en Michel en Moniek (citaat 3) heeft het ook niet zoveel zin om dicht bij de kinderen te gaan wonen. De kinderen van Koenraad wonen verspreid over Oost-Vlaanderen en Antwerpen, waardoor verhuizen naar één gemeente, nog niet betekent dat hij zijn andere kinderen meer zou zien. Mochten alle kinderen in dezelfde gemeente wonen, zou hij wel overwegen naar die plek te verhuizen. Voorlopig zorgt het ervoor dat hij in zijn huidige gemeente blijft wonen, op een vrij centrale ligging t.o.v. de kinderen. Volgens Michel en Moniek houdt verhuizen naar de kinderen toe, ook het risico in dat men (1) op een onbekende plaats terecht komt, waar er geen netwerk aanwezig is en (2) dat de kinderen zelf opnieuw verhuizen, waardoor zij op die (relatief) onbekende plek achterblijven.

I: Is dat dan belangrijk voor u dat die in de buurt wonen of niet?

R: Goh. Ja, ik vind ik dat wel aangenaam. Ik kan mij niet voorstellen dat iemand naar het buitenland zou verhuizen. Daar zou ik het wel lastig mee hebben ze. Maar precies ja, of ze nu in Brugge zouden wonen, ik zeg maar iets. Dat is allemaal ... nee.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

De oudste dochter woont in [X, dichtbij West-Vlaanderen] (...). Dan de tweede dochter woont in [gemeente bij Gent]. En de jongste is euh nog maar over een jaar, vorig jaar getrouwd en is ondertussen bevallen, die woont in [gemeente Y, zuid-Oost-Vlaanderen]. (...) Dusja in feite, da was een beetje een, aleja tis niet zo da ze allemaal in een of andere. Moesten ze allemaal bijvoorbeeld in Mechelen wonen ja, dan zou da zeker meespelen om eventueel naar Mechelen te verhuizen. (Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

I: Dus ook niet dat je gaat kijken in [Antwerpse gemeente] waar dat u ene dochter ofzoiets woont?

Rm: Nee.

⁷¹ <https://plusmagazine.knack.be/maatschappij/hoe-gaan-we-later-wonen/article-normal-653489.html>

Rv: Nee want wie weet verhuizen die wel ooit nog eens. [Man bevestigt] Dan zit je ginder in een onbekende omgeving.

Rm: Ze kijken ook uit voor eventueel iets anders te kopen. Dus euh.

Rv: Nee, dat zeker niet. Of hier zelfs ja ook hier niet in de buurt he van de jongens. [Man bevestigt] Nee, kijken we niet meer uit. Mocht er hier iets goed komen, ja maar dat is geen noodzaak. (Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

Jenny, tot slot, wil expliciet **niet te dicht** bij haar dochter wonen. De huidige afstand zorgt voor voldoende privacy. Jenny wijst ook op een verschil in “*mentaliteit*”, waardoor zij elkaar niet te frequent hoeven te zien.

R: Nee, ik wil niet met mijn dochter wonen. Niet dat ik die niet graag zie. Zij heeft niet zo mijn mentaliteit en dat moet ook niet. Nu is dat goed he.

I: Ook niet als je elk uw aparte volledige woonruimte hebt?

R: En naast elkaar? Neen eigenlijk vind ik dat niet goed. Ik heb veel liever dat die 30km hiervandaan woont. Hoe raar dat ook klinkt. Ik vind dat veel beter. Elkeen heeft zijn privacy en we zien elkaar genoeg. We bellen of we mailen dat is allemaal geen probleem. Toch is het zo, door de afstand, letterlijk, en kan je werkelijk individueel gaan doen wat je goed vindt. (Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

3.2.1.3.3 Rekenen op zorg aan huis

Daarnaast zijn er de respondenten die de huidige woning als een goede plaats zien om zorg te ontvangen. Deze respondenten sluiten zich met andere woorden aan bij de redenering van het Vlaams Welzijnsbeleid: Wanneer zorg nodig is, hoeft er niet verhuisd te worden. De zorg kan aan huis gebracht worden. We zagen eerder al dat het Welzijnsbeleid een voorkeur formuleert voor de informele zorg, met de professionele zorg als aanvulling. De respondenten doelen hier echter op die tweede: de professionele zorg aan huis. We zullen verderop nog zien dat een van de redenen om *wel* te verhuizen is om de gepaste zorg te kunnen ontvangen. De respondenten die we hier bespreken, zijn van mening dat daarvoor *niet* verhuisd moet worden. Die zorg kan perfect naar hen toe komen, tot in de huidige woning.

I: Mocht je nu in de situatie zitten van de buurvrouw [respondent vertelde net over de buurvrouw die nog maar weinig zelfstandig was], wat zou je dan doen?

R: Ah, hulp nemen. Ik zou niet weg gaan hoor. Hulp nemen, zo lang het gaat.

I: En als het niet gaat?

R: Als het niet gaat met hulp? Het zal wel gaan zeker. (Martha, E, Westhoek, v, 80 jaar).

Als er iets is dat ik niet meer kan, is het meer Familiehulp inschakelen zeker? Dan kan ze evengoed naar hier komen, als naar mijn [hypothetisch] appartement zeker?

(Christine, E, Westhoek, v, 60-65 jaar).

Volgens de respondenten is er voor elk probleem wel aangepaste hulp voorzien. Zo heeft Jenny het niet enkel over hulp in de tuin of de poetsdienst maar ook persoonlijke en medische hulp. Jenny wijst er wel op dat dergelijke zorg geld kost. Verderop zullen we zien dat ook verhuizen naar een plaats waar zorg voorzien wordt volgens de respondenten veel geld kan kosten, waardoor ‘niet verhuizen’ en formele zorg inschakelen niet als een meer budgetvriendelijke optie kan gezien worden.

We hebben gelukkig allebei een goed pensioen. We hebben wat kunnen sparen in de loop van ons leven dus we zitten er goed voor. En aangezien we er goed voorzitten, ja dan opteer je om mensen te laten komen. Dus als ik die tuin niet meer kan doen - en we zijn nog met twee - komt er een tuinman. Er komt iemand om het huis te poetsen, er kan altijd eten afgeleverd worden, de dokter kan aan huis komen, de verpleegster, noem maar op. Eigenlijk kan je veel mensen mobiliseren om bij u thuis te

komen. Desnoods sleutels laten bijmaken, dat kan allemaal. Je moet er juist voor betalen en dan moet je uw huis niet verlaten.

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

We wijzen er ook hier nogmaals op dat verhuizen vaak als ‘verhuizen naar een zorginstelling’ (en met name: een woonzorgcentrum) gezien wordt. Die ‘zorg-aan-huis’ is daarom niet de ideale situatie, het is wel beter dan verhuizen naar een woonzorgcentrum. Zo wijst Joyce erop dat er veel mogelijk is, maar dat het wel nodig is om “*door te duwen*” om elke dag iemand over de vloer te krijgen die je komt wassen. Bovendien beschrijft ze het scenario waarin zorg aan huis wordt gebracht als niet optimaal en ze vraagt zich af of het systeem volstaat en of het efficiënt is. Maar het is voor Joyce een beter alternatief dan het woonzorgcentrum.

[Joyce noemt de redenen op waarom ze niet naar een woonzorgcentrum wil verhuizen] Ik zeg altijd tegen de mensen: blijf zo lang mogelijk in huis. Blijf echt zo lang mogelijk in huis en laat u helpen thuis. En ik vind dat daar wel op dat vlak de nodige dingen al gebeurd zijn. Ge kunt uw maaltijden laten brengen. Als ge eventjes doorduwt kunt ge toch iemand krijgen die u alle dagen komt wassen. Die bepaalde huishoudelijk taken op zich kan nemen. Is het optimaal? Ba neen, maar enfin ik denk 't toch dat dat toch nog wel leuker is, dan te wachten tot niets. Tot dat 't eigenlijk niet meer gaat of dan kan 't u misschien niet meer zoveel schelen. Ja... ik denk dat er daar toch wel al veel aan gebeurt... aan hulp aan huis. Of dat 't voldoende is dat weet ik niet, maar 't zijn toch al mogelijkheden die aangereikt worden hé. Maar of dat dat volledig efficiënt is.

(Joyce, PH, stadsrand, v, 65 jaar).

Zoals we verderop nog zullen zien, is het woonzorgcentrum voor velen “de laatste stap”. Hiermee wordt bedoeld dat de andere mogelijkheden eerst moeten uitgeput zijn. Claudine vat dit idee samen door te stellen: “*Eerst alle hulp en dan pas verhuizen*”. Pas wanneer de verpleegkundige hulp, de hulp voor de tuin technische hulp, medische hulp, etc., niet zullen volstaan, pas dan is men bereid te verhuizen.

3.2.1.4 Financieel

We zagen eerder al dat betaalbaarheid voornamelijk een probleem was voor de oudere huurders in armoede. De bevroegde eigenaars lijken daar, althans in hun huidige woonsituatie, weinig problemen mee te hebben. Toch wijzen vele **eigenaars** erop dat men niet naar gelijk waar kan verhuizen, omwille van financiële overwegingen. Vooral de residentiële zorg (woonzorgcentra en assistentiewoningen) wordt als duur aanzien. Dat geldt overigens ook, niet in het minst, voor de huurders.

Maar ook de niet-residentiële alternatieven (dus op de ‘gewone’ woonmarkt) zijn volgens sommige oudere eigenaars te duur. Zo geven verschillende ouderen aan dat appartementen duur zijn in aankoop. Het gaat hier echter nog steeds om de perceptie van de bevroegde ouderen. “Duur” betekent niet per definitie onbetaalbaar voor de respondenten. Het kan evengoed betekenen dat men niet bereid is om dat bedrag te betalen voor een appartement.

Rv: Ze gaan meestal naar Mol nu op een appartement wonen, die van onze leeftijd hé. Oh ja. Ik zeg dat voor de moment ... nee.

Rm: En ze zijn niet te betalen omdat er zo veel vraag naar de appartementen is.

Rv: Ze worden duur de appartementen. Niet dat ik daar interesse in heb, want ik blijf het liefst hier. Maar ik hoor dat hé, die er een willen kopen, die zeggen in Mol is het niet meer te betalen. Ze moeten naar Balen of ... ze moeten uitwijken, want in Mol zelf ...

(William & Lea, E, Kempen, m&v, 80&77 jaar).

Voor de bevroegde **huurders** ligt dit anders. Hier speelt de huurprijs, in relatie tot het inkomen. We zagen het eerder al, behoorlijk wat oudere private huurders hebben betaalbaarheidsproblemen (Heylen, 2015). Bovendien geven onze respondenten aan dat Gent, de stad waar onze respondenten wonen, een dure stad is om te wonen. Enkele private huurders vrezen dan ook van **geen betaalbare**

private huurwoning te vinden. Herman en Mia maken de koppeling tussen hun verhuis-terughoudendheid en betaalbare woonalternatieven. Herman denkt erover na te verhuizen maar met een pensioen van 1 200 euro, wil Herman niet meer dan 300 (huidige huurprijs) à 400 euro per maand uitgeven. Mia (citaat 2) weet niet waar ze aan betaalbare woning kan vinden. Ook Stanislas, een 62-jarige private huurder uit de stadsrand (Mariakere) vreest voor een hogere huurprijs wanneer hij zijn huidige woning zou inwisselen voor een andere (citaat 3).

R: Ik ben al aan het zoeken geweest. En wat luisteren hier en daar maar [wrijft middenvinger over duim].

I: Ja, ja financieel? En hoeveel kunt ge maximum uitgeven aan huishuur?

*R: 350, 400 zal het maximum zijn he. Ik heb een goeie 1 200 euro pensioen in de maand he. Maar als ik daar huishuur van moeten betalen. Water, elektriciteit, brandverzekering.
(Herman, PH, stad, m, 78 jaar).*

I: En lukt het hier in huis goed om te gaan?

R: Hier? Ja. In huis wel. Maar ik kom aan de trap en het is gedaan.

I: En zou je dan ergens anders gaan wonen?

*R: Ja. Maar waar? Betaalbaar? Overal waar ik kom is het: oei ge hebt maar zoveel pensioen.
(Mia, PH, stad, v, 95 jaar).*

R: (...) en ook dat de huurprijs ergens anders veel hoger is dan hier. Hier is het vrij laag eigenlijk, ik betaal nog geen 400 euro. Net iets minder dan 400 euro. Natuurlijk 't is wel iedere keer plus 100 euro voor elektriciteit en alles water, telefoon ... Maar de huurprijzen ergens anders is 600 euro tegenwoordig plus 100 euro erbij is 700 euro en met mijn inkomen, is niet zo groot ik heb een klein pensioen. Ik heb 1 100 euro pensioen.

I: Dat is inderdaad een groot verschil.

*R: Dan heb ik juist genoeg misschien voor te eten en te drinken in de maand, natuurlijk ik heb nog spaargeld daar gaat het niet over ik heb nog een beetje gepaard he maar ja in die zin is dat wel een probleem. En das gemakkelijk 200 euro meer in de maand.
(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).*

Maar niet enkel het beperkte aanbod van betaalbare private huurwoningen is een belemmering om te verhuizen. Aangezien de private huurprijzen sterker stijgen dan de gezondheidsindex (Vastmans & Laheye, 2016) wijzen ouderen erop dat **langlopende contracten** hen beschermen tegen stijgende huurprijzen. Een nieuw contract aangaan (doordat men in een nieuwe woning is gaan wonen), betekent dan bijna per definitie een hogere huurprijs dan de prijs die men betaalt wanneer het contract al geruime tijd loopt. Dat ontmoedigt het verhuizen.

Marleen illustreert dat aan de hand van de huurprijzen van de huizen naast het hare, die bij elke nieuwe huurder opgetrokken worden. Ze vermoedt dat de eigenares haar graag zou zien vertrekken, zodat die een nieuwe, hogere huurprijs kan vragen. Bernadette heeft tientallen jaren in het centrum van Gent gewoond. Haar huisbaas wees erop dat ze niet veel huur betaalde, nu de buurt is 'opgewaarderd'. Om dat te compenseren, verdubbelde de eigenaar het voorschot voor algemene kosten.

Hiernaast slaat ze de huur iedere keer met 100 euro op, als er nieuwe huurders komen. Ik betaal hier nu 874 euro, maar hiernaast is het smaller, het appartementsgebouw daarnaast loopt schuin. Dat voorplaatske daar is echt klein. Ik heb het grootste huis en het meest in orde nog. En hiernaast vraagt ze al 1 200 euro geloof ik. Ik denk dat ze [eigenares] blij zal zijn als ik vertrek, want ze kan hier niet meer of den index vragen he.

(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).

Het was heel mooi daar. En het was vree opgewaardeerd. Mijn huisbaas zei ook altijd: ja, ge betaalt gij hier niet veel. Ik betaalde 85 euro algemene onkosten op voorhand. En in ene keer zegt hij: ja, dat moet 150 zijn. plots moest ik 150 euro algemene kosten betalen.

(Bernadette, PH, stad, v, 80 jaar).

3.2.1.5 Specifiek voor huurders

3.2.1.5.1 *Private huurders vrezen discriminatie*

Naast bezorgdheden omwille van betaalbaarheid, vrezen de bevraagde oudere huurders minder kans te maken op een private huurwoning, omwille van hun profiel. Twee aspecten worden daarbij vermeld: inkomen en leeftijd.

Wat het **inkomen** betreft, is er bijvoorbeeld private huurder Marleen die in een huis woont dat ze niet geschikt ziet om haar oude dag door te brengen. Ze zoekt een nieuwe plek, maar in haar zoektocht botst ze altijd op dezelfde financiële muur. Wanneer advertenties op voorhand om een inkomen vragen dat driemaal de huurprijs bedraagt, is Marleen afgeschrikt. Wanneer een verhuurder haar vroeg of ze de woning zou kunnen betalen, maakt het haar kwaad. *“Ge zijt een sociaal geval en ... dan moet ge eigenlijk content zijn dat ge een huis krijgt. En dat vind ik niet eerlijk”*. Anne-Marie ziet het als onvermijdelijk om te liegen over haar inkomen⁷² om aan een woning te geraken.

Nee, ze vragen naar uw inkomen he. Het mag niet, maar ze vragen het. Inkomensbewijzen. Het zijne [van zoon] met het mijne was genoeg. Wettelijk gezien mag het niet he. Maar ze doen het toch. En ze zeggen dan gewoon: het is al verhuurd he. Als gij niet een beetje liegt en een beetje mouw frot en dingen die wettelijk niet mogen door te vingers kijkt, geraakt gij niet aan een huis.

(Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).

Bernadette vermoedt dan weer geen woning te vinden omwille van haar **leeftijd**. Ze was een half jaar voor het interview verhuisd. Ze is verbaasd dat ze een woning vond op de private huurmarkt. Bernadette: *“Ik peis: gaan ze het mij toestaan? Tachtig jaar, gaan ze dat nog verhuren aan zo iemand?”* Dirk vreest geen huurwoning te vinden voor beide aspecten, zijn inkomen en zijn leeftijd: *“Onze keuze is nihil geworden he. Onze leeftijd en geen [een laag] inkomen ... ge pakt ernaast ze. Het enige dat ge kunt doen is via OCMW of weet ik veel. Of mensen aanspreken ...”*

De vrees voor discriminatie op basis van een te hoge leeftijd staat nochtans haaks op bevindingen van onderzoek naar discriminatie door verhuurders en vastgoedmakelaars. Daaruit blijkt dat gepensioneerden doorgaans als aantrekkelijke kandidaat-huurders worden beschouwd. Verhuurders zien hen als rustige bewoners en verwachten dat de ouderen langere tijd in de woning zullen blijven (Interfederaal Gelijkekansencentrum, 2014). Toch hebben enkele verhuurders liever geen gepensioneerden als huurders, omdat men vreest voor betalingsproblemen. Men acht het inkomen uit pensioen te laag (Moris et al., 2014). Discriminatie op basis van vermogen is overigens wel duidelijk aangetoond in onderzoek (Interfederaal Gelijkekansencentrum, 2014; Verstraete & Moris, 2019; Van den Broeck & Heylen, 2015; Verstraete & Verhaeghe, 2019; Verhaege et al., 2017).

Naast de private huurders die vrezen geen nieuwe woning te vinden, zijn er ook enkelen die ervan **overtuigd zijn dat ze nooit op straat zullen belanden**. Onder het vaak gehoorde, doch juridisch vrij betekenisloze dogma: *“Een ouwe mens zullen ze niet rap buiten zetten”*. Zelfs Albert, die eerder al verhuisde omdat zijn contract werd stopgezet na de verkoop van het pand, gelooft dat zijn leeftijd hem daar nu voor behoedt. Hij vermoedt zelfs dat het gerecht die redenering volgt.

⁷² Anne-Marie kwam eerder in het rapport ter sprake omdat haar zoon mee betaalt in de huur. In ruil mag zijn domicilie op haar adres staan, zodat de weduwe waar hij mee samen woont, haar (volledige) uitkering kan behouden.

We zijn begonnen op de vijfde verdieping. Dat appartement ging verkocht worden. Ze hadden ons nochtans beloofd, van het niet te doen. We huren nu van een jonge dame en die woont in een appartement, hier in de blok. En haar pa woont hier ook. Dus die gaat mij niet rap buiten zetten. Oude mensen kunnen ze ook niet zo snel doen verhuizen he. Allez, ik ben 84 jaar, als ik naar het vredegerecht zou gaan, zouden ze zeggen: dienen oude mens, moet die nu nog verhuizen?

(Albert, PH, stad, m, 84 jaar).

De tachtigjarige private huurder Richard moet zijn woning verlaten. Het interview vindt plaats een maand voor zijn verhuisdatum. Ondanks de urgentie van de situatie, gaat de man niet op zoek naar een nieuwe woning. Hij heeft er vertrouwen in dat 'ze' voor hem iets gaan vinden, waarmee hij vermoedelijk doelt op de bevoegde stadsdiensten.

R: Maar mij op straat stellen gaan ze toch nooit doen ze.

I: Ge hebt er vertrouwen in dat ge iets gaat vinden?

M: Dat ze voor mij iets gaan vinden. Ah ja, als ik eruit moet, moet ik eruit. Ik woon helemaal alleen. Dus ik moet alles uit mijn kasten doen. Al mijn meubels moeten weg. Alles moet weg. Ik kan kik dat niet alleen. Ik heb al gezegd: op mijnen ouderdom, ik kan het niet. Desnoods blijft alles staan.

I: Hebt ge al mensen gevonden om u te helpen?

M: Ah nee! Waar moet ik ze zoeken? Ne keer in een dienstencentrum?

(Richard, PH, stad, m, 80 jaar)

Ook uit een informeel gesprek met een medewerker van de Huurdersbond,⁷³ blijkt dat de man uit bovenstaand citaat geen stappen zal ondernemen om een woning te zoeken. De medewerker heeft hem al gezegd dat ze hem wel kunnen op straat zetten en ze dat ook zullen doen. "Maar het dringt niet tot hem door", volgens de medewerker van de Huurdersbond, die anoniem blijft.

J. Lambrecht, directeur 'zelfstandig wonen voor ouderen' bij OCMW Gent, wordt regelmatig met gelijkaardige situaties geconfronteerd.⁷⁴ Zo ongeveer eens per maand. Het gaat om oudere huurders die weigeren te geloven dat ze uit hun woning kunnen gezet worden. Volgens de directeur gaat het meestal om ouderen zonder netwerk. Wanneer men kinderen of kleinkinderen heeft, helpen die vaak intensiever mee in de zoektocht naar een woning. OCMW Gent krijgt daarom vaak mensen over de vloer die op straat staan, ten gevolge van een contractbeëindiging en een onvoorbereide, oudere huurder. Lambrecht stelt dat er de laatste drie jaar een stijging van dit soort situaties is. Hij gaat daarom een project opzetten, samen met politie en vrederechters, om preventief te kunnen werken.

3.2.1.5.2 Sociaal huren: wachtlijsten en imago

Voor de door ons bevroegde private huurders zal het, om eerder vermelde redenen, niet evident zijn een nieuwe private huurwoning te vinden. We vermoeden dat een aantal respondenten (o.b.v. inkomens- en vermogenscriteria) wel recht hebben op een sociale woning. Maar ook daar kijken de ouderen aan tegen een aantal belemmeringen.

Ten eerste zijn er **wachtlijsten** voor sociale woningen. Eind 2016 stonden om en bij de 125 000 kandidaat-huurders op de wachtlijst. De gemiddelde wachttijd voor nieuwe huurders bedraagt 3,4 jaar en is sinds 2013 met zo'n vier maanden (0,3 jaar) toegenomen. Ouderen (vanaf 85 jaar) hebben wel een grotere kans om in te stromen, en dit samen met de jongste groep, van 18 tot 24 jaar (Heylen, 2018).

Een aantal respondenten is door die lange wachttijden **ontmoedigd**. Ze zien zichzelf geen jaren wachten. Om die reden schrijft Marleen, ondanks haar 'jonge' leeftijd (61) zich niet in bij een bepaalde

⁷³ De persoon in kwestie kwam eerder per toeval ter sprake. De privacy werd gegarandeerd en uiteraard werd niets uit het interview meegedeeld aan de Huurdersbond.

⁷⁴ Interview door Volckaert, E. (2018, Oktober 26).

maatschappij: “Ze zeggen: de wachtlijst is hier tien jaar. Ik ga al eerder dood zijn peis ik (lacht)”. Voor de oudere leeftijdsgroepen ligt dat anders. En kan een verhuis zelfs urgent zijn. Een vriendin van sociale huurder Lucia heeft te horen gekregen dat ze nog twee jaar moet wachten op een appartement. Lucia: “Ja maar, dat is nog twee jaar later. Dat ge uw kracht verliest. Niemand houdt daar rekening mee he.” De 80-jarige Bernadette die een half jaar voor het interview verhuisde, had zich ook ingeschreven op wachtlijsten voor sociale woningen. Ze besloot dat ze de opgegeven termijn van 7 jaar niet meer kon uitzitten en heeft dan maar een privaat huurappartement gezocht.

Voorts geeft het wachten bij sommige ouderen **stress**. Een aantal ouderen gaan zich daarom ook niet actief informeren. De thuisloze Ann vermijdt het polsen naar haar situatie bij de SHM's omdat ze te 'emotioneel' wordt wanneer ze slecht nieuws krijgt: “Ik heb er de laatste weken wel geen tijd voor gehad [om te bellen naar SHM's]. En ik weet hoe emotioneel ik ervan kan worden. Ik denk: als ik op de 1 000ste plaats sta, dat ik ze over den bureau ge sleuren.”

Bovendien ervaren bepaalde ouderen de wachtlijsten als een **competitie**. Sommigen zijn gefrustreerd omdat ze denken dat andere groepen meer kans maken. Private huurder Herman: “Moest ik een kleurke hebben, ik zou ook rapper een sociale woning krijgen.”⁷⁵ Marleen, een 61-jarige private huurder hoopt kans te maken op een sociale woning aan de Oude Beestenmarkt, in het centrum van de stad. Ze zegt dat die hoop haar egoïstisch maakt: “Soms sta ik er naar te kijken en zie ik iemand op het balkon zitten en denk ik: zout gij nog lang meegaan? (lacht). Maar nee, ik bedoel maar: soms peist ge er op he. Ge wordt op den duur wel egoïstisch he.” Anne-Marie beweert dan weer dat het systeem van de wachtlijsten ‘mensen tegen elkaar opzet’. Ze vindt het rekruteringsysteem waarbij een groep mensen gevormd wordt, zoals bij een cohousingproject waar ze ooit in stapte, eerlijker.

Ik geloof daar hard in, in CLT.⁷⁶ Want in sociale woningen, met die wachtlijsten. Dat is mensen tegen elkaar opzetten he. De Vlamingen zeggen: de vreemdelingen krijgen voorrang. De vreemdelingen zeggen: de Vlamingen krijgen voorrang. (...) maar CLT is ook sociaal, maar aan het begin van het proces, worden de mensen verzameld. En dan is er geen uitsluiting meer. Er wordt van de mensen iets gevraagd, om een gemeenschap te vormen. Ik wou niet meer op een sociale woning staan. (Anne-Marie, PH, stad, v, 67 jaar).

Ten tweede, zijn er bepaalde ouderen die niet in een sociale woning willen wonen, omwille van de connotaties met de **sociale woonomgeving**. Sommige sociale woningen zijn wel ‘gewenst’. Maar de vrees bestaat dat eerst de woningen in ‘ongewenste wijken’ zullen aangeboden worden. En aangezien er maar een beperkt aantal (gemotiveerde) weigeringen mogelijk zijn, denkt men weinig tot geen kans te maken op de sociale woningen die de voorkeur genieten.⁷⁷

3.2.1.6 Veel geregeld

Tot slot vraagt verhuizen ook veel werk. Alles inpakken, meubels verhuizen, de nieuwe woning inrichten, behangen of verven, ... Dat kost allemaal geld, maar ook energie. Opvallend genoeg worden deze praktische bezwaren weinig geopperd. Het financiële aspect horen we wel vaker bij de stedelijke huurders in armoede. Net als in het citaat van Dirk, die erop wijst dat “die mannen van die verhuis” veel geld kunnen kosten. Hij zou wel willen verhuizen, maar ziet op tegen ‘gans de cirque’ die een verhuis met zich meebrengt.

⁷⁵ Deze uitspraak is nochtans niet in overeenstemming met kwantitatief onderzoek naar in- en uitstroom van sociale huur. Heylen (2018) stelt dat niet-EU-burgers (ceteris paribus) een kleinere kans hebben om in te stromen dan Belgen, na eenzelfde wachttijd. De gemiddelde wachttijd is voor niet-Belgen langer. Vermoedelijk doelt Herman niet enkel op personen met een andere nationaliteit, wanneer hij verwijst naar mensen met “een kleurke”; maar ook op Belgen van vreemde afkomst.

⁷⁶ Het cohousingproject waar de respondent in een eerste fase bij betrokken was, werkte volgens het CLT-principe (Community Land Trust), waarbij de grond eigendom blijft van een “gemeenschap” en de woning verkocht wordt.

⁷⁷ Voor een uitgebreidere bespreking van de opvattingen over sociaal wonen, zie Volckaert & De Decker, 2019.

Ik hou niet vast aan dat huis he. Moest ik morgen mij kunnen verbeteren, ik ben onmiddellijk weg. Maar ik heb geen goesting. Ten eerste om te zoeken. En ten tweede voor gans de cirque. (...) Weer gans dienen boel inpakken. Dat is vervelend. Verhuizen. Dan zijn die mannen hier van die verhuis ... veel te duur. Ze zitten naar alles te kijken, te snuisteren. Maar verhuizen? Daar zit kik niet mee. Ik hou niet ...

(Dirk, PH, stad, m, 64 jaar)

Buiten de stedelijke huurders is er slechts één respondent die wijst op de praktische bezwaren bij verhuizen. Annemie kijkt niet enkel op tegen een verhuis omwille van emotionele redenen (zie eerder), maar ook om praktische redenen. Ze heeft geen zin om op te ruimen, spullen weg te doen en het huis te verkopen. *“Dat zet gans uw leven weer op zijn kop he”*.

We voelen ons hier comfortabel ge begint dan niet uit te kijken, voor plotseling weer, heel uw leven. Want dat zet gans uw leven weer op zijn kop e. Neem nu dat wij zouden zeggen, wij gaan in een appartement, dan moet je dat hier verkopen, je moet vanalles wegdoen, je moet afscheid nemen van een deel van de mensen dat je kent. Allez, dat zet uw leven wel heel holderdebolder. Dat doet ge toch zomaar niet. Dat gaat ... [stottert] Wie doet er dat? Ge doet dat als ge niet anders kunt en als je er al lang over nagedacht hebt, meestal allez. Misschien komt dat voor ons ooit ne keer die fase, dat sluit ik niet uit maar voor 't moment. Allez ja, voor moment nu toch niet

(Annemie, E, stadsrand, v, 61 jaar).

3.2.2 Redenen om wel te verhuizen

We kennen nu de redenen om niet te verhuizen. Maar om welke redenen zouden ouderen wél verhuizen? Sommige respondenten zijn in het recente verleden verhuisd. In totaal gaat het om een minderheid. De meeste recente verhuizers vinden we terug bij de stedelijke huurders, maar ook in de stadsrand en op het platteland is een kleine minderheid relatief recent verhuisd. We nemen ook hun verhuisredenen op. Dit onderdeel kijkt dus niet enkel naar hypothetische, maar ook naar reële verhuisredenen.

Een eerste categorie omvat de verhuisredenen die verbonden zijn met de woning en de tuin. De afnemende gezondheid is een tweede *reden* om te verhuizen, maar het is ook een *moment* waarop respondenten het noodzakelijk zien te verhuizen. Een derde verhuismoment is de pensionering. Ten vierde wil men verhuizen in functie van informele zorg of, ten vijfde, na een verandering van de gezinssituatie. En tot slot verhuizen (private) huurders wanneer hun huurcontract eindigt. Ook de woonomgeving zou een drijfveer kunnen zijn om te verhuizen, maar slechts één respondent haalt een gebrek aan winkels aan als verhuisreden.

3.2.2.1 Wat de woning betreft

We zagen het eerder al: de meeste respondenten wonen niet in een woning die aangepast is aan een eventuele verminderde persoonlijke mobiliteit. De (1) mobiliteit in de woning kan dan ook een reden zijn om te verhuizen. Ook (2) het onderhoud of de kostprijs (van een te grote) woning kan ervoor zorgen dat men (in de toekomst) een andere woning kiest.

3.2.2.1.1 *Mobiliteit in de woning*

Wat de mobiliteit in de woning betreft, zagen we eerder al een verschil in beleving tussen de respondenten op het platteland en die in de stadsrand enerzijds en de huurders in de stad anderzijds. Terwijl een meerderheid van die eerste groep obstakels in de woning minimaliseerde of zelfs negeerde, zijn degene uit de laatste groep zich wel bewust van het potentieel negatieve effect van hun woning op hun persoonlijke mobiliteit. De middelste groep (de stadsrand) situeert zich daar ergens tussenin.

Het zijn dan ook voornamelijk de stedelijke huurders in armoede die aangeven te willen⁷⁸ verhuizen wanneer hun mobiliteit in de woning gehinderd wordt. Maar ook een minderheid van de suburbane en een kleine minderheid van de plattelandsrespondenten wil verhuizen.

Concreet gaat het bijna altijd over **trappen** in de woning. Want hoewel de stedelijke respondenten voornamelijk op appartementen wonen, dienen velen nog (enkele) trappen te nemen. Bij de eigenaars op het platteland en in de stadsrand, zijn er vaak trappen nodig om naar de verdieping te gaan, waar de slaapkamers (en eventueel badkamer) zich bevinden. We zagen eerder al dat de oudere eigenaars verschillende manieren hadden om met die trappen om te gaan. Of men bleef de trappen gebruiken (onder het mom van: actief blijven), of men installeerde een traplift, of men ging beneden slapen. Toch zijn er ook enkele respondenten die trappen in de woning als verhuisreden opgeven. Soms gaat er een 'wake up call' aan vooraf. Zoals een periode op krukken of een 'opstoot' van artrose. Voor anderen is het gewoonweg duidelijk dat trappen op oudere leeftijd uit den boze zijn. Elsa uit de Westhoek bijvoorbeeld, is 17 jaar voor het interview plaats vond, verhuisd naar een bungalow. De vrouw heeft samen met haar broer een nieuwe woning gebouwd, nadat de ouders stierven. De respondent woonde voordien samen met haar broer bij de ouders in. Beiden verkochten de woning van de ouders en bouwden een nieuwe, verderop in de straat.

Anderen zeggen in de toekomst te zullen verhuizen wanneer de trappen in de woning een probleem vormen. Dat hoeft echter niet altijd even strikt geïnterpreteerd te worden. Zo geeft de 74-jarige Anna uit de stadsrand aan dat ze zal verhuizen als de trappen in haar woonkamer (de plaats met tv en zetels bevindt zich lager dan de rest van de kamer) een probleem zouden vormen. Dat heeft haar verleden in de thuiszorgsector haar geleerd. Het is echter mogelijk dat deze woorden niet per definitie worden omgezet in daden, gezien Anna op 74-jarige leeftijd nog steeds in de woning met trappen woont.

I: En is het hier gemakkelijk wonen? Het is hier allemaal op het gelijkvloers?

R: Ja het is een zeer gemakkelijk huis. (...) Met één nadeel: dat toen we hier zijn komen wonen, die trapjes af [over zitput in living]. Dat zou ik nu natuurlijk nooit meer doen.

I: Nee en hoe ziet u dat dan naar de toekomst toe, als u die trapjes niet meer afkan?

R: Dan zal ik moeten verhuizen he. Ik ga hier niet zitten ... ik ben in mijn beroepsloopbaan XXX van de thuiszorg geweest. Ik heb genoeg mensen zien "krotten", zo noemen ze dat in Gent. En dat gaat bij mij niet gebeuren. Als dat niet meer gaat, ga ik naar een assistentiewoning of ... Daar heb ik nu wel echt al goed over nagedacht.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Voor de private huurder Herman zou een vermindering van het aantal trappen - niet per se een afwezigheid - al een vooruitgang zou zijn. De 78-jarige man woont nu op een appartement op de tweede verdieping, zonder lift. Het appartement onder het zijne, op de eerste verdieping, wordt gerenoveerd. Hij speelt nu met het idee om naar die woning te verhuizen. Dat hij dan nog altijd een trap moet doen, deert hem weinig. Hoewel het bij de 78-jarige man ook te maken heeft met een gebrek aan betaalbare woningen.

Nee maar kijk, binnenkort ga ik misschien de kans hebben om van hier naar beneden te verhuizen. Het gaat schelen, ik moet dan nog maar één trap op en één trap af.

(Herman, PH, stad, m, 78 jaar)

Toch zoekt niet iedereen naar een 'traploze' woning wanneer men verhuist of zou verhuizen. Christa en Fernand (67 en 81 jaar) verhuizen kort na het interview naar een woning met trappen. Hun voornaamste verhuismotief was de locatie. Ze verhuizen naar Drongen-centrum omwille van de aanwezigheid van voorzieningen. Op het moment van het interview wonen ze nochtans in een bungalow. Ze wisselen m.a.w. een woning zonder trappen in, voor een rijwoning met verschillende

⁷⁸ Dat betekent niet dat men ook verhuist. Huurders in armoede formuleren onder meer financiële bezwaren en kennen belemmeringen die verbonden zijn met het aanbod op de private en sociale huurmarkt (zie eerder).

verdiepingen en dus trappen. Hun eerste bedenking bij de nieuwe woning is dat ze er geen parkeerplaats hebben. Pas nadien vertellen ze dat het vermoedelijk ook niet mogelijk zal zijn om de woning met een rolstoel te betreden. Wanneer de trappen een probleem vormen, zullen ze een traplift plaatsen. Ook hier wordt het woonzorgcentrum weer ter sprake gebracht. Het citaat eindigt met de keuze tussen een traplift of een verhuis naar een woonzorgcentrum.

I: Het huis waar dat jullie gaan wonen is er daar, alle stel dat jullie later minder mobiel worden ofzo, is er daar al over nagedacht of is er mogelijkheid voor aanpassing ofzo?

Rm: Ja we denken daarover na maar ik kan niet zeggen, maar niet echt 100% in de positieve zin, ik bedoel daarmee dat wat betreft comfort dat het hier wel wat beter is, denk ik, enfin alleen al door het feit dat je hier parkeerplaats hebt, daar heb je geen parkeerplaats, ofwel voor de poort, maar het is een smal straatje. Jammer dat we geen foto hebben, maar het is een smal straatje, een kleine garage waar de auto vermoedelijk niet binnen kan. Stel je voor dat wij rolstoelgebruiker worden, ik weet niet of we daar binnen kunnen, ik denk van wel door de gang, maar enfin hier euh hebben we het comfort van een beetje op het platteland te wonen he. Dus het is een rijhuis, met alle gevolgen van dien, ik bedoel daarmee: een smalle trap, we moeten naar boven gaan slapen. Hier hebben wij een brede trap, die echt comfortabel is, alles is hier op het gelijkvloers. De [praktijk] voor [partner], de slaapkamer, badkamer, toiletten.

I: Alles is hier nu op het gelijkvloers?

Rm: Ja op het gelijkvloers allemaal, living ... (...)

Rv: Er is een smalle trap, maar als je een brede trap op kunt dan kan je ook een smalle trap op en anders zet ik daar een liftje op he.

Rm: Maar dat weet ik niet ze, dan trekt e gij mij naar boven gij

I: Aja zo een liftje

Rv: Toch liever zo een liftje naar boven dan dat ge naar een home moet gaan.

(Christa & Fernand, E, stadrand, v&m, 67&81 jaar).

Voor de duidelijkheid: de stedelijke huurders in armoede formuleren de wens van een traploze woning niet. Degene die trappen in de woning hebben, vinden dat wel een last, maar de meesten hebben, zoals eerder beschreven, zeer beperkte mogelijkheden op de woningmarkt. Verhuizen naar een appartement zonder treden en met betrouwbare liften is daarom geen prioriteit.

3.2.2.1.2 Grootte van de woning

Naast de mobiliteit in de woning (met een focus op de trappen), kan ook de grootte van de woning en het daarmee gepaard gaande onderhoud en/of de kostprijs hiervan een reden zijn om te verhuizen. Deze verhuisredenen zien we bijna uitsluitend bij de eigenaars. We zagen ook eerder al dat het onderhoud van een te grote (of soms te oude) woning niet vanzelfsprekend is voor vele ouderen. Meer concreet gaat het volgens de respondenten onder meer over het proper houden van de woning en de tuin, schilderwerken, herstellingen, verwarmen en schoonmaken van ruimten die niet meer gebruikt worden, etc. Dat onderhoud is voor veel respondenten vooral een te grote belasting. Het vergt **te veel werk**. Daarnaast vrezen de respondenten dat, wanneer ze dat onderhoud niet meer kunnen dragen, de woning zal **verkrotten** (citaat 1). Voor andere respondenten wegen de **kosten** te zwaar door: enerzijds, omdat een te grote en vaak al oude woning geld kost om te verwarmen, anderzijds omdat de vaak al oude woning nood heeft aan herstellingen. Bij verschillende respondenten leeft dan ook het idee dat het huis 'op tijd' moet verkocht worden, vooraleer de nood aan herstellingen te hoog wordt. Beide bedenkingen zijn ook terug te vinden in het tweede citaat.

Rm: Ge moet nie denken, als ge van een gezin van zes komt eh, met ruimte voor zes ... anders verwaarloost ge uw huis.

Rv: We hebben hier vier slaapkamers, maar da 's in principe te veel eh. Allee ik bedoel, ge wilt het onderhouden, maar ...

(Wim & Josée, E, Stadsrand, m&v, 71&72 jaar)

Dat is een mogelijkheid maar ik zie niet in waarom dat wij hier zouden blijven wonen, zo groot met 2 mensen. Die praktijk, gans die voorste ruimte, die praktijkruimte, dat wordt dan niet gebruikt. Mijn man had in de tijd gezegd van ja, ik ga dat dan inrichten als een bibliotheek en dat is dan mijn 'mancave' bij manier van spreken. Hij gaat hij dat toch niet, allez dat is praktisch niet mogelijk. Het is ook veel te kostelijk. Ge moet het allemaal onderhouden, ge moet het allemaal verwarmen (...). Dat huis is hier nu 25 jaar oud, we hebben nog geen grote kosten gehad maar hoe langer je er woont, komen er ook kosten aan. Het wordt dan ook te groot, dan denk je is het het allemaal nog waard? Dat is één van de redeneringen waarom ik zeg misschien toch uitkijken naar iets kleineres.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

Dat bijna uitsluitend de oudere eigenaars deze verhuisredenen noemen, heeft onder meer te maken met de vaststelling dat geen enkele respondent uit de groep van stedelijke huurders in armoede aangeeft dat zij te groot wonen.⁷⁹ Toch is er één stedelijke respondent die naar een kleinere woning zou willen verhuizen om te kunnen besparen op de woonuitgaven. Het gaat om de 61-jarige Marleen, die haar huidige woning niet te groot vindt, maar wel vermoedt dat ze een goedkopere en kleinere woning zou kunnen vinden. Om de zoveel tijd denkt ze na over een verhuis, bijvoorbeeld na de laatste indexering van haar huurcontract. Bij voorkeur verhuist ze rechtstreeks naar een (sociale) assistentiewoning. Assistentiewoningen zijn echter voorbehouden voor 65-plussers. Marleen twijfelt vaak of ze 'tussenin' nog zou verhuizen.

Maar van de week ben ik dan in paniek geschoten. Ga ik toch niet tussenin verhuizen naar een goedkopere, kleinere woning? Etc. Ik had nog één appartement waar ik naar ging kijken en die heeft vandaag gemailld dat er iemand heeft toegezegd. Dat was ook nog een klein beetje hoop. Dat was kleiner en goedkoper. (...) Ik woon hier nu al 15 jaar. Dat had ik ook, met die twijfelweken, die indexaanpassing erbij. Dat is weer 15 euro erbij. Ik zeg: jongens. Mijn vrienden zeggen dan: hebt ge het weer? Om de zoveel tijd denk ik: ik zou toch beter verhuizen naar iets kleineres.

(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).

Tot slot is er één respondent die de grootte van zijn woning opgeeft als verhuisreden, maar die grootte niet linkt met onderhoud of kosten. De 83-jarige Armand verhuisde 8 jaar voor het interview van een grote, vrijstaande woning, naar een rijwoning. Hij deed dat om verschillende redenen, maar één ervan was dat hij een grote woning, met grote tuin, te "eenzaam" vond.

I: Je woonde [voordien] dus in een alleenstaande woning.

R: Ja ja (...) een grote tuin eh, en een groentetuin.

R Kleindochter: Ja hoeveel vierkante meter zou da geweest zijn, da was echt zo ne grote groentetuin.

R: Gelijk dat ge zegt ne grote grond en al eh, ge zijt eenzaam, zo een grote living om tv te kijken.
(Armand, E, stadsrand, m, 83 jaar).

Daarnaast zijn er ook respondenten die de grootte van de woning niet als (dwingende) verhuisredenen zien, maar **als ze zouden verhuizen**, zou het naar een **kleinere woning** zijn. Velen nemen het als vanzelfsprekend dat ze al die tijd in een grote woning woonden. Het is de plaats waar men een gezin grootbracht. Een nieuwe woning zou zo groot niet moeten zijn. Dat geldt ook voor Annemie en Bruno (zie citaat). Het koppel wijst er ook op dat de tijdsgeest indertijd voorschreef om groot te gaan wonen,

⁷⁹ Dat betekent niet dat de oudere huurders niet in afgeleefde woningen wonen, integendeel. We spraken heel wat oudere huurders in woningen van beperkte kwaliteit. We vermoeden echter dat de oudere huurders omwille van budgetredenen in slechte woningen wonen en dus niet, zoals bij de eigenaars, omdat ze de woning niet kunnen/willen onderhouden omwille van de grootte.

maar dat er nu “kleiner gewoond” wordt. Ze vinden het niet meer “verantwoord” van zo ruim te wonen, zeker nu de kinderen uit huis zijn. Maar toch is het niet meteen een reden om het huis in te wisselen.

Rv: Dat zal wel zo zijn, maar wij woonden, allez, tot anderhalf jaar geleden, woonden wij hier ook met ons getwee en ghohja, wel het gevoel dat het groot was, maar ...

Rm: 't Is niet dat we verloren lopen e, maar mochten we zelf iets zoeken, moeten zoeken, om een of andere reden, zouden we zeker, veel kleiner gaan e. Om verschillende redenen. Zoveel ruimte heb je niet nodig e. 't Is eigenlijk ook onverantwoord he.

Rv: Neen, eigenlijk wel.

Rm: Er wordt kleiner gebouwd, en kleiner gewoond. Tout court. Maar goed, we hebben gedaan, wat de omstandigheden toen waren, zo veel keuze was er niet.

(Annemie & Bruno, E, stadsrand, v&m, 61&? jaar)

Dat laatste zien we bij meerdere respondenten: het besef dat de woning groot is, maar niet meteen de behoefte voelen om die woning in te wisselen voor een kleinere. De grootte is m.a.w. geen storende factor. Marianne zegt dat *als* ze zou verhuizen, dat ze voor een kleinere woning zou opteren, maar “*het zal een aanpassing zijn*”. Dat die grootte relatief is, merken we ook doordat Marianne haar huidige woning zou omwisselen voor een “*bungalowtje*”. En hoewel Marianne hiervoor een verkleinwoord gebruikt, is het toch een woningtype waarvan we vermoeden dat ze niet meteen zeer beperkt is in ruimte. Toch is Marianne van mening dat “*als*” ze besluiten “*weg te gaan*”, ze “*zeker zoeken 'achter' iets kleiner*”.

I: Moest in de buurt iets kleiner vrijkomen zou je ...

R: Tuurlijk ja we zijn die ruimte wel gewoon dus het zal een aanpassing zijn. Maar moesten we nu echt op iets vallen waarvan we zeggen amai dat is goed. Of als er zo nekeer iets nieuw gebouwd wordt kijk ik toch eens. Die appartementen die ze gezet hebben aan Delhaize waar mijn zoon woont. In het begin heb ik gedacht zou dat niets zijn voor ons? Maar Dirk is zo nog niet appartement-achtig maar wie weet, men den tijd... moest er zo nekeer iets vrijkomen zou ik wel eens gaan kijken. Zo met het gedacht van of als we effectief besluiten om hier weg te gaan, gaan we zeker zoeken achter iets kleiner. Iets kleins, een bungalow of weet ik veel. Met een tuintje. (...) Mijn man ziet het zitten om in een bungalowtje te gaan wonen, alles plat. Ik eigenlijk ook want zolang ik in de tuin kan werken wil ik dat doen he, ik doe dat graag.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

3.2.2.2 De gezondheid als verhuisindicator

De afnemende gezondheid is een *reden* om te verhuizen, maar het is ook een *moment* waarop respondenten het noodzakelijk zien te verhuizen. Onder gezondheid verstaan we zowel de fysieke als mentale gezondheid. Wat de **mentale** gezondheid betreft, zijn de respondenten vrij concreet: “*dement*” worden betekent verhuizen. Voor Claudia zijn voor fysieke problemen een oplossing te vinden: wanneer de trappen niet meer lukken, laat ze een traplift plaatsen. Maar een confrontatie met dementie zou betekenen dat ze moet verhuizen. We wijzen er hier echter opnieuw op, dat heel wat respondenten bij ‘verhuizen’ denken aan verhuizen naar een zorgvoorziening.

R: Tuurlijk we hebben trappen he, wel ni veel. Enkel boven en beneden en da realiseert ge u maar als ge ouder wordt. Dat da moeilijk kan zijn. Maar ik heb ook al gedacht, dus ik wil hier blijven wonen, zolang mogelijk, als da hier, mijn hoofd goe is en dan als ik bijvoorbeeld hulpbehoevend of een been breek of ietske kunne we daar wel nen traplift e, naar boven. Da zou ergens een mogelijkheid zijn. Dus ik zou hier wel willen blijven wonen zolang da mijn hoofd, dak niet dement wordt. Ik ga het zo zeggen. (...)

I: En wanneer zou voor u echt het punt zijn, nu ben ik hier. Als ge aan u zetel...?

R: Ja en als ik dement ben. Dan moet ge wel naar nen home. Maar zolang mogelijk uitstellen. Oh ja. Ik ben zelfs nog ni opgeschreven.

(Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar).

Wat de **fysieke** gezondheid betreft, zien we dat respondenten aangeven dat ze zouden verhuizen wanneer ze “sukkelen” of “een nieuwe heup en een nieuwe knie” (Rosa) nodig hebben. Ook wel: als men “niet meer uit de voeten kan” of zichzelf “niet meer kan behelpen” (Lea”).

Voor sommige respondenten markeert een “val” de noodzaak om na te denken over een nieuwe woonsituatie. Dat betekent niet dat men ook onmiddellijk verhuist. Lea denkt sinds een val van de trap vaker na over woonalternatieven dan voordien. Ze beschrijft de val als “bepalend”, maar toch heeft ze sinds dat moment, anderhalf jaar geleden, nog geen stappen ondernomen.

R: (...) dat ik blijven haperen ben. Een jongere mens gaat zich onmiddellijk grijpen. Ik heb waarschijnlijk ook gegrepen, maar ernaast gegrepen. En ik heb mij gelukkig laten vallen, ik ben beginnen donderen naar beneden. Beneden lag ik dan, ik had mijn mapke nog vast, ja. Maar mijn sleutelbeen en mijn ribben waren gebroken. Dat is echt heel bepalend geweest. Dan is het ook, 't is dan dat ik ook met het idee speelde van 'zou ik niet ergens anders'.

I: En hoelang geleden is dat dan?

R: Dat is van november vorig jaar. Nee, november het jaar er voor. We zijn maart, dus november het jaar er voor. 2 jaar en half. En euh, der voor waren die appartementen dat ik met het idee speelde. Die waren er al en verkocht. Maar als ik van die trap gevallen ben, heb ik weer enorm met het idee zitten spelen.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Wat opvalt, is dat de respondenten niet per definitie schrik hebben van de concrete gevolgen, zoals (nog) een val van de trap, of, bij wijze van spreken, een brandstichting naar aanleiding van sterke verwarring of dementie. Ze verklaren eerder **geen andere mensen tot last te willen** zijn of te veel (informele) hulp moeten vragen. Vaak wordt verhuizen dan niet echt als een positieve keuze gezien, maar eerder als een noodzaak. Marie-Christine omschrijft het algemeen. Ze zou enkel verhuizen als ze “last krijgt van alles” en “iedereen om hulp moet vragen” (zie citaat). Andere respondenten vermelden concreet dat ze bijvoorbeeld niet afhankelijk willen zijn van de hulp van de kinderen.

I: En wat zou er dan moeten veranderen dat u dat [verhuizen] dan zou zien zitten?

R: Ja het zou zodanig moeten dat ge last krijgt van alles dat ge iedereen maar al om hulp moet vragen.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

De professionele thuiszorg zou ervoor kunnen zorgen dat men niet afhankelijk is van informele hulp, zoals die van de kinderen. Die professionele hulp zorgt er bovendien voor dat men langer in de huidige woning kan blijven, althans volgens de respondenten die we hierboven bespraken. Rekenen op formele thuiszorg is voor hen een reden om niet te verhuizen. Die formele zorg kent echter ook grenzen. Niet elke respondent is bereid om zijn of haar dag te schikken naar het schema van de zorgverstrekkers. De 84-jarige Elvira bekijkt het vanuit het perspectief van de zorgverstrekker. Zij had namelijk een hulpbehoevende man en ze plaatst kanttekeningen bij het idee dat de formele hulp aan huis oneindig is. Omdat haar man veel zorg nodig had, en omdat de professionele zorgverstrekkers verspreid over de dag kwamen, en vaak geen concreet tijdstip konden voorleggen, had Elvira het idee altijd thuis te moeten zijn.

En dan zeiden we: “ge kunt toch zoveel hebben, ze kunnen komen kuisen...” Ja dat is waar. Ge zijt al verplicht van altijd thuis te zijn. Want voortdurend komt er iemand. Mijne man is anderhalf jaar ziek geweest, van kanker ook. Hij is dus thuis hier gebleven. En dan was dat 's morgens om zeven uur kwamen ze hem een inspuiting geven, om negen uur kwamen ze hem aankleden. Iedereen dag niet, maar toch vaak. In de week kwam den dokter nog een beetje later. Dus 't bleef al niet veel over hé,

hij had dan ook verlatingsangst. Dat brengt die ziekte ook mee hé. Dus ik kon niet veel weg, ik moest ook boodschappen doen, we moesten ook eten. Tien kilo ben ik toen vermagerd.

(Elvira, E, stadsrand, v, 84 jaar).

Ook Hans ondervond de gevolgen van een hulpbehoevende partner die niet wilde verhuizen. De zware zorg voor zijn vrouw domineert het interview met Hans, die aangeeft dat de situatie voor hem niet dragelijk is. Hans zou liever hebben dat zijn vrouw (eventueel samen met hem) verhuist naar een plaats waar ze intensievere zorg krijgt.

R: Mijn vrouw wil hier niet weg. Ze wil hier niet het huis verlaten.

I: En waarom wil ze niet weggaan?

R: Ze wil hier sterven eh. Het is cru, maar het is zo. Maar ze denkt niet altijd na over de gevolgen voor haar omgeving eh. Dat is euh, het is voor mij ook lastig. Ik steek dat niet weg eh. Dat is continu opletten eh. Nu zit ze in een betere periode. In die zin dat ze nu verplicht is van in haar rolstoel te blijven zitten.

(Hans, E, stadsrand, m, 86 jaar).

Een zekere graad van zorgbehoefendheid, en de “last” die men daarmee bezorgt aan de nabije omgeving en de informele zorgverstrekkers, is dus een reden om te verhuizen. Anderzijds, dienen we er ook op te wijzen dat de aanwezigheid en de hulp van een partner ook een reden is om *niet* te verhuizen. Het gaat hier dan wel om een lagere graad van zorgbehoefendheid dan in bovenstaande citaten. Zolang men met twee is om de tuin en de woning te onderhouden, is er voor een minderheid van de respondenten geen sprake van verhuizen.

3.2.2.3 Pensionering

Een aantal respondenten zijn verhuisd naar aanleiding van hun pensioen. Op twee na, wonen ze in de Westhoek, de meest landelijke case. Het gaat om een derde van de Westhoekrespondenten (7 van de 21). Vijf respondenten (vier uit de Westhoek) waren **landbouwers** die na pensionering het landgoed en de gebouwen van het landbouwbedrijf niet meer konden gebruiken. Twee respondenten (het koppel Nadine&Fred en Leonore) verhuisden enkele kilometers verderop. Dat was ook het geval voor Martha, die niet uit de Westhoek, maar uit de stadsrand komt. Zij verhuisde binnen Drongen, nadat ze de landbouwactiviteiten sterk afbouwde. Een andere respondent uit de Westhoek, Irene, ging op het aanpalend perceel wonen, nadat de zoon de boerderij overnam. En een laatste respondent, Gerd, bleef op hetzelfde perceel wonen. Hij bouwde er een nieuwe woning. Een gelijkaardig verhaal zien we bij Ursula, weduwe van een **smid**, die verhuisde na het overlaten van de zaak aan hun zoon. De zaak bevond zich immers in de woning van het koppel.

Tot slot zien we een aantal zeer specifieke verhalen, waarbij de pensionering ook aanleiding gaf tot een verhuisbeweging. Zij oefenden echter geen beroep uit in de woning zelf, waardoor de woning na pensionering ongeschikt werd. Zo verhuisde Cornelia na het stopzetten van haar activiteiten als zustermissionaris in het buitenland. Eugene, kwam als voormalig militair uit Duitsland. Beiden keerden terug naar de geboortestreek in de Westhoek.

3.2.2.4 Sociale redenen om te verhuizen

3.2.2.4.1 Verandering gezinssamenstelling

Veranderingen in de gezinssamenstelling is (algemeen, niet louter voor ouderen) een van de voornaamste verhuisredenen (Rossi, 1980; Priemus, 1984; Clark & Dieleman, 1996). Voor onze respondenten is het een minder prominente verhuisreden. Toch heeft de partnerrelatie een invloed op een verhuisbeweging.

We onderscheiden twee groepen. Ten eerste zien we bij de huurders in armoede dat een meerderheid aangeeft precare familierelaties te hebben of gehad te hebben.⁸⁰ Dat geldt ook op het vlak van partners. Een aantal respondenten heeft **verschillende relaties** achter de rug, die bijna altijd **tot een verhuisbeweging leidden**. Een 80-jarige private huurder (citaat hieronder) is na elke relatie verhuisd. In haar huidige woning woont ze wel al lange tijd. Ze is er na het overlijden van haar derde man gebleven. Opvallend in het verhaal hieronder is ook het stuk waarin ze vertelt dat ze het huis van haar tweede partner verliet zonder inboedel. Dat verhaal komt bij verschillende respondenten terug. Een aantal oudere vrouwen verklaart dat de enige manier om uit de relatie te stappen was door alles achter te laten. Bij Maria dateert haar laatste verhuisbeweging echter van toen ze rond de 50 jaar oud was. Van 'moving in time' was toen vermoedelijk nog geen sprake. Andere stedelijke respondenten verhuisden ook nog op latere leeftijd, ten gevolge van een relatiebreuk.

I: Waar heb je vroeger nog gewoond?

R: Oei oei!

I: Op veel plekken?

R: Eigenlijk. Na 18 jaar kwam de zoon van de eigenaar er zelf in wonen. Dus wij moesten eruit. Dat was in Ertvelde. Dan zijn we naar oei oei ... hoe heet dat daar. Daar zijn we een zaak begonnen. Daar ben ik zelf weg gegaan. Mijn eerste man heeft mij laten zitten. Na vier jaar. Voor een prostitué. Hij liet drie kinderen achter. Dan komen we aan de relatie van Ertvelde. Niet getrouwd. De mensen zeiden altijd: wordt gij dat niet gewaar dat ge het derde wiel aan de wagen waart? Ik was daar maar goed genoeg voor de was en de plas. En had ik toen geweten, wat ik nu weet, ik was een rijke madam. Ik ben daar buiten gegaan met de juist de kleren die ik aan had. En mijn juwelen. (...)

I: En hier woon je nu 29 jaar?

R: Ah mijn derde man woonde hier al.

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar)

Dat ligt helemaal anders bij de bevroegde eigenaars op het platteland en in de stadsrand. Een grote meerderheid is amper verhuisd (zie eerder). We spraken er ook bijna geen ouderen die verschillende relaties achter de rug hadden. Wat de eigenaars uit het platteland en de stadsrand wel aangeven, is, ten tweede, dat ze zouden **verhuizen wanneer de partner er niet meer is**. Dat we deze verhuisredenen niet horen bij de huurders in de stad heeft, hoogstwaarschijnlijk niets met het stedelijke of de status van huurder te maken. De stadsrespondenten waren bijna allen alleenstaand (zie methodologie). Wanneer de partner wegvalt wordt het onderhoud van de woning en de tuin vaak te zwaar om alleen te dragen (citaat 1). Bovendien geven sommige vrouwelijke respondenten aan zich niet veilig te voelen in de grote, eerder afgelegen woning zonder de partner (citaat 2). Sommigen, zoals Magda uit de Kempen of Jenny uit de stadsrand (citaat 3), zouden dan opteren voor een appartement, dicht bij voorzieningen.

Maar weet je wat, de rompslomp van het onderhoud van het huis wordt dan te zwaar als je er alleen voor staat. Je moet zien dat de chauffage draait, je moet zien dat het water niet befrist, je moet zien dat er mazout is. Den hof moet gedaan worden. Dan denk ik wel ... allez ik weet het nog niet he, we zijn nog niet zo ver. En het is te zien wie er eerst moet gaan hé. Want och god, ge zijt nu nog goed, maar morgen misschien niet meer hé.

(Mia, E, Kempen, v, 80 jaar).

⁸⁰ Zie Volckaert & De Decker, 2019. Zo geeft de helft van de respondenten bijvoorbeeld aan op een gegeven moment geen contact (gehad) te hebben met (een van de) kinderen.

R: *Het is daarmee dat ik dat altijd gezegd heb tegen de kinderen en tegen Jef ook en die weten dat allemaal. Moest ik per abuis alleen komen te staan, ik blijf geen enen dag alleen hier. Hier hoort ge van alles. Ze stoppen voor de deur en ze toeten en laweit en alles. Hey kom hé.[...].*

I: *Maar in het centrum van Geel is het dan ook druk? Of waarom zou je daar dan willen wonen?*

R: *Dan zit ik overal dichtbij. Dan heb ik geen auto nodig. Ik denk altijd dat ge dan geruster zit. Als vrouw alleen. Ik weet het niet. Misschien, misschien niet. Want daar breken ze ook overal binnen he.*

(Magda, E, Kempen, v, 71 jaar).

R: *Zolang wij met twee zijn zal ik hier blijven.*

I: *En waarom juist?*

R: *Omdat ik het interessanter vind om een huis te hebben met een tuin. Meer mogelijkheden enzo. Dus zolang we met twee zijn en alles werkt perfect is dat geen enkel probleem. Maar als één van beiden wegvalt en het wordt te zwaar voor de andere, is dat huis en die tuin niet meer interessant. Dat is veel te veel werk. Dus dan zou ik opteren voor het huis te verkopen of te verhuren en eventueel een studio of een klein appartement in de stad aan te kopen.*

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar)

3.2.2.4.2 Buren en familie

Niet enkel de partner kan een rol spelen bij een eventuele verhuis. Enkele respondenten, weliswaar een zeer kleine minderheid, verhuizen om dichtbij de familie te wonen. Het gaat om Willem uit de Westhoek, die op het moment van het interview een verhuis aan het plannen is naar de streek waar zijn kinderen wonen. De kinderen wonen in de regio van Leuven en de respondent kreeg moeite met de autoritten naar zijn familie. De private huurder Hubert verhuisde naar Gent om dichtbij zijn zoon te wonen, die voor hem zorgt. En de private huurder Bernadette verhuisde van centrum-Gent naar Eke, om dichtbij familie te wonen. Bernadette heeft zelf geen kinderen, maar wou dichtbij zussen en nichten en neven wonen.

Tot slot geeft één stedelijke huurder aan dat ze zou 'moeten' verhuizen wanneer de buur, van wie ze hulp ontvangt,⁸¹ niet meer naast haar zou wonen.

I: *Moest die mens die boodschappen doet, nu verhuizen, wat zou je doen?*

R: *Ik heb geen idee, geen idee. Ik heb het hem al dikwijls gevraagd. [Hij zegt dan]: "moh, ge overdrijft. Ik zeg, Dirk, als gij verhuist, kan ik hier niet blijven wonen."*

I: *Zou je dan ook verhuizen?*

R: *Naar nen home he. Wat schiet er over?*

(Maria, PH, stad, v, 80 jaar).

3.2.2.5 Einde huurcontract

Een zesde (categorie van) verhuisreden(en) heeft enkel betrekking op oudere (in ons geval enkel private) huurders. Wanneer het huurcontract beëindigd wordt, dient men te verhuizen. Verschillende private huurders zijn al moeten verhuizen omdat het huurcontract werd stopgezet of niet verlengd. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer een familielid van de verhuurder in de woning wil gaan wonen of wanneer de verhuurder het pand verkoopt of zelf sterft. Zeker wanneer het om oudere huurders gaat,

⁸¹ Een minderheid van de respondenten geeft aan hulp te ontvangen van de burens. Het gaat voornamelijk om hulp bij boodschappen. De respondenten in kwestie kunnen zelf niet meer (zelfstandig) naar de winkel. Wanneer de helpende buur er niet meer zou zijn, zouden de respondenten dus niet meer (of toch niet meer op die manier) aan boodschappen geraken. Zie Volckaert & De Decker, 2019.

die al een leven lang huren, bestaat de kans dat de verhuurder de huurder niet 'overleeft'. Ook al werd de belofte gemaakt dat de huurder er eeuwig zou kunnen blijven.

Het werd ook verkocht aan familie. Och "ge zijt goed voor gans uw leven". Maar de ouders komen te sterven en de kinderen verkopen het he.

(Mia, PH, stad, v, 95 jaar).

Piet heeft al in drie appartementen binnen hetzelfde gebouw gewoond. Zijn vorige huurcontracten eindigden na respectievelijk een sterfgeval en een scheiding (citaat 1). Het verbreken van een huurcontract is maar mogelijk in specifieke gevallen.⁸² Maar soms is een contractverbreking niet nodig, aangezien het contract sowieso na een korte periode afloopt. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de 78-jarige Herman, die zijn huurcontracten liet zien om te berekenen hoe lang hij al in de huidige woning verblijft. Hij huurt al 6 jaar lang met contracten voor een periode van één jaar.⁸³

Dan hebben we hier iets gevonden. Maar niet dit appartement. Dat was op het negende. En dat werd verkocht. De eigenares stierf en de zoon heeft het verkocht. En dan zijn we verhuisd naar het 18e. zo'n doorloper. Het had aan beide kanten een balkon. Maar de eigenaar scheidde dan, en ze moesten dat verkopen om te kunnen verdelen. En dan zijn we naar hier gekomen. Op het dertiende. We wonen hier nu vier jaar.

(Piet, PH, stad, m, 64 jaar).

I: En hoe lang woont ge hier al?

R: Dat ik het niet weet [haalt mappen uit om te zoeken hoe lang zijn huurcontract al loopt - R geeft contracten door; blijken jaarcontracten te zijn]

I: 't is iedere keer met contracten van een jaar?

R: Ewel ja, volgens dat ik hier toch zie.

(Herman, PH, stad, m, 78 jaar).

3.2.2.6 Omgeving

Net zoals een woning onaangepast kan worden (doordat men de trappen niet meer op kan bijvoorbeeld), kan ook de woonomgeving onaangepast worden (doordat men bijvoorbeeld niet meer naar de winkel kan omdat die niet op wandelafstand ligt en men niet meer met de auto kan rijden). Toch wordt de woonomgeving amper als verhuisredenen opgegeven.

Voor Christa en Fernand uit Drongen is het gebrek aan **voorzieningen** in hun huidige woonomgeving, wel een reden om te verhuizen, naar Drongen-centrum. In Drongen-centrum zijn er namelijk meer voorzieningen dan in hun huidige woonplaats. Christa en Fernand wijzen erop dat ze daar minder een auto zullen nodig hebben.

Rm: Ja ik zeg het we hebben daar een garageke maar, mijnen auto gaat er nooit in dus met eventueel een kleiner autoke, want een keer als we in het centrum wonen hebben we veel minder een auto nodig ook he.

I: Ja dat is een feit.

⁸² De verhuurder kan een huurcontract verbreken om zelf in de woning te gaan wonen; er een familielid te laten wonen; de woning te verbouwen of zonder motief (mits het betalen van een schadevergoeding in de eerste zes jaar van het contract). Voor de situatie voor 2019, zie:

<https://www.wonenvlaanderen.be/huren/het-einde-en-de-opzeg-van-de-huurovereenkomst>. Voor contracten opgesteld na 1 januari 2019: <https://www.woninghuur.vlaanderen/opzeggen-huurcontract>

⁸³ Deze situatie is niet wettelijk. Een huurcontract van korte duur kan maar eenmaal worden verlengd, voor een totale periode van maximaal drie jaar. Dat geldt zowel voor als na 2019. Zie, voor contracten afgesloten na 1 januari 2019: <https://www.woninghuur.vlaanderen/duur-van-de-overeenkomst-0> en voor contracten afgesloten voor 2019: <https://www.wonenvlaanderen.be/huren/de-huurovereenkomst-opstellen>.

Rv: Want nu als ik de kleinkinderen ga gaan halen van school en het is slecht weer ofzo, ja dan pak je de auto he. En dan ga ik altijd te voet kunnen gaan he.

I: En zij zitten dan ook op school in het centrum van Drongen?

Rv: Ja in het centrum, dat is maar 500 meter zeker.

(Christa & Fernand, E, stadrand, v&m, 67&81 jaar).

Hubert, een private huurder uit Gent, verhuisde naar de stationsbuurt om van daaruit **zorgvoorzieningen** makkelijker te kunnen bereiken. Twee ziekenhuizen zijn vanuit zijn woning bereikbaar met het openbaar vervoer, één zelfs te voet (zie citaat). Lucia is om dezelfde reden naar Gent teruggekeerd. Ze woonde aan de kust,⁸⁴ maar vertrouwt meer op de Gentse ziekenhuizen. En ook Geneviève heeft om die reden Griekenland verlaten, om opnieuw in Gent te komen wonen en dichtbij zorg te wonen.

Ik was verplicht om hier te komen wonen. Ik ben oud. Ik ben ziek. Gelukkig is de Bijloke dichtbij. Hoe noemen ze dat? Jan Palfijn. Ik kan eventueel te voet gaan. Ik heb het moeilijk. Naar het UZ kan ik ook. Hier tot aan het station en dan tram 4 he. Tot aan het UZ. Ik ben naar Deinze gegaan eerst. Maar ja, ge moet een wagen hebben he. Of een scooter. En met ouder worden is de mobiliteit zeer beperkt he. Ik kan te voet gaan nog, een beetje.

(Hubert, PH, stad, m, 78 jaar).

Het valt op dat, afgezien van bovenstaande voorbeelden, vrijwel niemand zou verhuizen *omwille van* factoren die met de woonomgeving te maken hebben. Toch zijn er ook nog respondenten die rekening houden met de woonomgeving **wanneer ze verhuizen**. Zo wil Stanislas in zijn hypothetische nieuwe woonbuurt supermarkten op wandelafstand hebben. Filibert wijst op het belang van supermarkten, maar ook apothekers, een bloemenwinkel of een drogist. En Marie-Christine, tot slot, wil *“dicht tegen de winkels”* wonen om zo lang mogelijk zelfstandig boodschappen te kunnen doen (zie citaat).

I: En op voorwaarde van wat, wat zou er dan aanwezig moeten zijn in uw appartement dat u heel belangrijk vindt?

R: Zeker een lift. Een appartement met een lift he voor als ge boodschappen doet. En ook dicht tegen winkels.

I: En hier dan ook in de buurt of?

R: Ja liefst hier ergens op Wondelgem. Zoiets in de buurt hier. Dat ge dicht bij winkels zit, dat ge zo ja zelf uw boodschappen kunt doen. Ik ben graag nog zo lang mogelijk zelfstandig, dat ik van niemand moet afhangen.

(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar)

Ook verderop zullen we nog zien dat sommige ouderen er de voorkeur aan geven om in het stadscentrum te gaan wonen, vaak omdat dat centrum voldoende voorzieningen biedt. Alles samengeteld, speelt de aanwezigheid van voorzieningen dus weldegelijk een rol wanneer ouderen over hun woonplaats nadenken, zij het niet op de eerste plaats en in minder grote mate dan alles wat met de woning zelf verbonden is.

Tot slot geven we ook nog een bedenking mee van enkele respondenten (die op het platteland wonen). Zij wijzen op de relativiteit van de nabijheid van voorzieningen. Zo stelt Marc uit de Kempen dat een verhuis naar het centrum van de gemeente weinig zin heeft wanneer *“ge niet meer kunt gaan”*. Als men echt een probleem heeft met de persoonlijke mobiliteit, is zelfs 50 meter te ver. Dat bevestigt ook Elsa uit de Westhoek die verwijst naar haar moeder die niet meer buiten kwam, wanneer ze haar mobiliteit verloor. We wijzen er wel op dat de mogelijkheid bestaat dat Marc en Elsa de relativiteit van wandelafstanden gebruiken als rechtvaardiging om niet te ‘moeten’ verhuizen.

⁸⁴ In onderzoek naar pensioenmigratie naar de kust, gaven de ouderen ook de kwaliteit van de ziekenhuizen op als reden voor een eventuele terugkeer naar de oorspronkelijk woonplaats (Vandekerckhove et al., 2015).

Maar daarmee dat ik ook ... als ge nu morgen op een appartementje gaat wonen he, waar dat een winkel 200 meter van de deur is. Dat is kortbij, maar als ge niet kunt gaan, dan is dat ver hé. Dat wordt rap gezegd, dat is kortbij. Maar in de praktijk is dat niet he. Ik heb hier al eens bijna niet kunnen gaan met mijn been. Ik weet wat dat dat is. 50 meter te voet stappen, dat is niet ver, maar als ge niet kunt is dat veel te ver hé.

(Marc, E, Kempen, m, 79 jaar).

Ik peins, zo lang mogelijk, blijf ik hier. Want als je minder mobiel bent, of je nu in de stad woont of hier woont ... als je niet mobiel bent, kan je moeilijk nog buiten he. Het is 700 meter tot aan de winkel. Dat is te ver als je niet meer mobiel bent. Maar met mijn moeder woonde ik ten volle in het dorp. Als zij echt niet meer kon, ging ze ook niet meer buiten.

(Elsa, E, Westhoek, v, 60-80 jaar)

3.3 Waarheen?

De bespreking van redenen om wel of niet te verhuizen, maakte al heel wat duidelijk over de *plaats* waar respondenten (eventueel) zouden willen terechtkomen. Zo zagen we dat, zeker de respondenten op het platteland, graag in de vertrouwde buurt blijven wonen. Een minderheid woont graag dichtbij de kinderen en ook voor een minderheid is de aanwezigheid van (zorg)voorzieningen belangrijk. In dit stuk bundelen we de opvattingen die iets vertellen over waar men heen zou willen gaan. Eerst en vooral zien we bij veel respondenten een duidelijke voorkeur om landelijk, stedelijk, of 'randstedelijk' te wonen. Dat hoeft niet overeen te komen met hoe men nu woont. Daarna kijken we naar woonvormen. We bespreken de residentiële zorg (woonzorgcentra en assistentiewoningen), inwonen bij de kinderen en wonen in groep.

3.3.1 Geografische locatie

De startnota Slim Wonen en Leven (Wonen Vlaanderen, 2017) wil dat de Vlaming kiest voor een 'slimme locatie'. Dat houdt in dat men kiest voor steden of goed uitgeruste dorpskernen. Volgens de Woonsurvey 2018 is echter slechts een derde van de Vlamingen bereid om op die slimme plaatsen te gaan wonen (Heylen & Vanderstraeten, 2019). 20% kiest voor een dorpskern en 13% voor een stad. Een derde van de Vlamingen wil op het platteland wonen, buiten de dorpskern. En nog eens een derde wil in de stadsrand wonen.

Ouderen hebben, gezien hun (potentieel) verminderde mobiliteit, nog meer baat bij wonen op slimme plaatsen. Hoe kijken zij hiernaar? Plannen ze een verhuis naar de stad of dorpskern? Naast de voorkeur voor stad, stadsrand of platteland, zien we ook dat sommige respondenten graag aan de kust of in het buitenland willen wonen.

3.3.1.1 Op het platteland, buiten de kern?

We bespreken eerst de respondenten die aangeven **wél graag op het platteland, maar niet in een dorpskern** te willen wonen. Dat zijn, niet verwonderlijk, voornamelijk de **respondenten** die nu ook al op het **platteland** wonen. Een meerderheid van die respondenten, vooral in de Westhoek, formuleert een duidelijke voorkeur voor een woonplaats op het platteland, met haar landelijke, groene omgeving. Wonen in de stad zien velen niet zitten (zie ook verderop). Omdat de dorpen waar de respondenten nu wonen weinig alternatieven bieden voor ouderen, denken sommigen dat verhuizen sowieso verhuizen naar een stedelijke omgeving impliceert, die onvoldoende uitzicht op groene gebieden biedt. Christine uit de Westhoek zou niet in Ieper willen wonen, omdat ze de natuur en de fauna zou missen.

I: *Verhuizen is geen optie?*

R: *Nee, nee. Er zijn veel mensen die zeggen: allez, waarom koop jij nu geen appartement? Ze hebben er zulke mooie, nieuwe in leper. Ik zeg: oh, nee, als ik er aan denk ... het lukt mij niet om ... haha ... om het idee binnen te krijgen dat ik mij daar goed zou kunnen settelen.*

I: *Wat zou je daar het meeste missen?*

R: *Ja, de natuur. De tuin. Ja. (...) De buiten. (...) Als je nu bedlegerig wordt, hier zie je nog iets he? Maar op een appartement? Altijd die zelfde muur of boom of weet ik het ... Hier is er toch variatie he? Merels, er zit hier van alles. Konijntjes.*

(Christine, E, Westhoek, v, 60-65 jaar).

Maar ook in de **stad** verklaren een aantal **respondenten** (een kleine minderheid) dat ze graag op het platteland zouden wonen. Maar niemand zou dit ook doen, om verschillende redenen. Een eerste is bereikbaarheid. Op het platteland heeft men volgens Godelieve een auto nodig, wat geld kost. Dat horen we ook bij sociale huurder Helena, die het platteland 'idyllisch' vindt, maar de auto-afhankelijkheid vreest. Zeker wanneer ze niet meer goed ter been is. Ook Hubert heeft dezelfde bedenking. Hij zou graag in de Ardennen wonen, maar dan denkt hij een privéchauffeur nodig te hebben, wat hij niet kan betalen. Een tweede bedenking gaat over zorg. Godelieve zou enkel samen met haar kinderen op het platteland wonen. De 72-jarige wil haar kinderen geen grote afstanden laten afleggen, als ze hulp zou nodig hebben. Ze woont momenteel in de stad omdat het 'functioneel' is. Niet omdat ze het er 'zo leuk' vindt. Ten derde gaan enkele sociale huurders (waaronder Godelieve), ervan uit dat ze buiten de stad privaat zouden moeten huren, wat de betaalbaarheid van het wonen in gedrang brengt.

R: *Ik heb eigenlijk met niks geen probleem. (...) Buiten het feit dat ik natuurlijk liever ergens landelijk zou wonen. Maar ik kan dat gewoon niet betalen. En op den buiten heb je een auto nodig he. De afstanden zijn te ver. Of het is bergop, bergaf. Dus ja, voorlopig zit ik hier en ik ben hier content. Ik zeg ook niet dat ik de rest van mijn leven hier zou willen slijten, maar dat zijn ook dromen. Ik zou ook graag in Frankrijk wonen, zo echt landelijk. Maar natuurlijk, hoe ouder je wordt ... als je dan afhankelijk wordt ... (...) [ik woon hier] niet omdat ik het hier zo leuk vindt. Maar echt omdat het functioneel is. En gewoon, omdat ik écht geen auto nodig heb. Dat vind ik heel belangrijk.*

I: *Als je in de natuur gaat wonen is het samen met je kinderen [waarvan eerder sprake]?*

R: *Ik vrees dat dat een must is. Ik ga niet ergens alleen gaan wonen ... nee, dat is eigenlijk niet verantwoord. Ik kan dat mijn kinderen ook niet aan doen, dat ik ergens alleen in een hutje in de bergen woon he. Nee, ik kan ze dat niet aan doen, dat ze mij in de bergen moeten gaan redden. (Godelieve, SH, stad, v, 72 jaar).*

Voor Luc speelt, ten derde, de betaalbaarheid van de woningen. Hij heeft al lang het idee om "op den buiten" te gaan wonen. In dit geval is het platteland niet per se onbetaalbaar. Wel de woonvorm waarnaar hij op zoek is. Hij droomt van een gerenoveerde boerderij. Maar de huurprijs daarvan ligt een pak hoger dan de huidige prijs voor zijn sociale woning.

R: *Maar 'k zeg het, mijnen droom was altijd een hoeveke op den buiten. Met stallingen, waar ik aan mijn auto's kan werken. Voor mij is dat de maks.*

I: *En heeft dat er ooit ingezeten?*

R: *Ik heb er genoeg naar gekeken. Maar als ge moest zijn wat ze voor een gerenoveerd hoeveke vragen! Duizend en meer euro in de maand! Ge moet het kunnen opbrengen he! Ik heb een pensioen van 1 500 euro in de maand. Dus zo zot ... ge weet ook dat er zo zot niet mee moet doen he.*

(Luc, SH, stad, m, 64 jaar).

Andere respondenten geven dan weer mee **zeker niet op het platteland** te willen wonen. Zo zagen we eerder dat enkele **stadsrespondenten** de wens formuleren om dichtbij voorzieningen te wonen. Sommigen koppelen daar ook aan dat ze daarom in stedelijk gebied willen wonen, maar dat geldt niet voor iedereen.

In de **stadsrand** zien we dan weer dat enkele ouderen rustig willen wonen, maar niet “nog” landelijker. Ze willen de link met de stad niet verliezen door verder van het stadscentrum af te gaan wonen. Marie-Christine, die afkomstig is van “den buiten” maar zou er nooit meer naar terugkeren (citaat 1). Anna, verkiest om binnen Wondelgem te verhuizen, hoewel ze eventueel naar het stadscentrum wil gaan (zie verderop). Verder van de stad af, zou ze niet willen wonen. De “boerenbuiten” is voor haar geen optie, aangezien er weinig te “beleven” is en alles veraf ligt.

I: Moest u binnen enkele jaren verhuizen, zou u dan liever binnen de stad gaan wonen of toch hier in de buitenrand?

R: Rond de buitenrand. Maar niet verder. Ik zeg: niet naar den buiten he. Nooit meer, nooit. (Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

I: Zou u dan eerder verhuizen richting het centrum of hier in de buurt blijven wonen?

R: Mijn optie was aan Delhaize, als ge het weet zijn. Daar hebben ze heel mooi appartementen, een heel nieuwe site van appartementen en daar had ik willen wonen. In het centrum van Wondelgem.

I: Maar dus wel liefst in Wondelgem?

R: Ja, maar moest het nu Gent zijn. Ik kom van Gent. Dat zou ook goed zijn, maar niet op de boerenbuiten. Dat is hier geen boerenbuiten he. Op de boerenbuiten, dat zou ik niet willen wonen.

I: En waarom niet?

R: Ver van alles. Ge moet wat kunnen beleven he, en op uw oude dag. (Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

3.3.1.2 In de dorpskern?

Wanneer we spreken over verhuizen naar een ‘slimme locatie’, dienen we belangrijke kanttekeningen te plaatsen bij de dorpskern als slimme plaats. In de dorpskernen van de cases in de Westhoek, zijn heel wat voorzieningen de afgelopen decennia verdwenen. Het platteland is er ‘geregionaliseerd’, wat betekent dat (basis)voorzieningen zich steeds meer concentreren in de grotere kernen en (centrum)steden. De voormalige autonome dorpen (met werk, winkels en ontspanning) hebben nu enkel nog een woonfunctie. Het worden residentiële dorpen (Thissen & van der Meer, 2013). Die situatie verschilt van de dorpen die we als cases namen in de Kempen. In de grotere Kempische dorpen zijn wel nog voldoende basisfuncties aanwezig. In de kleinere dorpen is dat niet (altijd) het geval, net als in de verkavelingen, waar veel van onze respondenten wonen. Die laatste zijn echter altijd al residentieel en voorzieningenarm geweest. De vraag is dus niet enkel of respondenten naar de dorpskern willen verhuizen, de vraag is ook of ze naar een goed uitgeruste dorpskern willen verhuizen.

We zien dat een meerderheid van de **plattelandsrespondenten** zich bewust is van de lage voorzieningengraad van bepaalde dorpskernen. Zowel respondenten uit de Westhoek als uit de Kempen wijzen erop dat verhuizen binnen het eigen dorp of de eigen deelgemeente weinig zin heeft, aangezien dat dorp weinig te bieden heeft. Men wijst er ook op dat het huidige dorp geen woonalternatieven zoals assistentiewoning of reguliere appartementen heeft (citaat 1). Hoewel enkele respondenten uit de Kempen ook liever niet pleiten voor appartementsbouw in de dorpskern. Dan zou het landelijke karakter verloren gaan (citaat 2).

R: *Als ik verander, zou ik naar een ... serviceflat gaan.*

I: *Waar?*

R: *In Poperinge. Er zijn er geen in Roesbrugge.*

I: *Mochten er hier in Roesbrugge zijn?*

R: *Ja, als het serviceflat is, ja. (...) Maar ik zou liever in Roesbrugge blijven. Kijk, mijn familie is hier. Het kleinkind, twee, drie kleinkinderen zijn hier. En mijn zus en mijn zoon.
(Camilla, E, Westhoek, v, 72 jaar).*

*Ja allez als ze hier appartementen gaan bouwen, dan denk ik dat het landelijke van Bel ook weg is. En daar zijn we nogal aan gehecht. Onze kinderen misschien niet meer, dat weet ik niet. Maar voor mij moeten er hier nog geen appartementen komen. En zeker geen hoogbouw.
(Basil, E, Kempen, m, 73 jaar).*

Een minderheid van de plattelandsrespondenten wil wel naar het centrum van de gemeente verhuizen, waar er wel voldoende voorzieningen zijn (en dus niet in de huidige deelgemeente blijven wonen). Deze respondenten vinden we echter enkel in de Kempen en niet in de Westhoek terug. Het gaat hier voornamelijk om vrouwen die aangeven dat ze zouden verhuizen wanneer de partner wegvalt (zie eerder). Het is opvallend dat de respondenten uit de Westhoek, die met het grootste verlies aan voorzieningen geconfronteerd worden, niet bereid zijn tot een verhuis naar het centrum van de gemeente.

R: *Ik zou nooit een appartement aannemen in Millegem. Nee dat zou ik niet doen.*

I: *Omdat je dan ook niet bij de voorzieningen zit?*

R: *Nee, voilà. Alhoewel dat wij hier alles hebben behalve ne slachter, maar kom. Ik zou dat toch niet doen.*

I: *Je zou dan liever naar het centrum gaan.*

R: *Ja naar het centrum.*

(Mia, E, Kempen, v, 80 jaar).

3.3.1.3 In de stadsrand?

Op enkele stedelingen na, zijn de respondenten die zich uitspreken over de stadsrand, degene die er zelf wonen. Op het platteland sprak niemand de wens uit om wel (of niet) in de stadsrand te gaan wonen. Waarom kiezen de **stadsrandbewoners** voor de stadsrand? We zagen het hierboven al: men wenst rust, een eerder landelijke omgeving, maar toch dichtbij de stad met haar voorzieningen.

*We kunnen ons eigenlijk niet verbeteren. Het is waar! We komen buiten en we hebben volledige privacy. En we zitten op de rand van de stad ... en rustig!
(Bonnie, E, stadsrand, v, 70 jaar).*

R: *'t Is niet dat ik er aan denk om 't nu bijvoorbeeld te verkopen en naar een appartement in de stad te gaan.*

I: *En waarom niet dan? wat houdt u tegen of spreekt u juist zo aan?*

R: *Ja, mijnen tuin. (...)*

I: *Was er iets dat u specifiek aansprak in Drongen waarom u naar hier gekomen bent?*

R: *Voor de landelijkheid en toch dicht bij Gent. Van hieruit, pak nu naar 't centrum vijf kilometer ten hoogste.
(Claudine, E, stadsrand, v, 73 jaar).*

I: En waar zou je dan zoeken?

R: Dan denk ik toch dat we hier in het Gentse zouden blijven. Ik kan niet zeggen Mariakerke, Wondelgem, goh als het kan waarom niet he. We kennen hier alles. Naar de stad toe denk ik dat mijn man daar niet echt voor is. Mijne man is ja hoe zal ik het zeggen, hij ziet nu al zoveel mensen en dan is het geestig dat hij dan in de rust, in de kalmte zit. Het is zo genen, ik ga niet zeggen het is een sociale man, maar op dat gebied heeft hij dan ook liever zijn rust en zijn. Ik denk toch dat we hier in de omgeving zouden blijven.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

3.3.1.4 In de stad?

Willen de ouderen in de stad wonen? De **voorstanders van de stad** vinden we terug in de stad zelf, maar ook in de stadsrand. Op het **platteland** spraken we geen ouderen die graag naar de stad wilden verhuizen. De **stadsrespondenten** wijzen op het belang van voorzieningen (waaronder ziekenhuizen) en openbaar vervoer in de stad. Om die reden zouden ze de stad niet willen verlaten.

Maar ook enkele respondenten uit de **stadsrand** voelen zich aangetrokken tot de stad, in casu centrum-Gent. Ook omwille van de voorzieningen: tentoonstellingen, optredens, kleding- en andere winkels, terrasjes, etc. De bereikbaarheid van de stad speelt hierin, weliswaar voor een kleine minderheid, een rol. Zo stellen Godfried en Tanja uit Wondelgem dat ze op dit moment dicht genoeg bij de stad wonen, maar eens ze de bus of tram richting Gent-centrum niet meer kunnen nemen, het interessant is om op wandelafstand van, in hun voorbeeld, de opera te wonen. Dit onder meer omdat Gent volgens hen niet meer bereikbaar is per auto. Andere respondenten uit de stadsrand tonen wel interesse om in centrum Gent te gaan wonen, maar vinden het te duur. Veel heeft echter te maken met wat de woonvorm die men voor ogen heeft. We zagen eerder al de terughoudendheid om bijvoorbeeld in een appartement te gaan wonen. Als men op zoek gaat naar een gelijkaardige woonvorm als de huidige, dan is die in het centrum duurder dan in de perifere deelgemeenten.⁸⁵ Dat blijkt ook uit de plaats waar men (eventueel) zou willen wonen. Verschillende respondenten geven de Kouter op als ideale woonplaats in centrum Gent.⁸⁶ De partner van Koenraad is wel een grote voorstander om in het centrum van Gent te gaan wonen, maar Koenraad redeneert dat hij niet zijn hele budget en/of de som die de verkoop van zijn huis opbrengt zou willen investeren in een appartement “op de Kouter” (citaat 1). Ook de potentiële woonplaatsen in centrum-Gent die Claudia opgeeft zijn zodanig beperkt, dat het erop lijkt dat haar overtuiging om naar het centrum te gaan, toch niet zo groot is (citaat 2). Later in het interview zegt ook Koenraad immers dat hij in de stad kleiner zou moeten gaan wonen, wat hij niet meteen zit zitten (citaat 1). Een eventuele verhuis naar centrum-Gent zal dus zeker financiële bezwaren blootleggen, maar “betaalbaarheid” is in deze een relatief begrip, dat afhangt van wat men precies voor een bepaald bedrag in de plaats verwacht.

⁸⁵ De Decker et al. (2019) bestudeerden de motivaties van jonge gezinnen om de stad Genk te verlaten. Een vaak gehoord argument was dat Genk te duur was om te wonen. Echter, de respondenten vergelijken bouwpercelen van dezelfde grootte binnen en buiten de stad en stellen zo vast dat de percelen buiten Genk goedkoper zijn. Men zou nochtans kunnen stellen dat percelen binnen de stad meer waard zijn, omwille van de nabijheid van werk en voorzieningen. Een gelijkaardige redenering zien we bij sommige respondenten in ons onderzoek: men verwacht hetzelfde woningtype aan dezelfde prijs terug te vinden in Gent-centrum als in de huidige deelgemeente.

⁸⁶ De Kouter is een plein in het historisch centrum van Gent. Het operagebouw, een concertzaal en verschillende banken zijn er gevestigd. Doordat de Kouter altijd al een ‘bourgeois’ uitstraling had (zie bijvoorbeeld: Boone & Deneckere, 2010), verwijzen de respondenten ernaar als de plaats waar iedereen wil wonen, maar die niemand kan betalen.

I: En waar zou je dan int stad liefst zitten?

R: Ja ge kunt tuurlijk zeggen ik wil iets op de kouter in Gent. Ja goed e, als ge al 't geen dat ge gespaard hebt allemaal moet besteden aan dat ene appartement op de Kouter ... (...) naar Gent gaan wonen, terug naar Gent gaan wonen, ik vind dat toch niet zo evident eh. Voor t' eerste tis allemaal duur als je iets kwalitatief wilt. En ge krijgt dan weer serieus inperking van uw ruimte eh.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Ja op plaatsen die niet betaalbaar zijn. Bijvoorbeeld op de Kouter (gelach). Maar das ni betaalbaar e. Aan de Zuid, aant park daar. Ma ge hebt daar geen home's denk ik e. Met zicht opt park en de beweging en al e. Maar da is een utopie e. (gelach) Ik zou wel weten naar waar dak naartoe ga ze. Zo op de Kouter op ne serviceflat, waar daje kunt blijven en waar daje verzorging hebt met zicht op de Kiosk op alles wat daar gebeurt. Maar het besta ni en tis ni, tzou ni betaalbaar zijn ook e. Dus gewoon blijven waar dak ben. (gelach).

(Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar).

Godfried, maar vooral zijn partner Tanja, overwegen een verhuisbeweging naar Gent-centrum. Beiden zouden de sociale omgeving in Wondelgem missen, maar Tanja wijst er ook op dat ze van hun nieuwe woonomgeving een nieuwe "sociale biotoop" kunnen maken. Ze kennen immers meer mensen die op hun oude dag de verhuisbeweging richting Gent-centrum maakten. En bovendien is het ook mogelijk om nog nieuwe mensen te leren kennen.

Rm: De afstand naar Gent is nog niet groot, maar in de mate dat je ouder wordt en minder mobiliteit hebt, is dit toch ook een aantrekkelijk gegeven. Daar hebben we ook al aan gedacht maar dat zou dan wel betekenen dat we hier onze sociale biotoop zouden moeten prijs geven en dat is ... (...)

Rv: Ja ja zoiets dat ik dacht voor hier te blijven ja, ge gaat buiten, ge gaat naar de bakker, ge komt iemand tegen waar da je een goeiendag tegen kunt zeggen, maar dan anderzijds, in Gent, ja we kennen er ook al veel die naar Gent gaan wonen zijn he. (...) hoeveel kennen we er, alle, veel van onze generatiegenoten overwegen om mogelijks naar Gent te gaan, dus ge creëert daar misschien een nieuwe vriendenkring, een nieuw sociaal netwerk he.

(Godfried & Tanja, E, stadsrand, m&v, 68&68 jaar).

Naast de voorstanders (met financiële en sociale bedenkingen), zijn er ook respondenten die (absoluut) **niet in de stad willen wonen**. Dat zijn vooral de **respondenten op het platteland** (zie eerder), maar ook enkele respondenten uit de **stad** (die bijvoorbeeld naar het platteland willen verhuizen, zie eerder). En enkele respondenten uit de **stadsrand**. Die laatste vinden dat er in de stad te veel lawaaioverlast is. Anderen (zowel in de stadsrand als op het platteland) zouden het uitzicht op groen missen en willen bijvoorbeeld niet "op gevels zitten kijken" (Claudia, 78). Of men vindt Gent-centrum te druk en er is te weinig parkeerplaats. Die laatste twee redenen zijn ook terug te vinden in het citaat hieronder van Marianne. Marianne vindt zichzelf geen "culturele mens". Ze heeft dus geen behoefte aan meer (culturele) voorzieningen in haar buurt. Bovendien wil ze niet dag in dag uit in de stad vertoeven. Het stadscentrum is "geestig voor één dag", maar de "drukke" houdt haar en haar partner tegen.

Dat is een beetje onze levensstijl. Mijn schoonbroer en mijn schoonzus die gaan van alles en nog wat gaan bezoeken en die doen stadswandelingen wete wel. Dat zijn echt culturele mensen. Wij zijn dat eigenlijk niet. Dus in feite wij gaan ook niet zo veel naar de cinema. Tis 'k weet niet hoe lang geleden dat we naar de cinema geweest zijn. (...) Ik denk dat moesten wij nu in de stad wonen dat wij waarschijnlijk misschien iets rapper geneigd zijn om iets te drinken op een terras of eens naar een museum te gaan of. Maar mijn man houdt niet zo van die drukke. In de zomer die Graslei die daar vol zit. Ik vind dat wel ne keer geestig voor één dag maar continu allez ja, wete wel. Dat is zo die drukke.

Ik heb dan liever op mijn gemak te zitten zo. Ook altijd maar parkeerplaats zoeken of weet ik veel. (Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

3.3.1.5 Buitenland

Naast het platteland of de stad(srand), formuleren enkele respondenten ook de wens om in het buitenland te gaan wonen. We horen verschillende redenen. Etienne uit Drongen zou in Zuid-Frankrijk willen gaan wonen, omdat er daar een “**andere mentaliteit**” heerst en hij zich daar ziet leven als “God in Frankrijk”. Etienne vindt zichzelf nu te oud om te verhuizen, maar vermoedelijk waren er vroeger wel andere redenen waarom dat plan niet doorging.

I: Dat is misschien iets anders, maar stel dat u zou mogen verhuizen van vandaag op morgen wat zou het ideale droomscenario zijn voor u?

R: Ik ga er u 2 zeggen, maar het éne is niet mogelijk; dat is naar de Provence gaan wonen [nicht lacht luid] Ze moet lachen, ‘k denk dat ze dat op voorhand wist. Maar dat is niet meer te doen op mijnen ouderdom.

I: En waarom juist?

R: Omdat ik te oud ben: neenee, ik bedoel de Provence.

R: De Provence, daar kunt ge leven, gelijk dat ze zeggen, gelijk een God in Frankrijk hé. Dat is een hele andere mentaliteit of hier. Ik heb dat trouwens ondervonden in Marche en Famenne, dat is een hele andere mentaliteit dan hier.

(Etienne, E, stadsrand, m, 91 jaar).

Luc, een sociale huurder, denkt dat hij in Spanje **goedkoper** zou kunnen leven. De huur zal volgens zijn inschattingen even hoog liggen, maar andere prijzen liggen er lager. Een andere respondent wijst er dan weer op dat ze in het buitenland geen recht heeft op een inkomensgarantie voor ouderen (IGO),⁸⁷ waardoor een verhuis naar het buitenland geen optie is. Luc zou bovendien zijn (klein)kinderen missen. Daarnaast maakt hij zich zorgen over een daginvulling. Hij wil niet “*alle dagen aan het strand gaan liggen*”.

R: Een mooi appartement met twee slaapkamers. Je betaalt tussen de 400 en 450 euro. Ik betaal hier ook zoveel he. En de levensstandaard is ook goedkoper. Ze zegt: met uw pensioen gaat ge hier beter kunnen leven of in België. Dus ...

I: En ken je daar nog mensen?

R: Ah! Ik zal er daar leren kennen! Als ge dat hoort, zijn er daar al enorm veel Belgen. Er zijn er zelfs die hun eigen cafétjes daar hebben. Het enigste punt dat mij eigenlijk weerhoudt zijn mijn kinderen en kleinkinderen. 2 500 km dat rijdt ge niet zomaar over en weer he. Tegenwoordig met Ryanair vliegt ge wel voor 200 euro over en weer he. Dat zou ik eens per maand kunnen doen. En ge kunt natuurlijk Skypen, Whatsappen, he. Ge kunt contact houden he. En dan ook een beetje de vraag: ja, zou ik daar met mijn hobby kunnen verderdoen? Of wat kan ik daar dagelijks doen? Ik kan toch niet alle dagen aan het strand gaan liggen he? In het begin gaat dat daar natuurlijk plezant zijn, omdat ge daar niets kent. Maar na een tijdje zit ge in hetzelfde schuitje als hier he. (Luc, SH, stad, m, 64 jaar).

Wim en Josée, tot slot, verhuizen kort na het interview naar de Nederlandse kust. Ze doen dat omdat ze er al vaak op vakantie geweest zijn en er zich goed voelden. Maar ook om financiële redenen, weliswaar met een andere insteek dan Luc. Het koppel wilde graag een appartement kopen voor zichzelf, en de huidige woning houden, om die later aan de kinderen over te laten. Omdat de appartementen in België volgens Wim en Josée duurder zijn, ging het koppel over de landsgrens gaan kijken. Na een erfenis, had het koppel naar eigen zeggen net voldoende budget om een appartement

⁸⁷ Zie eerder. De inkomensgarantie voor ouderen (IGO) is een minimuminkomen dat de overheid verstrekt aan 65-plussers.

in Nederland te kopen. Josée heeft echter twee bezorgdheden: de eerste bespraken we eerder en sluit aan bij die van Luc: ze zullen verderaf van de kinderen wonen. Een tweede is terug te vinden in onderstaand citaat: Josée voelt zich onzeker over de ziekteverzekering, gezien ze in het buitenland zal wonen. Hoewel ze spreken van een Europese verzekering, zou Josée liever hebben dat ze nog onder het Belgische systeem zou vallen; zeker nu ze ouder wordt.

Rv: Ma 't is zo meer zo bij mij een beetje wat dat er speelt, 'k zou geruster zijn moesten we nog in België zitten. Ik zeg altijd, 't is te hopen dat ze dat hoekje België maken. Zo, alles in verband met dokters, en met ... 't is anders. En dat, natuurlijk als ge ouder wordt, dan, dat is iets wat we zo ...

Rm: Je moet een beetje kijken naar de Europese wetgeving voor ziekteverzekering etc. en euh ... ja zorg eh. Hier zijt ge da gewoon, dat systeem. Daar is dat anders, moet ge ...een Europese ziekteverzekering heb je al nodig eh. Ge kunt hier el verzekerd blijven, qua ziekte etc., ge moet u ginder aansluiten, ook al moet je da nie betalen, allee 't is ... Ge kunt hier bij de cm of elke ziekteverzekering verzekerd blijven, ma ge moet ginder u ook laten inschrijven bij een, ik weet nie hoe da 't noemt.

(Wim & Josée, E, Stadsrand, m&v, 71&72 jaar).

3.3.1.6 Kust

Waar Wim en Josée naar de Nederlandse kust verhuizen, zijn er ook nog enkele respondenten die in eigen land aan de zee zouden willen wonen. Vier stedelijke huurders in armoede zouden naar de kust verhuizen, mochten er geen **financiële barrières** zijn. Daarnaast zou de 61-jarige private huurder Guido die verhuisbeweging enkel maken, als hij aan de kust een sociale woning zou kunnen vinden. Private huurder Annie heeft minder financiële bedenkingen. Zij zou de rest van haar dagen op **hotel** gaan. Voor haar man Dirk mag dat een **cruise** zijn. Hij verwijst naar een verhaal van een vrouw die constant op cruise ging, omdat haar dat evenveel kostte als een woonzorgcentrum.⁸⁸ Hij wijst bovendien op de activiteiten aan boord: "Ge doet uw deur open en ge komt in een stad he. Casino's, restaurants. Ze houden u bezig he".

Twee andere respondenten, een koppel uit de Westhoek en een vrouw (Claudia) uit Mariakerke, zijn wel aangetrokken tot de kust, maar vrezen op een plaats terecht te komen waar er te weinig te beleven valt. Claudia heeft nu een buitenverblijf aan de kust, maar vindt het er **te stil** in de winter om er permanent te wonen (zie ook Vandekerckhove et al., 2015). Had haar appartement zich in Oostende bevonden, was een het ander verhaal geweest, maar dan nog zou ze haar burens te veel missen. Aan de zee heeft ze nog geen gelijkaardig sociaal netwerk uitgebouwd.

I: Waar zou dat appartement [waar de respondent eerder over sprak] dan zijn?

Rv [nam geen deel aan het interview maar vangt een vraag op]: Wel, in de streek blijven hier. Ofwel naar Poperinge. Zeker niet naar Ieper. Ik had indertijd graag de kust, maar ja.

Rm: Ja, de kust, maar geen appartement dat je de hele tijd de zee ziet. Als wij naar de zee gaan, gaan we nogal veel naar Nieuwpoort. Er zijn daar prachtige appartementen. De jachthaven. Dat zou mij wel aanspreken. Maar een appartement waar je noch zon, noch maan ziet ... nee. Zolang het kan, hier blijven he.

(Gerrit, E, Westhoek, m, 68 jaar).

I: En ge zit dan alleen aan de zee?

⁸⁸ Regelmatig duiken er in de media verhalen op van ouderen die hun leven lang op vakantie willen gaan. Ze argumenteren dat een leven lang op cruise, op hotel, etc. goedkoper uit komt dan een woonzorgcentrum. Begin 2019 werd een dergelijke oproep van een Amerikaan 100 000 keer gedeeld. Hij wil de rest van zijn leven in een Holiday Inn hotel doorbrengen en zou, naar eigen zeggen, van een veel betere service genieten als 'klant' en niet als 'patiënt'. Zie: <https://www.hln.be/bizar/het-leukste-van-het-web/geen-rusthuis-voor-terry-64-van-de-ene-holiday-inn-naar-de-andere-is-goedkoper~a81e2cae/>.

R: *Ja, ma mijn dochter komt dikwijls en de jongens ook e. En ook ja ik heb daar kennissen e, ik heb daar ook al, ja da is al hoelang 30 jaar da wij da appartement hebbe, das ook al zolang. Dus op den duur leert ge daar ook mense kenne e. Dan gaan we nekeer een aperitiefje, nen sangria drinken opt terraske enal e. Iets gaan ete, met de kennis enal e. (...)*

I: *Zou je daar ook kunne wonen?*

R: *Tis te stil, heel stil*

I: *Het appartement?*

R: *Ja vooral in de winter. Ik ben daar nu, we zijn daar 14 dage gelede geweest en in Oostende ist iets anders daar is ne stad e. Ma mijne man had liever de rust. Ik had liever Oostende gehad, dan zou ik er wel kunne wone, ma in Westende ist zodanig stil en de winkels, tis altijd iets open hoor, maar euhm.*

I: *Ja die toeristen zijn er ni?*

R: *Nee, nee van pasen begint da azo. Dan is da azo echt gezellig aant worde. Ma voor jaar in, jaar uit te wonen, ik denk het ni. Ik zou hier veel te veel mijn bureen missen e, mijn sociale contacten en al e. Het gebeurt allemaal hier in de regio e. En ginder ook de mense dak ken zijn daar ook ni altijd e. Het zijn mense van euhm, van dicht bij Antwerpen, mensen van Boom, mensen van, van overal. Die bij ons daar wonen e. Dus da is ni gelijk da da hier is e.*

(Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar)

3.3.2 Woonzorgcentrum⁸⁹

Als we het over verhuizen hebben, hebben bijna alle respondenten het over woonzorgcentra. Woonzorgcentra bieden, volgens het Agentschap Zorg en Gezondheid, permanente opvang en verzorging aan 65-plussers die niet meer thuis kunnen wonen. Naast een permanente verblijfplaats bieden woonzorgcentra zorg, gaande van huishoudelijke hulp en hulp bij dagdagelijkse taken tot (lichaams)verzorging en verpleging.⁹⁰ Het Woonzorgdecreet definieert een woonzorgcentrum als “*een woonzorgvoorziening waar in een aangepaste infrastructuur en binnen een organisatorisch geheel zorg en ondersteuning wordt geboden in een thuisvervangend milieu aan ouderen met een complexe zorg- en ondersteuningsvraag, die er permanent verblijven*”.⁹¹

3.3.2.1 De laatste optie?

Het woonzorgcentrum is, zoals eerder al vermeld, een van de weinige alternatieve woonopties die alle ouderen kennen en waarnaar ze ook vaak verwijzen. Zeker bij de respondenten op het platteland was enkel het woonzorgcentrum (en de assistentiewoning) gekend. Desalniettemin, is het woonzorgcentrum geen aantrekkelijk alternatief volgens een overgrote meerderheid. Een verhuis naar een woonzorgcentrum is een ultieme stap, ‘*als het nu echt niet zou gaan*’ (Alice). Het wordt beschouwd als de allerlaatste optie, wanneer men in die mate zorg nodig heeft, dat andere zorgopties uitgesloten zijn. Velen hopen er nooit in terecht te komen (citaat 1). Hoewel er ook respondenten zijn die positieve ervaringen hebben met het woonzorgcentrum, blijft het ook voor hen de allerlaatste optie (citaat 2).

Ik zeg altijd, ik hoop juist ervoor te mogen sterven. Den dag dat ik naar het rusthuis moet, den dag ervoor zou ik willen sterven.

(Marc, E, Kempen, m, 79 jaar).

⁸⁹ Methodologische opmerking: Dit onderdeel is niet enkel gebaseerd op de interviews met thuiswonende ouderen, maar ook op de focusgroepen uit de Westhoek en de Kempen (zie methodologie).

⁹⁰ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/woonzorgcentra>

⁹¹ Woonzorgdecreet van 15 februari 2019:

<https://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1031639¶m=inhoud&ref=search&AVIDS=1372786,1372787,1372788,1372843,1372836,1372822,1372824,1372831,1372835,1372844,1372845,1372864>

Mijn moeder is 5 jaar in het rusthuis geweest. En daar was het goed. Maar als ge kunt moet ge daar wegblijven.

(Reinhilde, E, Kempen, v, 78 jaar).

Anderen bekijken het eerder nuchter en beschouwen het woonzorgcentrum als de meest realistische optie wanneer ze niet meer voor zichzelf kunnen zorgen:

I: En moest het niet meer gaan, wat zou je dan doen?

R: Ja dat weet ik niet. Naar het rusthuis gaan denk ik [lacht]

I: Is dat het alternatief denk je?

R: Ja omdat ik alleen ben en ik niet tot last wil zijn van mijn kinderen, zie ik mij ooit naar het rusthuis gaan. En ik hoop dat ik daar niet voor tegen doe dan. Dat ik niet zal tegen doen [protesteren]. Ja ik zeg dat altijd, mijn einddoel zal het rusthuis zijn. Ofwel lig ik hier dood he, dat kan ook.

I: En weet je al welk rusthuis?

R: Ja dan zal het in Geel zijn hé. Daar heb je een beetje keuze he. Maar allez ik hoop dat ik daar bijlange nog niet aan toe ben he.

(Elodie, E, Kempen, v, 73 jaar).

I: Dan nog over de toekomst, als het minder goed zou gaan, en je kan niet meer goed in de eigen woning blijven wonen, wat zou je dan doen?

R: Tja. Ik denk daar dikwijls aan. Ik denk oh la la ...

I: Verhuizen naar het centrum?

R: Nee als we verhuizen dan is het naar een bejaardentehuis. Want ik ken al verschillende die een appartement in Mol kopen en dan achteraf zijn ze daar niet mee akkoord, want dan zeggen ze, ja we moeten toch ook naar het bejaardentehuis.

(Julia, E, Kempen, v, 78 jaar).

De respondenten zien het woonzorgcentrum, niet ten onrechte, als plaats die **voorbehouden is voor mensen met een zwaar zorgprofiel**.⁹² Het idee leeft dat men niet toegelaten wordt, zolang men niet voldoende zorgbehoevend is. Koenraad stelt: *“ge moet eigenlijk al absoluut geen weg meer kunnen om daar binnen te kunnen”*. Volgens Michel *“geraak je een rusthuis niet binnen, als je te goed bent”*. En volgens Elvira is een woonzorgcentrum *“voor de erge, erge gevallen”*. Enkele respondenten zeggen dan ook dat de eerder vermelde afkeer van het woonzorgcentrum geen rol meer speelt, eens men naar een woonzorgcentrum zou “moeten” verhuizen, aangezien men op dat moment een heel hoge zorgvraag heeft. Anna zegt daarover: *“Ge geraakt er niet meer binnen. Ge moet echt hulpbehoevend zijn tot en met. En ja dan speelt dat niet meer zo’n rol niet meer, als ge dan maar verzorgd wordt.”*

Voortvloeiend uit de hoge graad van zorgbehoevendheid van de bewoners van een woonzorgcentrum, vrezen de respondenten dat ze in een woonzorgcentrum **te weinig zelfstandig zouden kunnen wonen**. Stanislas omschrijft een woonzorgcentrum als een *“woonhuis waar je verblijft als patiënt”*. Voor Stanislas is wonen *“bewegingsvrijheid”* hebben, wat in een woonzorgcentrum volgens hem sterk wordt ingeperkt, onder meer omwille van de intensieve zorgbegeleiding (citaat 1). Volgens Moniek worden bewoners van een woonzorgcentrum *“als kinderen behandeld”*. Dat onderschrijft ook sociale huurder Agnes *“ge wordt [er] behandeld gelijk in de kleuterklas*. Hans ziet het woonzorgcentrum als een plaats waar *“een mens uw poep komt wassen en si en la en ze u op de schijtstoel zetten. Sorry voor de uitdrukking, maar nee niet met mij.”* Jenny zou nooit in een woonzorgcentrum kunnen leven, omdat

⁹² Zorgnood speelt sterk mee in de toelating tot woonzorgcentra. Ouderen met een zwaar zorgprofiel zullen in principe dus sneller een plaats vinden. Woonzorgcentra krijgen een hogere financiering voor zware zorgprofielen en worden op die manier aangemoedigd om ouderen met een licht zorgprofiel geen plaats te geven het in het woonzorgcentrum (zie Volckaert et al., 2017). De voorbije jaren nam de zorgzwaarte in woonzorgcentra alleen nog maar toe (<https://www.zorg-en-gezondheid.be/zorgzwaarte-in-de-ouderenzorg>).

haar vrijheid verdwijnt en “gij moet eten wat de pot kookt en op uren dat zij willen” (citaat 2). Joyce (citaat 3) kadert de vaste schema’s en het gebrek aan persoonlijke vrijheid binnen een context van zware zorg, gecombineerd met een, naar haar mening, personeelstekort. Ook volgens Germaine ligt een personeelstekort aan de basis van een gebrek aan vrijheid. Volgens Germaine zijn activiteiten enkel mogelijk indien er voldoende vrijwilligers zijn, om die activiteiten op poten te zetten (citaat 4). Geneviève, een sociale huurder, vreest ervoor financieel afhankelijk te zijn. Door haar klein budget, zou het OCMW moeten bijpassen, waardoor ze enkel ‘drinkgeld’ krijgt (citaat 5).

Ja dat is allemaal ook goed, ja mijne leeftijd is nog niet zo ver gevorderd he maar natuurlijk in die rusthuizen gaat da zo een beetje ... (...) Ze moeten je wassen kleden eten geven in bed steken om het even wat, ja dat is 100 percent patiënt zijn he, of 100 honderd percent gehandicapt. Ja wonen noemt men dat dan maar voor mij is wonen: is wandeling maken, is gaan winkelen en je doet overdag wat je wilt he je eet s ’middags, en na de middag ga je je weer je zinnetje gaan doen om het zo te zeggen, of wil je er blijven of iets anders maar dan moet je ook nog bewegingsvrijheid hebben. Wonen is voor mij bewegingsvrijheid hebben en in een woonhuis verblijf je als patiënt dat is niet meer wonen he dan ben je gehandicapt dan ben je gewoon enkel nog maar een patiënt.
(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

Ik opteer niet direct voor een rusthuis. Daar ben ik persoonlijk radicaal tegen.

I: En waarom juist?

R: Omdat je gans uw privacy kwijt zijt. Die doen uw deur open als zij willen, die doen u opstaan als zij willen, die stoppen u om kwart na 5 ’s namiddags in bed. Gij moet eten wat de pot kookt en op uren dat zij willen. Uw privacy gaat er compleet aan. En is dat het leven nog waard? Dat weet ik niet. Misschien voor de ene mens wel die daar niet echt belang aan hecht. Je hebt mensen die daar niet mee inzitten maar ik zou dat niet kunnen.
(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

Ge moet ne keer rondgaan in zo’n ouderlingentehuizen. Ze hebben daar veel faciliteiten hoor (ironisch): de ‘cafetaria’, man, man, man. Om twee uur gaat dat open en om vier uur gaat het dicht. Sorry hoor, ja ale! En ’t is een hele mooie grote ruimte, dikwijls te groot om gezellig te zijn. Ik peis: Oh zo gezellig. daar schort er ook iets aan hé. Natuurlijk ’t is ook niet evident hé, ge moet dan al een cafetaria-uitbater hebben, die ja. Ja als dat op vrijwilligers draait gaat dat om 2 uur maar open hé en om 4 uur. Ja, om 5 uur krijgde uwen boterham en om 6 uur vliegde in uw bed. Uw bed binnen, ja ’t systeem zit niet goed in elkaar hé. Ik versta ’t wel hé, iedereen moet in bed geholpen worden. Ge hebt niet veel personeel.
(Joyce, PH, stadsrand, v, 65 jaar).

I: Zijn de activiteiten dan niet aangepast?

R: Dat kunnen ze niet. En gaan wandelen met ulder. Maar dat is ook maar 1 of 2 keren. Of een keer een uitstap ofzo. Maar dan vragen ze ook de familie mee te gaan. Ze kunnen niet al die karrekes duwen.
(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar)

Weet ge wat het ergste is? Dat ge uw eigen geld niet meer moogt houden he. Ah ja, want als ik naar nen home ga, moet het OCMW bij leggen. En ge krijgt een beetje drinkgeld. En ik kan dan mijn insuline niet zelf pakken. Of mijn pillekes.
(Geneviève, SH, stad, v, 83 jaar).

Naast het gebrek aan zelfstandigheid, vrezen de respondenten ook een gebrek aan **privacy**. De respondenten hebben het idee dat de kamer geen persoonlijk domein is, maar dat er altijd iemand kan binnen komen (citaat 1). Daarnaast hebben sommigen het moeilijk met het leven in groep en bijvoorbeeld in groep te moeten eten (citaat 2).

In een home ook ze komen altijd maar u kamer binnengewandeld allei. Ik denk nu nog maar, allei, wij doen altijd yoga maar thuis eigenlijk weinig. Maar moesten we nu doen op u kamer in een home, boef ze steken die deur open. En gij zijt er, allei ja. Ge hebt zo geen veiligheid niet meer vind ik. Allei geen privacy zo.

(Frieda, E, stadsrand, v, 83 jaar).

I: U vindt dat de kwaliteit van hetgeen ze nu aanbieden, niet...?

R: Dat zou niet beantwoorden aan 't geen dat ik nu, ja. Natuurlijk nu heb ik dat ook niet nodig hé en ja ... Ik hoop dat 't nog een tijdje duurt hé eer ik daar geraak. Ik ben nogal gesteld op mijne privacy ... Ik vind 't niet erg om alleen te zijn en veel dingen daarbuiten te doen. Dan zit je altijd ... Zo eten aan tafel in een groep, daar ben ik eerlijk gezegd niet zo goed in, denk ik.

I: Ja, dat begrijp ik.

R: Zo die privacy die je moet opgeven en ja.

(Claudine, E, stadsrand, v, 73 jaar).

Daarnaast leeft ook het idee, dat wonen op een plaats waar dergelijke, zware zorg wordt verstrekt en waar mensen verblijven die zware zorg nodig hebben, **de eigen (fysieke en mentale) gezondheid niet ten goede komt.**

Mijn zuster heeft daar 2 jaar en half gezeten. Awel, ik zei dan 'voor het gevangenis is dat een schone kamer'. Want het was een schone kamer. Maar ge zit daar, ge zit daar te zitten. Uw dood af te wachten. Sorry dat ik het zeg, maar het is het laatste he als ge naar daar moet. Dat weet ge, dat doet zeer. Hoelang dat weet ge natuurlijk niet. Daar wordt ge dement. Ge zit te veel alleen, ge hebt natuurlijk geen bezoek van 's ochtends tot 's avonds. Ge zit op uw kamer en als ge niet mobiel genoeg zijt, gaat ge van uw kamer niet.

(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

Een ruime minderheid heeft het ook over **want toestanden** waar ze over hebben **gehoord** of die ze hebben meegemaakt toen de eigen ouders in het rusthuis verbleven. Verschillende respondenten wijten dat aan een personeelstekort. We zagen eerder al dat Joyce vertelde dat bewoners vaak niet buiten kunnen, tenzij er vrijwilligers zijn om hen te helpen. Of dat de bewoners vaak vroeg moeten eten en gaan slapen. André en Paulette vertellen in het eerste citaat dat hun (schoon)moeder geen nieuw incontinentiemateriaal kreeg zolang dat niet "verzadigd" was. Claudine verklaart in het tweede citaat meer algemeen dat "als ge echt zorg nodig hebt, dat ge die dan niet altijd kunt krijgen", omwille van personeelstekorten.

Rm: En dan hebben we haar [moeder] uit miserie toch naar een rusthuis moeten doen. En de verzorging in een rusthuis ... ik heb mezelf daar eens heel kwaad gemaakt. Heel kwaad.

Rv: Ze lekte van boven naar onder van het plassen [...] Dat kan niet hé.

Rm: En we hadden gevraagd of ze verschoond was. Ja zeiden ze. Dat was niet. En toen is de hoofdverpleegster gekomen, en ze zei daar kunnen wij niets aan doen want wij mogen geen andere pamber aan doen tot dat die helemaal verzadigd is. En ik zeg, maar de rekening is altijd verzadigd. [...]. Nee nee de rusthuizen zijn niet mensvriendelijk ze.

(André & Paulette, E, Kempen, m&v, 70&71 jaar).

I: Zijn er nog nadelen aan een rusthuis verbonden, vindt u?

R: Goh ja, dat ze heel duur zijn hé. Ik vermoed dat het personeelsbestand heel laag is bij veel rusthuizen. Dat als ge echt zorg nodig hebt, dat ge die dan niet altijd kunt krijgen. Ik weet 't niet hé, ik ben daar niet hé. Maar dat hoor ik toch wel.

(Claudine, E, stadsrand, v, 73 jaar).

3.3.2.2 Betaalbaarheid

Naast de opvatting dat men niet in het woonzorgcentrum “binnen geraakt” omwille van de zorgvoorwaarde; het idee dat men in een woonzorgcentrum onvoldoende vrijheid en privacy heeft, is ook de betaalbaarheid een obstakel om naar een woonzorgcentrum te verhuizen.

Gemiddeld kost een kamer in een woonzorgcentrum in 2019 59,05 euro per dag⁹³ of 1 771 euro per maand. Voor velen zal die prijs het pensioen (ruim) overstijgen. Dat geldt zeker voor de respondenten uit de stad, die over een (zeer) beperkt inkomen beschikken. Een aantal respondenten ziet de toeslag van het OCMW over het hoofd en sluit een verhuis naar een woonzorgcentrum om financiële redenen uit. Andere respondenten, sluiten het woonzorgcentrum niet uit, maar verklaren dat ze hun spaargeld zullen moeten aanspreken, aangezien hun pensioensinkomen ontoereikend zal zijn. Marc vreest dat de “*spaarpot*” op een bepaald moment leeg zal zijn (citaat 1). Stanislas stelt zich vragen bij hoe anderen het woonzorgcentrum betalen. Hij vermoedt dat het “*makkelijker*” is van personeel in huis te nemen.

Er zit ook nog een andere factor aan naar het rusthuis gaan he. Dat is financieel. Dat kost allemaal veel geld he. Als ge met twee naar het rusthuis gaat. Dat kunt ge niet betalen hé van een pensioen. En ik heb een spaarpot, maar die geraakt op he.

(Marc, E, Kempen, m, 79 jaar).

Ja ik denk van wel ja... meestal hebben die mensen die dat kunnen betalen, die hebben tegemoetkomingen van bijvoorbeeld redenen invaliditeit, of nog het pensioen van hun man ... ik weet niet hoe ze het doen. Ik denk dat het zo iets is ja. Die zullen veel spaargeld gehad hebben he. Ik denk dat het in dat geval makkelijker is van personeel te betalen (lacht). Dat ge zegt, die mensen werken voor u.

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar)

Uit de focusgroepen in woonzorgcentra op het platteland blijkt eveneens dat de betaalbaarheid ook bij de bewoners voor disputen kan zorgen. Volgens de respondent in het citaat is het woonzorgcentrum “*te goed*”, waardoor het te veel geld kost. De respondent spreekt een medebewoner hierbij streng aan en ook nadien volgt nog een discussie over wie het woonzorgcentrum al dan niet kan betalen.

R: Ik zeg dat het hier allemaal veel te goed en veel te zindelijk [proper, voldoen aan de eisen] is en te veel geld kost. Maar ik ben waarschijnlijk ook de armste die hier zit. Ik weet het goed.

I: En wat bedoel je met te zindelijk? Te proper?

R: Ja. Het is niet van te proper. Het mag proper zijn. Maar properheid kost geld. (...) Het is nooit voor niks. Ja maar madam, je moet zo niet kijken [tegen medebewoner]. Ik mag het toch zeggen zeker. (focusgroep Poperinge)

3.3.2.3 Locatie

Wat vinden de ouderen van de plaats waar de woonzorgcentra staan? Waar zou men willen wonen, als men naar een woonzorgcentrum zou verhuizen? We onderscheiden twee elementen. Ten eerste geven veel respondenten (voornamelijk op het platteland en in de stadsrand) aan dat ze het liefst in de eigen buurt willen wonen, maar dat is niet altijd mogelijk. Ten tweede zijn er ook respondenten (uitsluitend uit de stad) die rekening houden met bereikbaarheid van het woonzorgcentrum voor eventuele bezoekers.

Het eerste element bespraken we eerder uitgebreid: een meerderheid wenst in de eigen woonomgeving te blijven wanneer men verhuist. Het gaat hier voornamelijk om niet-stedelijke respondenten (die dus, in ons onderzoek, ook eigenaar zijn van de woning). Die ‘eigen buurt’ wordt

⁹³ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/dagprijzen>.

door de ene al strikter gedefinieerd dan de andere. Sommigen blijven het liefst binnen de eigen buurt of dorp. Uiteraard beschikt niet in elk dorp of elke deelgemeente over een woonzorgcentrum. Andere respondenten, zoals Koenraad, zouden dan weer liefst in het centrum van de gemeente wonen. Bijvoorbeeld in Drogen-centrum. Het huidige woonzorgcentrum van Drogen ligt in Baarle (deel van Drogen), wat naar zijn mening een te perifere locatie is.

Allez ja, hier in Baarle, want Baarle dat is ook zoiets, ik vind dat wel jammer dat dat rusthuis aan de overkant van de autostrade ligt, eigenlijk heel den uithoek. Moest er hier in Drogen centrum ergens zoiets ... assistentiewoningen zijn er voorlopig ook niet in Baarle.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Claudia uit Mariakerke, zou dan weer liefst in Gent-centrum een woonzorgcentrum zoeken. Omdat je daar "beweging" hebt. Toch mag het niet eender waar in Gent-centrum zijn. Aan de Poel, in het historisch centrum, denkt ze "op gevels" te moeten kijken. De Kouter (zie eerder, een plein in het centrum) of het Zuidpark, zouden haar wel aanspreken.

I: En naar welke zou je dan liefst willen gaan?

R: Als ik naar nen home zou gaan zou het wel int centrum zijn. Dat je beweging hebt e. Da je een beetje. Maar ook niet aan de Poel bv, niet alle ik weet het niet, ik ben ni op de hoogte van de home's int centrum. Maar aan de Poel wel omdak langs daar passeer e. (...) Daar zou'k bijvoorbeeld niet graag zijn.

I: Waarom niet?

R: Goh tis daar ni aantrekkelijk, tis daar niet mooi. Ge zit daar op die gevels te kijken. Da trekt op niets e. En als ge dan int stad ergens op een eerste verdieping zit, op die daken allemaal. (...)

I: En waar zou je dan in 't stad liefst zitten?

Ja op plaatsen die niet betaalbaar zijn. Aan de Zuid, aan 't park daar. Ma ge hebt daar geen homes denk ik e. Met zicht op 't park en de beweging en al e. Maar da is een utopie e. (gelach) Ik zou wel weten naar waar dak naartoe ga ze. Zo op de Kouter met zicht op de Kiosk op alles wat daar

gebeurd.

(Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar)

Het zal echter niet altijd evident zijn om te kiezen naar welk woonzorgcentrum men verhuist. Er zal namelijk niet altijd plaats zijn in het woonzorgcentrum van voorkeur. Zo zagen we dat bij de deelnemers van de focusgroepen, een minderheid niet afkomstig was uit de gemeente waar het woonzorgcentrum zich bevond, noch uit de omliggende gemeenten. Onderstaande persoon uit een focusgroep in Poperinge, komt uit Wervik, een gemeente die op een 30 kilometer van Poperinge ligt. Ze was liever naar een woonzorgcentrum in de buurt van Wervik verhuisd, aangezien haar kennissenkring zich daar situeert. Maar in de regio van Wervik was toen geen plaats beschikbaar.

R: Ik ben van Wervik.

I: Hoe ben je dan hier terecht gekomen?

R: Mijn dochter had gebeld maar er was nergens plaats. Dus ze zei: kom naar Poperinge. Ik zei: wel, ik ga dat doen.

I: Was Poperinge uw eerste keuze? Of had je liever in Wervik gewoond?

R: Ah ja he. Al mijn vriendinnen zeiden: ah, ga je weg? We gaan je niet meer zien en ... ja.

(Focusgroep Poperinge).

Een sociaal-assistente van een woonzorgcentrum⁹⁴ legt uit waarom ook mensen van andere gemeenten naar hun woonzorgcentrum komen. De voornaamste reden is dat acute opnames enkel kunnen gebeuren in woonzorgcentra waar op dat moment plaats is. Dat kan dus een eind weg van de

⁹⁴ Interview door Volckaert, E. (2015, November 25).

vertrouwde omgeving zijn. In het woonzorgcentrum in Alveringem [dat enkele jaren geleden gebouwd is], zitten meerdere ouderen uit andere gemeenten. Dat komt omdat het voormalig woonzorgcentrum in Alveringem oud was en daardoor minder populair, waardoor de kans op een vrije plek er groter was. De kamers waren ook kleiner dan gemiddeld, waardoor ouderen met een zwaarder zorgprofiel niet konden gehuisvest worden.

Mensen uit ziekenhuizen worden aangeraden zich in te schrijven op verschillende wachtlijsten. Vandaar dat het gebeurt dat mensen uit andere streken, de kust of de buurgemeenten, hier ook terecht komen. Vroeger hadden we een oud woonzorgcentrum en dus ook een kleine wachtlijst. En in het verleden hebben we mensen opgenomen die niet van Alveringem zelf waren. (...).

Het waren soms heel kleine kamertjes, niet met alle comfort. Niet elke kamer had een eigen toilet. Vandaar dat er minder aanvragen waren. Mensen hadden liever comfort. Vandaar dat mensen uit Alveringem elders naartoe gingen. Niet elke kamer was aangepast aan zorgbehoevende personen. Op dat moment gebeurde het wel dat iemand met een lagere zorggraad in aanmerking kwam voor een kleinere kamer, omdat je natuurlijk moet kijken hoe je gebouw in elkaar zit. Iemand die te zorgbehoevend is in een kleine kamer opnemen ... als je niet binnen kan met tilliften en dergelijke ... het is wel over ons oud gebouw dat ik spreek.

Naast de locatievoorkeur van de ouderen zelf, zien we ten tweede ook dat enkele respondenten rekening houden met de **bereikbaarheid** van het woonzorgcentrum waar men eventueel zou gaan wonen. Het gaat hier voornamelijk om respondenten uit de stad.⁹⁵ Albert zou niet willen dat zijn kinderen een halve dag kwijt zijn wanneer ze hem komen bezoeken (citaat 1) en Gerda had zich ingeschreven voor een woonzorgcentrum in Oostakker, een deelgemeente van Gent, maar zou er niet naartoe gaan omdat haar kinderen er moeilijk geraken.

Mijn ouders zijn in Zaffelare geweest, in nen home. Dat was daar prachtig. Maar mijn kinderen hebben al gezegd: wie gaat er daar bij u komen? Ah ja, de kleinkinderen en zo werken allemaal. En als ge naar daar moet gaan, zijt ge nen halven dag kwijt. Ge kunt niet verwachten dat zij constant bij nen ouwen mens gaan zitten he. Ik vind dat toch ze.

(Albert, PH, stad, m, 84 jaar).

Daar [woonzorgcentrum in Zwijnaarde waarvan eerder sprake] ging ik mij inschrijven, maar jong toch, dat pakte op mijn adem. Dat kruisbeeld hing daar zo. En ik ben ook op Oostakker geweest, mijn nichtje zat daar. En daar heb ik al nieuws van gehad. Maar ik zei dat het nog niet nodig was. Maar ze hebben mij ingeschreven gehouden. Maar nu zou ik er niet meer naartoe gaan, want hoe moeten mijn kinderen daar geraken?

(Gerda, SH, stad, v, 89 jaar).

Één respondent uit een focusgroep in de Kempen hield ook rekening met die bereikbaarheid voor bezoekers. Ze heeft speciaal voor het woonzorgcentrum in Meerhout gekozen om dicht bij familie te zijn. Ze is zelf afkomstig van een gemeente in de buurt van Brussel.

R: Ik ben van XXX en ben hier komen wonen omdat mijn familie hier woont. Dat is veel gemakkelijker voor hun.

I: Je hebt familie in Geel en zo ben je hier terecht gekomen?

R: Ja dat was voor hun gemakkelijker dat ik dan hier in het rusthuis kwam, want in de tijd dat ik nog in XXX woonde he, dan kreeg ik altijd telefoon, ja het zal nog een tijdje duren want we zitten in de file. En nu is dat dus voor hun gemakkelijker dat ik hier ben en voor mij is dat gelijk he.

⁹⁵ De stedelijke huurders (in armoede) zijn ook de respondenten die zelf amper een auto gebruiken. Zie Volckaert & De Decker (2019).

3.3.2.4 Waarom naar een woonzorgcentrum verhuisd?

Tot nu toe hoorden we heel wat negatieve geluiden over het woonzorgcentrum. Het is voor velen de allerlaatste woonoptie. Wat heeft de ouderen die in een woonzorgcentrum wonen dan overtuigd om ernaar toe te gaan? Bij de verhuisredenen onderscheiden we twee typen. Een aantal ouderen heeft niet zelf gekozen voor de verhuis, een ander deel wel.

Bij de eerste groep is de verhuis dikwijls een **gevolg van overmacht**. Vaak gaat het om een **acute opname**, na een verblijf in het ziekenhuis (eerste en tweede citaat). In het eerste citaat had de respondent geen keuze, hij werd naar het woonzorgcentrum gebracht na een val. In de drie volgende citaten komen respondenten aan het woord waarbij de **zorgnood te hoog** werd om in de oorspronkelijke woning te blijven wonen. In het tweede citaat heeft de respondent zelf besloten om naar het woonzorgcentrum te gaan, nadat de dokter haar vertelde dat ze niet meer “*bekwaam was*” om zelfstandig te wonen. De respondent uit het derde citaat verklaart dat ze er is “*binnen geplooid*” omdat haar “*benen niet meer mee wilden*”. De respondent uit het vierde citaat is naar het woonzorgcentrum verhuisd na twee opeenvolgende gebroken heupen.

Als mijn vrouw gestorven was, wilden ze [de kinderen] mij hier laten wonen. Maar ik was toen nog heel goed. Ik ben dan nog een jaar alleen thuis geweest, omdat ik niet naar hier wou komen. Mijn dochters wouden dat ik naar hier zou komen. Maar ik wilde niet. Ik zei: ik ga thuis blijven. Ik dacht dat het nog langer ging zijn. Maar ik ben gevallen, ik wist van niks meer. Ik ben dan in de kliniek geweest en ze hebben mij naar hier gebracht. Ik had geen kiezen meer.
(Focusgroep Poperinge).

R1: *Ik ben recht van het ziekenhuis naar hier gekomen*

R2: *Ik ook.*

Verzorgende: *Dat zien we bij veel mensen. Die krijgen het aan hun hart en dan ...*

R2: *De specialist zei dat ik niet meer bekwaam was voor alleen te blijven en dan zei ik, ok dan ga ik naar een rusthuis.*
(Focusgroep Meerhout).

Het is begonnen omdat mijn benen niet meer mee wilden. Ze hebben mij hier binnen geplooid. Ja. Ja. Er is toen niks meer van gekomen. Chance dat ik nog een beetje kan breien. Ik ben alleen.
(Focusgroep Alveringem).

I: *En waarom ben je naar hier gekomen?*

R: *Eerst de ene heup gebroken en dan de andere heup.*
(Focusgroep Meerhout).

Ook bij de niet-residentieel wonende respondenten zien we dat de gezondheid een bepalende factor zou zijn voor een eventuele verhuis naar het woonzorgcentrum. Vooral de **mentale gezondheid** wordt in deze genoemd. Zowel voor Michel en Moniek, als voor Claudia, is ‘dementie’ een reden om naar een woonzorgcentrum te gaan. Het lijkt dan een weinig positieve keuze te zijn. Het woonzorgcentrum is volgens de respondenten dan de enige optie.

Rv: *Ja ja, ik zie er niet op tegen om naar een rusthuis te gaan, maar zolang dat we met zijn tweeën zijn en één van de twee zal nog beter zijn of zolang dat je geestelijk goed zit en dat het geen te grote belasting is voor diegene die nog thuis is. Stel dat ale, stel dat ik dementeer en de belasting wordt echt te groot voor hem, niet omdat hij mij kwijt wil, maar omdat de belasting ale hoop ik, [Lacht] voor hem te groot is. Wat kan je daar dan op tegen hebben? Want in een rusthuis, waar kunnen zij omgaan met dementerenden? Maar als je geestelijk nog in orde zijt, en het lukt om zorg van buiten uit nog zoveel mogelijk te hebben.*

Rm: Maar om te zeggen zolang dat je fysisch en geestelijk goed zijt, ale ik weet het niet, dan denk je nog niet direct aan een rusthuis eh.

(Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

R: Dus ik zou hier wel willen blijven wonen zolang da mijn hoofd, dak niet dement wordt. Ik ga het zo zeggen.

I: En stel da da wel is, waar zou je dan naartoe willen gaan?

R: Ja dan hebt ge geen keuze e, als ge dement wordt, als ge het nimeer beseft. Dan moet ge wel naar nen home e. Maar da is dan in allergrootste nood.

(Claudia, E, stadsrand, v, 78 jaar).

Een tweede groep ouderen heeft **wel bewust gekozen** voor een verhuis naar een woonzorgcentrum. Dat heeft twee redenen. Een eerste sluit aan bij wat hierboven vermeld staat. Wanneer de gezondheid erop achteruit gaat is vaak intensievere zorg nodig. Enkele respondenten vertelden dan ook dat ze zich **niet meer zeker voelden in de (voormalige) woning** en daarom naar een woonzorgcentrum wilden verhuizen.

I: Waarom ben je naar hier verhuisd?

R: Omdat het niet meer ging thuis. Ik was benauwd, ik stond niet meer vast. Ik had altijd schrik van te vallen. Ik kreeg het benauwd. Ik ben hier dan geraakt in kortverblijf en dan mocht ik blijven. En ik was heel gelukkig. Ik ben hier stif [heel] content.

(Focusgroep Poperinge).

Ah omdat het begon moeilijker te gaan van nog alleen thuis te blijven. En ik heb daar nog altijd geen spijt van dat ik hier ben.

(Focusgroep Meerhout).

Een tweede reden is om **de kinderen niet tot last willen zijn**. In het eerste citaat zegt de respondent dat ze “wel op haar gemak was” in de woning, maar “de kinderen wou sparen”. De respondent in het tweede citaat zegt dat hij niet meer alleen kon zijn, maar toch “de kinderen niet ten laste wilde zijn”.

R: Ik heb slechte ogen. Ze moesten driemaal per dag druppels in mijn ogen doen. Er moest iemand [een verpleger] komen. Ik heb toen iets gekregen, maar ik kan mij niet meer herinneren wat. Ik heb toen tegen mijn kinderen gezegd: ik ga niet meer naar huis, ik ga naar De Clep [voormalig woonzorgcentrum], het was toen De Clep.

I: Je hebt dat zelf beslist?

R: Ja. Ze moesten altijd komen voor mijn ogen, voor die druppels. Het was toen al driemaal per dag.

Begeleider: Was je niet meer op je gemak?

R: Ik was wel op mijn gemak. Maar ik wou mijn kinderen sparen, ik zal het zo zeggen.
(Focusgroep Alveringem).

I: Hoe lang woon je hier al?

R: Negen jaar. Ik ben eerst in De Clep geweest. Ik ben meegekomen met mijn man. Na een jaar is hij overleden. Hij heeft nog een jaar en een dag geleefd. Ik ben dan nog in Clep gebleven. Daarna ben ik naar een boerderij gegaan, een seniorie [(niet erkend) ouderenverblijf]. Ik ben daar vier jaar geweest. En ik ben hier [in het woonzorgcentrum] weer gearriveerd. Ik kon niet alleen zijn. En mijn kinderen hebben ook al kinderen en zij hebben ook al kindjes. Ah ja. We willen niet ten laste zijn van die kinderen.

(Focusgroep Alveringem).

Marianne wijst er eveneens op dat een woonzorgcentrum ook voldoende **sociale contacten** biedt.

I: En hoe denken jullie over naar veel later toe dan eigenlijk over een rusthuis?

R: Ik sta er niet negatief tegenover omdat je zegt ja, zolang je kan blijf je thuis. En als je mobiel zijn en geen behoeften hebt, waarom zou je. Ik wil ook geen last zijn voor mijn kinderen dus in feite ... Ik sluit niet uit dat als het moet, dan ga ik naar een rusthuis, waarom niet. (...) We hebben hier ook een buurvrouw. Ze is 82 of 83 en tot vorig jaar of een paar maanden geleden was ze alleen thuis. (...) Als je dat ziet dat mens zat daar een hele dag alleen. Als ik dat dan zie dan denk ik ja dan kunnen we beter in een home gaan zitten daar heb je tenminste nog mensen rond u.
(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

3.3.2.5 Tevredenheid van de wzc-bewoners

Bij de niet-residentieel wonende ouderen zien we, zoals gesteld, weinig animo om naar een woonzorgcentrum te verhuizen. Maar hoe tevreden zijn de ouderen die de stap wel gezet hebben? In de twee focusgroepen in de Westhoek is een minderheid **tevreden van de verhuisbeweging**. We merken dat de respondenten die zelf kozen voor het woonzorgcentrum, in grotere mate tevreden zijn. In het eerder aangehaalde citaat omschrijft een bewoner dat ze verhuisde omdat ze schrik had te vallen. Ze "kreeg het benauwd". Nu is ze heel "content" in het woonzorgcentrum. In de focusgroep in de Kempen was de tevredenheid groter.⁹⁶ Een meerderheid van de respondenten vertelde spontaan hoe 'content' ze zijn (citaat 1). Ze beseffen ook dat de verhuis naar een woonzorgcentrum vele ouderen angst inboezemt. Onterecht volgens de respondent in citaat 2.

I: En hoe lang zit ge hier al?

R1: Over de drie jaar. En heel content van, vanaf de eerste dag

I: Heel content?

R1: Ja heel content

R2: Hier zijn ze allemaal content he.

En bang voor naar het rusthuis te gaan moet ge niet zijn he. Dat zeg ik altijd. Ik heb het tegen mijn zoon nog gezegd. 'Hoe oud zijt ge nu?' vroeg ik hem. Dat is al een beetje geleden. 66 zei hij. Ik zei 'Billy, zijt niet bang voor naar het rusthuis te gaan'. 'Nee nee moe' zei hij.

De ouderen die **niet tevreden** waren van de verhuis naar het woonzorgcentrum, zijn onder meer de respondenten die er niet zelf voor kozen. De respondent waarvan de kinderen haar "binnenplooiden" in het woonzorgcentrum, is weinig tevreden in het verblijf. Ze voelt zich "alleen". Volgens de respondent uit het citaat hieronder hebben de kinderen haar in het woonzorgcentrum "gestoken". Ze zegt niets meer te kunnen en niets meer te hebben.

R: De kinderen wilden niet meer hebben dat ik alleen woonde. Mijn man was gestorven in het jaar (stilte). Ja dat is iets anders. Ik kan er nu niet opkomen.

De kinderen wilden niet meer hebben dat ik mijzelf niet kon ... allez ... verhelpen. Ze hebben ons dan hierin gestoken. Het is nu afwachten.

I: Wachten op wat?

R: Ewel ... tot ik mijn hoofd neerleg. Ik kan niet meer ... ik heb niks meer.
(Focusgroep Poperinge).

3.3.3 Assistentiewoning

Assistentiewoningen zijn woningen waar ouderen zelfstandig kunnen wonen en zorg kunnen ontvangen. Tot aan het woonzorgdecreet van 2009 spraken we - en veel respondenten doen dat nog

⁹⁶ We kunnen het verschil in tevredenheid tussen de bewoners van de woonzorgcentra moeilijk verklaren. Enkel de mate waarin men zelf gekozen heeft om naar het woonzorgcentrum te verhuizen, vormt een verklarende factor.

steeds - van 'serviceflats'.⁹⁷ Het woonzorgdecreet van 2019 definieert (een groep van) assistentiewoningen als "een woonzorgvoorziening waar in een aangepaste infrastructuur en binnen een organisatorisch geheel ouderen zelfstandig en permanent verblijven, waarbij gedurende de dag en de nacht permanentie georganiseerd wordt, en waarbij zorg en ondersteuning aangeboden wordt waarop de gebruiker facultatief een beroep kan doen".⁹⁸

3.3.3.1 De eerste optie?

Zoals we eerder al beschreven, zijn de twee meest genoemde woonzorgalternatieven het woonzorgcentrum en de assistentiewoning. Er is echter een belangrijk verschil in hoe de respondenten over woonzorgcentra en over assistentiewoningen denken. Waar het woonzorgcentrum (sterk) gemeden wordt, zijn assistentiewoning wel een optie voor veel respondenten. Hoewel we er hier toch nogmaals op dienen te wijzen dat een meerderheid liefst blijft waar men nu woont. Claudine zou voor "een serviceflat of zoiets" gaan als het in de huidige woning niet meer lukt (citaat 1). Ook Moniek denkt er zo over (citaat 2). Voor Anna is een assistentiewoning "de eerstvolgende stap", wanneer het in de huidige woning niet meer lukt. Toch wijst Anna erop dat een assistentiewoning ook een tussenstap kan zijn, waarbij het woonzorgcentrum ("het rustoord") een laatste stap is (citaat 3).

I: Bestaat er voor u zoiets als de ideale woning in de toekomst?

R: De ideale woning, voor mij dan.

I: Ja voor u dan persoonlijk, met zicht op het ouder worden.

*R: Voorlopig vind ik 't hier heel goed hé. Maar als ge echt ja, dan wordt dat een serviceflat of zoiets hé. Als ge echt oud, enfin ja ik ben oud hé.
(Claudine, E, stadsrand, v, 73 jaar).*

I: Zou je hier willen blijven?

R: Ik niet, euh dat heb ik u al gezegd eh. Mocht het zo zijn dat gij, nee dan blijf ik hier niet. Dat is het eerste wat ik doe, verkopen. [Kucht]

I: En waar zou u dan naartoe gaan als?

*R: Goh als het nog mogelijk is naar een appartement. Ale ook weer, laat ons zeggen een assistentiewoning ale zoiets.
(Moniek, E, stadsrand, v, 66 jaar).*

Jaja de eerstvolgende stap dat ik zou zetten is een assistentiewoning. Maar liefst hier blijven tot dat ik van de eerste keer in een rustoord of dood ben [lacht] of euthanasie pleeg, die mogelijkheid is er ook nog.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Een kanttekening bij bovenstaande is dat het feit dat de respondenten spontaan over een assistentiewoning spreken, niet hoeft te betekenen dat het ook de woonvorm is die hun voorkeur wegdraagt. Zoals eerder vermeld, kennen de respondenten weinig andere woon(zorg)mogelijkheden. Het is dus ook mogelijk dat de respondenten een assistentiewoning naar voor schuiven omdat men niet weet wat anders te antwoorden.

Dat een assistentiewoning niet voor alle respondenten de ideale woonoptie is, blijkt uit vier bedenkingen. Het gaat om de prijs, de vraag of er wel (goede) zorg geleverd wordt in (commerciële)

⁹⁷ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/wat-is-een-groep-van-assistentiewoningen-en-welk-zorgaanbod-vindt-u-er>

⁹⁸ Woonzorgdecreet van 15 februari 2019:

<https://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1031639¶m=inhoud&ref=search&AVIDS=1372786,1372787,1372788,1372843,1372836,1372822,1372824,1372831,1372835,1372844,1372845,1372864>

assistentiewoningen, het woningtype (een appartement) en de locatie. Tot slot hebben enkele respondenten ook bedenkingen bij de assistentiewoning als ‘investering’. We bespreken ze hieronder.

3.3.3.2 Betaalbaarheid

Betaalbaarheid is een eerste bedenking bij assistentiewoningen. De huur van een assistentiewoning bedraagt vermoedelijk⁹⁹ iets meer dan 30 euro per dag of een 1 000 euro per maand.

De betaalbaarheid ervan is een bedenking die alle respondenten opperen, maar die we toch vooral horen bij de huurders. Bij bijna alle stedelijke huurders heerst de opvatting dat assistentiewoningen onbetaalbaar zijn en bijgevolg geen optie, ook al voorziet het Gentse OCMW in een premie.¹⁰⁰ Een ruime meerderheid is echter niet op de hoogte van die premie. Wat enkele respondenten wel kennen, zijn de ‘sociale’ assistentiewoningen die Gent kent sinds eind 2017. Het eerste project, gerealiseerd in de Jozef Vervaeenstraat in Ledeborg, werd door het OCMW, samen met sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent gebouwd. Het telt 19 woningen. Een aantal ouderen zijn vertrouwd met het concept van sociale assistentiewoning en zijn sterk geïnteresseerd. Maar een meerderheid is nog niet op de hoogte van het bestaan van sociale assistentiewoningen. Ook de twee huurders uit de stadsrand, Stanislas en Joyce, vrezen beiden dat ze de huur van een assistentiewoning niet kunnen betalen.

Ja ik heb daar al van gehoord en reclame al over gehad ja, maar dat is voor te kopen zeker he ... dat zijn dure oplossingen he, voor mensen met veel geld he. Ik kan dat niet betalen eigenlijk zo iets. Ja dat zijn woonomgevingen met modern wooncomfort en je krijgt hulp met eten en drinken en kuizen een beperkte hulp zo ... ja ik kan dat denk ik niet betalen.

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

I: Heeft u er al over nagedacht wat u zou doen moest u minder mobiel worden?

R: Mmm, inderdaad maar ik ben niet zo in een positie dat ik daar een grote financiële marge heb. En ja, ik heb daar al over nagedacht. Maar dat lijkt mij allemaal niet zo evident. Goh, er worden veel serviceflats gebouwd. Familieleden van ons zitten er al in, ge gaat mij niet horen zeggen dat ze niet mooi en groot zijn. Dat ga je mij niet horen zeggen. Maar ze zijn zeer, zeer duur. Dus ... Zowel voor aankoop als voor verhuur.

(Joyce, PH, stadsrand, v, 65 jaar).

Ook een minderheid van de eigenaars vermeldt dat assistentiewoningen te duur zijn, zoals een 62-jarige vrouw uit de Westhoek in het eerste citaat aangeeft. Hoewel betaalbaarheid of “te veel geld kosten” vermoedelijk wel anders gedefinieerd wordt door mensen die niet in armoede verkeren. In het tweede citaat bijvoorbeeld, is Moniek aan het woord, die een assistentiewoning “duur” noemt. In het kader van een eventuele verhuis naar een assistentiewoning, redeneert Moniek dat ze best nu nog geen (te grote) schenking doet aan de kinderen. Gezien Moniek, die overigens ook een vakantiewoning in Frankrijk bezit, kan nadenken over schenkingen aan de kinderen, vermoeden we dat het voor haar

⁹⁹ Er zijn geen officiële cijfers voor gemiddelde dag- of maandprijzen van assistentiewoningen in Vlaanderen. Dat werd eerder al bevestigd in het Vlaams Parlement door minister Vandeurzen:

<http://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1216969>. Het Agentschap Zorg en Gezondheid, dat wel alle prijzen van woonzorgcentra bijhoudt verklaart in mail: “We houden geen dagprijzen van assistentiewoningen bij en kunnen u bijgevolg ook geen gemiddelde prijs doorgeven.” (mailverkeer met Prijzencel, Team Financiering Ouderenzorg, van het Agentschap Zorg en Gezondheid op 13 maart 2020). “De inspecteur” van Radio 2 heeft het over een gemiddelde dagprijs van 33 euro per dag, met uitschieters van 78 euro per dag: <https://radio2.be/de-inspecteur/verhuizen-naar-een-assistentiewoning-informeer-je-goed>. Vives Hogeschool spreekt over een gemiddelde van 28 euro per dag: <https://www.vives.be/nl/ecbmnieuwsbrief92>. Ouderenorganisatie Okra heeft het dan weer over 35 euro per dag: <https://www.okra.be/info-en-advies/energie-en-wonen/assistentiewoningen>.

¹⁰⁰ <http://www.ocmwgent.be/OCMW/wonen-voor-senioren/Wonen-met-hulp/Assistentiewoningen/Assistentiewoningen-Premie-voor-assistentiewoningen.html>.

omwille van financiële redenen niet onmogelijk zou zijn om naar een assistentiewoning te verhuizen, maar dat de kostprijs eerder een bedenking is die ze maakt.

Misschien dat er meer serviceflatjes zouden moeten zijn in Poperinge? (...) Maar dat kost allemaal veel te veel geld. Mensen hebben niet zo'n groot pensioen. Dat is ook een probleem. Het is allemaal voor de rijken gemaakt.

(Nadine, E, Westhoek, v, 62 jaar).

Ja, alleszins we gaan euh hoe zeggen ze dat, het vel van den beer niet verkopen, voordat hij geschoten is [over geplande schenking aan kinderen]. Dat zeker niet. [Man bevestigt] Want uiteindelijk als je naar een assistentiewoning wil, dat is ook allemaal duur eh. Je moet daar ale, we willen dat zelf kunnen betalen en niet naar het OCMW moeten lopen eh. Ale we willen daar zelf voor instaan.

(Moniek, E, stadsrand, v, 66 jaar).

Één respondent gaat niet akkoord met de stelling dat assistentiewoningen te duur zouden zijn. Annie redeneert dat een nieuwbouwapartement in haar gemeente ook 1 000 per maand kost aan huur, waardoor ze liever een assistentiewoning aan dezelfde huurprijs zou "waar alle kosten in zitten".¹⁰¹

Rm: Ze hebbe op den Delhaize nieuwe dingies [appartementen] gezet, das 1 000 euro per maand e ...
(...)

Rv: Daarom zou ik liever een assistentiewoning hebben, da komt dan op 't zelfde neer, tis dan ook zoveel, maar uw verwarming zit daarin, u euhm al de kosten zitten der in, uw televisie, Telenet, 't zit er allemaal in en ge krijgt nog jaarlijks een afrekening, maar over het algemeen is da ni zoveel en ge kunt zelf uw eten gereed maken en als 't nimeer gaat kunt ge het laten komen of ge kunt gaan eten alleja.

(Annie & Jean, E, stadsrand, v&m, 70&? jaar).

3.3.3.3 Goede zorg?

Ten tweede stelt een kleine minderheid van de respondenten zich ook vragen bij de uitbating en de zorg in assistentiewoningen. De respondenten in onderstaande citaten zouden niet naar een assistentiewoning willen verhuizen die niet vlakbij een woonzorgcentrum gelegen is. Vanuit het woonzorgcentrum wordt namelijk vaak 'zorgpermanentie' voorzien. Dat houdt in dat wanneer een bewoner op de alarmknop duwt, er iemand kan langskomen. Wanneer de assistentiewoningen niet aan een woonzorgcentrum verbonden zijn, of te veraf gelegen, is die zorgpermanentie volgens de ouderen niet gegarandeerd.¹⁰² Volgens Moniek is het bij commerciële assistentiewoningen moeilijker om die zorgpermanentie te organiseren (citaat 1). Volgens Paul en Frieda zijn er ook assistentiewoning "waar ze nu veel reclame voor maken", die geen zorg aanbieden. Frieda zegt ook een assistentiewoning te kennen waar de medebewoners worden ingeschakeld om die zorg te voorzien (citaat 2).

R: Gohja een assistentiewoning dat zien we wel nog zitten. Maar ook daar moet je dan in kijken, in assistentiewoningen naar de goeie en naar diegene die vooral commercieel zijn.

I: En wat bedoelt u dan juist met dat commerciële en ze moeten goed zijn?

R: Een assistentiewoning, als je kweet niet hoe ver van euhm van een bereikbaarheid van verzorging zijt, dan mag je zoveel oproepen als jij wil. De mensen moeten een assistentiewoning, complex hier verzorgen, twee steden verder verzorgen. Als het zo een commerciële uitbating is, dan kunnen die mensen nooit op tijd bij u zijn. Je kunt wel zeggen van ik heb hulp nodig, maar als het een uur duurt tegen dat ze bij u kunnen zijn omdat ze in twee steden verder bezig zijn. Aleja je hebt verschillende vormen van formules daarbij. Daar ben je niks mee met alleen de woning die aangepast is, maar niet de zorg, die je verwacht in een

¹⁰¹ Bij de meeste assistentiewoningen zijn kosten voor verwarming, telefonie, water e.d. echter niet opgenomen in de huurprijs.

¹⁰² Aangezien zorgpermanentie inherent is aan assistentiewoningen, zijn er in principe geen assistentiewoningen zonder.

assistentiewoning.

(Moniek, E, stadsrand, v, 66 jaar).

Rm: Nee, nee. Natuurlijk ge hebt wel een voordeel in een serviceflat die gebonden is aan een home kunde direct van een serviceflat in een home he. Ge hebt voorrecht.

Rv: Ja ma niet alle, ze maken zoveel reclame met die serviceflats he tegenwoordig. Maar ge hebt er waar er geen zorg is he.

Rm: Gelijk in tv altijd die van dat kasteeltje, van da villatje.

Rv: Als daar geen home aan is verbonden is, wat gaat er gebeuren als ge niet meer kunt? (...)

Rm: Dat heeft gene zin. Das eigenlijk geld klopperij. Denk ik een beetje

Rv: Ahnee want ik heb nu al serviceflats gehoord, ik luister zo nekeer he. Waar dat ze tegen de geburen, een kinesist onder andere, gij zijt altijd thuis misschien mogen we uwen nummer opgeven als er iets gebeurt dat ze naar u kunnen bellen. Is dat een hulp in een serviceflat? En 's nachts is daar niemand. Dus als ge der valt ligt ge der ook, kunde gelijk in uw huis liggen. Waar uw zus was dat was zeer goed dat was aan een home verbonden maar al die reclames ...
(Paul & Frieda, E, stadsrand, m&v, 84&83 jaar).

3.3.3.4 Type woning: appartement

Een derde potentiële belemmering voor een verhuis naar een assistentiewoning is de woningtypologie. We zagen eerder al dat een kleine meerderheid van de niet-stedelijke ouderen liefst niet in een meergezinswoning gaat wonen. Aangezien assistentiewoningen appartementen zijn, is dat voor sommige ouderen dan ook geen optie. Voor Germaine is een assistentiewoning ook te klein.

R: Ge moet wat mankeren om binnen te geraken want ze hebben te weinig plaats. Of ge moet op een serviceflat gaan.

I: En ziet u dat zitten of?

R: Da's weer een appartement! Maar die serviceflats, ik ken een madam dat hier gewoond heeft. Ze was 92. Die zit nu op een serviceflat. Zij zit zij daar ook gewoon bij ze. Ze heeft, ik ben er over het laatst bij geweest, haar living is zo groot niet. Laten we zeggen dat haar slaapkamer en haar keuken en haar living allemaal dat is [wijst om afmetingen aan te geven]. Als ze buitenkomt, ze heeft daar geen winkels, ze heeft er niets.

(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

3.3.3.5 Locatie

Net als bij de woonzorgcentra, speelt ook bij de assistentiewoningen de locatie een rol (voor een kleine minderheid van de respondenten). Zo wijzen alle respondenten uit Drongen erop dat er geen assistentiewoningen zijn in de eigen deelgemeente.¹⁰³

R: Kijkt in Aalter, Deinze, zijn er kweet ni hoeveel assistentiewoningen. Maar in Drongen niks eh.

I: Vind u dat iets dat dan ontbreekt in deze gemeente, die assistentiewoningen?

R: Gohja in alle geval. Als we met onze vrienden in Leuven enzo erover spreken, da's al 10 à 15 jaar ja dan gaat dat altijd over zijn er en wat is de kwaliteit van leven.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Ook op het platteland vermelden de respondenten dat er geen assistentiewoningen in het eigen dorp zijn. Voor sommigen is het dan ook een reden om niet te verhuizen, aangezien het eigen dorp, waar men wil blijven wonen, geen residentiële zorg aanbiedt.

¹⁰³ Die worden ten tijde van dit onderzoek wel gebouwd aan het woonzorgcentrum in Baarle:

<https://www.leiehome.be/assistentiewoningen>

R: *Als ik verander, zou ik naar een ... serviceflat gaan.*

I: *Waar?*

R: *In Poperinge. Er zijn er geen in Roesbrugge.*

I: *Mochten er hier in Roesbrugge zijn?*

R: *Ja, als het serviceflat is, ja. En als er een lift is. Er zijn hier appartementen. Aan de Ijzer. Maar er is geen lift. Maar het zijn gewone appartementen. Mijn gedacht is, zeker als je alleen bent, je moet alles zelf regelen: naar een serviceflat gaan. Maar ik zou liever in Roesbrugge blijven. Kijk, mijn familie is hier. Het kleinkind, twee, drie kleinkinderen zijn hier. En mijn zus en mijn zoon. (Camilla, E, Westhoek, v, 72 jaar).*

3.3.4 Inwonen bij kinderen

De Ouderenbehoefteonderzoeken zien naast de residentiële zorg (woonzorgcentra en assistentiewoningen) en groepswonen (zie verderop), ook het samenwonen met de kinderen als woonvorm voor ouderen. Iets meer dan 2% van de ouderen blijkt bereid tot samenwonen met de kinderen. De OBO splitsen op naar 'inwonen bij de kinderen' (waartoe net geen 2% van de ouderen bereid is) en 'kangoeroe- en intergenerationeel wonen' (0,3%) (Verté et al., 2018). Wij zullen hier verderop niet opsplitsen, maar algemeen spreken over inwonen bij de kinderen. We doen dat omdat veel respondenten specifieke terminologie als kangoeroewonen of zorgwonen niet gebruiken. En wanneer men ze toch gebruikt, stemt die niet altijd overeen met de manier waarop de Vlaamse overheid het definieert.¹⁰⁴

Van de 108 respondenten (of koppels van respondenten) die we spraken, wonen er twee (één uit de stadsrand en één van op het platteland) op dit moment in bij de kinderen. Dat komt ongeveer overeen met het Vlaamse gemiddelde: 3% van de ouderen woont samen met de kinderen (Verté, 2018). Een andere respondent (een private huurder uit de stad) woonde tot voor kort bij haar dochter. Voor alle andere respondenten is de vraag naar het waarom van (niet) samenwonen met de kinderen dus een toekomstgerichte vraag en geen retrospectieve. De meeste respondenten zijn *niet* te vinden voor het idee. Daarna bespreken we waarom respondenten *wel* zouden willen samenwonen met de kinderen.

3.3.4.1 Waarom niet?

De eerste drie redenen zijn met elkaar verbonden. Het gaat om: (1) de kinderen niet tot last willen zijn, (2) conflicterende gewoontes en (3) nood aan privacy. Voorts worden ook nog vier (minder frequente genoemde) redenen gegeven, die eerder praktisch van aard zijn.

Een meerderheid heeft het gevoel de **kinderen tot last te zijn**, wanneer ze bij hen zouden gaan inwonen. Hilde, die een beperking heeft en zich verplaatst in een rolstoel, heeft nu al het gevoel dat ze haar vrienden tot last is. Ze wil liever niet afhankelijk zijn van hun hulp en "*dank u*" moeten zeggen (citaat 1). Anderen wijzen erop dat "*de tijden veranderd zijn*". De kinderen hebben het zelf druk met werk en gezin en de ouderen willen hen geen bijkomende taken geven. Bovendien wijst Marc uit de Kempen er ook op dat de kinderen weinig thuis zijn, en dus ook op veel momenten geen zorg kunnen leveren (citaat 2). Lea, uit de stadsrand illustreert die veranderende tijden door te vertellen dat die zorg voor de ouders voor haar wel nog mogelijk was, omdat ze meer tijd had én nog jonger was. Een laatste punt hierbij is dat een meerderheid van de respondenten professionele hulp verkiest boven de hulp van de kinderen. Dat is een belangrijke vaststelling, aangezien het spreekt tegen het idee van de vermaatschappelijking van de zorg, dat sterk naar voor komt in het Welzijnsbeleid (Beke, 2019; en voordien: Vandeuren, 2019). Adriana (citaat 3) heeft zelf vier kinderen, van wie ze sporadisch hulp krijgt. Maar ze verkiest de formele hulp voor het gros van de zorg.

¹⁰⁴ We bespraken zorgwonen of kangoeroewonen (beiden zijn synoniemen) eerder al. Zie ook: <https://www.vlaanderen.be/zorgwonen>.

Alle kweet ook, de kinderen zouden hier direct staan he moest 'k hulp nodig hebben. Daar moet 'k nie aan twijfelen, maar ik zou het zeker niet verwachten. Zeker niet! Ik hou ervan om alleen mijn plan te trekken, ge moet dan tegen niemand danku zeggen verstaat ge mij. Ge zijt ne last hé! Ik heb veel van mijn vrienden verloren daardoor, om da 'k voor hun ne last was he. Bij veel mensen kan 'k dan niet meer binnen [letterlijk, ze kan de woning niet betreden].

(Hilde, E, stadsrand, v, 71 jaar).

I: En zo bij de kinderen inwonen? Is dat een optie?

Rv: Nee

Rm: Nee als het niet moet, nee

Rv: Nee ik vind dat dat ... allez ja, die last wil ik niet zijn

Rm: Dat gaat niet. Als ge bij uw kinderen kunt gaan inwonen als ge goed zijt, dan gaat dat wel. Maar als je hulpbehoevend bent en ze zijn met twee gaan werken. Allez ja dan kunt ge even goed hier blijven wonen he. Er is geen man thuis. En daarbij, we willen ze dat niet aandoen.

(Marc & Reinhilde, E, Kempen, m&v, 79&78 jaar)

R: Ja dan zou'k liever hebben da ze thuiskomen, da'k hier kan blijven. Serviceflat of rusthuis is niet voor mij, nee!

I: En ook niet me uw familie bijvoorbeeld, zo een koppelwoning da zij voor u kunnen zorgen?

R: Eerlijk, nee! Ik vind, op uw eigen is' t dan toch nog altijd beter, ... Ik zeg nie ja, maar dan valt ook die ... Ik heb nu vier kinderen, als er nu iets is dan bel 'k ne keer van 't ga nie of ... ja dan komt den éénen of anderen mij helpen. Maar eerlijk nee, 'k heb daar zelf nog nie bij stil gestaan feitelijk. 'k zou hier moeilijk weg gaan. Ik blijf hier ja. Dan zou'k liever de hulp die ik nodig heb laten afkomen.

(Adriana, E, stadsrand, v, 75 jaar).

Een tweede vaststelling is dat de ouderen aangeven dat **een verschil in opvattingen en gewoontes** voor conflict zou kunnen zorgen. In het eerste citaat wijst Jenny erop schrik te hebben voor ruzie wanneer de opvattingen niet matchen. Ze heeft ook de indruk dat ze er niet over zouden kunnen praten. De enige manier om die ruzie te vermijden is volgens Jenny om niet samen te wonen. Bovendien wijst Jenny nog op een ander aspect: ze is hertrouwd en zou dus moeten kiezen tussen haar kinderen of haar stiefkinderen. Filibert zou wel kunnen samenwonen met zijn (nochtans stief-)kinderen maar hij vreest dat zijn partner dat niet zou kunnen (citaat 2). Katelijne heeft nog een andere vrees: wanneer het samenwonen met de kinderen niet vlot zou verlopen, zouden de burens erover kunnen roddelen, waardoor het lijkt alsof men niet overeenkomt (citaat 3).

R: Nee ik zou dat nooit doen. Niet bij mijn eigen dochter maar ook niet bij de zoon of de dochters van mijn man, nee. Maar nu eigenlijk bij mijn eigen dochter ook niet he.

I: Heb je daar een specifieke reden voor?

R: Die hebben hun eigen leven, hun eigen opvattingen. Eigen andere zaken die niet altijd stroken met wat ik wil of hoe ik het zie. En ik zou mij misschien gaan moeien of zij zouden zich moeien met mij en ik wil dat niet. Want daar komt dan ruzie van ofwel zwijg je of krop je het op. Je kan u eigen niet meer zijn. In de goeie zin of in de slechte zin. Zij ook misschien niet en dat kweekt misschien een ergernis die je echt kan vermijden door dat niet te doen. Dat is mijn visie he. (...) Nee, ik wil niet met mijn dochter wonen. Niet dat ik die niet graag zie. Zij heeft niet zo mijn mentaliteit en dat moet ook niet. Nu is dat goed he.

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

[Partner] is veel te ... Hoe moet ik het woord gebruiken ... Ik zou dat misschien nog kunnen maar [partner] die zou hem niet kunnen plooiën naar de regels van het huis. (...) die zou direct baas

beginnen spelen. Als hij naar het rusthuis gaat dan wordt die direct directeur zegt hij. En dat zou wel kunnen.

(Filibert, E, stadsrand, m, 74 jaar).

Met onze zoon, ge moogt dat natuurlijk niet verkeerd oppakken, we zien hen heel graag eh, maar 't is overal soms ne keer wat, Ik zou niet graag hebben da ze in de geburen, dat ze zeggen, allee bij de diene gaat het dan niet goed. Ik zou dat niet graag hebben.

(Katelijne, E, stadsrand, v, 65 jaar).

Een derde bedenking sluit aan bij de vorige: de ouderen vrezen een **gebrek aan privacy**. Hilde stelt: *“Ik wil niet zien wanneer ze thuiskomen, wat ze mee hebben, nee nee. Ieder zijn huis zeg ik.”*. Ook Jenny heeft het over thuiskomen wanneer ze wil, of een fles champagne drinken, zonder dat iemand zich daarmee moeit (citaat 1). Ook Elodie heeft het over *“doen we ze wil”* (citaat 2). Marianne heeft zelf haar moeder in huis genomen. Ze heeft haar moeder nooit als een *“indringer”* beschouwd, maar wou soms ook alleen zijn met haar gezin. *“Er is altijd iemand bij”* (citaat 2).

Als ik een fles champagne wil drinken, nu bijvoorbeeld, moet niemand zich daarmee bemoeien. Ik zeg maar iets. Of ik heb zin om na 22u 's avonds thuis te komen, Ondanks een bepaalde leeftijd dat niemand mij moet zeggen: jamaarja da past niet en je moet om dat uur thuis zijn. Ik zou dat echt niet aankunnen.

(Jenny, E, stadsrand, v, 64 jaar).

I: Dus je zou niet willen inwonen bij de kinderen?

R: Nee. Daar ben ik niet voor.

I: Waarom zou je dat niet willen?

R: Ik kan ook niet hebben dat ze hier komen moeien en ik wil bij hun ook niet moeien. Ik heb mijn leven. Dat is helemaal veranderd met alleen te komen. En ja ik doe wat ik wil. Niet dat ze dat niet mogen weten he. Maar euh ... Nee.

(Elodie, E, Kempen, v, 73 jaar)

De tijd dat mijn moeder hier was, was ze psychisch nog goed. Ze was gewoon zwak. In het begin was dat geestig, mijn moeder heeft haar goed aangepast. Er waren nooit problemen maar op den duur heb je toch zo een beetje van, ik wil hier mijn eigen gezin. Ik heb het nooit beschouwd als een indringer maar er is altijd iemand bij. Da's een beetje een rare situatie maar dat is zo.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

Om privacy redenen pleiten sommige respondenten daarom voor een aparte woonentiteit, wat Roger en Marleen als kangoeroewonen¹⁰⁵ omschrijven.

Rv: Weet ge wat, ik vind die optie van kangoeroewonen wel tof. En dat begint er toch wel in te komen. Die dat bij ons is mee op verlof geweest is, die had haar woning verbouwd en ging zo samen met haar dochter wonen.

I: Dus het principe dat je twee aparte wooneenheden hebt, maar toch in dezelfde woning ... Dat spreekt jullie wel aan?

Rv: Ja zo vrij van mekander, maar toch niet ...

Rm: Dat ge bij elkander terecht kunt he

Rv: Maar dat iedereen wel zijn eigen leefruimte heeft.

(Roger & Marleen, E, Kempen, m&v, 76&75 jaar).

¹⁰⁵ Zie: <https://www.vlaanderen.be/zorgwonen>.

Toch is het ook bij kangoeroewonen soms balanceren op een slappe koord. Anita, die we eerder al vermelden als de enige van twee respondenten die op dit moment bij de kinderen wonen, heeft een afgescheiden woonentiteit. Zij beschrijft ook de andere kant van het privacyvraagstuk. Ze heeft de indruk dat haar kinderen meer privacy willen dan zij. Anita verklaart dat ze haar familie elke dag zou willen zien, maar dat zij de boot soms moet afhouden. Dat was een proces met veel "aftasten", waarbij Anita verwachtte om haar familie meer spontaan te zien. Nu komt de kleinzoon elke donderdag op haar vraag langs, wat Anita ook wel kan appreciëren.

Ik ben meer zo van: 'oh hallo en kom maar af' en zij [kinderen] hebben dat niet, zij willen meer privacy. Dus dat heb ik wel moeten accepteren. Daarom is die woning ook zo aangepast. Ik kan niet zien wie er in de living zit als er bezoek is of wie er op de oprit komt. Dus eigenlijk leven wij heel apart. Wij komen wel bij mekaar als er echt iets is of moet gebeuren. Het is er ook zo op ingericht. Ik vind dat goed, dat er echt geen vermenging is. Ik zou honderd keren mensen willen zien. Ik zou elke keer als ik mijn schoonzoon zou zien een babbeltje mee gaan doen maar hij is totaal niet zo hé, hij is daar totaal niet mee gediend. (...) Het is echt aftasten. Mensen denken nu wij zo samenwonen dat we elkaar juist veel zien. Terwijl ik onlangs tegen mijn dochter zei 'ik zie mijn kleinkinderen nooit, ik heb te weinig contact met hen zo kan ik toch geen band met hen hebben' en ze beaamde dat, ze zei 'ja, je hebt gelijk ma'. Zij zei: hij zou meer moeten afkomen. Maar dat bedoelde ik niet. Ik wou meer als familie samen zijn. De jongste die is van goeie wil en komt nu donderdag na school hier iets eten en drinken omdat hij had gehoord dat ik dat dus graag wil (lacht).

(Anita, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Naast de gevoeligheden die verbonden zijn met samenwonen, hebben de respondenten ook nog een aantal praktische bezwaren. Een vierde bedenking is dan ook dat de **woning**, waar de ouderen mogelijks zouden intrekken, **moet aangepast zijn aan de mobiliteitsnoden van die nieuwe bewoners**. We zagen eerder al dat een zoon van een koppel uit de Kempen een woning voor zijn ouders bouwde, in zijn tuin. Helaas had die nieuwe woning trappen. Ook Guido, uit Bel, wijst erop dat bij zijn beide kinderen het huis niet is voorzien op oudere inwoners.

Bij geen een van de twee is het huis daar eigenlijk op voorzien. Of het moet zijn dat zij boven gaan wonen, want ze hebben dus allebei een huis met een verdiep. En mits een beetje aanpassingswerken zou dat kunnen, maar dan moet ge ... die mannen kunnen dus langs de voordeur binnen gaan en zo naar boven. Ik veronderstel dat wij vanonder wonen dan. Dus dat zou wel te doen zijn om die grote living, daar een stuk af te doen en daar een bed te zetten met een muurke ertussen. Maar nee dat is eigenlijk nooit niet ter sprake gekomen.

(Guido, E, Kempen, m, 63 jaar).

Een vijfde bedenking, is het **stedenbouwkundige/juridische luik**. Is het mogelijk om van de woning van de ouders of die van de kinderen een zorgwoning te maken? De vermoedens omtrent de vereisten voor zorgwonen stemmen niet altijd overeen met de effectieve richtlijnen. Michel verklaart eerst dat het niet is toegestaan om van hun huidige woning een kangoeroewoning te maken. Later komt hij hierop terug, maar zegt hij dat de vele voorwaarden het verbouwen van de woning oninteressant maken.

Rv: Wat we wel vroeger nog gedaan hebben is euh, enfin ik heb nog aanvraag gedaan om te kunnen kijken om hier een kangoeroewoning van te maken zodanig dat je met kinderen euh. Dat was ook de jongste wou dat zeker wel, wou daar in die optie wel verder voor kijken, maar dat is toen door de stad afgekeurd geweest. Dat mocht niet. Kangoeroewonen mag niet.

Rm: De architect is daarvoor gaan kijken en die zei dat niet ging.

Rv: Ja ja.

I: Op deze plek dan?

Rm: Ja ja hier eh.

Rv: Van die woning een kangoeroewoning maken.

I: Dat mocht niet van de stad zelf?

Rm: Nee, euh, we hebben daar een uitleg voor gekregen hoor, omdat ze vreesden dat dat zou gebruikt worden ...

Rv: ...voor onderverhuur ... (...)

Rm: Allez, het mocht wel, mits veel voorwaarden. Dat we gezegd hebben allez 't is niet meer zinvol (...).

Rm: Dat is het ellendig hier eh dat je nooit op voorhand weet welke richting dat ze gaan uitgaan. Ge ziet dat met uwen betonstop. Het is nog niet goedgekeurd eh.

(Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

Een voorlaatste reden om niet samen te wonen met de kinderen, die we weliswaar slechts bij één respondent hoorden, heeft betrekking op de woonomgeving. De respondent verklaart dat zijn kinderen eventueel in het ouderlijke huis zouden kunnen komen wonen, maar dat het huis niet op de **juiste plaats** staat voor zijn kinderen. Zeker niet voor de zoon die in Brussel werkt en er nu ook woont. Hij zou te ver moeten pendelen vanuit Wondelgem. Het is echter ook mogelijk dat de zoon de woonplaats van zijn ouders als reden opgeeft om niet samen te wonen, terwijl er ook nog andere redenen spelen.

Rm: Wij hebben dan op een bepaald ogenblik gezegd: als ge hier wilt komen wonen, geen probleem, wij kunnen in het gedeelte bureaus kunnen we dan verbouwen tot een soort appartementje.

Rv: Ja die investering zouden we dan wel kunnen doen he. Met een badkamer te installeren en ...

Rm: Allé, voor ons zou dat geen probleem zijn, maar niet als opportuniteit, alle, om het huis niet te laten verloren gaan, maar voor hen was dat eigenlijk niet interessant omdat, qua mobiliteit, ze werken allebei in Brussel en euh ... (...) Maar zij zijn daar nu, al het comfort van niet in de files te moeten staan, ze gaan met de fiets naar het werk of met de kinderen met de tram of met de bus naar school, ja dat comfort is enorm. Nu terug in de file gaan staan, alle ge kunt ook met het openbaar vervoer, maar ge moet dan al naar 't station, op de R4 staat ge dan ook weer in de file of ge moet met den tram, dus zij verkiezen van in Brussel te blijven.

(Godfried & Tanja, E, stadsrand, m&v, 68&68 jaar).

Tot slot verklaart één respondent dat bij een van de kinderen gaan wonen, ook betekent dat je de **voorkeur geeft aan dat kind**, want het betekent dat je met het ene kind kan of wil samenwonen en met het andere niet. Dit is geen strikte reden om 'niet' samen te wonen met de kinderen, maar het is wel een bedenking erbij. We zagen ook eerder al dat hertrouwde respondenten twijfels uiten bij de keuze tussen samenwonen met de 'eigen' kinderen en de 'stiefkinderen'.

Ja, ja goed ik sluit dat niet uit. Ieder zijn kind is ook anders, dat gaat niet over voorkeur of dingen maar ja bij de ene zou dat gemakkelijker zijn dan bij de andere eh. Dat is euh dat is daarmee dat ik zeg dat moest mijn vrouw alleen zijn, sluit ik niet uit dat zij bij één van de kinderen ... dat is ook niet eenvoudig, dan geef je als het ware voorkeur aan één van de kinderen eh. En dat is dan zo, want anders ga je er niet bij gaan wonen.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

3.3.4.2 Waarom wel?

Een kleine minderheid zou eventueel wel samenwonen met de kinderen. Slechts enkele respondenten geven de **zorg** voor de oudere als reden op. Misschien komt dat doordat andere respondenten hiervan uitgaan en het niet letterlijk vermelden. Bij Luc en Rita uit de Kempen is dat wel het geval. Hun zoon heeft in zijn tuin een 'huizeke gezet' voor zijn ouders later. Dit is dus niet onder hetzelfde dak wonen, maar wel op hetzelfde perceel.

Rv: 'Moeder', zegt hij [zoon] altijd, 'waarom moeten die mensen allemaal naar het rusthuis. Waarom kunnen die nu niet naar de kinderen gaan?' (...) Want die [oudste zoon] heeft nu al een

heel schoon, hij noemt dat nu zijn schop he, een heel schoon huizeke gezet met de bedoeling van, va en moe, jullie kunnen hier gemakkelijk komen wonen.

I: Een soort kangoeroewonen?

Rv: Ja kangoeroewonen is dat niet.

Rm: Dan woont ge allebei onder hetzelfde dak. Ja maar hetgeen dat we nu bij onze [zoon] zien, dat zijn 2 aparte gebouwen. Zijn woonhuis. En hij heeft daar dus nog ... op deze moment is dat ...

Rv: Hij noemt hij dat zijn schop he.

Rm: Ja zijn werkhuis. Maar daar zit dus wel een wc in. Waterleiding, elektriciteit. Daar ligt een vloer in. Allez met geen al te grote aanpassing kunt ge daar inderdaad goed in wonen. (...)

I: Maar jullie zouden dat wel zien zitten?

Rv: Ja ik denk dat wel.

(Luc & Rita, E, Kempen, m&v, 75&74 jaar).

Ook Anita, de eerdergenoemde respondent die op dit moment al bij haar dochter woont, ziet een zorgvoordeel (in de brede zin van het woord) in samenwonen. Anita en haar dochter doen bijvoorbeeld samen inkopen met de auto.

I: Nu we het toch over de diepvries en eten hebben gehad, hoe doe jij je boodschappen?

R: Dat doen we (R en de dochter) dus ook samen. Op woensdag want dan heeft zij de auto. En dan gaan wij samen op een uur tijd. Heel snel. Dan doet zij haar kar vol en ik neem wat ik dan nodig heb en dan weer naar huis. Dat is heel praktisch opgelost. Dat is ook nu een serieuze meerwaarde. Moest ik dat nu alleen doen dan moest ik dat met de fiets doen en ik kan dan niet zoveel meepakken.

(Anita, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Toch was Anita haar voornaamste drijfveer **financieel** van aard. Ze verklaart dat ze toen niet de middelen had om ergens anders te huren (ze heeft het weliswaar over de situatie waarin ze haar woning niet verkocht). Op dit moment heeft ze, na een erfenis, die middelen wel. Had ze het toen financieel breder gehad, was ze - naar eigen zeggen - misschien niet met haar dochter gaan samenwonen.

Wel daar is zelfs niet over nagedacht. Ik zei het gewoon, het kwam er gewoon spontaan uit. Ik had er zelfs niet over nagedacht. Ik dacht gewoon ik kan hier toch niet nog jaren alleen hier blijven wonen zo. Maar het kwam er gewoon uit. Maar ik wist wel dat ik hier op één of andere manier ging blijven wonen omdat ik niet te middelen had om ergens anders een huis te huren. Ik heb nu, ik ben natuurlijk 70 dus ik heb nu meer middelen omdat ik een erfenis heb gedaan van mijn ouders maar het is nu een beetje laat om iets te kopen. Dus had ik die erfenis 15 jaar geleden gehad dan had ik misschien een andere keuze gemaakt.

(Anita, E, stadsrand, v, 71 jaar).

Ook Anne-Marie woonde tot voor kort bij haar dochter om financiële redenen. De 67-jarige private huurder en haar dochter zijn beiden geen eigenaar van een woning en konden de huurprijs drukken door samen iets te zoeken. Haar verhaal komt eerder aan bod (bij betaalbaarheidsstrategieën).

Het is ook mogelijk dat niet de ouders, maar de **(klein)kinderen een financieel motief** hebben om bij de ouders te gaan wonen. Dit in tegenstelling tot Anita en Anne-Marie, die zelf over onvoldoende middelen beschikten. We zien dat bij twee respondenten. Bij Annemie woont haar dochter tijdelijk in, in afwachting van de afwerking van het cohousingproject waar ze zal intrekken. Ondertussen kan de dochter sparen. Bij Leentje is haar kleinzoon tijdelijk ingetrokken na een scheiding.

Wij hebben een stuk lager e, ja, ja. Het is het is ruim maar het is nu zelfs zo, dus euh, M en ik, wij wonen hier. Maar (stottert) euh, voor het ogenblik, en da's al anderhalf jaar zo, woont ons dochter hier met haar kind, eh, ja, ze heft een kindje van 6 jaar. (Kucht) maar da's een tijdelijke oplossing

omdat zij van plan is, zij is dus ingeschakeld in een cohousing group, aleja met een cohousing, euh, project, ja ze zijn daar mee bezig. En da's in Gentbrugge. Maar om haar ook een beetje financieel te steunen eh, dat ze ondertussen ook een beetje kan sparen. Zij had een huisje in [wijk in Gent], ze heeft dat verkocht anderhalf jaar geleden en zij is, zij woont samen met haar dochter bij ons, eh. Dus dat is natuurlijk, nu, handig dat het huis groot genoeg is. Zodanig dat zij haar eigen kamer heeft. Haar eigen zitkamer, en dan hebben zij hun eigen slaapkamer, eh dus, alle, dus, dat komt zeer goed uit voor haar eh.

(Annemie, E, stadsrand, v, 61 jaar).

R: Mijn kleinzoon woont op het ogenblik hier eventjes.

I: Bij u thuis?

R: Ja, tijdelijk, hij is gescheiden effjes. En ... Maar het gaat wel goed komen. Nou ...

(Leentje, E, stadsrand, v, 81 jaar).

3.3.5 Groepswonen

In welke mate zijn de bevraagde ouderen bereid om met anderen, niet noodzakelijk familie, samen te leven? Er zijn verschillende noemers die deze lading dekken. Pannecoucke & De Decker (2017) hadden het voor dit onderzoek over 'wonen in groep'; Vanslembrouck (2015) heeft het over 'gemeenschappelijk wonen', net als Van den Houte et al. (2015).¹⁰⁶ Wij zullen het hier, net als Pannecoucke en De Decker hebben over 'wonen in groep' of kortweg 'groepswonen'. We gebruiken beide als synoniemen. Groepswonen zal hier de vlag zijn die de lading dekt van alle woonvormen die in mindere of meerdere mate gemeenschappelijk zijn. Tenzij expliciet vermeld, maken we dus geen onderscheid tussen bijvoorbeeld gestippeld wonen,¹⁰⁷ centraal wonen,¹⁰⁸ cohousing,¹⁰⁹ cowonen¹¹⁰ of een leef/woongemeenschap.^{111 112} Dit om de eenvoudige reden dat zulke woonvormen - laat staan het verschil ertussen - weinig gekend zijn bij de oudere respondenten. Volgens de Ouderenbehoefteonderzoeken (OBO) doet net geen 1% van de 60-plussers aan groepswonen (Verté et al., 2018). We polsen voornamelijk of er een bereidheid bestaat om ruimtes te delen en waarom wel of waarom niet. We kijken welke ruimtes gedeeld zouden kunnen worden en met wie. Tot slot zijn er een aantal respondenten die willen samenwonen of dat al gedaan hebben, zonder dat dat onder een 'officieel project' valt.

We wijzen er hier wel op dat in onderstaande voornamelijk de respondenten uit de stadsrand en uit de stad aan bod zullen komen. De beperkte vertegenwoordiging van de plattelandsrespondenten heeft twee redenen. Ten eerste was het begrip bij ouderen op het platteland vrijwel onbekend. Maar, ten tweede, hebben de onderzoekers er toen ook minder expliciet op doorgevraagd. Bij de onderzoeken in de stad en in de stadsrand hebben we doelbewust uitgebreider naar groepswonen gepeild.

¹⁰⁶ De definitie van Van den Houte et al. luidt: "Gemeenschappelijk wonen is een woonvorm in een gebouw of gebouwencomplex dat wonen als hoofdfunctie heeft en uit meerdere woongelegenheden bestaat waarbij minimaal twee huishoudens op vrijwillige basis minimaal één leefruimte delen en daarnaast over minimaal één private leefruimte beschikken en de bewoners gezamenlijk instaan voor het beheer".

¹⁰⁷ Een appartement in een gebouw wordt gemeenschappelijk gebruikt, bijvoorbeeld om samen te eten of zorg te ontvangen. De oudere bewoners wonen verspreid over de rest van het appartementsgebouw.

¹⁰⁸ Centraal wonen houdt in dat een aantal private huizen staan rond een gemeenschappelijke tuin of binnenplaats. Er zijn ook altijd een aantal ruimtes zoals een garage of een wasplaats.

¹⁰⁹ Bij cohousing is er een gedeelde leefruimte en eventueel buitenruimtes, een gezamenlijke keuken (naast de eigen keuken), hobbyruimten, etc.

¹¹⁰ Bij cowonen is er een beperkt aantal gedeelde ruimtes, zoals garages of een tuin.

¹¹¹ De bewoners leven samen en doen samen het hele huishouden.

¹¹² Een uitgebreide bespreking van voorgaande is terug te vinden in Pannecoucke & De Decker (2017).

3.3.5.1 Groepswonen is ongekend

Voor we aan een bespreking van de meningen omtrent groepswonen beginnen, dienen we er eerst op te wijzen dat een ruime meerderheid van de ouderen niet exact weet wat groepswonen precies inhoudt. We zagen ook eerder al dat een meerderheid **weinig woon(zorg)alternatieven** kent buiten assistentiewoningen en woonzorgcentra.

I: Zijn er voldoende opties voor ouderen om te wonen? Naast bijvoorbeeld serviceflats en rusthuizen?

R: Welke andere mogelijkheden zou je dan zien?
(Elsa, E, Westhoek, v, 60-80 jaar).

Gezien woonzorgcentra en assistentiewoningen het referentiekader van veel ouderen vormen, hoeft het niet te verbazen dat sommige respondenten onmiddellijk **aan een woonzorgcentrum denken**, wanneer we over andere woonvormen praten. Ze denken bijvoorbeeld dat je enkel nog een 'eigen kamer' hebt en een 'refter' om samen te eten. Bernadette denkt bij die gemeenschappelijke ruimten meteen aan de eetzaal uit het woonzorgcentrum van haar zus (citaat). Omdat het woonzorgcentrum voor velen geen goed alternatief is, geven een aantal ouderen onmiddellijk aan geen interesse te hebben.

I: En als ge nu gewoon dit appartement zou hebben, maar ook nog een ruimte waar ge ne keer met uw burens kunt samenzitten?

R: Ik weet het niet of ik dat zou appreciëren. Ik zie dat bij mijn zuster nu ook. Zij zit in een home en ze eten 's middags samen. Voor haar is dat goed, want ze zoekt geen contact. Ik heb er toch niet zo'n nood aan, nee.
(Bernadette, PH, stad, v, 80 jaar).

Andere ouderen denken niet onmiddellijk aan de residentiële zorg maar geven zelf een invulling, die niet altijd strookt met hoe de onderzoekers groepswonen definiëren. Zo denkt Yolande aan een 'commune' (citaat 1), Germaine maakt de link met kloosters (citaat 2) en Marie-Christine vermoedt dat 'cohousing' impliceert dat ouderen met jongeren samenwonen (citaat 3).

I: En kende zo van die dingen, nie echt serviceflat, maar ook nie nen home, maar eerder zo een huis, da iedereen nog wel zijn eigen kamer heeft, ma da er wel een gemeenschappelijk, gezamenlijke keuken hebt en nen gezamenlijke living, maar misschien maar met 12 mensen ofzo

R: Ja ja, nee, gelijk een commune.
(Yolande, E, stadsrand, v, 86 jaar).

I: Kent u nog andere, alternatieve vormen van wonen?

[R fronst]

I: Zoals cohousing?

R: Nee.

I: Dat is dus dat mensen van dezelfde of verschillende leeftijd samenwonen.

R: Oh ja dat samenwonen, oei nee dat niet. [Lacht] wel op bezoek gaan, dat kan wel. Maar heel de dag samenwonen niet. Ge kunt in kloosters wonen ook he (lacht).
(Germaine, E, stadsrand, v, 86 jaar).

I: En zo andere alternatieven, zoals, ik weet niet of u daarvan op de hoogte bent, van cohousing?

R: Ah ja, ma ik denk ... nee, niet dat ik dat ...

I: Hoe ziet u dat zelf, cohousing?

R: Dat zijn ouderen met jongeren, die tezamen wonen zeker?
(Marie-Christine, E, stadsrand, v, 72 jaar).

Ondanks de onbekendheid van de concepten en het wonen in groep, bieden de diepte-interviews ons wel de tijd en ruimte om bepaalde zaken te verduidelijken en te peilen naar wat de ouderen wel of niet zouden zien zitten.

3.3.5.2 Redenen om niet in groep te wonen

Een meerderheid is niet gewonnen voor wonen in groep. De voornaamste reden om dat niet te doen, is omdat men vreest **niet overeen te komen met de medebewoners**. Dirk, een 64-jarige private huurder vreest voor die ene persoon “die de boel verziekt” en Michel uit Drongen vreest voor “wrijvingen”. Vaak wijzen de ouderen naar het effect van praktische regelingen op de onderlinge relaties. Sociale huurder Luc vreest “slordigaards” die bijvoorbeeld nooit de tuin zullen onderhouden en zou dan ook een beurtsysteem eisen. Die vrees is waarschijnlijk gebaseerd op zijn huidige ervaring met het onderhoud van de gang in zijn appartementsgebouw. Ook Michel en Moniek vermoeden dat enkele medebewoners hun verantwoordelijkheid zouden ontwijken, waardoor men zelf bijvoorbeeld meer moet opruimen. Michel verwijst ook naar mensen die een gemeenschappelijke tuin hadden, maar die ondertussen weer hebben afgescheiden. Hij vermoedt dat dat komt door onenigheid in wie het onderhoud van de tuin voor zich neemt (citaat 1). Danny vermoedt dat mensen die samenwonen ook gerief delen, zoals een barbecue of een wasmachine, maar hij vreest dat afspraken rond het gebruik ervan of de vergoeding wanneer het kapot gaat, niet evident zijn.

Rv: Hoe ouder dat je wordt, hoe meer gewoontes dat je hebt. Ale ik zeg nu maar iets als onze zoon hier komt, terwijl dat wij weg zijn en hij komt hier. En ge komt terug en hij kookt voor ons. Dat hij zegt van ik ga een keer koken voor de groep. Hij kookt ontzettend goed, maar ...

Rm: Achteraf. [Lacht]

Rv: Hoe vuil dat die keuken ligt. Ik ben een heel andere in het koken. Ik zou en het is te veel, ik weet. Ik zou, tussen alles kuis ik mijn ding nog een keer af. [Lacht] Maar gelijk nu dat is, zijn gerief staat hier ook op. Euhm.

Rm: Maar ge zei daar net van cohousing ... dat doet mij denken aan dat koppel die euh ale die twee koppels, waarbij vroeger die dat buurtfeest gaven en die hadden één open tuin maar ze zijn daar ook van afgestapt. Dus het moet zijn dat toch altijd niet zo ideaal was. Ge hebt een tuin en wie rijdt er het gras af? Wie gaat er dit doen? Wie gaat er dat doen? En als je dan bepaalde als op euh bepaald werk zit dat jij niet kunt, ik vind het allemaal zo.

Rv: Denk dat we daar te oud voor geworden zijn of te star in geworden zijn om ale ik weet, door het feit dat ik juist vertel, ik zou het altijd opkuisen en ik zou mij de slaaf voelen van de rest. (Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

Awelja, den ene zit daar een barbecue te houden en den anderen dan ... dat stuk is verwaarloosd, dat stuk moet ... de die houdt van bloemekes en dan loopt de hond van de buur daardoor en zo ja ... Dat zijn zo dingen waarvan ge zegt, gezamenlijk wonen ... ge hebt zo van die huizen waar ook bijvoorbeeld één wasmachine voor 4 gezinnen ... als ge moet beginnen afspreken ‘wanneer gade gij wassen?’ ‘Wanneer ga ‘k ik wassen?’ Ik kan aannemen dat ge afspraken maakt voor een grasmachine of om een boormachine te gebruiken, of dat ge dat gezamenlijk aankoopt, maar ...

(Danny, E, stadsrand, m, 71 jaar).

Afgezien van het praktische, kunnen ook ‘gewoontes’ en normen botsen. Zo zouden Bonnie en Danny zich bijvoorbeeld ergeren aan de manier waarop sommigen met hun kinderen omgaan.

Rv: Ik denk dat jonge mensen daar beter mee zouden kunnen omgaan of dat wij dat kunnen, ik denk dat. Dat jonge mensen ulder daar beter thuis in zouden voelen.

Rm: Want als ge dat ziet als ge op vakantie zijt, sommige hotels moeten ze geen kinderen meer hebben hé. En ik kan aannemen als ik sommige mensen bezig zie met ulder kinderen, dat ik zeg, ‘t zou ook op mijn zenuwen beginnen werken. Die dame hier [wijst naar de burens] van de week

die hier geweest is met haar 2 kindjes daar, ik heb op mijn tanden moeten bijten ze. (...) die vrije opvoeding, ik weet het niet ze. We zijn misschien ook een beetje van de oude stempel ...
(Bonnie & Danny, E, stadsrand, v&m, 70&71 jaar).

Ten tweede wijzen een aantal ouderen op het belang van **privacy** en de noodzaak van alleen te kunnen zijn. Volgens Anna uit de stadsrand heeft iedereen privacy nodig (citaat 1). Claudine uit de stad twijfelt om die reden of ze groepswoon een goed idee vindt: *“Ik ben graag onder de mensen. Maar ik ben graag op mijn eigen ook”*. Zelfs Hilde (citaat 2), een private huurder uit de stad, die in een dergelijk project zal stappen, heeft nood aan *“alone time”*. Ondanks haar eerdere wens naar meer contact, zegt ze *“vrij teruggetrokken”* te leven en misschien niet ‘te’ vaak samen te eten. Anderzijds houdt ze ook de mogelijkheid open dat wonen in groep een socialiserend effect kan hebben en ze op termijn juist graag haar medebewoners om zich heen heeft.

I: En moest u zo met mensen dat u kent gaan samenwonen, wat zou dan belangrijk zijn voor u?

R: Dat ge uw privacy hebt natuurlijk. Maar dat zegt iedereen he.
(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

En de bedoeling is dat we minimaal één keer per week samen komen en eten. Maar wie weet wordt dat vaker. Of dat mensen onderling samen eten. Maar ik leef best vrij teruggetrokken. Daarover had ik al een discussiepunt met de oudste vrouw van het project. Die zei: als ge een eenzaat zijt, moet ge niet in een cohousing komen wonen. Ik heb een grote familie: kinderen en kleinkinderen. Als ik daar ben geweest, heb ik gewoon een paar dagen nodig ... ik weet het niet. Misschien dat het je ook kan opliften. Ik zie het wel.

(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar).

3.3.5.3 Redenen om wel in groep te wonen

Een kleine helft van de respondenten zou wel in groep willen wonen. De voornaamste reden is het **sociaal contact**. Annemie en Bruno omschrijven het als *“een groepsgebeuren”* en *“gezelschap”*.

I: En als je dan een nieuwe woning in beeld hebt, stel alles mag, alles kan? Hoe zou die er dan uit zien voor jullie?

Rv: Een nieuwe woning

I: De ideale woning zeg maar

Rv: Ghohja, moesten we dan zou ik iets zoeken, alhoewel ik zou euh, eigenlijk nog moeten verhuizen eh zo, voor de oude dag die dan echt aanklopt, dan zou ik ook in zo’n soort gemeenschap wonen.

Rm: Soort cohousing

Rv: Ewel, ma dan ook met mensen ook, in een groepsgebeuren, mensen dat je kent eh en waarbij dat de enen den anderen wat kan helpen of gezelschap houden ik denk dat ideaal is om oud te worden.

(Annemie & Bruno, E, stadsrand, &mv, 61&? jaar).

Hans, een private huurder die in een appartementsgebouw woont, zou ook sociaal contact kunnen hebben met de burens in de gemeenschappelijke delen van zijn gebouw. Maar dat contact is eerder formeel. Hans verklaart dat hij niet weet *“hoe eraan te beginnen”*. In een groepsproject, zou dat volgens hem vlotter verlopen (citaat 1). Ook voor Hilde, die in een kleinschalig project voor groepswoon voor ouderen is gestapt (dat ten tijde van het interview gebouwd wordt), is de aanwezigheid van anderen belangrijk. Momenteel woont ze alleen en ze mist het om opgevangen te worden wanneer er iets is (citaat 2).

I: Zou je ooit willen samenwonen met andere mensen, bijvoorbeeld in zo’n project dat ge bepaalde ruimtes deelt?

R: Ja, als dat interessant is.

I: Wat maakt zo iets interessant?

R: Als je goed overeenkomt met de mensen. Dan heb je sociaal contact. Maar nu ... ik ben hier alleen. Ik kan niet met de mensen babbelen. Ik kan niet met de burens babbelen. Ik weet niet hoe ik eraan moet beginnen.

(Hans, PH, stad, m, 61 jaar).

I: Voel je je soms eenzaam?

R: Wel als er iets is he. Dat je denkt: was er nu maar iemand bij me. Dat hoeft niet speciaal een man te zijn. Maar in de cohousing kunnen we mekaar ook een beetje opvangen, als er iets is he. Hoeft niet, maar het kan wel.

(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar).

Elkaar 'opvangen', zoals Hilde hierboven beschrijft, kan ook nog verder gaan. Bij groepswonen kunnen de bewoners elkaar ook **helpen**. Vanslebrouck (2015) maakt duidelijk dat wonen in groep niet wil zeggen dat men professionele hulp aanbiedt. Maar de steun van een dragend sociaal netwerk is een meerwaarde voor iemand in een sociaal kwetsbare situatie. Een minderheid van onze respondenten denkt er ook zo over. Helena heeft het bijvoorbeeld over kleine boodschappen. Annemie en Bruno, die eerder al aan het woord kwamen, verklaren zelf geen last te hebben van eenzaamheid of zorg nodig te hebben, maar ze vinden het wel goed dat anderen zorg kunnen ontvangen. In het tweede citaat geven ze het voorbeeld van een jonge moeder die bij haar gezelschap kan blijven zitten, omdat de medebewoners een kijkje gaan nemen wanneer haar baby weent.

En het is niet de bedoeling om mantelzorgers te worden. Maar als ge ziek zijt, kunt ge ne keer vragen om een boodschapke mee te brengen. En ge kunt één of twee keer in de week samen eten. Dat is altijd leuker dan alleen eten. Ik ga nu ook veel naar sociale restaurants, gewoon om wat contact te hebben. Dat spreekt mij ook ... het is een beetje tegen de vereenzaming he.

(Helena, SH, stad, v, 64 jaar).

Rm: Ik denk voor zeer veel mensen, want eenzaamheid is toch wel een van de problemen e, bij de oude bevolking.

Rv: Daar hebben we wel geen last van, want voor te beginnen wonen wij hier niet alleen, en ook ja, wij komen eigenlijk alle dagen buiten en wij zien mensen e.

Rm: Maar ik denk dat ... de mens een sociaal zoogdier is. Dus, 't sociale is sowieso belangrijk e, ja! Ahnja! Maar de maatschappij is daar niet altijd op ingericht natuurlijk e (...)

[Vrouw uit cohousingproject] haar zoontje lag te slapen in een van die huizen en plots hoort ze van 'hij is wakker, 'k zou eigenlijk ne keer moeten gaan kijken' en er is een van de bewoners die voorbijkomt en die zeg: 'Ah, X, 'k hoor dat uwe babyfoon gaat en 'k zie dat ge hier met mensen zijt, wil ik ne keer gaan kijken?' Dus alezja, dat is zo'n soort. Nu X toen zei ook: niet iedereen zou dat doen in de groep, met sommige mensen hebt ge wat meer contact dan met anderen. Maar dat sprak mij persoonlijk erg aan, de mensen zorgen voor mekaar.

(Annemie&Bruno, E, stadsrand, v&m, 61&? jaar).

Een kleine minderheid van de respondenten ziet groepswonen dan ook als een woonmogelijkheid wanneer men zorg nodig heeft. Het is volgens sommigen een goed alternatief voor het woonzorgcentrum, dat bij velen niet de voorkeur geniet (zie eerder). In het gesprek tussen, alweer, Bruno en Annemie beschrijft Annemie hoe groepswonen voor ouderen er volgens haar kan uitzien. Volgens Bruno voldoet die beschrijving aan die van een woonzorgcentrum. Annemie zegt dat het verschil erin zit dat in haar idee over groepswonen, autonomie centraal staat, wat volgens haar niet het geval is in een woonzorgcentrum (citaat 1). Ook Claudine ziet groepswonen meer zitten dan een verhuis naar een woonzorgcentrum omdat men in die eerste "meer vrijheid behoudt" (citaat 2).

Rv: *Ik denk dat dat [groepswonon] ideaal is om oud te worden. Want nu voor veel mensen is er geen alternatief behalve een rusthuis als ze niet meer goed uit de voeten kunnen e (...) Zo van die projecten die de derde leeftijd, of de vierde leeftijd of hoe je het moet noemen, samennemen. Maar dat elk nog zijn eigen woning heeft of appartementje, maar dat je toch gemeenschappelijke dingen hebt en dat je er zijt. Dat er sociaal leven is.*

Rm: *Wat ge zegt is in feite een woonzorgcentrum he.*

Rv: *Ghoh, woonzorgcentrum dat is eigenlijk ...*

Rm: *Maar je hebt verschillende soorten van zorg he ...*

Rv: *Maarja, da's geen zorgcentrum gelijk dat wij het kennen he.*

Rm: *'k Weet 't wel*

Rv: *Dat zijn allez ja, daar verliezen de mensen dikwijls ook hun autonomie. Want het gaat eigenlijk ook om dat autonoom wonen eh*

Rm: *Autonoom kunnen functioneren ja*

Rv: *En dat je daarom nog niet altijd zorg nodig hebt, in de zin van moet in uw bed geholpen worden of uit uw bed.*

(Annemie&Bruno, E, stadsrand, v&m, 61&? jaar).

I: *Is dat [groepswonon] iets dat u aanspreekt?*

R: *Dat zou ik wel ja... Als ge niet veel zorg nodig hebt, dat dat wel beter is dan een rusthuis, dat zou mij meer aanspreken.*

I: *En waarom zou u dat meer aanspreken?*

R: *Omdat ge dan een beetje meer vrijheid behoudt hé, natuurlijk ik denk dat de meesten naar een rusthuis gaan als ge echt niet meer anders kunt hé.*

(Claudine, E, stadsrand, v, 73 jaar).

Daarnaast speelt, ten derde, voor één respondent in de stad en twee respondenten uit de stadsrand ook het **ecologische en praktische aspect** van groepswonon. Ze denken dan bijvoorbeeld aan kleiner wonon en ruimtes en apparaten delen. Volgens Anna houdt het meer steek om bijvoorbeeld een tuinhuis te kunnen delen of niet allemaal een grasmachine te moeten aankopen.

R: *Maar ja, zo gedeelde ruimtes vind ik wel goed. Gelijk nu, allee, moesten ze hier nu in de wijk bouwen. Als ik daar zo kijk, iedereen zijn tuinhuiske. Waarom niet 1 groot tuinhuis?*

I: *Zh ja. U staat daar wel voor open?*

R: *Zo gemeenschappelijke voorzieningen. Iedereen zijn grasmachine, iedereen zijn dit, ... ik vind dat allemaal niet nodig, maar goed. We komen uit een andere tijd he. Ja maar ik volg dat ook van uit de Okra he. Ik krijg ook van het OCMW documentatie voor dergelijke projecten. (...) Ik zou dat dan wel overwegen, ja. Ik zou niet direct zeggen: oh da's niks voor mij.*

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

Tot slot wijzen drie respondenten, enkel huurders uit de stad, erop dat de 'hippiejaren' hen gevormd hebben. Dit is geen reden om aan groepswonon te doen, maar wel een drijfveer die meespeelt, een oude droom die men zou kunnen uitvoeren. Anne-Marie noemt de groep van mede-cohousers 'een beetje alternatievelingen'. 'Allemaal rond '68 in hun jeugd. Ik zat toen in het middelbaar'. Ook Hilde wijst op haar verleden waar ze samenwoonde met andere jongeren. Godelieve, die in tegenstelling tot de vorige twee niet betrokken is bij een cohousingproject, heeft vroeger ook nog 'gedroomd' van groepswonon.

Ik heb daar nog van gedroomd vroeger. Ik was zo een halve hippie. Van in een commune te gaan leven en zo. Ja, ik zou dat wel nog zien zitten, zo samenwonen met oudere mensen.

(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar).

3.3.5.4 Met wie?

Met wie willen de respondenten, die geneigd zijn om in groep te wonen, samenwonen? De respondenten brengen slechts één bepalende factor aan: leeftijd.¹¹³ Ze geven aan dat ze liever met **verschillende leeftijden** samenwonen. Stanislas pleit voor verschillende leeftijden omdat mensen dan andere ervaringen kunnen delen en er dan meer “variatie” is. Ook Nicole stelt als voorwaarde dat haar huisgenoten van alle leeftijden zijn. Mocht ze enkel met ouderen samenwonen, zou ze zich sneller oud voelen.

I: Zou u liever met leeftijdsgenoten zoets [groepswoners] willen doen dan? Of liever met jongeren?

R: Ik denk dat het beter is dat er een leeftijdsverschil is, gewoon omdat euh moreel en psychisch ja hoe moet ik dat zeggen ik denk dat het aangenamer is als er een leeftijdsverschil is. En ja in die wooncentra's is da ook zo, die zijn allemaal niet dezelfde leeftijd en het personeel is dan ook nog jonger, ja dat zijn mensen met andere ervaringen ja dat is beter ja er zit beter variatie in ja. Denk ik he.

(Stanislas, PH, stadsrand, m, 62 jaar).

I: Zou samenwonen met andere mensen, dat ge bijvoorbeeld uw eigen appartementje hebt, maar wel een grote keuken of living of zo zou 't delen, zou dat iets voor u zijn?

R: Ik peis dat wel (wordt enthousiast). Omdat ik ook geïnteresseerd ben in alle leeftijden. Natuurlijk, het moet heel goed klikken he. En ge moet weten waaraan ge begint. Want in een gemeenschap zitten met allemaal ouderen ... als oudere is dat verschrikkelijk confronterend he. Ge wordt daar ne spiegel voorgehouden van: zo word ik he. En dat hebt ge minder als ge met andere leeftijden samenkomt. Daar ben ik zeker van.

(Nicole, PH, stad, v, 73 jaar).

Anderen denken dan weer dat groepswoners **louter voor jongere mensen** een optie is. Volgens Moniek heb je meer “gewoontes”, naarmate je ouder wordt en wordt het daardoor moeilijker om samen te leven. Bonnie denkt dat “jonge mensen beter kunnen omgaan” met samenwonen en er zich “beter thuis in zouden voelen”. Ook private huurder Ann vermoedt dat samenwonen minder vanzelfsprekend is voor ouderen. Vanuit haar ervaring zijn ouderen ‘rapper’ geïrriteerd dan jonge mensen. Jongeren zullen volgens haar sneller iets uitpraten, terwijl ouderen ruzie maken. Een kleine minderheid van de respondenten zou dus enkel vroeger in zo'n project gestapt zijn, nu niet meer.

Ik denk dat mochten we nu jonge mensen zijn, en moeten kiezen van hoe we wonen en leven dat we richting cohousing zouden gaan.

(Bruno, E, stadsrand, m, ?jaar).

Ja maar moest ik jonger zijn, zo gelijk cohousing en zo, dan zou ik daar wel aan denken. Niet dat ik daarom zou doen.

(Anna, E, stadsrand, v, 74 jaar).

3.3.5.5 Welke ruimtes individueel?

Welke ruimtes zouden de ouderen willen delen en welke moeten privaat zijn? Het antwoord is sterk afhankelijk van persoon tot persoon. Sommigen willen alles delen, behalve de slaapkamer, anderen twijfelen tussen tuin, keuken en woonkamer.

¹¹³ Respondenten hebben het bijvoorbeeld niet over mensen al dan niet kennen vooraleer men gaat samenwonen. Dat had waarschijnlijk te maken met de vraagstelling. We hebben groepswoners en samenwonen met de kinderen op andere momenten besproken; waardoor de respondenten (waarvan velen nog niet over groepswoners gehoord hadden), er misschien vanuit gingen dat het per definitie over samenwonen met onbekenden ging.

Het antwoord op ‘welke ruimtes zou je voor jezelf willen?’ is eenduidiger. Over het algemeen valt de wens voor een **eigen leefruimte of living** op. Een eigen living is zelfs belangrijker dan een private badkamer of keuken. Nicole heeft een private living nodig om eens alleen te kunnen zijn.

I: En welke ruimtes zou je willen delen?

R: Ge moet uw privacy een beetje behouden. Voor te slapen en een living dat zou ik apart willen. Maar een keuken en zo wil ik delen.

I: En de badkamer?

*R: Dat wil ik ook delen. Maar ge moet wel iets hebben ... als ge nu ne keer echt alleen wilt zijn. Iets met een tv en een bloemeke en een ding. Dat het van uw eigen is he.
(Nicole, PH, stad, v, 73 jaar).*

Naast de uitgesproken wens voor een eigen leefruimte, is er één respondent - die in een cohousingproject zal stappen - die vreest haar **eigen tuin** te missen. Ze vindt zowel de privacy in de tuin (‘in mijn blootje [kunnen] zitten’) als het persoonlijk onderhoud van de tuin belangrijk. Ze werkt graag in de tuin en zal dat project nu met anderen moeten delen.

R: Nadelen zijn: dat ik mijn rustig koertje kwijt ben. Dat gaat mij het meest aan het hart. Het huis niet zo. Het is wel een heel leuk huisje, maar natuurlijk ook klein. Maar dat koertje wel: dat is van mij he. We hebben daar wel een gezamenlijke tuin, maar er zijn er wel meer die zich met de tuin willen bezighouden. Dat zal ik moeten delen.

I: En je hebt geen terras?

*R: Dat wel, een klein balkonnetje. Je kan wel iets doen. Maar ja, dit is gewoon zalig (over tuintje). Ik kan hier bij wijze van spreken in mijn blootje zitten. Niemand ziet mij. Dat vind ik wel leuk.
(Hilde, PH, stad, v, 62 jaar).*

3.3.5.6 Officieus groepswonen

Bij de stedelijke huurders in armoede vinden we drie situaties die aan groepswonen kunnen worden gelinkt. Zo zijn er, ten eerste, de respondenten die door samen te wonen, de **huurprijs wilden drukken**. Anne-Marie had al samengewoond met haar dochter, zonder dat er sprake was van een zorgfunctie, maar er was ook Marleen, die haar kamers verhuurde aan studenten. Nu zou ze graag willen samenwonen met een vriendin. Maar ze betreurt de regelgeving die ervoor zorgt dat zij als samenwonende een kleiner inkomen zou hebben, wat de besparingen m.b.t. de huurprijs teniet zouden doen. Haar invaliditeitsuitkering zou immers afnemen wanneer iemand anders zich op haar adres zou vestigen.¹¹⁴ Ze zet haar situatie af tegen die van haar buurmensen, jongeren die net aan het werk zijn en wel kunnen samenwonen zonder hun inkomen te zien dalen. Daarnaast wijst ze erop dat een ‘officieel’ cohousingproject voor haar gaan optie is, omdat de meeste uit koopformules bestaan.

I: Heb je al eens nagedacht over samenwonen? Zo van die cohousingprojecten bijvoorbeeld?

*R: Ja. Maar dat is meestal eigendom he. En dat heeft een beetje met die wetgeving te maken denk ik. Ge wordt als samenwonend aanzien he. Ik versta niet waarom ze dat niet toelaten. Grote huizen, alle, ge moogt ze samen huren als ge allemaal werkt. Dan is het geen probleem. Maar zit er één iemand bij met een pensioen of een uitkering,¹¹⁵ dan wordt ge daar op afgestraft he. Ik vind dat heel jammer. (...) Maar ik vind dat er, zeker in steden, heel veel te kort is aan woningen he. Dat ze daarvoor de wet niet aanpassen. Het heeft ook het voordeel van het sociale contact. Maar ook de nadelen. Ge zijt niet alleen he, het is niet altijd gemakkelijk. Maar als ge daarvoor kiest, moet ge daarvoor financieel gestraft worden? Ik vind dat jammer.
(Marleen, PH, stad, v, 61 jaar).*

¹¹⁴ Zie ook eerder het pleidooi van onderzoekers voor een herziening van het statuut van samenwonende (Ruts, 2019; Thys et al., 2012; Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2018)

¹¹⁵ In het geval van pensioenen, heeft samenwonen geen negatief effect.

Marleen kan inderdaad niet ‘gewoon’ samenwonen met een vriendin en dezelfde uitkering behouden. Marleen zou wel aan **zorgwonen** kunnen doen,¹¹⁶ indien aan bepaalde voorwaarden voldaan (zie eerder). Bij zorgwonen worden de bewoners op fiscaal vlak niet beschouwd als één gezin. Er is dan geen nadelig effect op sociale uitkeringen of sociale voordelen. Gezien Marleen een woning huurt, moet de eigenaar wel akkoord gaan en de aanvraag indienen.

Ten tweede, is er Piet en zijn schoonvader Albert die **in hetzelfde gebouw een appartement huren**. Piet en zijn partner doen boodschappen voor Albert. Ze regelen zijn zorg, gaan regelmatig op bezoek, etc. Piet verklaart dat Albert er zonder hen niet zou kunnen blijven wonen. Beide gezinnen wonen apart. Het valt dus niet onder een noemer als kangoeroewonen te plaatsen. Maar het feit dat beide partijen enkel een lift moeten nemen om elkaar te bereiken, en er dus een zorgrelatie ontstaat onder hetzelfde dak, zorgt voor een zekere aansluiting bij het concept van groepswonen.

Als laatste is er nog ‘den 117’. Het is een appartement, met als huisnummer 117, in een gebouw met sociale woningen dat louter fungeert als **ontmoetingsplaats**. Er woont dus niemand in dat appartement. Dat is ook het geval bij gestippeld wonen.¹¹⁷ Het appartement is op dinsdag en donderdag open en volgens medebewoner Claudine maakt de huidige uitbater er dan een middagmaal aan zes euro. Op andere momenten kunnen de bewoners van het flatgebouw er terecht om een praatje te slaan. Claudine vreest echter voor de continuïteit van het project, aangezien de huidige trekker ziek is.

R: (...) beneden in de 117. Maar den dienen die dat open houdt is ziek. Dat marcheert daar ook niet meer. Ze hebben al gezegd: trekt gij het u aan. Maar op mijnen ouderdom? Ze doen daar alle weken iets. (...) 't Is gelijk dat ge zout zeggen, een ontmoetingsruimte. Vroeger was er alle weken iets te doen.

I: Dat is een appartement dat open is voor iedereen?

*R: Ja. Den dinsdag en de donderdag. Die die er nu is, maakte middageten. En voor zes euro konden we daar gaan eten. Dat was wel ideaal he. Maar nu is er iemand die het hem een beetje aantrekt, maar het is maar tot op het einde van het jaar. Wat gaat het dan zijn? dan hebben we hier niets niet meer he. Met kerstdag heb ik gekookt voor iedereen. Als er zo iets is, durf ik dat ook doen. Dat ik zeg van allez, we gaan samenleggen. Maar ik word ouder en het gaat zo goed niet meer. Soep, voorgerecht, coq au vin en nen dessert. We waren met een stuk of 15. Ook mensen van in den roden blok. Want dat is open voor iedereen he.
(Claudine, SH, stad, v, 84 jaar).*

3.4 Genderverschillen?

Wanneer we het over verhuizen hebben, redeneren de mannelijke en de vrouwelijke respondenten dan op een andere manier? We zien in de interviews dat er een verschil is in verhuisbereidheid, voorbereiding op de oude dag en woonvoorkeuren.

3.4.1 Lagere verhuisbereidheid mannen?

Vlaams surveyonderzoek ziet geen verschil in verhuisbewegingen tussen mannen en vrouwen. Volgens Dreesen (2019) zijn in een periode van 4 jaar evenveel mannen als vrouwen verhuisd in Vlaanderen. Het gaat hier dan weliswaar om alle leeftijdscategorieën. De Ouderenbehoefteonderzoeken zien bij ouderen ook amper genderverschillen in verhuisbewegingen van de afgelopen tien jaar. Bij de Gentse

¹¹⁶ <https://www.vlaanderen.be/zorgwonen>

¹¹⁷ Bij gestippeld wonen heeft ieder een eigen appartement in een gebouw. Een aantal ouderen wonen verspreid ('gestippeld') in dat gebouw en kunnen samen een flat gebruiken gezelschap, tv-kijken, samen eten, etc.. Soms gebruiken ze dat appartement ook als hoofdkwartier voor de diensten voor thuisverzorging waar ze al dan niet samen een beroep op doen. Zie: <http://www.woonzorgbrussel.be/gestippeld-wonen>.

ouderen is 19% van de mannen verhuisd de afgelopen tien jaar en 17% van de vrouwen (Verté et al., 2018). Ook op vlak van verhuisbereidheid, zien we weinig grote verschillen tussen de geslachten op basis van de OBO. Evenveel mannen als vrouwen zouden niet verhuizen, noch de woning aanpassen (64%). Bij het verhuizen naar een aangepaste woning zien we een heel klein verschil (11% van de mannen is hiertoe bereid, tegenover 13% van de vrouwen). Enkel op het vlak van inwonen bij de kinderen zien we een genderverschil (2% van de mannen is bereid en 6% van de vrouwen – de studie vertelt niet of de verschillen significant zijn). En ook op het vlak van verhuizen naar een assistentiewoning antwoorden mannen (15% is bereid) en vrouwen (21% is bereid) anders.

Toch merken we in de interviews een genderverschil wat betreft verhuisbereidheid. We zagen eerder al dat op het platteland enkele respondenten zich bereid toonden om naar het centrum van de gemeente te verhuizen, eens de partner er niet meer zou zijn. Het ging hier uitsluitend om vrouwen (en ook enkel vrouwen in de Kempen, niet in de Westhoek).

Maar ook meer algemeen lijkt het dat vrouwen eerder geneigd zijn om te verhuizen dan mannen. Zo geeft Magda uit de Kempen aan dat ze graag zou verhuizen naar een appartement in het centrum, maar haar man “*wil niet mee*”, aangezien hij dan zijn duiven zou moeten opgeven (citaat 1). Marlène uit de stadsrand geeft aan dat ze graag in het stadscentrum zou willen wonen, maar dat haar echtgenoot dat niet ziet zitten. Anderzijds vindt Marlène het stadscentrum ook te druk (citaat 2). Elvira was graag naar een assistentiewoning verhuisd, maar haar man “*was daar niet zo voor*”. Hij wilde zijn tuin en sportclub niet opgeven. Elvira haalt als verhuisredenen ook aan dat zij altijd al de rol van huisvrouw heeft gehad en ze, ook na haar ziekte, nog verantwoordelijk is voor het huishouden. Haar man stelt voor om hulp in huis te nemen, maar dat ziet Elvira niet zitten omdat ze dan teveel thuis moet zijn, om die hulp te ontvangen. Ze zou, vermoedelijk, liever kleiner en onderhoudsvriendelijker wonen.

I: En zou je dat [een verhuis] zelf ooit ook overwegen?

R: Als het aan mij moest liggen, had ik dat al lang gedaan

I: In het centrum gaan wonen?

*R: Ja op een appartement. Alleen ja ik heb ook al van alles meegemaakt. Ik heb ook al acht jaar kanker. En dan gaat dat altijd niet zo goed. En dan heb ik altijd gezegd, als de Jef geen duiven had ... Want die wil niet mee he.
(Magda, E, Kempen, v, 71 jaar).*

I: Zou u het zien zitten om in de stad te wonen?

*R: Ja, ik heb hier wel een tijdje willen vertrekken. Ale, niet alleen hé. Maar mijn echtgenoot zag dat niet zitten. Maar ik vind 't wel vaak te druk. Ik doe ook vaak mijn boodschappen als 't niet druk is.
(Marlène, E, stadsrand, v, 71 jaar).*

R: Dan hebben wij eens overwogen om in een serviceflat te gaan wonen, maar mijne man was daar zo niet voor. Maar ja, zijnen auto, zijnen tuin, zijn sportclub... Hij wilde dat zo niet achterlaten. Ge kunt vanalles doen. Voetballen, allerlei soorten gymnastiek, 't is hier heel aangenaam wonen. Ook rustig, da's wel goed ja. (...)

I: En hoe denkt u zelf over serviceflats?

R: Awel, ik persoonlijk zou dat wel gedaan hebben, als ik begin de 70 jaar was zo ongeveer. Ik had dat wel willen doen, omdat ik besepte 'ik ben de huisvrouw'. Ja, in onze tijd was dat zo: de man ging werken en de vrouw da was 't huishouden doen. En ja ik had dan al een keer kanker gehad. Maar mijne man zei altijd: "ouh neen we gaan dat niet doen." Ge kunt dan niet blijven in debat gaan hé. Ge zijt met twee en ge moet overeenkomen hé. En dan zeiden we: "ge kunt toch zoveel hebben, ze kunnen komen kuisen..." Ja dat is waar. Ge zijt al verplicht van altijd thuis te zijn. Want

voortdurend komt er iemand.

(Elvira, E, stadsrand, v, 84, jaar).

De casussen waarin vrouwen wel willen verhuizen, maar hun man niet zijn niet gelimiteerd tot bovenstaande. We zien bijna altijd dat wanneer er onenigheid is over verhuizen, dat het de vrouw is die wel wil verhuizen en de man niet. Het is niet evident om dit verschil te verklaren. Het is mogelijk dat, zoals we zagen bij Elvira, de verantwoordelijkheid voor huishoudelijke taken mee speelt. Het onderhoud van een te grote woning zou een motivatie kunnen zijn om te verhuizen, die meer speelt bij vrouwen dan bij mannen. Vrouwen worden immers meer verantwoordelijk geacht voor het huishouden dan mannen (Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2016). Ook Davey (2006) ziet eerder alleenstaande oudere vrouwen verhuizen omwille van het onderhoud van de woning. De auteur ziet echter nog een andere verklaring. In haar onderzoek geven de meeste mannen aan dat ze kunnen instaan voor reparaties en werken in de woning. De vrouwen zien dat minder zitten, waardoor zij eerder naar een nieuwe en onderhoudsvriendelijke woning verhuizen.

Het is ook mogelijk dat het verschil in sociale contacten tussen mannen en vrouwen zorgt voor een verschil in verhuisbereidheid. Zo worden vrouwen vaak als 'kinkeepers' gezien, degene die relaties met familie en vrienden onderhoudt (Arber et al., 2003). Vrouwen zouden ook hechtere vriendschappen hebben (van Baarsen & Broese van Groenou, 2001), terwijl vriendschapsrelaties bij mannen oppervlakkiger zijn (Barer, 1994). Bij mannen beperkt de relaties met een diepe vertrouwensband zich niet zelden tot de partnerrelatie (Dykstra & de Jong-Gierveld, 2004). Gezien vrouwen vaker de 'relatieonderhoudende' rol opnemen, is het mogelijk dat zij sneller bereid zijn om op een nieuwe plaats te gaan wonen en er nieuwe contacten te leggen. We kunnen echter ook het omgekeerde veronderstellen: aangezien vrouwen buitenshuis meer hechte relaties hebben, willen ze mogelijks hun netwerk niet achterlaten. We zagen voor beiden geen evidentie in de interviews, het blijft dus een veronderstelling.

3.4.2 Vooruitziende vrouwen?

We merken ten tweede dat verschillende koppels aangeven dat de vrouw liefst al een idee heeft van hoe de toekomst eruitziet, in tegenstelling tot de man. Dit zagen we echter enkel bij de respondenten die in de stadsrand wonen. Op het platteland en in de stad hoorden we dit niet. Hier dienen we ook nogmaals bij te vermelden dat we in de stad amper samenwonende respondenten bevroegen en er logischerwijs weinig sprake was van onenigheid tussen partners.

Soms komt het verschil in visie over de toekomst **expliciet** naar voor. Zo zegt Koenraad, in de context van toekomstige woonmogelijkheden, dat zijn vrouw "*bang is voor de toekomst*" en om "*afhankelijk*" te zijn eens haar gezondheid erop achteruit gaat. Hij vindt dat zelf geen positieve attitude en gaat er liever van uit dat "*alles nog kan*" (citaat 1). In het tweede citaat geeft Moniek aan dat ze nu wel goed woont, maar graag "*toekomstgericht denkt*". Ze zou liever nu al verhuizen om op die nieuwe woonplaats te kunnen "*acclimatiseren*", meer "*vat te hebben*" op de nieuwe woonsituatie en minder "*zenuwachtig*" te zijn. Michel daarentegen, blijft liever waar ze nu wonen. We zien ook dat Michel belang hecht aan de "*natuur*" in zijn woonomgeving (zie ook verschil in woonvoorkeuren, verderop).

Mijn vrouw is vooral een stuk bang [nadruk] voor, ja, de toekomst, om afhankelijk te zijn. En ze wil daar zekerheid rond. Ja ik ben euh, ik denk nog te veel dat alles nog kan. Misschien is dat natuurlijk zo niet, ik weet dat wel, ja als je alleen nog moet peizen wat dat er slechter ga gaan. En het gaat niet verbeteren, dan ja word je daar toch niet gelukkiger van.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Rv: *We wonen hier wel zeer goed. [Man bevestigt] Dat is juist, maar toekomstgericht denken moet je doen, vind ik, moet je doen en ik bereid graag alles voor. [Lacht]*

(...)

I: En hebben jullie allebei dezelfde mening over wat dat jullie zoeken?

Rm: Nee. [Lacht]

I: Nee? Je hebt er een verschil in.

Rm: We hebben wel wat we zoeken euh van wanneer gaan we hier weggaan.

Rv: Ja dat is euh, ik zou dat sneller doen. Ik zou willen enfin, persoonlijk denk ik van als je dat vroeger doet, heb je ook de kans om u te acclimatiseren, om ...

Rm: ...te integreren ...

Rv: ... te integreren in de nieuwe omgeving. En denk ik, dan voel je u ook beter. Denk ik eh. Jij zou liever veel langer hier blijven. Houden bij ... wat ale de vastheid.

Rm: Ook omdat je hier echt open natuur hebt. (...) daarom denk ik, je kunt u sneller integreren of ik zal mij misschien minder zenuwachtig maken als ik er meer vat op heb. Ik ben misschien een te grote controlefreak.

I: En hoe komt het dat u een te grote controlefreak bent? (...)

Rv: Ik weet het zo niet. Omdat ... ik wil het allemaal heel goed hebben en ik zeg niet dat iemand die zich op niets voorbereid dat die het niet goed heeft eh. Want we hebben zo een zoon die hem inderdaad op niets voorbereid.

(Michel & Moniek, E, stadsrand, m&v, 68&66 jaar).

Het verschil in plannen zien we ook **minder direct** in gesprekken terugkomen. Anna en haar partner René discussiëren over het nut van een traplift. René is voorstander, terwijl Anna een traplift niet als zaligmakend ziet. Anna wijst erop dat er altijd iets kan gebeuren, waardoor ook een traplift geen soelaas meer biedt. René reageert eerder ontwijkend met “*we zijn nog niet zo ver*”, gelach en “*zolang dat het gaat, gaat het he*”. Anna stelt dat René enkel nadenkt over de toekomst “*om [haar] een plezier te doen*”.

Rm: Ja zo nen traplift, voor moest het me ander woorden nimeer gaan.

Rv: Ja, alhoewel da ik da ni de ideale oplossing vind, ik vind da zo ni.

Rm: Ja das ni ideaal, mja ...

Rv: Als gij in dingies zit, in euhm in ne rolstoel ofzo en dat ge gene trap niemeer kunt doen, kunt ge uw eigen niemeer uit diene stoel ...en dan moet ge nog in uw bed geraken ook he ... over 't algemeen is da ook ni altijd de oplossing.

Rm: We zijn nog ni zover ...

Rv: Nee, ja mja tis alst in ene keer wa gebeurd dan sta je daar e da is mijn probleem, zijn probleem, mijn probleem ook e ... Ik heb altijd in de verpleging gestaan dus ik weeg wa der kan gebeuren en wa der kan voorkome als gij in ene keer een hersenbloeding krijgt dan moete gij nimeer en ge zijt daarom ni direct dood e ... das tschoonste e ...

Rm: Nee ... (gelach)

Rv: Ma da is voor mij zo ja ...

I: Ja, ge denkt er duidelijk wel over na e?

Rv: Ik denk daar meer over na dan hij ... Hij denkt er over na om mij een plezier te doen ...

(gelach)

Rv: Voila, dus ja ...

Rm: Zolang dat gaat, gaat het e

(Anna & René, E, stadsrand, v&m, 74&? jaar).

Bij Godfried en Tanja zien we een gelijkaardige dynamiek. Het koppel woont in een, naar hun mening oude, charmante woning met authentieke elementen. De woning kent volgens Tanja echter ook beperkingen. Omdat de woning groot is, niet makkelijk te verwarmen en heel wat gerief herbergt, pleit

Tanja ervoor om na te denken over een verhuis. Ze wijst ook op het belang van tijdig verhuizen, want hoe langer de verhuis wordt uitgesteld, hoe “ouder en zwakker” ze zullen zijn. Godfried is niet gewonnen voor een verhuis. Hij wijst in eerste instantie op “de warmte en ziel” van hun huidige woning, de momenten die ze er beleefd hebben en op hun “sociale biotoop”. In tweede instantie lijkt Godfried zich ongemakkelijk te voelen bij het gesprek en probeert op verschillende momenten van onderwerp te veranderen.

Rm: Het is natuurlijk zo met een oude woning, dat heeft natuurlijk een ziel en wij zijn er gek van want het heeft iets bijzonders. Dat verlaten zal, allé je kan in een prachtig appartement wonen, maar de warmte en de ziel van dat huis kan je nooit niet euh ...

Rv: Ja, maar de warmte van een appartement zal ook deugd doen [lacht] want ja in de winter zitten wij hier met een tweede pull en een dekentje (...)

Rm: Nee, echt ja we hebben daarover [al dan niet verhuizen] geen beslissingen genomen. We willen ook het risico niet lopen dat we op een bepaalde manier geïsoleerd worden van onze biotoop. (...)

Rv: Ja maar vroeg of laat moet je dat loslaten, dat is in alle families zo he. Ja wij hebben hier jaren Kerstavond gevierd met je mama als zij het zelf niet meer kon doen, ja dat zijn mooie herinneringen, (...), [maar] op een zeker ogenblik ... (...)

Rm: Alle, dat zou hier eigenlijk grondig moeten euh opgeruimd worden he, maar goed dat is niet interessant voor uw onderzoek he ... [respondent probeert van onderwerp te veranderen]

I: Maar jawel, dat zijn interessante ...

Rv: Jawel, in die zin, we gaan dat nooit meenemen als we ooit verhuizen, en het zou toch wel, voor mij zou het al een grote geruststelling geven, en ge weet dat, ik zaag daar genoeg over, dat ge weet dat het geruimd is en dat het klaar is om te verhuizen. (...) we kunnen hier nog vijf blijven wonen, maar als we pas over 5 jaar gaan beginnen ruimen ... dan zijn we weer zoveel ouder en zwakker, dus in die zin ja dat zou mij geruster stellen. (...) maar ja, ik heb daar al genoeg over gezaagd. [Lachen beiden]

Rm: Zij [interviewer] moet geen psychoanalyse maken van onze situatie ... (Godfried & Tanja, E, stadsrand, m&v, 68&68 jaar).

3.4.3 Verschillende woonvoorkeuren

Uit voorgaande zien we niet enkel dat bepaalde mannen minder bereid zijn om te verhuizen dan hun vrouwelijke partner, we zien ook dat de mannelijke respondenten waarvan sprake, andere woonvoorkeuren hebben. Zo willen de partners van Magda en Elvira niet verhuizen naar een appartement. De man van Marlène wil dan weer niet in de stad gaan wonen.

Ook bij andere respondenten merken we dat de vrouwelijke respondenten eerder bereid lijken om kleiner en stedelijker te gaan wonen dan de mannelijke respondenten.¹¹⁸ Meer specifiek hameren sommige bevroegde mannen erop dat zij in een “rustige” omgeving willen wonen, met uitzicht op groen en/of met een tuin. Zoals eerder gesteld, zijn appartementen voor verschillende respondenten uit den boze, maar het lijkt erop dat dat eerder geldt voor mannen dan voor vrouwen. Dat is ook het geval voor de partners van Marianne en Annie, waarvan de ene “niet zo appartement-achtig” is en de andere “niet op een appartement wil opgesloten worden”. Het derde citaat voegt daar nog een laag aan toe. Koenraad en zijn vrouw lijken altijd al andere woonvoorkeuren gehad te hebben. Voor hem was het belangrijk om met “natuurlijke materialen” te bouwen en “in harmonie met de omgeving” te

¹¹⁸ Nogmaals: het gaat hier om situaties waarbij we onenigheid zien tussen partners. In dat geval is het vaker de mannelijke partner die niet in een meergezinswoning en/of niet in de stad wil gaan wonen. Dit mag zeker niet gelezen worden alsof de vrouwen massaal bereid zijn om stedelijk en/of in een appartement te gaan wonen. We zagen eerder al dat dat niet zo is.

wonen. Hij heeft het gevoel bij een verhuisbeweging “veel te [kunnen] verliezen”, terwijl zijn vrouw nooit dezelfde waarde heeft gehecht aan de huidige manier van wonen als Koenraad zelf.

Mijne man is ja hoe zal ik het zeggen, hij ziet nu al zoveel mensen en dan is het geestig dat hij dan in de rust, in de kalmte zit. Het is zo genen, ik ga niet zeggen het is een sociale man, maar op dat gebied heeft hij dan ook liever zijn rust. Ik denk toch dat we hier in de omgeving zouden blijven.

(...)

Die appartementen die ze gezet hebben aan Delhaize waar mijn zoon woont. In het begin heb ik gedacht zou dat niets zijn voor ons? Maar X is zo nog niet appartement-achtig maar wie weet, men den tijd... moest er zo nekeer iets vrijkomen zou ik wel eens gaan kijken.

(Marianne, E, stadsrand, v, 63 jaar).

Rm: Ja, mijne hof das belangrijk e! (Overtuigd)

Rv: Ja, zijne hof das belangrijk!

Rm: Da is ja das mijn bezigheid e ... ja moest ge mij op een appartement opsluiten ga ik altijd buiten lopen e.

Rv: Tis da khad zo nekeer in de krant een appartement die te koop stond en ja da was me nen hof aan. Ik zou alleen moete gaan hebben [zonder partner].

(Annie & Jean, E, stadsrand, v&m, 70&? jaar).

R: We hebben hier gebouwd met natuurlijke materialen en ja gewoon in harmonie met de omgeving ja. Euhm ja ik was daar veel meer voorstander van dan mijn vrouw die daar eigenlijk niet zoveel belang aan hechtte. Dus ja mijn vrouw is nu niet thuis, als je haar verhaal zou horen is da misschien een iets ander verhaal dan dat van mij. Maar goed het feit dat wij hier wonen en dat het is wat dat is, ja, is toch ja iets wat door, afhankelijk geweest van mij.

I: En jullie hebben ook een trap heb ik gezien. Lukt dat ook nog goed om die te nemen?

R: Ja Ja Ja [lachend] das euh. Mijn vrouw zou eigenlijk willen euh naar een appartement gaan.

I: En waarom dan?

R: Omdat ze da allemaal niet nodig heeft eh.

(...)

I: En ja, aanpassingen aan de woning zou u dat overwegen om hier langer te kunnen blijven?

R: Dat is een moeilijk punt omdat we dat, omdat mijn vrouw eigenlijk liever zou weg gaan dan naar ergens iets anders, maar wat is dat dan? Ja het is niet omdat je zegt ik wil naar een appartement of ik wil. Ga je dan op de Mariakerksesteenweg een appartement kopen? (...) Voor mij zijn er veel mogelijkheden, maar ja mijn vrouw spreekt daar heel veel van, maar ik zou niet weten wat da'k moe kiezen omdat we eigenlijk zoveel verliezen ten opzichte van wat we nu hebben.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Bovenstaande matcht met grootschalig Zweeds onderzoek naar woonvoorkeuren van ouderen. Abramsson en Andersson (2016) stellen vast dat meer vrouwen eerder bereid zijn om op een appartement te gaan wonen dan mannen. De auteurs vermoeden dat vrouwen sneller geneigd zijn om hun woonsituatie aan te passen aan een veranderende gezondheid.

3.4.4 Daarom niet verhuizen?

We zien dus een verschil in de manier waarop koppels naar wonen en verhuizen kijken. En hoewel we zeker niet willen verklaren dat “alle mannen” of “alle vrouwen” op deze of gene manier naar wonen kijken, was er wel een indicatie dat de vrouwelijke respondenten meer geneigd zijn te verhuizen, bijvoorbeeld naar een (kleinere) woning in de kern. Enkele vrouwen geven ook aan dat ze het

belangrijk vinden om de oude dag tijdig voor te bereiden. Gezien het hier, op één respondent na, allemaal heterokoppels betreft, en de verhuisbereidheid maar bij één geslacht (iets) prominenter aanwezig is, is het mogelijk dat er vervolgens een status quo optreedt. Zo zegt Annie wanneer het interview 1 minuut bezig is:

Dus euhm wij schikken hier ... ja ik zou wel naar een appartement gaan wonen, maar hij gaat niet mee, dus blijf ik hier ook wonen.

(Annie, E, stadsrand, v, 70 jaar).

Koenraad zegt dan weer geen woonopties te kennen die voor beiden goed zijn:

Achter mijn verhaal, kunt mij zeggen wat dat ik zou moeten doen? [Lacht] Serieus eh. Serieus ja, om iets te hebben dat voor mijn vrouw ook goed is. Dat is toch niet zo evident eh.

(Koenraad, E, stadsrand, m, 70 jaar).

Het genderverschil in verhuisbereidheid heeft dus twee mogelijke implicaties. Ten eerste kan het zijn dat er een verschil is tussen de verhuisbereidheid zoals die in (survey)onderzoek wordt weergegeven en de effectieve verhuisbereidheid. De Groot et al. (2011) wijzen er immers op dat men bij studies over verhuizen vaak een individueel antwoord gaat koppelen aan het volledige huishouden. Er wordt dan geen rekening gehouden met onenigheid tussen partners. Het kan dan zijn dat men vaststelt dat het koppel niet bereid is te verhuizen, terwijl een van beide partners daar in feite wel toe bereid is.

Ten tweede is het ook mogelijk dat de genderverschillen de effectieve verhuisbewegingen temperen. Immers, als een van beide partners niet wil verhuizen, is de kans reëel dat men niet verhuist. Gezien het voornamelijk mannen zijn die niet willen verhuizen, is er nog een grotere kans op een 'status quo'. Hiller en McCaig (2007) toonden immers aan dat mannen een dominantere positie hebben in het verhuisproces. Wanneer alleen de man wenst te verhuizen (en de vrouw niet), is de kans groter dat het koppel verhuist dan wanneer enkel de vrouw wenst te verhuizen.

3.5 Samengevat

Het ouderenbeleid heeft 'ageing in place' tot doel en wil ouderen dus zo lang mogelijk in de oorspronkelijke woning laten wonen (zie Vandeurzen, 2009; 2014; 2016; 2019 en Beke, 2019). De verhuismobiliteit onder oudere Vlamingen blijkt ook relatief laag te liggen (Smetcoren, 2015; Verté et al., 2018; De Decker, 2013; Meeus & De Decker, 2013). Toch kan verhuizen wenselijk zijn. Het voorafgaand hoofdstuk ('de woning') toonde immers al aan tot welke precare en potentieel gevaarlijke situaties een onaangepaste woning kan leiden wanneer de persoonlijke mobiliteit afneemt. Bovendien bleken de ouderen vaak niet bereid of niet in staat zijn om hun woning aan te passen.

Om die reden gingen we eerst en vooral kijken in welke mate ouderen bereid zijn om te verhuizen. Het is niet eenvoudig om aan die vraag eenduidige conclusies te koppelen. Een heel spectrum aan antwoorden is mogelijk, gaande van 'absoluut niet' tot 'niet tenzij' en 'wel indien'. De groep die het meeste verhuisbereidheid toont, zijn de oudere huurders in armoede. Het feit dat velen van hen in het verleden al vaak verhuisd zijn, speelt daar hoogstwaarschijnlijk een rol in. Dat ligt anders bij een meerderheid van de bevroegde eigenaars, die al lange tijd in de huidige woning wonen.

In tweede instantie gingen we kijken waarom men wel of niet wil verhuizen. Degene die niet willen verhuizen zijn in grote mate tevreden met de huidige woonsituatie. Velen geven ook aan gehecht te zijn aan de woning en de buurt. Daarnaast weet een meerderheid van de respondenten niet waarnaartoe te gaan. Er zijn te weinig gekende, valabele en betaalbare alternatieven. Voor de private huurders geldt specifiek dat zij vrezende geen andere betaalbare huurwoning te vinden. Maar ook eigenaars wijzen op een gebrek aan betaalbare alternatieven. Bij die laatste is betaalbaarheid echter relatief. Sommigen lijken nogal 'hoge' eisen te stellen, of toch bepaalde kenmerken van de huidige woning niet te willen opgeven (grootte, grondgebonden woning, tuin). Het is mogelijk dat zij eigenlijk niet willen verhuizen en daarom enkel utopische woonsituaties als alternatief naar voren schuiven.

Opvallend is dat de redenen om wel te verhuizen vaak 'pushfactoren' zijn. De onaangepastheid van de woning is een reden om een andere woning te zoeken. Dat wordt vooral vermeld door de oudere huurders in de stad, maar in mindere mate ook door de niet-stedelijke eigenaars. We zagen in het voorgaande hoofdstuk ook al dat de oudere huurders kritischer lijken te staan ten aanzien van obstakels in de woning. De eigenaars wijzen vooral op de grootte van de woning en de tuin die te veel onderhoud vergt. Opvallend genoeg geeft bijna geen enkele respondent omgevingsfactoren op als reden voor een verhuis (bv. te grote afstand tot voorzieningen of openbaar vervoer).

Ten derde gingen we na waar de ouderen dan heen zouden trekken. De meeste plattelandsrespondenten wensen in de vertrouwde omgeving te blijven wonen. De respondenten uit de landelijke Westhoek interpreteren die 'vertrouwde omgeving' strikter dan de respondenten uit de Kempen. De ouderen uit de Westhoek willen liefst van al in het eigen dorp blijven, terwijl die uit de Kempen liever naar een grotere, nabijgelegen kern gaan (en dus bereid zijn om het huidige dorp te verlaten). Een grote meerderheid van de stedelijke huurders wil in de stad blijven, omwille van voorzieningen en openbaar vervoer. Ook in de stadsrand is een minderheid van de respondenten geneigd van naar het stadscentrum te verhuizen. De meerderheid blijft liever in de huidige deelgemeente. Bijna niemand uit de stad of de stadsrand wil landelijker gaan wonen. Voor sommigen spreekt ook het buitenland of de Belgische kust aan.

Verhuizen naar een woonzorgcentrum wordt als allerlaatste optie gezien. Men vreest er te weinig zelfstandig te kunnen wonen. Een assistentiewoning wordt vaker naar voor geschoven als optie, hoewel men twijfels uit bij de betaalbaarheid, de locatie en de zorgpermanentie. Inwonen bij de kinderen is voor een ruime meerderheid geen optie. Men vreest de kinderen tot last te zijn en men wil liever iets meer afstand bewaren. Groepswonen is relatief ongekend. Hoewel een meerderheid er niet voor gewonnen is, spreekt het idee wel tot de verbeelding van een minderheid van de respondenten, die vooral het sociaal contact en de mogelijkheid om elkaar te helpen appreciëren.

Tot slot zagen we dat mannen en vrouwen anders tegenover verhuizen lijken aan te staan. We zagen dat de vrouwelijke respondenten eerder geneigd zijn te verhuizen en graag 'op voorhand' een idee hebben van hoe hun oude dag eruitziet. De vrouwen (al gaat het om een minderheid) lijken ook meer geneigd om naar een kleinere en meer stedelijke woning te verhuizen.

4. CONCLUSIE, AANDACHTSPUNTEN EN AANBEVELINGEN

4.1 Probleemstelling en focus

Voorliggend onderzoek vertrok vanuit een dubbele vaststelling: de groep ouderen in Vlaanderen groeit, maar er is weinig aandacht voor de plaats waar men de oude dag doorbrengt. Nochtans is 'wonen', een belangrijk aspect in het leven van ouderen. Volgens Brits onderzoek spenderen 65-plussers 80% van hun tijd in de woning (Adams & White, 2006). Het Vlaamse ouderenbeleid zet sterk in op 'ageing in place', wat inhoudt dat men wil dat ouderen zo lang mogelijk in de 'oorspronkelijke' woning te blijven wonen. Maar die woning, waar men (meestal) op jonge(re) leeftijd ging wonen en waar men (eventueel) een familie grootbracht, is daarom niet altijd de beste plaats om ook de oude dag door te brengen. De ooit zo vanzelfsprekende verdiepingen, trappen, drempels, (te) grote of (te) kleine ruimtes, kunnen plots een last blijken. Geïnspireerd door een checklist voor leeftijdsvriendelijke woningen van de Wereldgezondheidsorganisatie (2007), gingen we kijken in welke mate Vlaamse ouderen hun woning geschikt vinden om in ouder te worden.

Op drie verschillende plaatsen zijn ouderen bevestigd. Van 2015 tot 2018 zijn ouderen op het platteland geïnterviewd: in de 'heel' landelijke Westhoek (Volckaert et al., 2017) en de 'iets meer verstedelijkte' Kempen (Schillebeeckx et al., 2017). Van 2018 tot 2019 was dat in de stad (Volckaert & De Decker, 2019) en in 2019 in de stadsrand (niet gepubliceerd). Dat geeft ons de mogelijkheid om te kijken naar gelijkenissen of verschillen in hoe ouderen op het platteland, in de stad of de stadsrand naar hun woonsituatie kijken. Bovendien bevroegen we zowel ouderen in eengezinswoningen als ouderen die op appartementen wonen. We spraken ook zowel eigenaars als huurders. Die laatste groep spraken we bijna uitsluitend in de stad. We gingen toen specifiek op zoek naar oudere huurders (met een beperkt budget!), omdat die groep tot dan toe onderbelicht bleef. Het is echter een belangrijke groep om mee te nemen in onderzoek, alleen al omwille van de beperktere mogelijkheden (omwille van het kleiner budget) op de woningmarkt. We spraken dus ouderen, in verschillende ruimtelijke settings, met een verschillend eigendomsstatuut en in verschillende woningtypes. Mits enkele methodologische aandachtspunten,¹¹⁹ genereerden deze onderzoeken dus heel wat bevindingen. We gaan hieronder in op drie belangrijke thema's: de aangepastheid of aanpasbaarheid van de woning; de betaalbaarheid van de woning en de verhuismobiliteit van ouderen. We bespreken telkens waarom dat thema relevant is, wat we hebben vastgesteld en welke aanbevelingen hieruit voortkomen.

4.2 Conclusies en aanbevelingen

In deze conclusies focussen we op drie thema's die essentieel zijn om ouderen kwalitatief te laten wonen: de mobiliteit in de woning, de betaalbaarheid van de woning en verhuismobiliteit.

4.2.1 Woning aanpassen aan verminderde mobiliteit bewoners

4.2.1.1 Relevantie

De mogelijkheid tot vlot circuleren in de woning en een goede toegankelijkheid van de woning is belangrijk. Een woning met obstakels vergroot het valgevaar voor de bewoners, eventueel met ernstige en blijvende fysieke letsels tot gevolg. Maar een ontoegankelijke woning kan ook de bewegingsvrijheid van ouderen afremmen. Wie schrik heeft om te vallen en daarom minder beweegt,

¹¹⁹ Zie eerder bij methodologie. Een voorbeeld: de huurders zijn bijna allemaal huurders met een krap budget, sommige leven zelfs in armoede. Bovendien spraken we (bijna) enkel in de stad huurders. We zullen onze bevindingen dus niet veralgemenen, maar met deze achtergrond (laag inkomen, stedelijk wonen) rekening houden.

heeft meer kans op problemen met de fysieke gezondheid. Weinig bewegen heeft ook een nefast effect op de psychische en sociale gezondheid. Een oudere die de zetel niet uit kan of durft, heeft minder sociale contacten en daardoor een grotere kans op depressies en eenzaamheid en een grotere sterfkans (Nelissen, 2017; Maier, 2017; Spitzer, 2019). Uit eerder onderzoek weten we dat de mobiliteit in en om de woning voor heel wat ouderen in Vlaanderen problematisch is (Heylen & Vanderstraeten, 2019; Verté et al., 2018). Zo tonen Verté et al. (2018) aan dat 85% van de woningen in Vlaanderen onvoldoende is aangepast aan mogelijke gezondheids- of mobiliteitsproblemen.

4.2.1.2 Eigen vaststellingen

Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook in ons onderzoek een aantal aandachtspunten en (potentiële) problemen m.b.t. circulatie en mobiliteit naar voor komen. Door zowel ouderen van (kleine) appartementen als uit (grotere) eengezinswoningen te bevragen, krijgen we een genuanceerd beeld van wat goed functioneert en waar de ouderen eventueel problemen mee ondervinden. We zoomen in op twee belangrijke aandachtspunten en plaatsen bedenkingen bij de aanpasbaarheid van woningen.

Om zich comfortabel in de woning te verplaatsen, is er ten eerste **(bewegings)ruimte** nodig. Ruwweg gesteld is er ruimte 'op overschot' bij onze niet-stedelijke respondenten (eigenaars) en vaak ruimte te kort bij de stedelijke respondenten (huurders in armoede).

Wat de niet-stedelijke eigenaars betreft, zien we dat een kleine meerderheid zelf vindt dat ze te groot wonen. Vooral naar onderhoud toe levert dat problemen op. Anderzijds wijzen respondenten er ook op dat ze de ruimte appreciëren en die goed gebruiken wanneer er familie op bezoek of logement komt. Daartegenover staan de stedelijke huurders in armoede die bijna allen aangeven (te) klein te wonen. Niet alleen de grootte - lees: krapte - van de woning speelt daarin een rol, maar ook de indeling ervan. Om het gebrek aan ruimte te compenseren, gebruiken sommige huurders in armoede slaapkamers als bijkeuken of zelfs als bij-badkamer. Anderzijds wijzen de stedelijke huurders in armoede er wel op dat kleine ruimtes ook een voordeel hebben, in functie van de mobiliteit. Sommige respondenten stellen dat de kleine ruimten ervoor zorgen dat men minder snel valt. Er staan namelijk overal meubels en zetels om zich aan vast te houden en, mochten ze toch vallen, zich eventueel weer recht te trekken. Ouderen hebben echter wel voldoende ruimte nodig om verzorgd te worden (zie bijvoorbeeld de badkamers die te klein zijn om gewassen te worden door de thuiszorg). Daarnaast is voldoende plaats in de leefruimtes belangrijk om bezoekers te ontvangen. Dat is nu bij een aantal respondenten niet het geval, wat een impact heeft op de sociale contacten.

Naast onvoldoende ruimte, kunnen, ten tweede, **hoogteverschillen**, zoals trappen en (kleine) drempels de circulatie in de woning belemmeren. Heylen en Vanderstraeten (2019) en Verté et al. (2018) wezen er al op dat stedelijk wonen de kans op een aangepaste woning licht vergroot, maar dat het, los van de locatie, toch vooral de woningtypologie is die een rol speelt. Meergezinswoningen zijn immers vaker aangepast aan ouderen met een verminderde mobiliteit dan eengezinswoningen: 25% van de meergezinswoningen kunnen als aangepast worden beschouwd, terwijl dit bij eengezinswoningen nauwelijks half zo veel is (11%). Dit houdt ook in dat respectievelijk 75% en bijna 90% van de woningen niet aangepast zijn.

Onze resultaten echoën de bevindingen op basis van het GWO 2013 (Vanderstraeten & Ryckewaert, 2015) in die zin dat er **in de woningen** van de respondenten die in een appartement wonen weinig tot geen trappen aanwezig zijn. Dat is wel het geval bij de ouderen in eengezinswoningen. Een ruime meerderheid van hen woont in woningen met verdiepingen en dus een trap. Hebben we het over hoogteverschillen om de woning te **betreden**, dan is de situatie omgekeerd. Hoewel een kleine minderheid van de ouderen die in een eengezinswoning woont, een (klein) hoogteverschil moet overbruggen om de woning te betreden, is er voor de meeste respondenten geen probleem. Bij de respondenten die in meergezinswoningen wonen, ligt dat anders. Zo wonen enkele respondenten in

een niet-gelijkvloers appartement zonder lift in het gebouw. Men moet dan sowieso trappen nemen om de leefruimte te bereiken. Maar zelfs wanneer er een lift is, is er geen garantie op een drempelloze situatie. De lift kan defect zijn - het meest voorkomende technische probleem in een appartementsgebouw, volgens een conciërge - of niet toegankelijk zijn voor (bijvoorbeeld) een rolstoelgebruiker. Of de lift kan pas bereikbaar zijn na enkele trappen, omdat de inkomhal met lift bijvoorbeeld boven het maaiveld gelegen is. Dat is alvast een duidelijk verschil met de ouderen in eengezinswoningen, waar de leefruimte nooit een volledige verdieping hoger ligt dan de straat. Hoewel de bereikbaarheid van de slaapruidten in eengezinswoningen vaak een trap vereisen, kan men er vaak (relatief) traploos de leefruimtes bereiken. Toch zijn er ook genoeg eengezinswoningen waar er verschillende treden nodig zijn om de leefruimtes te bereiken. We denken dan aan beletagewoningen of woonkamers die iets boven of onder het maaiveld liggen.

Die (weliswaar niet zuivere) dualiteit (trappen in de woning versus trappen om de woning te bereiken) stemt tot nadenken. Enerzijds zijn appartementen een voor de hand liggende woonvorm wanneer men geen trappen wil of kan nemen. Anderzijds stellen we vast dat appartementen niet traploos zijn. In deze context is het onderzoek van Daalhuizen en collega's (2019) vermeldenswaard. Waar wij, in navolging van bovenvermeld surveyonderzoek, het hebben over de "*huidige*" aangepastheid van een woning en dus eerder een statische benadering hanteren, omschrijven de Nederlandse onderzoekers woningen als 'geschikt voor ouderen' wanneer de woonkamer en de slaap- en badgelegenheid gelijkvloers zijn of tot 'nul-treden' "*te maken zijn*", bijvoorbeeld door aanleg van een traplift. Ervan uitgaand dat een aanpassing niet meer dan 10 000 euro mag bedragen, stellen Daalhuizen et al. vast dat, op basis van deze definitie, eerder ouderen die landelijk wonen in eengezinswoningen aangepast wonen of *kunnen* wonen (De Groot et al. 2019; Daalhuizen et al. 2018; Daalhuizen et al. 2019).

Hoewel het - in de wetenschap dat naar alle verwachtingen een meerderheid van de ouderen in de 'oorspronkelijke, familiewoning' zal blijven - zinvol is, om, in navolging van Daalhuizen et al. (2019) de *aangepasbaarheid* in aanmerking te nemen, dienen we toch een aantal *bemerkingen* daarbij te vermelden.

Ten eerste kunnen woningaanpassingen wel bepaalde obstakels wegwerken (en bijvoorbeeld een inloopdouche of een traplift voorzien), andere obstakels zullen er altijd blijven. Zo zullen veel ouderen in te grote woningen met te grote tuinen blijven wonen. Die zijn niet enkel onderhoudsintensief, ze vergen ook veel kosten en energie om te verwarmen. Bovendien houden we zo de mismatch op de woningmarkt in stand, waarbij ouderen (alleen of met twee) een grote woning bezet houden, terwijl gezinnen op zoek zijn naar ruimere woningen (hoewel we ons ook de vraag kunnen stellen of die jonge gezinnen dan wel op een 'goede' plaats zullen wonen).

Ten tweede stellen we vast dat heel wat ouderen niet erg kritisch staan ten aanzien van de toegankelijkheid van en de mobiliteit in de woning. Obstakels worden genegeerd en woningaanpassingen worden (sterk) uitgesteld. We zien wel een verschil tussen oudere eigenaars en oudere huurders. We vermoeden dat die laatste kritischer zijn t.a.v. hun woning omdat de verantwoordelijk voor het ontwerp van de woning, maar ook voor eventuele aanpassingen niet (volledig) bij hen ligt.

Dat brengt ons bij een derde aandachtspunt. Terwijl een oudere eigenaar, mits voldoende kennis en financiële middelen, bijvoorbeeld een traplift kan laten installeren, ligt dat bij oudere huurders anders. Een huurder zal (zeker bij ingrijpende werken) de toestemming van de verhuurder nodig hebben.

Tot slot, moeten we ons afvragen of die huidige woning wel op de juiste plaats staat. Moeten we villa's in monofunctionele verkavelingen, of hoeves wel van een inloopdouche voorzien, als we weten dat de minder mobiele eigenaars niet zelfstandig naar de bakker of supermarkt kunnen, omdat die te veraf gelegen is? Moeten we premies voorzien voor trapliften in huizen die ruimtelijk gezien niet op een interessante plaats staan?

4.2.1.3 Aanbevelingen

Ouderen die hun **woning** willen **aanpassen** kunnen onder bepaalde voorwaarden rekenen op de **Vlaamse aanpassingspremie**, bijvoorbeeld wanneer ze de woning toegankelijker willen maken of technische hulpmiddelen willen installeren.¹²⁰ Hoewel dergelijke aanpassingen heel wat ouderen helpen, lijkt het ons aangewezen om de gevraagde aanpassingen kritisch tegen het licht te houden. Heel wat woningen zijn immers zodanig onaangepast, dat één obstakel aanpakken weinig zoden aan de dijk brengt. We moeten ons vragen stellen bij de zin van de subsidiëring van een traplift, als er nog altijd trappen zijn tussen de ruimtes in of om de woning te betreden. Ten tweede moeten dergelijke aanpassingen ook rekening houden met de duurzaamheid ervan. Het is niet echt logisch om behoorlijk wat middelen en materialen te investeren om een badkamer met inloofdouche op het gelijkvloers te installeren als we weten dat die badkamer kort nadien door de daaropvolgende (jongere) eigenaar opnieuw wordt uitgebroken. Veel ouderen wonen ook in oude woningen. Is die gloednieuwe badkamer verantwoord, wanneer de rest van de woning niet aan de huidige kwaliteits- en energienormen voldoet? En: staat die woning wel op een interessante plaats? Het is mogelijk dat men, zelfs met een nieuwe badkamer of traplift, nog altijd niet zelfstandig naar de bakker of kruidenier kan.¹²¹

Voorgaande bedenkingen leiden ons ertoe om te bepleiten dat bij nieuwbouw en grondige verbouwingen voldoende aandacht naar de toegankelijkheid en de interne circulatie moet gaan. Er zijn voldoende checklists ter beschikking. Te denken valt aan deze van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO, 2007). Dichter bij huis heeft ook INTER¹²² richtlijnen ontworpen over hoe een woning toegankelijk kan zijn voor alle inwoners, steunend op de principes van 'universal design'.¹²³ Het lijkt ons wenselijk om 'die aandacht' voorbij de vrijblijvendheid te tillen en door middel van een Vlaams (ver)bouwverordening het woningpatrimonium aangepast te maken aan minder mobiele personen. Het is niet de eerste keer dat onderzoek naar woningen voor ouderen tot deze conclusie komt (Winters, 2001; De Witte et al., 2012; De Decker et al., 2018). Een toegankelijke woning komt niet

¹²⁰ De werken die in aanmerking komen voor de aanpassingspremie zijn opgedeeld in 2 onderdelen: een aanpassingspremie voor technische installaties en hulpmiddelen, en een aanpassingspremie voor verbouwingen die de woning beter toegankelijk maken. Wat betreft technische installaties en hulpmiddelen:

- het installeren van een badkamer (met minstens een douche en een wastafel) die aangepast is aan een 65-plusser. Een tweede badkamer kan alleen een premie krijgen als ze op een andere woonverdieping ligt dan de eerste;
- het plaatsen van een aangepast toilet en/of een tweede toilet op een andere woonverdieping;
- het installeren van een traplift of rolstoelplateaulift;
- het installeren van vaste, in de woning verankerde elektromechanische hulpmiddelen om zich te verplaatsen;
- het aanbrengen van handgrepen en steunmiddelen in de sanitaire ruimten;
- het automatiseren van de bestaande toegangsdeur, garagepoort of rolluiken.

Wat betreft het toegankelijk maken van de woning:

- het toegankelijk maken van de woning door hellende vlakken, een verbrede toegangsdeur (al dan niet automatisch), en door het wegwerken van hinderlijke drempels;
- het creëren van voldoende ruimte in de woning door het verbreden van de gang en de deuropeningen of het vergroten of herschikken van woonvertrekken of sanitaire ruimten;
- het verhogen of verlagen van vloeren om niveauverschillen op de woonverdieping weg te werken;
- het plaatsen van een veilige trap om de verdiepingen beter toegankelijk te maken;
- verbouwings- en inrichtingswerken om een wooneenheid te maken waarin de 65-plusser zelfstandig en afzonderlijk kan wonen.

(<https://www.wonenvlaanderen.be/premies/welke-werken-komen-aanmerking-voor-de-aanpassingspremie>)

¹²¹ Dit onderzoek doet geen uitspraken over de effectiviteit van premies: gaat men sneller over tot aanpassingen dankzij de premie? Komt de premie terecht bij personen die ze (het meest) nodig hebben?

¹²² Stichting toegankelijk Vlaanderen' heeft dergelijke richtlijnen opgesteld. Zie:

<https://www.inter.vlaanderen/toegankelijkheid-en-universal-design>.

¹²³ Universal design is een ontwerpvisie die rekening houdt met een grote diversiteit aan gebruikers. Universal design staat voor een integrale aanpak, in plaats van verschillende maatregelen voor verschillende gebruikers te nemen. Gebouwen worden m.a.w. toegankelijk voor elke persoon, ongeacht lichamelijke mogelijkheden, leeftijd, geslacht, etniciteit, cultuur, taal en leerstijl. Meer info: <https://www.inter.vlaanderen/toegankelijkheid-en-universal-design/universal-design>.

alleen ouderen ten goede, maar ook anderen die met een tijdelijke - iedereen kan een been breken - of langdurige beperking geconfronteerd zijn. Het zorgt er bovendien voor dat kinderwagens overal vlot door kunnen én dat bezoek met een mobiliteitsbeperking effectief op bezoek kan komen. In die verordening zou er voor verschillende aspecten aandacht zijn:

- Er is voldoende bewegingsruimte. Zo zijn deuropeningen breed genoeg en is er aandacht voor draaicirkels.
- Het toilet en de badkamer zijn toegankelijk. Verschillende respondenten hebben enkel een bad. Vooral voor huurders is het niet evident om daar een oplossing voor te vinden. Verschillende huurders kunnen zich dan ook niet zelfstandig wassen, omdat er geen douche is, of omdat de douche zich in een bad bevindt.
- Drempels in en naar de woning worden vermeden. Specifieke aandacht voor meergezinswoningen is hier van toepassing. De troeven van een lift vervagen wanneer bewoners eerst verschillende trappen moeten doen vooraleer ze de lift bereiken. Daarnaast moet de lift ook operationeel zijn en toegankelijk, ook voor rolstoelgebruikers.
- De woning is logisch ingedeeld. Zijn ruimtes die vaak samen gebruikt worden verbonden? We denken aan de eetplaats en de keuken (voor minder mobiele personen is een lange afstand afleggen met een tas koffie of bord extra hinderlijk), of aan de slaapkamer en het toilet. Een creatieve indeling van de woning kan op die manier 'toegankelijkheid en vlotte circulatie in de woning' verzoenen met beleidslijnen rond compacter gaan wonen.
- Onder- of overbewoning wordt correct benaderd. We zagen dat verschillende respondenten die sociaal huurden nu in een appartement wonen dat in theorie te groot is. Ze hebben bijvoorbeeld, als koppel, drie slaapkamers ter beschikking. De slaapkamers compenseren echter voor ruimte die te kort is in de keuken of badkamer, omdat die ruimtes niet meer toegankelijk zijn voor de bewoners. Mocht de SHM aan die sociale huurders in kwestie vragen om naar een woning met één slaapkamer te verhuizen, blijft er misschien te weinig ruimte over voor bijvoorbeeld de thuisverzorger die de oudere komt wassen (tenzij de 'nieuwe' badkamer zich daar wel toe leent). Anderzijds zijn er ouderen - in ons onderzoek waren dat de niet-stedelijk eigenaars - die in een te grote woning wonen. Onderhoudsproblemen zijn hun deel. Dat geldt ook voor ouderen met een te grote tuin. Hoewel buitenruimte voor velen essentieel is, hoeft de tuin vaak niet de oppervlakte te hebben die ze nu heeft.

Alle woningen zouden leeftijdsvriendelijk moeten zijn, maar zeker woningen die **specifiek op ouderen** gericht zijn, dienen hiermee rekening te houden. Dat is nu niet altijd het geval. We stelden vast dat een sociale huisvestingsmaatschappij bij renovatie (van appartementen specifiek voor ouderen) ligbaden vervangt door douches met een te hoge opstap waardoor de ouderen als het ware van de regen in de drop terecht komen.

Ook een specifieke focus op **meergezinswoningen** kan zinvol zijn. Die lenen er zich namelijk toe om alle functies op dezelfde verdieping te voorzien. Een voorwaarde is uiteraard een goed functionerende toegankelijk lift die de hele hoogte overbrugt. Eengezinswoningen kunnen ook drempelloos gemaakt worden. Toch zijn die woningen vaak minder ruimte-efficiënt.

Tot slot verdient de **(private) huursector** bijzondere aandacht. Heeft een eigenaar het heft in eigen handen, dan geldt dit niet voor de huurder. In huurwoningen blijven investeringen dan ook vaak achter omdat de verhuurders weinig geneigd zijn of onvoldoende mogelijkheden hebben om te investeren. Het is daarom van belang dat voor nieuwe woningen en uitgebreide verbouwingen verplichtingen relevant voor de toegankelijkheid en circulatie worden opgelegd.

Maar wat met oudere huurders die momenteel in een onaangepaste woning wonen? Hebben oudere huurders het *recht* om woningaanpassingen uit te voeren of te laten uitvoeren? Daarover is momenteel juridische onduidelijkheid. Wanneer de huurders personen met een beperking zijn, dan stelt het Gelijkekansendecreet dat het weigeren van redelijke aanpassingen een vorm van

discriminatie is. De afbakening van wat 'redelijk' is, blijft enigszins flou (zie ook Verstraete et al., 2017). Bovendien geldt deze regeling niet voor ouderen die geen handicap hebben. Het woninghuurrecht laat de huurder wel toe om zelf aanpassingen te doen aan de woning, binnen het kader van het recht op het genot van de woning (art. 14 van het Vlaams Woninghuurdecreet). Maar de huurder is ook verplicht om de woning in dezelfde staat terug te geven als bij het begin van de huurperiode (art. 39 Vlaams Woninghuurdecreet). Voor wegneembare werken, zoals handvaten aan de muur, is er dan geen probleem. Bij niet-wegneembare werken, zoals het vervangen van een bad door een inloopdouche, wel. Een spanningsveld ontstaat wanneer die werken nodig zijn voor de huurder om het genot van de woning te hebben. Die tweespalt zorgt momenteel voor een gebrek aan eenduidigheid. Sommige rechters zullen oordelen dat de werken kunnen (en bij uittrede de verhuurder zelfs een vergoeding laten betalen voor de meerwaarde). Andere rechters zullen een tegengestelde uitspraak doen (Dambre, 2015). Een regeling in onderling akkoord tussen huurder en verhuurder is uiteraard altijd mogelijk, maar een *recht* op aanpassingen door de oudere huurder is er in de bedoelde situatie nu niet. Door de zesde staatshervorming is woninghuur een Vlaamse bevoegdheid. Vlaanderen kan hiervoor dus een leidraad uitwerken. Er is immers duidelijkheid nodig rond de toelaatbaarheid van de aanpassingswerken en de toekenning van een eventuele vergoeding aan de huurder. Bovendien zijn niet enkel ouderen hierbij gebaat, maar elke huurder die een aanpassing aan de woning wil uitvoeren.

4.2.2 Betaalbaarheid

4.2.2.1 Relevantie

Een op tien Vlaamse ouderen ervaart betaalbaarheidsproblemen. Deze situeren zich voornamelijk bij private huurders. 70% van hen geeft aan meer dan een derde van het inkomen aan wonen te spenderen. Een derde van de oudere private huurders houdt onvoldoende over na het betalen van de woonkosten. Bij de sociale huurders is dat respectievelijk 22 en 15%. Een derde van de private en een zesde van de sociale oudere huurders houdt dus niet genoeg over 'om te leven' (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Dat zorgt ervoor dat men niet volwaardig kan participeren in het maatschappelijk leven (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2017). Maar betaalbaarheidsproblemen kunnen ook een negatieve impact op de gezondheid hebben. Volgens Morris (2009; 2016b) zorgt de afwezigheid van financiële zekerheid ervoor dat men geconfronteerd wordt met acute en chronische stress. Sommige oudere private huurders leven zelfs in 'constante angst'. Die stress vertaalt zich dan weer naar fysieke gezondheidsproblemen (Morris, 2009).

Oudere eigenaars daarentegen ervaren weinig tot geen betaalbaarheidsproblemen (Heylen & Vanderstraeten, 2019). Een overgrote meerderheid heeft immers zijn/haar hypotheek afbetaald. Slechts een klein aandeel van de oudere eigenaars dient nog een hypotheek dienst af te betalen (in 2013 was dat een 3% - Heylen, 2015). Oudere eigenaars worden verondersteld een vermogen opgebouwd te hebben in de woning (men is 'asset rich'), maar gezien de Belgische pensioenen tot de laagste van Noord- en West-Europa behoren (Cantillon et al., 2007), zijn heel wat oudere eigenaars wel 'income poor' (De Decker, 2013). De vraag stelt zich dan ook of oudere eigenaars ook de middelen hebben om de woning te onderhouden of zelfs aan te passen.

4.2.2.2 Eigen vaststellingen

De 'oudere eigenaars' en 'oudere huurders met een beperkt budget' bevinden zich in een heel andere situatie. De huurders met beperkt budget - en dit betreft zowel sociale als private huurders -, laten zien wat het is om 'moeilijk rond te komen'. Ze moeten strikt budgetteren, voorbereid zijn op (energie)facturen en dan eventueel bepaalde uitgaven schrappen. Sommigen van hen - vooral private huurders - dienen ook op andere inkomensbronnen te rekenen om rond te komen. Financiële hulp van

de familie is welkom. Maar voor een aantal respondenten is zelfs 'een inkomen' uit vrijwilligerswerk onontbeerlijk. De private huurders verklaren die budgettaire krapte niet enkel door een klein inkomen, maar ook doordat wonen zo'n grote hap uit het budget neemt.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat verschillende private, maar ook sociale huurders die eerder privaat huurden, (ooit) in een preciaire woonsituatie terecht kwamen. Het gaat dan bijvoorbeeld om wonen in een (ontoegankelijke) studentenkamer met een contract dat weinig woonzekerheid biedt. Of op een onwettelijke manier privaat onderhuren bij de dochter en met een tuinslang en betaalbare materialen een eigen keuken knutselen. En ook de verhalen over moeizame woningzoektochten op de private huurmarkt en de schrik voor discriminatie illustreren de krapte op de woningmarkt.

Bij de oudere eigenaars komen verhalen over preciaire woonsituaties niet voor. Een zeer grote meerderheid bouwde of kocht een woning op jonge leeftijd en een meerderheid van de respondenten woont er nog steeds. De woning is bij alle respondenten afbetaald. Niemand geeft aan op dit moment betaalbaarheidsproblemen te ondervinden. Belangrijk is wel dat de respondenten aangeven dat later, wanneer men een andere (residentiële zorg-)woning dient te betalen, er wel betaalbaarheidsproblemen kunnen opduiken. Er kan worden aangenomen dat oudere eigenaars, die vaak '*asset rich, maar income poor* zijn', op dat moment het vermogen uit hun woning zouden kunnen aanspreken, bijvoorbeeld door de woning te verkopen om een nieuwe te financieren. Maar dat is niet evident (De Decker, 2013). Nog los van de vaststelling dat ouderen daartoe (nog) niet geneigd zijn, zal hun doorgaans oude, slecht geïsoleerde en gedemodeerde woning met (te) grote tuin niet altijd goed in de markt liggen. De woning zal derhalve niet altijd de opbrengst genereren die nodig is om bijvoorbeeld naar een centraal gelegen (koop)appartement te verhuizen (zie ook Kesbeke et al., 2012). Zeker wanneer we naar de *wishlist* van onze respondenten kijken, vermoeden we dat het vermogen uit de huidige woning hier niet altijd voor zal kunnen instaan. Dat men geen luxeappartement in het historisch centrum kan betalen, is uiteraard geen indicatie van betaalbaarheidsproblemen in de strikte zin van het woord. Het zal vermoedelijk wel betekenen dat heel wat ouderen uit landelijke en suburbane gebieden hun grote woning niet zullen inruilen voor een appartement in de kern (wat overigens ook te maken heeft met de beperkte voorkeur voor appartementen tout court). Opvallend is dat de respondenten die momenteel eigenaar zijn weinig bereid lijken om na de verkoop van de huidige woningen een andere woning te huren, wat wel meer mogelijkheden zou kunnen genereren.

4.2.2.3 Aanbevelingen

Het hoeft weinig betoog, oudere huurders met een beperkt budget en oudere eigenaars zitten in een andere financiële situatie. Een meerderheid van de bevroegde oudere huurders met beperkt budget zitten of zaten in een preciaire woonsituatie en een beduidend aandeel (voornamelijk private huurders) komt maandelijks niet rond zonder hulp of 'onvrijwillig vrijwilligerswerk'. Bij de oudere eigenaars lijken betaalbaarheidsproblemen weinig te spelen, hoewel er wel financiële bedenkingen gesteld worden bij woningaanpassingen of verhuizen.

Volgend uit voorgaande ligt het voor de hand dat een beleid voor huurders en eigenaars zal verschillen. Kijken we naar oudere huurders, dan is het essentieel om te voorzien in voldoende (aangepaste) betaalbare woningen en contracten die woonzekerheid bieden. De betaalbaarheidsproblematiek van huurders in de private sector - en vanaf 1 januari 2016 ook in de sociale huursector - valt deels samen met woonzekerheid omdat bij elk nieuw contract de huurprijzen kunnen stijgen. Huurcontracten die voorzien in woonzekerheid zijn dus, zowel op de private als sociale huurmarkt essentieel. Om betaalbaarheid in de private huur te waarborgen, kan gebruikt gemaakt worden van een huursubsidie. Van den Broeck et al. (2017) beschreven hoe die subsidie geregeld kan worden. Het rapport beschrijft onder meer hoe men de doelgroep bepaalt, de hoogte van de subsidie, welke voorwaarden men kan stellen naar inkomen van de huurder en/of naar de gehuurde woning en hoe men een prijsopdrijvend effect vermijdt.

Kijken we naar oudere eigenaars, dan zien we een ander verhaal. Bij onze respondenten geeft niemand aan betaalbaarheidsproblemen te ondervinden. Geen enkele respondent dient nog een hypotheek af te betalen. Uit het GWO 2013 bleek al dat slecht een 3% van de oudere eigenaars nog een lening had lopen (Heylen, 2013). Wat een meerderheid wel vermeldt, is dat de verkoop van de huidige woning mogelijk niet compenseert voor de aankoop van een meer 'leeftijdsvriendelijke' woning. Opvallend hierbij is dat de eigenaars zich vaak enkel richten op koopwoningen. De bereidheid om een woning te verkopen en een andere te huren, lijkt een pak kleiner.

4.2.3 Verhuismobiliteit

4.2.3.1 Relevantie

'Ageing in place' is de beleidsdoelstelling. Dat was al zo (zie Vandeurzen, 2009; 2014; 2016; 2019), en wordt herbevestigd door de in 2019 aangetreden minister voor Welzijn en Ouderenbeleid (Beke, 2019). De 'doorsnee' oudere Vlaming blijkt ook weinig te verhuizen en wensen dit niet te doen (Smetcoren, 2015; Verté et al., 2018; De Decker, 2013; Meeus & De Decker, 2013). Toch kan op tijd verhuizen zinvol zijn.

Op tijd verhuizen ('moving in time') betekent ten eerste dat ouderen in een woning gaan wonen die toegankelijk en gebruiksvriendelijk is, met zo weinig mogelijk (gevaarlijke) obstakels. Ten tweede kan men een woning in voorzieningsarme gebieden inwisselen voor een woning met voldoende diensten op wandelafstand (Vandekerckhove et al., 2015; De Decker et al., 2018; Volckaert & De Decker, 2019). Dergelijke toegankelijke woning én woonomgeving vergroot de verleiding om uit huis te komen. Het kan ervoor zorgen dat men meer geneigd is om te bewegen en maatschappelijk te participeren, wat een positieve impact heeft op de fysieke en mentale gezondheid (zie Nelissen, 2017; Maier, 2017; Spitzer, 2019; WHO, 2002; Buffel et al., 2019). Wonen in een aangepaste woning betekent bovendien dat men, bij afnemende mobiliteit of toenemende zorgnood, niet gedwongen naar bijvoorbeeld een WZC hoeft te verhuizen. Wanneer verhuizen naar een toegankelijke woning en woonomgeving tijdig gebeurt, is er ook nog de mogelijkheid om (buurt)netwerken te ontwikkelen en zo te anticiperen op een afnemende mobiliteit. Een derde reden om MiT te overwegen, is maatschappelijk: het Vlaams Woonbeleidsplan (Wonen Vlaanderen, 2018) en de startnota Slim Wonen en Leven (Wonen Vlaanderen, 2017) vermelden dat de Vlaamse overheid een betere aansluiting van de woonsituatie op de woonwensen wil voorzien. Dat gebeurt wanneer ouderen te grote en/of ontoegankelijke woningen inruilen voor een onderhoudsvriendelijke, leeftijdsvriendelijke woning. Hierdoor komen, in theorie, woningen vrij voor gezinnen met kinderen. We formuleerden hierbij echter eerder al de bedenking dat die 'gezinswoningen' niet per definitie geschikt zullen zijn voor jonge gezinnen (staat en ouderdom van de woning, locatie, ...). Bovendien weten we ook niet of ouderen die nu verhuizen, wel effectief 'downsizen' en dus hun te grote woning inruilen voor een kleinere. Uit Brits onderzoek blijkt dat ouderen die verhuizen, amper kleiner gaan wonen. De auteurs verklaren dat doordat de ouderen zichzelf niet als 'oud' zien en dus geen nood hebben aan een kleinere, onderhoudsvriendelijke woning. Daarnaast zouden de ouderen ook willen vasthouden aan een 'sociale status': ze wensen een even grote woning en stappen ook amper over op een huurwoning (Burgess & Quinio, 2020).

4.2.3.2 Eigen vaststellingen

We gingen in ons onderzoek na in welke mate ouderen bereid zijn om te verhuizen. We keken ook om welke reden men al dan niet wil verhuizen en welke woonvormen de voorkeur genieten.

Wanneer we polsen naar **verhuisbereidheid** wordt snel duidelijk dat dat de vraag geen eenduidige conclusies genereert. Een heel spectrum aan antwoorden komt naar voor. Er is een (niet onbelangrijke) groep die absoluut niet wil verhuizen. Een meerderheid stelt echter voorwaarden (bijvoorbeeld wanneer de gezondheid erop achteruit gaat). Daarnaast zijn er ook respondenten die de vraag ontwijken of het nadenken over de oude dag uitstellen.

Opvallend is dat er een grotere verhuisbereidheid is bij de stedelijke huurders. Vermoedelijk speelt het afgelegde woonpad hierin een rol. Bij de stedelijke huurders (in armoede) tekenen we een complex woonparcours op. De meesten, vooral de private huurders, zijn heel vaak verhuisd. Dit gebeurde doorgaans om eerder 'dwingende' redenen, zoals een verandering in de gezinssamenstelling, het einde van een huurcontract of financiële problemen. De niet-stedelijke eigenaars (en bij uitstek de plattelandsrespondenten) zijn (heel) weinig verhuisd. Velen hebben de woning gebouwd of gekocht nog voor er kinderen waren en zijn er altijd blijven wonen. Sommigen zijn zelfs in de ouderlijke woonst gebleven en zijn dus nooit verhuisd. Een grote groep beschrijft er de eigen woning als een soort van 'levensproject' (zelf gebouwd, verbouwd, en soms al generaties in de familie). Dat zagen we niet bij de huurders in armoede. Uit eerder onderzoek bleek al dat huurders gemiddeld gezien sneller geneigd zijn om te verhuizen dan eigenaars (Pannecoucke & De Decker, 2015; Dreesen, 2019). Maar vermoedelijk hebben we, door huurders in armoede te bevragen (die o.m. omwille van financiële redenen zijn moeten verhuizen), een groep bevroegd die nog meer verhuisd is.

We keken verder ook naar wat de **redenen** zijn om 'niet' of 'wel' te verhuizen. Wat 'niet verhuizen' betreft, zien we dat de tevredenheid met de huidige woonsituatie een duidelijke rol speelt. Die tevredenheid hoeft niet te matchen met 'objectieve' criteria rond aangepastheid van woningen. Het gaat erom dat men bijvoorbeeld geen probleem ziet met trappen of andere obstakels in de woning. Daarnaast speelt ook de gehechtheid aan de woning een grote rol. Dat geldt vooral voor de eigenaars. Maar er zijn ook minder 'positieve' redenen om niet te verhuizen. Zo zien we dat een meerderheid niet weet waarnaartoe te verhuizen. Er zijn te weinig (gekende) valabele alternatieven. Er zijn ook financiële bezwaren. De private huurders in armoede vrezten geen andere betaalbare woning te vinden (naast een vrees voor discriminatie op de huurmarkt). Maar ook eigenaars vrezten geen betaalbaar alternatief te vinden (hoewel de lijst met vereisten bij de bevroegde eigenaars wel uitgebreider is). Het is ook wel opvallend dat verschillende private huurders een overstap naar een sociale huurwoning niet zien zitten, omwille van het imago maar ook omdat de wachtlijsten ontmoedigen. Tot slot (en dit wordt gedeeld door zowel huurders als eigenaars) is verhuizen ook 'veel geregeld'.

Redenen om wél te verhuizen zijn vaak 'pushfactoren'. Het gaat dus eerder om een ontevredenheid met de huidige situatie dan om de aantrekkelijkheid' of 'pullfactoren' van de potentieel nieuwe woonsituatie. Zo zien we dat een onaangepaste woning zou kunnen leiden tot een verhuisbeweging. We horen dat voornamelijk bij de stedelijke huurders. Het is ook die groep die het meest kritisch stond ten aanzien van obstakels in de woning. Toch geven ook de eigenaars eigenschappen van de huidige woning op als potentiële verhuisredenen. Het gaat dan voornamelijk over de grootte van de woning en de tuin die te veel onderhoud vergt. Een verandering in gezinssamenstelling kan ook een verhuisreden zijn. Het gaat dan niet over het vertrek van de kinderen, maar wel over een scheiding of het overlijden van de partner. Voor private huurders zorgt het einde van het huurcontract logischerwijs ook voor een verhuisbeweging. Opvallend genoeg geeft bijna geen enkele respondent omgevingsfactoren op als reden voor een verhuis (bv. te grote afstand tot voorzieningen of openbaar vervoer).

Als we een lijst met **verhuisvoorwaarden** zouden opstellen, zou die er als volgt uitzien:

1. Een bepaalde groep ouderen zal pas verhuizen eens er problemen zijn met de eigen **gezondheid**. Een kleinere groep ouderen geeft aan 'proactief' te willen verhuizen. Voor beide groepen zijn we echter niet zeker of ze dan ook effectief zullen verhuizen.
2. De nieuwe woning zal **betaalbaar** moeten zijn. Dat geldt zeker voor de oudere huurders, maar ook eigenaars geven aan niet zeker te zijn of de verkoop van de huidige woning kan instaan voor het (weliswaar gewenste - men denkt vaak aan een andere eigendom) alternatief.
3. Sommige respondenten, voornamelijk eigenaars op het platteland, willen enkel binnen de **gekende woonomgeving** (soms het eigen dorp, soms ligt de radius iets wijder) verhuizen. In de stadsrand, maar ook in de Kempen, zijn er een aantal respondenten die enkel naar het **goed uitgeruste centrum** willen trekken.

4. Vooral de eigenaars die momenteel in een onderhoudsonvriendelijke woning met trappen wonen geven aan specifiek te zullen zoeken naar een ***kleinere woning zonder trappen***.
5. Bij een meerderheid van de niet-stedelijke respondenten is de ***tuin*** onontbeerlijk. Zij zullen enkel willen verhuizen naar een woning met een tuin. Voor de stedelijke huurders die nu geen tuin hebben is dit niet echt een punt.
6. Een meerderheid van de niet-stedelijk eigenaars wil (***zeker***) ***niet naar een appartement*** verhuizen.
7. Een minderheid van de niet-stedelijke respondenten zou ***wel*** specifiek naar een ***appartement*** zoeken. Ook de stedelijke huurders wensen in een appartement te (blijven) wonen. Het appartement moet wel voldoende ruim zijn, zonder lawaaioverlast, met voldoende privacy en met een goed functionerende lift.

4.2.3.3 Beleidsvoorstellen

Eerst en vooral wijzen we erop dat ‘ageing in place’ niet voor iedereen de beste optie zal zijn. De resultaten van ons onderzoek sluiten zich aan bij deze van eerder onderzoek (De Witte et al., 2012; Smetcoren, 2015; Vandekerckhove et al., 2015; De Decker et al., 2015) en toont aan dat AiP voor velen niet zal werken, gezien de woningen (en woonomgevingen) op verschillende vlakken onaangepast kunnen worden en aanpassen niet evident is. We stellen dan ook een alternatieve beleidslijn voor: **‘move in time to age well in place’**.

Wanneer de woning zich niet leent tot ‘ageing well in place’ (De Witte et al., 2012; Smetcoren, 2015), kan men beter een woning zoeken die zich daar wel toe leent. Vaak wordt op basis van surveyonderzoek gemakshalve besloten dat ouderen niet willen verhuizen. Ons onderzoek nuanceert dit en wijst erop dat ouderen wel willen verhuizen, maar onder bepaalde voorwaarden en mits goede alternatieven. Bereid zijn te verhuizen, is echter nog niet hetzelfde als ook effectief verhuizen. Om de shift in te zetten van ‘Ageing in place’ naar ‘Moving in time to age well in place’, dienen twee belangrijke voorwaarden voldaan te zijn. Een eerste is het informeren en sensibiliseren van ouderen. Ten tweede moet er voldoende aanbod zijn, waar ouderen naartoe kunnen verhuizen.

Ten eerste dienen we ouderen te **informeren en sensibiliseren**. Sommige respondenten willen niet nadenken over de oude dag. Ze reageren ontwijkend op vragen over de toekomst. Anderen hebben het moeilijk om een antwoord te formuleren. Sommigen geven zelfs letterlijk mee dat het interview hen tot nadenken stemt en dat dat voordien nog niet vaak gebeurd was. De conclusie is dat ouderen aangemoedigd moeten worden om vroeg genoeg na te denken over de gevolgen van een verminderde gezondheid op de persoonlijke mobiliteit en op het wonen. In Denemarken worden sinds 1998 bewustwordingscampagnes opgezet met slogans die verwijzen naar ‘moving in time’ als alternatief voor ‘staying put’. Die campagnes lijken hun vruchten af te werpen, aangezien veel Denen tussen de 55 en 75 jaar willen verhuizen naar een aangepaste woning (Winters, 2001; De Decker et al., 2018, p. 250).

Naast aangehouden campagnes kan ook een persoonlijke benadering nuttig zijn. Ook in Denemarken, heeft iedere inwoner boven de 75 jaar recht op een halfjaarlijkse screening, om een beeld te vormen van de noden en behoeften van de oudere. Zulke screenings kunnen ook vroeger al plaatsvinden en samen met de huidige (zorg)noden, ook de toekomstige verwachtingen en wensen in kaart brengen. Ouderen kunnen dan geïnformeerd worden over de beschikbare woon(zorg)mogelijkheden, voor nu en later.

Om te kunnen verhuizen, moeten er, ten tweede, **voldoende betaalbare (zorg)alternatieven** beschikbaar zijn. Op dit moment zijn er weinig woon-zorgvoorzieningen, waarbij ‘wonen’ primeert op ‘zorg’. Vooral woonzorgcentra zijn weinig populair omdat de nadruk er zo sterk op ‘zorg’ ligt (zie ook Vandekerckhove et al., 2015; De Decker et al., 2018). Het is natuurlijk geen of-of-verhaal. Ook op plaatsen waar intensieve zorg geleverd wordt, kan sterk ingezet worden op ‘wonen’. Het huidige aanbod (voornamelijk woonzorgcentra en volgens velen “dure” assistentiewoningen) creëert echter

de indruk dat er voor ouderen met een lichte zorgnood geen plaats is in de woonzorg. Er moet dan ook een **breder gamma** aan woonzorgvoorzieningen zijn. En dit op de 'juiste plaats' (zie Volckaert & De Decker, 2019). De Vriendt, die aan het hoofd staat van Solidariteit voor het Gezin, actief in de thuisverpleging en -zorg, stelt dat de wetgever 'vijftien jaar' mist. Er zijn amper woonopties voorzien tussen de pensioenleeftijd en de leeftijd waarop een gemiddelde oudere naar een woonzorgcentrum gaat (De Decker, et al., 2018).

Kleinschalige en middelgrote woonvormen waar de focus op 'wonen' ligt, maar waar zorg afhankelijk van de behoefte kan geïntegreerd worden, kunnen ouderen toelaten zelfstandig (samen) te wonen en op die manier het sociaal contact te stimuleren. Die woonvormen moeten echter voldoende aandacht hebben voor de privacy. De kleinschalige woonvormen zijn bijvoorbeeld projecten van groepswonen, met een kleine groep bewoners. De middelgrote woonvormen zoals assistentiewoningen met meer units hebben meer ruimte om zorgverlening te kunnen aanbieden. Het zijn woonvormen voor kwetsbare ouderen die licht zorgbehoevend zijn. De ouderen kunnen zelfstandig wonen in een geschikte woning. Meer concreet zijn er woningen die aan bovenstaande voorwaarden voldoen. Ze zijn onderhoudsvriendelijk, niet te groot, traploos, hebben eventueel een kwalitatieve buitenruimte, etc.

Bij het voorzien van een breder gamma aan woon(zorg)voorzieningen, zijn echter drie **aandachtspunten** van tel. Een eerste is de organisatie in *landelijke gebieden*. Kleinschalige en middelgrote woonvormen, die een zekere graad van ondersteuning bieden, zullen makkelijker te organiseren zijn in stedelijke gebieden. In landelijke kernen is het een uitdaging om dit type woonvormen te realiseren. Vandaag worden ze immers stevast gekoppeld aan bestaande woonzorgcentra en als gevolg daarvan bevinden ze zich zelden in kleine dorpen. Nochtans horen we in de interviews met ouderen op het platteland dat men veel belang hecht aan wonen in de vertrouwde woonomgeving (in tegenstelling tot de (rand)stedelijke ouderen die gerust wat verder zouden verhuizen). Er zal dus een evenwicht moeten gevonden worden tussen woonvormen voorzien in kleine kernen, maar toch niet te bouwen in té kleine kernen, die onvoldoende ontsloten zijn en onvoldoende voorzieningen bevatten, waardoor ouderen opnieuw geen incentive hebben om 'buiten te komen'.

Onder die kleinschalige en middelgrote woonvormen kan, ten tweede, ook *groepswonen* opgenomen worden. Hoewel de helft van onze respondenten niet goed weet wat groepswonen inhoudt, blijkt er wel wat animo voor te bestaan (wanneer de interviewer meer uitleg geeft). Men ziet vooral een voordeel in het ongedwongen sociaal contact en de mogelijkheid elkaar te helpen. Enkele respondenten, voornamelijk de stedelijke huurders in armoede, zouden graag op een officieuze manier aan groepswonen doen. Althans, ze denken hiermee de huuruitgaven binnen de perken te kunnen houden. Ze vinden het een gemis dat dat niet mogelijk is wanneer men een uitkering ontvangt. De winst van het samenwonen, zou namelijk verloren gaan in de verminderde uitkering. Naast de meer geïstitutionaliseerde woonzorgopties, kan het woonbeleid dus ook de 'bottom-up' projecten ondersteunen. Groepswonen mag echter in geen geval een goedkoop alternatief vormen voor andere zorgvormen omdat men de huur kan splitsen of omdat men professionele zorg vervangt door informele zorg door medebewoners. Groepswonen is niet voor iedereen weggelegd. Sommigen gruwen bij het idee om ruimtes te moeten delen en vrezen voor ruzies en een gebrek aan privacy. Het kan niet de bedoeling zijn dat ouderen met een zorgnood per definitie doorverwezen worden naar groepswoningen, zonder daarbij rekening te houden met de woonwensen van ouderen zelf.

We bespraken het eerder al, maar wijzen er nogmaals op: woonalternatieven moeten tot slot ook **betaalbaar** zijn. Voor veel mensen 'in armoede' is verhuizen 'pakken wat er te pakken valt'. Samenwerkingen met OCMW en/of sociale huisvestingsmaatschappijen kan ervoor zorgen dat ook mensen met een kleiner budget hier terecht kunnen (naar analogie met de sociale assistentiewoningen).

Daarbij moeten er niet enkel voldoende betaalbare ‘woonzorgopties’ zijn. Het is ook van belang dat de ‘klassieke’ woonmarkt voldoende betaalbare woningen biedt. We zagen dat een aantal private huurders niet durft verhuizen naar een andere (beter geschikte woning), omdat men enerzijds vreest niet gekozen te worden (door leeftijd en beperkt inkomen) en anderzijds omdat een nieuw huurcontract gelijk staat aan een nieuwe, marktconforme huurprijs.

4.3 Verder onderzoek: over omgeving, mobiliteit en welzijn

Tot nu toe bespraken we de woonsituatie van ouderen aan de hand van de woning zelf. Maar die woning staat ook op een bepaalde plaats. En die plaats heeft evenzeer een niet te onderschatten effect op de kwaliteit van het leven van de oudere. We haalden het in het begin van dit rapport al aan: *“Als ouderen in een geschikte woning leven in een ondergeschikte buurt, blijven ouderen gevangen in een soort van gouden kooi”* (Penninx & Royers, 2007: 2). Volgens de Amerikaanse gerontoloog Golant (2015), die eerder in dit rapport al aan bod kwam, is ‘ageing in place’ slechts mogelijk indien men ook op de ‘juiste’ plek woont. Hij wijdde er dan ook een boek aan: *‘Ag[e]ing in the right place’*. Golant stelt hier een aantal voorwaarden aan. Naast een fysiek aangepaste en betaalbare woning, moeten de transportmogelijkheden ook toereikend zijn. Buurten en gemeenschappen dienen veilig te zijn en behoeften inzake (langdurige) zorg dienen vervuld te zijn. Tot slot moeten er voldoende sociale contacten zijn en moet eenzaamheid worden vermeden. We zagen ook eerder al dat de Wereldgezondheidsorganisatie (2007) het wonen van ouderen breder ziet dan de woning zelf. De organisatie wijst ook op de beschikbaarheid en betaalbaarheid van diensten en faciliteiten en de integratie in de gemeenschap.

De drie onderzoeken waar dit rapport op gebaseerd is (De Decker et al., 2018 over ouder worden op het platteland; Volckaert en De Decker (2019) over oudere huurders in de stad en het ongepubliceerde onderzoek in de stadsrand), bieden dan ook nog heel wat data over de woonomgeving, de mobiliteit en de impact hiervan op het welzijn van ouderen. Het is dus mogelijk om in toekomstig onderzoek opnieuw de vergelijking te maken tussen deze cases, maar dan wat betreft de woonomgeving en niet (enkel) de woning.

4.3.1 Omgeving

Een eerste belangrijke factor is de aanwezigheid van **voorzieningen**. Mensen moeten nu eenmaal ook eten en drinken. Of men moet naar de dokter en apotheker, of administratieve verrichtingen doen. Dat is niet altijd vanzelfsprekend. Volgens de OBO vindt bijna 40% van de ouderen (38%) dat voorzieningen te veraf gelegen zijn. Een kruidenierszaak wordt het meest gemist (37%), nadien volgen een postkantoor, bank en slager (allen ongeveer 30%) en een apotheek en bakker (beiden ongeveer 25%) (Verté et al., 2018). Deze indicaties worden bevestigd in het ‘Ruimterapport’ van het Departement Omgeving van de Vlaamse Overheid. Een van de uitdagingen die daarin staat beschreven, is dat *‘heel wat 65-plussers op plekken wonen zonder een voldoende mix aan basisvoorzieningen’* (Pisman et al., 2018, p. 238). Het rapport tekent voornamelijk grote tekorten op in (eerder) landelijke gebieden in Vlaanderen. Stedelijk gebieden vallen onder de categorie met ‘zeer veel’ voorzieningen op wandel- en fietsafstand.

Toekomstig onderzoek dient dan ook na te gaan of ouderen op die voorzieningen kunnen rekenen. Het is mogelijk dat dit afhankelijk is van de context waar men woont. Zo wijst het plattelandsonderzoek uit dat ouderen in de Westhoek bijna geen winkels hebben in het eigen dorp. Maar ook de ouderen in de Kempen, nochtans een regio met meer voorzieningen, hebben vaak geen winkels in de buurt. Tenzij ze dicht tegen de kern wonen, waar er wel nog dagelijkse voorzieningen zijn (De Decker et al., 2018). Het onderzoek naar oudere huurders in de stad, wijst dan weer uit dat ouderen weldegelijk veel voorzieningen in de buurt hebben, maar dat het vaak niet de gewenste zijn. Het zijn dan bijvoorbeeld te dure, kleine supermarkten (Volckaert & De Decker, 2019).

Ten tweede kunnen we ons afvragen in welke mate de woonomgeving **ingericht** is en of die voldoende toegankelijk is voor ouderen die minder goed ter been zijn. Voorzieningen kunnen dan wel op wandelafstand gelegen zijn, de wandeling ernaartoe moet ook op een veilige manier kunnen gebeuren. Slecht toegankelijke voetpaden, onveilige oversteekplaatsen, etc. kunnen dat verhinderen. Ook hiervoor kan nagegaan worden of de ouderen in de stad, de stadsrand en het platteland de inrichting van hun omgeving anders ervaren.

Toekomstig onderzoek kan m.a.w. nagaan in welke mate Vlaanderen en haar dorpen, steden, buitengebied, etc. 'age friendly' (zie inleiding en zie ook Buffel et al., 2019; WHO, 2002) of 'zorgvriendelijk' (Peetermans & Winters, 2009) zijn.

4.3.2 Mobiliteit

Ten derde moeten de nodige voorzieningen ook bereikbaar zijn. **Mobiliteit** is met andere woorden cruciaal. De Witte et al. (2012) pleiten voor een woonplaats waar basisvoorzieningen op wandelafstand zijn gelegen: enerzijds, omdat nabijgelegen voorzieningen bereiken minder inspanning vergt. Anderzijds, zijn nabije basisvoorzieningen belangrijk omdat wandelen bijdraagt aan een betere gezondheid. Bovendien is wandelen in zekere zin gratis. Wanneer men te afhankelijk is van andere vervoersmiddelen, kan de prijs hoog oplopen. Vanoutrive (2018) ziet dan ook dat personen met lage inkomens aanzienlijk minder mobiel zijn en bijgevolg uitgesloten worden van een deel van het maatschappelijk leven.

Toch heeft slechts iets meer dan de helft van de Vlaamse ouderen een kruidenier (58%), supermarkt (58%) of huisarts (51%) op wandelafstand. Bakkers zijn wel beter bereikbaar: 71% van de Vlaamse ouderen kan te voet naar de bakker. Daarbij scoren ouderen in stedelijke gebieden hoger dan niet-stedelijke gebieden (Heylen & Vanderstraeten, 2019).

Ook op dat vlak kan toekomstig onderzoek de vergelijking maken: in welke mate hebben ouderen in Vlaanderen (in verschillende geografische settings) toegang tot 'mobiliteit' (in de brede zin van het woord)? Een eerste blik toont bijvoorbeeld dat de oudere huurders in de stad weinig verplaatsingen doen met de auto (het is mogelijk dat hun beperkt inkomen een rol speelt). De ouderen op het platteland daarentegen, zijn sterk aan de auto gebonden.

4.3.3 Welzijn

Ten vierde, heeft de woonomgeving ook een **psychologische en sociale functie**. Dat hangt sterk samen met de drie hierboven besproken omgevingskenmerken. De aanwezigheid van voorzieningen, mobiliteit en inrichting van de omgeving, kunnen ouderen immers stimuleren of juist afremmen 'om buiten te komen' (Nelissen, 2017; Maier, 2017). Zoals Millane (2015: 10) stelt: "*Wonen in een geïsoleerde omgeving betekent dat de wereld buitenshuis nog zoveel verderaf komt te staan*".

Wanneer ouderen problemen ondervinden met zich verplaatsen, zijn het vaak de minst noodzakelijke activiteiten die achterwege blijven, zoals deelname aan recreatieve of intellectuele activiteiten. Toch zijn die van groot belang voor de psychische gezondheid. Mensen met een actief sociaal leven kennen namelijk een hogere levensverwachting dan mensen die in eenzaamheid leven (Maier, 2017; zie ook Spitzer, 2019). Wanneer iemand wordt uitgesloten van een groep - de mens is immers een sociaal wezen - leidt de gezondheid daar sterk onder (Nelissen, 2017). Morris (2012) wijst er op dat ouderen die geïsoleerd wonen vaker een slechte gezondheid hebben en zelfs een groter overlijdensrisico. Het onderzoek van Leyden (2003) wees dan weer uit dat een goed ingerichte woonomgeving, met een mix aan voorzieningen, sociaal contact verhoogt. Een interessante onderzoeksvraag is dan ook of ouderen in de stedelijke gebieden een grotere incentive kennen om buiten te komen en dus ook meer sociale contacten hebben dan ouderen in landelijke gebieden.

Ouderen dienen, ten vijfde, ook in een woonomgeving te wonen waar de nodige **zorg** voorhanden is. Het is namelijk mogelijk dat dagelijkse taken minder evident worden als men ouder wordt. We denken

bijvoorbeeld aan koken, rekeningen betalen of het huis poetsen. Sommige ouderen zijn niet meer in staat voor zichzelf te zorgen, zich zelfstandig te wassen, kledij aan te trekken, naar bed te gaan, etc. Heel wat ouderen rekenen dan op zorg door derden. Dat kan informele of formele (professionele) zorg zijn. Zoals eerder aangekaart, spitst het Vlaamse Welzijns- en Ouderenbeleid er zich op toe om die zorg aan huis te laten komen. Bovendien ziet het beleid een belangrijke rol weggelegd voor informele zorgverstrekkers.

Dan stelt zich ten eerste de vraag of die **informele zorg** voorhanden is. Volgens de OBO kan een kleine 60% zorg krijgen van de kinderen (Verté et al., 2018); 40% dus niet. Wonen de kinderen voldoende dichtbij om (frequente) zorg te kunnen verstrekken? Het contact met burens beperkt zich bij de helft van de ouderen tot het maken van een praatje. Een vijfde geeft aan soms bij elkaar binnen te lopen of een goedendag te zeggen, maar elkaar voor de rest nauwelijks te kennen. 8% bezoekt elkaar regelmatig (Pannecoucke & De Decker, 2017). Daarnaast weten we dat bijna de helft (45%) van de Vlaamse ouderen alleen woont (Heylen & Vanderstraeten, 2019) en dus niet kan rekenen op de zorg van een inwonende partner.

Is er een verschil tussen de informele zorg die de eigenaars op het platteland, de eigenaars in de stadsrand en de oudere huurders in de stad ontvangen? Een snelle blik op het stads- en het plattelandsonderzoek wijst bijvoorbeeld op het belang van afstand tussen de ouderen en hun kinderen. Op het platteland zien we dat ouderen die in de Kempen wonen, op meer informele zorg kunnen rekenen dan de ouderen die in de Westhoek wonen. Vermoedelijk komt dat doordat er in de Kempen meer werkmogelijkheden zijn en de kinderen dus dichterbij het ouderlijk huis blijven, terwijl er in de Westhoek een 'brain drain' plaatsvond, waardoor de kinderen vaker verderaf wonen. Dreesen (2019) stelde ook al vast dat hoogopgeleide kinderen verder van de ouders af gaan wonen. Maar niet enkel de fysieke afstand is van belang. Het onderzoek naar stedelijke ouderen in armoede bevestigt bevindingen uit eerder onderzoek, dat stelt dat mensen in armoede minder familiale contacten en minder kwalitatieve familiale contacten hebben dan personen die niet in armoede leven (Thys et al., 2004; Driessens, 2003).

Naast de informele zorg, is er de **formele zorg**. Uit de OBO blijkt dat ouderen hier vrij tevreden over zijn (Verté et al., 2018). Sommigen missen wel hulp tijdens de verlofperiodes (17%) en tijdens de weekends (10%). 15% vindt dat er algemeen te weinig informele hulp is en 23% vindt de hulp te duur. Kunnen we ook hier geografische verschillen waarnemen? We weten bijvoorbeeld dat de formele thuiszorg verspreid zit over verschillende organisaties. Moeten die organisaties in dunbevolkte gebieden grotere afstanden afleggen dan in de stad? En zo ja, heeft dit een effect op hoe de ouderen de zorg ervaren?

4.3.4 Kwalitatief en kwantitatief onderzoek als tandem

We startten dit rapport met de bevinding dat over de woonsituatie van ouderen tot nu toe vooral surveyonderzoek beschikbaar is. We denken dan aan de Ouderenbehoefteonderzoeken, de Woonsurvey 2018 en zijn voorganger het Grote Woononderzoek 2013. Dat kwantitatief onderzoek vormde een stevige basis om aan voorliggend onderzoek te starten. Het bracht in kaart hoeveel ouderen in (on)aangepaste woningen wonen, hoeveel ouderen er trappen of drempels hebben in de woning, hoeveel ouderen er momenteel samenwonen met een partner of met andere familieleden, hoeveel ouderen er zich (on)veilig voelen in de woning, hoe oud de woning is waarin de ouderen wonen, hoeveel ouderen er al gevallen zijn in de woning en hoe frequent, hoeveel ouderen betaalbaarheidsproblemen ondervinden, hoeveel oudere eigenaars de woning hebben afbetaald, etc.

Uit de surveydata komen we echter weinig te weten over hoe ouderen al die factoren ervaren of percipiëren. Hoe gaan de ouderen in kwestie bijvoorbeeld om met betaalbaarheidsproblemen of met trappen in de woning? Voorliggend rapport, op basis van kwalitatief onderzoek tracht de context voor die cijfers te bieden.

Maar de wisselwerking tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek houdt hiermee niet op. Toekomstig kwantitatief onderzoek kan zich op zijn beurt beroepen op de context die kwalitatief onderzoek voorzagt, om cijfers met de nodige nuance te interpreteren of om toekomstige vragenlijsten bij te stellen.

We geven enkele voorbeelden. Wanneer het gaat over vallen in de woning - vaak een belangrijke graadmeter om te zien of een oudere zelfstandig in de woning kan blijven wonen - wordt er amper 'feitelijk' geantwoord. Sommige ouderen zien vallen als een gevolg van toeval, omdat een stoel of laddertje niet goed stond, of omdat men een pintje te veel op had. Het eerste antwoord op de vraag of men ooit al is gevallen, is dan ook vaak 'nee'. We vermoeden dat de cijfers uit surveyonderzoek (waar er niet wordt 'doorgevraagd') dan ook vaak een onderschatting zijn. Maar ook vragen naar verhuisbereidheid kunnen een onderschatting optekenen. Tijdens de interviews merken we dat weinig respondenten graag weg willen uit de huidige woning. We zagen daarentegen wel dat, wanneer werd doorgevraagd, heel wat ouderen bereid zijn te verhuizen, weliswaar indien aan een reeks voorwaarden voldaan is. Vooral de onbekendheid van woonalternatieven zorgt ervoor dat heel wat respondenten oorspronkelijk antwoorden dat ze 'niet' willen verhuizen.

Toekomstige vragenlijsten kunnen dan ook zo opgesteld worden, dat ze de verschillende randvoorwaarden of contextfactoren uit voorliggend kwalitatief onderzoek meenemen. Zo kan men de 'tenzij's' en 'indien's' die respondenten uit ons onderzoek formuleren, opnemen bij vragen over verhuisbereidheid, met bijvoorbeeld een keuzemogelijkheid met waaraan de nieuwe woning zou moeten voldoen (woningtypologie, tuin, woonomgeving, etc.).

REFERENTIES

- Andersson, E. & Abramsson, M. (2012), Changing Residential Mobility Rates of Older People in Sweden. *Ageing and Society* 32.6 (2012): 963-82.
- Abramsson, M., & Andersson, E. (2016), Changing Preferences with Ageing - Housing Choices and Housing Plans of Older People. *Housing, Theory and Society* 33.2: 217-41.
- Adams, S., White, K., (2006), *Older People, Decent Homes and Fuel Poverty: An analysis based on the English House Conditions Survey*. London: Help the Aged.
- Anchor Hanover & Demos (2019), Active Ageing:
https://demos.co.uk/wp-content/uploads/2019/05/Active-Ageing-an-Anchor-Hanover-report-in-association-with-Demos.Final_.pdf
- Arber, S., Davidson, K. & Ginn, J. (2003), *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*. Buckingham: Open University Press.
- Barer, B. M. (1994), 'Men and women aging differently', *International journal of aging and human development*, 32 (1), 29-40.
- Bekaert, A., Denys, B., De Muynck, J., De Vriendt, T., Foriers, L., Moons, S., Peeters, T., Plas, G., Sablon, W., Teugels, H., Theys, F., Tomsin, W., Verhoeven, I., Vervaet, C., Verté, D. (2016), *Buurtgerichte Zorg. De actief zorgzame buurt als toekomstmodel voor Vlaanderen en Brussel*. Brussel, VVDC & Kenniscentrum Woonzorg Brussel, 2016.
- Beke, W. (2019), Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid, Gezin en Armoedebestrijding 2019-2024. Brussel: Vlaams Parlement.
- Benedict C., Brooks S.J., Kullberg J. (2013), Association between physical activity and brain health in older adults, *Neurobiology of Aging* 34 (1), pp. 83-90.
- Bloem, B. A., van Tilburg, T. G., & Thomese, G. C. F. (2008), Residential mobility in older Dutch adults: Influence of late life events. *International Journal of Ageing and Later Life*, 3(1), 21-44. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.083121>
- Bond, L., Kearns, A., Mason, P., Tannahill, C., Egan, M., & Whitely, E. (2012), Exploring the relationships between housing, neighbourhoods and mental wellbeing for residents of deprived areas. *BMC Public Health* 12, 48. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-48>
- Boone, M. & Deneckere, G. (2010), *Gent, stad van alle tijden*. Brussel: Mercatorfonds.
- Buffel, T. & C. Phillipson (2018), A Manifesto for the Age-Friendly Movement: Developing a New Urban Agenda. *Journal of Aging & Social Policy*. <https://doi.org/10.1080/08959420.2018.1430414>
- Buffel, T., Handler, S. & Phillipson, C. (2019), *Age friendly cities and communities, a global perspective*, Bristol: Policy Press.
- Burgess, G. & Quinio, V. (2020), Unpicking the downsizing discourse: understanding the housing moves made by older people in England, *Housing Studies*, DOI: 10.1080/02673037.2020.1754346
- Cameron, J. (2010), Focusing on the focus group. In Clifford, N., French, S., Valentine, G. (eds) *Key methods in geography*. Londen: Sage, pp. 103-116.
- Cantillon, B., Van den Bosch, K. & S. Lefebure (2007), *Ouderen in Vlaanderen: 1975 – 2005*. Leuven: Acco.

- Chen Y-M., Li Y-P., Yen M-L. (2016), Predictors of regular exercise among older residents of long-term care institutions, *International Journal of Nursing Practice*, 22 (3), pp. 239-246, <https://doi.org/10.1111/ijn.12401>
- Chodzko-Zajko, W.J., Proctor D.N., Fiatarone Singh M.A., et al. (2009), Exercise and physical activity for older adults. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 41(7), pp. 1510-1530. DOI: 10.1249/MSS.0b013e3181a0c95c
- Clark, W. & F. Dieleman (1996), *Households and Housing. Choice and Outcomes in the Housing Market*. New Jersey: Centre for Urban Policy Research.
- Clifford, N., Cope, M., Gillespie, T., French, S. (2016), *Key methods in geography*. Sage: Londen.
- Cneut, C., Houthaeve, R., Durgun, et al. (2007), *(Her)bruik van de bestaande woningvoorraad in de klassieke woonwijken uit de jaren 1960-1980. Een verkennend onderzoek naar de ruimtelijke mogelijkheden en de uitdagingen voor het ruimtelijke beleid*. Gent: Grondmij/Hogeschool Gent/WES/XDGA m.m.v. de KU Leuven in opdracht van de Vlaamse overheid, Departement RWO, Afdeling Ruimtelijke Planning.
- Daalhuizen, F., de Groot, C. & van Amsterdam, H. (2018), *Zorg om banen in de ouderenzorg*. <https://themasites.pbl.nl/zorg-om-banen-in-de-ouderenzorg/>. PBL, Den Haag.
- Daalhuizen, F., van Dam, F., de Groot, C., Schilder, F. & van der Staak, M. (2019), *Zelfstandig thuis op hoge leeftijd. Verkenning van knelpunten en handelingsperspectieven in beleid en praktijk*. <https://themasites.pbl.nl/zelfstandig-thuis-hoge-leeftijd/> PBL, Den Haag.
- Dambre, M. (2015), Rechten en verbintenissen van de huurder. In M. Dambre, B. Hubeau, & S. Stijns (Eds.), *Handboek algemeen huurrecht* (2nd ed., pp. 513–629). Brugge: die Keure Professional Publishing.
- Davey, J. (2006), "Ageing in place": The views of older homeowners on maintenance, renovation and adaptation. *Social Policy Journal of New Zealand* 27, 128-141.
- De Bourdeaudhuij, I., Van Dyck, D., Salvo, D. et al. (2015), International study of perceived neighbourhood environmental attributes and Body Mass Index: IPEN Adult study in 12 countries. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 12, 62. <https://doi.org/10.1186/s12966-015-0228-y>
- De Decker P. (2013), *Eigen woning: geldmachine of pensioensparen?* Garant, Antwerpen.
- De Decker, P., Vandekerckhove, B. Volckaert, E., Wellens, C., Schillebeeckx, E. & De Luyck, N. (2018), *Ouder worden op het Vlaamse platteland. Over zorg, wonen en ruimtelijk ordenen in dunbevolkte gebieden*. Antwerpen: Garant.
- De Decker, P. & Volckaert, E. (2020), Oud, arm en huurder. Een verkenning van woon- en zorgperspectieven van kwetsbare stedelijke ouderen. Antwerpen: Gompel&Svacina (te verschijnen).
- De Groot, C., Mulder, C.H., Das, M., Manting, D. (2011). Life events and the gap between intention to move and actual mobility. *Environment and Planning* 43, 40-66.
- De Groot, C., van der Staak, M. & Daalhuizen, F. (2019), *Aanpassen of verkassen? Langer zelfstandig in een geschikte woning*. <https://themasites.pbl.nl/aanpassen-of-verkassen/> PBL, Den Haag.
- De Witte, N., Smetcoren, A.-S., De Donder, L., Dury, S., Buffel, T., Kardol, T. & D. Verté, (2012), *Een huis? Een thuis! Over ouderen en wonen*. Vanden Broele, Brugge.
- Dreesen, S. (2019), *Verhuisbewegingen in Vlaanderen*, Leuven: Steunpunt Wonen.
- Dunn, K. (2005), Interviewing. In Hay, I., *Qualitative research methods in human geography*. Melbourne: Oxford University Press: 79-105.

- Dykstra, P. & de Jong-Gierveld, J. (2004), Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults, *Canadian journal on aging*, 23 (2), 141-155.
- Europese Commissie Directoraat-Generaal Omgeving (2008), *EU ageing and environment*, Denemarken.
- Erickson, K., Voss, M., Prakash, R.S., et al. (2011), Exercise training increases size of hippocampus and improves memory, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(7), pp. 3017-22, 10.1073/pnas.1015950108
- Fänge, A., & Iwarsson, S. (2005), Changes in ADL dependence and aspects of usability following housing adaptation. *American Journal of Occupational Therapy*, 59, pp. 296–304.
- Federaal Planbureau en Algemene Directie Statistiek (2018), *Demografische vooruitzichten 2017-2070*, Federaal Planbureau & Algemene Directie Statistiek, Brussel.
- Fox, S., Kenny, L., Day, M.R., O'Connell, C., Finnerty, J. & Timmons, S. (2017), Exploring the Housing Needs of Older People in Standard and Sheltered Social Housing, *Gerontology and Geriatric Medicine*, 3, 1-14.
- Gill, T.M., Guo, Z., Allore H.G. (2006), The epidemiology of bathing disability in older persons. *Journal of the American Geriatrics Society*, 54(10), pp. 1524-30.
- Gillespie, L., Gillespie, W., Robertson, M., et al. (2003), Interventions for preventing falls in elderly people. *Cochrane Database Syst Rev*. 4.
- Golant, S.M. (2015), *Ageing in the right place*. Baltimore/London: Health Professions Press.
- Gomes, M., Figueiredo D.,
Teixeira L. (2017), Physical inactivity among older adults across Europe based on the SHARE database, *Age and Ageing* 46 (1), pp.71-77
- Heylen, M., De Roeck, V., Kerkhof, I., Plessers, M., & Verheyen, E. (2009), *Atlas van de menselijke levensloop*, Leuven: Acco.
- Heylen, K. (2015), Grote Woononderzoek 2013. Deel 2. Deelmarkten, woonkosten en betaalbaarheid, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Heylen K. (2016), Woonsubsidies in Vlaanderen. Verdelingsanalyse voor 2013, Leuven: Steunpunt Wonen.
- Heylen, K. & Vanderstraeten, L. (2019). Wonen in Vlaanderen anno 2018. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Heywood, F. (2001), Money well spent. The effectiveness and value of housing adaptations, Bristol: Policy Press for Joseph Rowntree Foundation.
- Heywood, F. (2004), The health outcomes of housing adaptations, *Disability & Society*, 19:2, pp. 129-143, DOI: 10.1080/0968759042000181767
- Hiller, H.H. & McCaig, K.S. (2007), Reassessing the role of partnered women in migration decision-making and migration outcomes. *Journal of Social and Personal Relationships* 24, 457-472.
- Hughes, K., Beurden, E., Eakin, E., et al. (2008). Older Persons' Perception of Risk of Falling: Implications for Fall-Prevention Campaigns. *American Journal of Public Health*, 98(2), 351-7.
- Hwang, E., Cummings, L., Sixsmith, A. & Sixsmith, J. (2011), Impacts of Home Modifications on Aging-in-Place, *Journal of Housing For the Elderly*, 25-3, pp. 246-257, DOI: 10.1080/02763893.2011.595611
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2016), *Gender en tijdsbesteding. De (on)wandelbaarheid van genderstereotypen. 1999, 2005 en 2013*. Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen.

- Interfederaal Gelijkekansencentrum (2014). Diversiteitsbarometer huisvesting. Brussel: Interfederaal Gelijkekansencentrum.
- Jeekel, H. (2019), *Inclusive Transport: Fighting Involuntary Transport Disadvantage*, Amsterdam: Elsevier.
- Kesbeke, W., Schuermans, N., Vandekerckhove, B., & De Decker, P. (2012), *Honkvast in tijden van verandering*. Leuven: Lannoo Campus.
- Kim, D. & Ahrentzen, S. (2017), Environmental and Behavioral Circumstances and Consequences of Falls in a Senior Living Development, *Journal of Housing For the Elderly*, 31:3, 286-301, DOI: 10.1080/02763893.2017.1335667
- Krout, J.A. & K.M. Hash (2015), What is rural? Introduction to aging in rural areas. In Hash, K.M., Jurkowski, E.T. & J.A. Krout (eds) *Aging in rural areas. Policies, Programs, and Professional Practice*. New York: Springer: 3-22.
- Lawton, M. P. (1985). The Elderly in Context: Perspectives from Environmental Psychology and Gerontology, *Environment and Behavior*, 17(4), 501-519.
- Löfqvist C. et al. (2013), Voices on Relocation and Ageing in Place in Very old Age. A Complex and Ambivalent Matter? *The Gerontologist*, 53, n° 6, 919-927.
- Longhurst, R. (2010). Semi-structured interviews and focus groups. In Clifford, N., French, S., Valentine, G., *Key methods in geography*. Londen: Sage, 103-116.
- Maier, A.B. (2017), *Eeuwig houdbaar. De ongekende toekomst van ons lichaam*. Amsterdam: Prometheus.
- Meeus B., De Decker, P., mmv Claessens, B. (2013), *De geest van suburbia*. Antwerpen: Garant.
- Morgan, D. (1996) Focus groups. *Annual Review of Sociology* 22, 129-152.
- Moris, M., Esam Awuh, H., Verstraete, J., Spijkers, F. (2014). Ervaringen uit de vraagzijde van de private huurmarkt. *Diversiteitsbarometer huisvesting*, Brussel: Interfederaal Gelijkekansencentrum
- Morris, A. (2009), 'Living on the Margins: Comparing Older Private Renters and Older Public Housing Tenants in Sydney, Australia', *Housing Studies*, jrg. 24, n°5, p. 693-70.
- Morris, A. (2016a), *The Australian Dream. Housing Experiences of Older Australians*. Clayton: CSIRO Publishing.
- Morris, A. (2016b), A Qualitative Examination of Jim Kemeny's Arguments on High Home Ownership, the Retirement Pension and the Dualist Rental System Focusing on Australia. *Housing, Theory and Society*, 33:4, 484-505.
- Morris, A. (2018), Housing tenure and the health of older Australians dependent on the age pension for their income, *Housing Studies*, 33:1, 77-95.
- Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- Nelissen, M. (2017), *Eindelijk oud*. Tiel: Lannoo.
- Oliver, L., Schuurman, N., Hall, A. et al. (2011), Assessing the influence of the built environment on physical activity for utility and recreation in suburban metro Vancouver, *BMC Public Health* 11, 959. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-959>
- Pannecoucke, I., Lahaye, W., Vranken, J., & Van Rossem, R. (Eds.). (2014). *Armoede in België: jaarboek 2014*. Gent: Academia Press.
- Pannecoucke I. & De Decker P. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 7. Woontevredenheid en woongeschiedenis*, Steunpunt Wonen, Leuven.

- Pannecoucke, I. & De Decker, P. (2017). Woonsituatie en -dynamieken bij ouderen: blijven of verhuizen? Steunpunt Wonen, Leuven.
- Peetermans, A. & Winters, S. (2009), Naar een zorgvriendelijk Genk. HIVA-K.U.Leuven; Leuven.
- Pels, F. & Kleinert, J. (2016), Loneliness and physical activity: A systematic review, *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 9, 1, pp. 231-260, DOI: 10.1080/1750984X.2016.1177849
- Penninx K. & T. Royers (2007), Werken aan een uitnodigende leefomgeving voor ouderen. Een handreiking voor Welzijn Ouderen:
http://www.vilans.nl/docs/producten/Een_uitnodigende_leefomgeving.pdf.
- Priemus, H. (1984), *Verhuistheorieën en de verdeling van de woningvoorraad*. Delft: Delftse Universitaire Pers.
- Raeymaeckers, P., Remmen, R., Van Haarlem, A., Hubeau, B., Coene, J., & Marchal, S. (2019), *Armoede en sociale uitsluiting: Jaarboek 2019*. Leuven: Acco.
- Rossi, P.H. (1980), *Why families move*. Londen: Sage Publications.
- Roy, N., Dubé, R., Després, C., Freitas, A., Légaré, F. (2018), Choosing between staying at home or moving: A systematic review of factors influencing housing decisions among frail older adults. *PLoS ONE* 13(1): e0189266. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189266>
- Ryckewaert, M. (2002), Woonpatronen in de nevelstad. *Ruimte en planning*. 22(3) 261-271.
- Ruts, K. (2019), Veel personen met een handicap komen niet rond. België is nochtans rijk genoeg, *Sociaal.net*: <https://sociaal.net/opinie/inkomen-handicap/>
- Schillebeeckx, E., De Decker, P., Volckaert, E. (2017), Vergrijzing op het platteland. Kwalitatieve studie – case Kempen. Brussel: Onderzoeksrapport in opdracht van de VLM.
- Smetcoren, A.S. (2015), 'I'm not leaving!?' Critical perspectives on 'ageing in place'. Doctoraat Pedagogische Wetenschappen, richting Agogische Wetenschappen, Faculteit Psychologie en Pedagogie, Brussel: VUB.
- Spitzer, M. (2019). *Eenzaamheid. De impact van sociaal isolement*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Steunpunt Sociale Planning West-Vlaanderen; VUB; HoGent (2015), Seniorenbehoefteonderzoek: regionale analyse West-Vlaanderen 2015. Provincie West-Vlaanderen: Brugge. 103 p.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2017). *Burgerschap en armoede. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks Verslag 2016-2017*. Brussel: Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2018), *Memorandum van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting voor de federale en regionale verkiezingen 2019. Samenwonen erkennen, ondersteunen en aanmoedigen*. Brussel: Steunpunt Armoedebestrijding.
- Thissen, F., Droogleever Fortuijn, J., Strijker, D. & T. Haartsen (2010) Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands. *Journal of Rural Studies* 26 (4) 428-436.
- Thissen, F., van der Meer, M. (2013). Dorpen in de grensstreek van de Westhoek. Leefbaarheid en sociale vitaliteit van grensdorpen vanuit het perspectief van jonge bewoners. Opgehaald van Provincie West-Vlaanderen:
https://www.west-vlaanderen.be/overwvl/beleid_bestuur/gebiedsgerichte_werking/streekhuizen/

[streekhuis esenkasteel/europa/leader/documents/dorpen%20in%20de%20grensstreek%20van%20de%20westhoek.pdf](http://streekhuis.esenkasteel/europa/leader/documents/dorpen%20in%20de%20grensstreek%20van%20de%20westhoek.pdf)

- Thys, R., De Raedemaeker, W., & Vrancken, J. (2004), *Bruggen over woelig water/ is het mogelijk om uit de generatie-armoede te geraken?* Leuven: Acco.
- Thys, P., Mignolet, D., Bernard, N., Lemaire, V., van Slembrouck, S., Jonkheere, L. & Maelstaf, H. (2012), *Studie over de mogelijkheden voor de erkenning van het solidair wonen. Actualisatie van de studie van 2006 en nieuwe ontwikkelingen.* Brussel: POD maatschappelijke integratie.
- van Baarsen, B. & Broese van Groenou, M. (2001), *Partner loss in later life: gender differences in coping shortly after bereavement*, *Journal of Loss and Trauma*, 6 (3), 243-262.
- Vandekerckhove B., De Luyck N., Volckaert E., De Witte N. & De Decker P. (2015), *Ook de aangespoelden blijven. Woon- en zorgperspectieven van pensioenmigranten aan de kust*, Garant, Antwerpen.
- Vandekerckhove, B., De Luyck, N. & H. Vandermaelen (2016) *Vergrijzing op het platteland - kwantitatieve analyse.* Brussel: KU Leuven - HaUS.
- Vanden Boer L. (1999), *Over wonen-met-zorg van ouderen. Serviceflat en rusthuis: (g)een paar apart?* Garant, Antwerpen.
- Van den Broeck, K., Heylen, K. (2015), *Differential Treatment of Rental Home Seekers According to their Sociodemographic and Economic Status by Real Estate Agencies in Belgium.* *European Journal of Homelessness*, 9 (2), 39-62.
- Van den Broeck, K., Haffner, M., Winters, S., & Heylen, K. (2017), *Naar een nieuw stelsel van huursubsidies.* Leuven: Steunpunt Wonen
- Van der Haegen, H. & Pattyn, M. (1979), *De Belgische stadsgewesten; statistische en econometrische studieën* (59). Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- Vandeurzen, J., (2009), *Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid en Gezin 2009 – 2014.* Vlaamse Regering: http://www.vlaanderen.be/sites/default/files/documents/21_wvg_2009_2014.pdf.
- Vandeurzen, J., (2014), *Beleidsnota 2014-2019 Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.* Opgehaald van Vlaanderen.be: <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/beleidsnota-2014-2019-welzijn-volksgezondheid-en-gezin>.
- Vandeurzen, J. (2016), *Conceptnota Vlaams welzijns- en zorgbeleid voor ouderen. Dichtbij en integraal. Visie en veranderagenda.* Vlaamse overheid, Brussel.
- Vandeurzen, J. (2019), *Zorg voor elkaar.* Antwerpen: Polis.
- Vanderstraeten L., Vanneste D. & Ryckewaert M. (2016), *Grote Woononderzoek 2013. Transitie en continuïteit in het Vlaamse woonmodel. Trends in woningtypologie, grootte en -bezetting tussen 2001 en 2013,* Leuven: Steunpunt Wonen.
- Van Esterik, C. (2003), *Een jongen van het dorp; honderd jaar Ingen.* Amsterdam: Bert Bakker.
- Vanmechelen O., Verté, D., Teugels, H., Buffel, T., De Donder, L., Glorieux, M., Lamarti, S., Smetcoren, A-S., Verté, E. (2012), *Zorgnoden en –behoeften: de kijk van de Brusselaar. Analyse van sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen van de Brusselse woonzorg,* Kenniscentrum woonzorg Brussel, Brussel.
- Vanslembrouck, S. (2015), *Gemeenschappelijk wonen: een oplossing voor de onderkant van de Vlaamse woningmarkt?* In De Decker, P., Meeus, B., Pannecoucke, I., Schillebeeckx, E., Verstraete, J. & Volckaert, E. (Eds.), *Woonnood in Vlaanderen: Feiten/Mythen/Voorstellen* (pp. 451-455). Antwerpen - Apeldoorn: Garant

- Verhaeghe, P.P., Coenen, A., Demart, S., Van der Bracht, K., Van de Putte, B. (2017), *Discrimibrux - Discriminatie door vastgoedmakelaars op de private huurwoningmarkt van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Gent: Vakgroep Sociologie, Universiteit Gent.
- Verstraete, J., Vermeir, D., De Decker, P., & Hubeau, B. (2017), Een Vlaams antidiscriminatiebeleid op de private huurmarkt. De mogelijke rol van zelfregulering. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Verstraete, J., Verhaeghe, P-P. (2019), Ethnic discrimination upon request? Real estate agents' strategies for discriminatory questions of clients. *Journal Of Housing And The Built Environment*. doi: 10.1007/s10901-019-09721-8
- Verstraete, J., Moris, M. (2019), Action-reaction. Survival strategies of tenants and landlords in the private rental sector in Belgium. *Housing Studies*, 34 (4), 588-608. doi: 10.1080/02673037.2018.1458290
- Verté, E., De Witte, N. & Verté, D. (2018), Ouderenbehoefteonderzoek Gent 2018. Een historische analyse en vergelijkende studie met andere centrumsteden en Vlaanderen. Vrije Universiteit Brussel & Hogeschool Gent.
- Volckaert E., De Decker P. & Schillebeeckx E. (2016), *Vergrijzing op het platteland. Kwalitatieve studie – Case Westhoek*, KU Leuven – HaUS, Brussel.
- Volckaert, E., De Decker, P., Schillebeeckx, E. (2017), *Vergrijzing op het platteland. Bevoorrechte getuigen aan het woord*. Brussel: Onderzoeksrapport in opdracht van de VLM.
- Volckaert, E. & De Decker, P. (2019), Woonsituatie en -dynamieken bij ouderen. Een kwalitatieve studie naar de woonperspectieven van oudere huurders in de stad, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Waters, A-M. (2001), Do Housing Conditions Impact on Health Inequalities between Australia's Rich and Poor? Final Report 4, Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute.
- Weeks L.E. et al. (2013), 'What should we build when they are ready to come?' *Seniors Housing & Care Journal*, 21, n° 1, 69-85.
- Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (2015), Gezondheidsenquête 2013. Rapport 4: fysieke en sociale omgeving. Brussel: Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Whitehead, P. & Golding-Day, M. (2019), The lived experience of bathing adaptations in the homes of older adults and their carers (BATH-OUT): A qualitative interview study, *Health and Social Care in the Community*, 27-6.
- Wiebe, I. (2017), Older adult's mobility practices, experiences and strategies in urban spaces, presentation at the AAG Annual Conference, Boston, 5 April.
- Winters S. (Ed.) (2001), Lifetime housing in Europe. Proceedings of the European Seminar and Colloquium 'Living Tomorrow Starts Today', Leuven, 4-5 December 2000, HIVA-K.U.Leuven, Leuven, 182 p.
- Winters, S., Elsinga, M. (2011), Wonen in Vlaanderen in internationaal perspectief. In: Noppe, J., Vanderleyden, L., Callens, M., *De sociale staat van Vlaanderen*, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, pp. 217 – 256.
- Winters S., Ceulemans W., Heylen K., Pannecoucke I., Vanderstraeten L., Van den Broeck K., De Decker P., Ryckewaert M. & Verbeeck G. (2015), Wonen in Vlaanderen anno 2013. De bevindingen uit het Grote Woononderzoek 2013 gebundeld, Steunpunt Wonen, Leuven.
- Winters S., Buyst E., Ceulemans W., Elsinga M., Heylen K., Ryckewaert M., Van den Broeck K., Vanderstraeten L., Vastmans F., & Verbeeck G. (2018), 'Voorstel tot indicatoren voor het Vlaamse woonbeleid - versie 2018', Steunpunt Wonen, Leuven, 86 p.

Wonen Vlaanderen (2017), Transitieprioriteit Slim wonen en leven. Startnota. Vlaamse Overheid, Brussel.

Wonen Vlaanderen (2018), Woonbeleidsplan Vlaanderen. Vlaamse Overheid, Brussel.

WHO (2002), Active ageing-a policy framework. A contribution of the World Health Organization to the second United Nations world assembly on ageing. Madrid.

WHO (2007), Global Age-friendly cities: a guide. Geneva: World Health Organisation.

KU LEUVEN

VUB VRIJE
UNIVERSITEIT
BRUSSEL

U Universiteit
Antwerpen

TUDelft

Het Steunpunt Wonen is een samenwerkingsverband van de KU Leuven, de VUB, de Universiteit Antwerpen en de TUDelft (Nederland).

Binnen het Steunpunt verzamelen onderzoekers van verschillende wetenschappelijke disciplines objectieve gegevens over de woningmarkt en het woonbeleid. Via gedegen wetenschappelijke analyses wensen de onderzoekers bij te dragen tot een langetermijnvisie op het Vlaamse woonbeleid.

Het Steunpunt Wonen wordt gefinancierd door het Vlaamse Gewest.